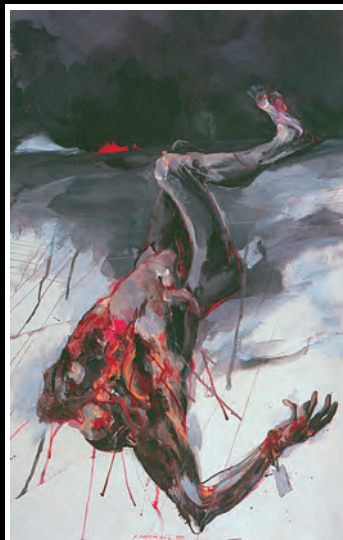

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. II (2004), No. 3

PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

*Jovica Trkulja • Predrag Vukasović • Gordana Matković
Vesna Radoman • Milica Mima Ružičić*

Istraživanja

Ljubomir Petrović • Predrag Vukasović

Ogledi

Milica Mima Ružičić • Damjan Tatić

Intervju

Predrag Vukasović

Zbivanja

Marko Božić • Vlado Delić • Vladan Jovanović

Polemike

Bogdan Tirnanić • Jelena Milošević • Ivanka Jovanović

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. II (2004), No. 3

Glavni i odgovorni urednik

Jovica Trkulja

Članovi uredništva

Predrag Čudić

Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika

Marinko Arsić Ivkov

Predrag J. Marković

Dejan Milić, sekretar

Nikola Šuica

Vladimir V. Vodinielić

Izdavač

Centar za unapređivanje pravnih studija Beograd, Danijelova 32/II

Adresa uredništva

Beograd, Danijelova 32, II sprat, tel/fax: 011/249-7788

E-mail: cups@cups.org.yu

Lektura i korektura

Marinko Arsić Ivkov

Tiraž

500 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 800 din., za ustanove 1600 din.

Uplatiti na račun: 275-2230121081100-19

Za inostranstvo: 60 EUR / 75 USD

Societe General Yugoslav Bank

Vladimira Popovica 6/apt B 31 Beograd

SWIFT address SOGYUYBG

EUR: 222 30121 0083 06

Ilustracija na naslovnoj strani

Vladimir Veličković, „Telo“, 1997.

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštamovati, bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uredništva. Ocene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju nužno mišljenje niti urednika, niti Izdavača.

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. II (2004.), No. 3

SADRŽAJ

Uvodnik 3

PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Jovica Trkulja

Teze za raspravu o pravima osoba sa invaliditetom 9

Predrag Vukasović

O ravnopravnosti tereta i teretu ravnopravnosti 16

Gordana Matković

Preduslovi za reformu sistema zaštite
lica sa posebnim potrebama 26

Vesna Radoman

Reforma obrazovanja lica sa posebnim potrebama 32

Milica Mima Ružičić

O jeziku i terminologiji invalidnosti 45

Istraživanja

Ljubomir Petrović

Pogled na invalidnost kroz istoriju 49

Predrag Vukasović

Helada i invalidnost 77

Ogledi

Milica Mima Ružičić

Prostor kao najvažniji elemenat
u književnom delu osoba sa invaliditetom 101

Damjan Tatić

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom 115

Tokovi

Kristi Braun

Ono što bi moglo da bude 125

Intervju

<i>Predrag Vukasović</i>	
Ljudi istog reda	133
<i>Predrag Vukasović</i>	
Nemoćni u tami	137

Zbivanja

Javna rasprava o modelu Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom	141
<i>Damjan Tatić</i>	
Mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom	145
Primedbe na model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom	151
<i>Prilozi</i>	
Nacrt Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom	160
Obrazloženje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom	184

Polemike

<i>Bogdan Tirnanić</i>	
Ulica	195
<i>Jelena Milošević</i>	
Skandalozan i uvredljiv tekst	197
<i>Ivanka Jovanović</i>	
Različitost, pravo ili greh	199

Cenzurisani tekstovi

<i>Jovica Trkulja</i>	
Različiti ali ravnopravni	203

Osvrti, recenzije, prikazi

<i>Vesna Petrović</i>	
Predlozi za unapređivanje obrazovanja osoba sa autizmom	207
<i>Damjan Tatić</i>	
Promovisanje i zaštita prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom	213
<i>Damjan Tatić</i>	
Prava osoba sa invaliditetom	222
<i>Vera Vasić</i>	
Rečnik invalidnosti Milice Mime Ružičić	228
Nacionalna konferencija organizacija osoba sa invaliditetom	230
<i>Marinko Arsić Ivkov</i> , Pisma kao sudbina	232
<i>Srđan Vučinić</i> , Nad krhotinama vlastitog bića	234
<i>Jovica Trkulja</i> , Kako protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom	236

U V O D N I K

Centar za unapređivanje pravnih studija i Fond za otvoreno društvo realizovali su tokom 2001-2004. godine projekat "Prava osoba sa invaliditetom". Razlozi za realizaciju ovog projekta proističu iz izuzetno teškog i diskriminatoriskog položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji i Crnoj Gori. Tokom protekle decenije došlo je do apsolutnog osiromašjenja najvećeg broja domaćinstava sa invalidnim članovima što je dovelo do opadanja njihovog životnog standarda ispod granice egzistencijalnog minimuma. Otežavajući faktor u ukupnom socijalnom i ekonomskom položaju invalida predstavlja nedovoljna pažnja i ignorantski odnos državnih organa i javnosti koja se poklanja ovoj kategoriji stanovništva.

Invalidska problematika je delikatna i složena oblast. Stoga je, radi normativnog i stvarnog poboljšanja, neophodno da se analitički sagleda postojeće stanje, s ciljem da se položaj osoba sa invaliditetom unapredi i njihov materijalni i socijalni položaj učini delotvornim u smislu sadržajno bogatijeg i punijeg života. Da bi se to postiglo neophodno je da se predvide nova rešenja u ovoj oblasti. Imajući to u vidu, Centar za unapređivanje pravnih studija u Beogradu prihvatio se realizaciji projekta "Prava osoba sa invaliditetom". Cilj projekta je bio da na sistematski i multidisciplinarni način osvetli sadašnje stanje i naznači puteve prevaziženja postojeće pravne regulative u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, što bi olakšalo implementaciju novih normativnih rešenja saobraženih svetskim standardima u ovoj oblasti.

Sadržina projekta obuhvatila je četiri faze. Prvo, organizovanje stručne konferencije na temu "Pravni aspekti invalidske zaštite u Srbiji", koja je, okupivši preko stotinu učesnika, održana 23-24. aprila 2002. godine u Beogradu. Drugo, objavljivanje zbornika referata sa te konferencije – Prava osoba sa invaliditetom (2003. god.). Reč je o referatima 34 autora koji su posebnu pažnju posvetili otvorenim pitanjima pravnog statusa i zaštite invalida. Treće, grupa eksperata CUPS-a izradila je i model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom i ponudila ga početkom 2004. godine na javnu raspravu. I četvrto, tokom 2004. godine inicirana je javna rasprava o predloženom modelu Zakona putem tribina, okruglih stolova, debata u parlamentu, predavanja, medijskih promocija i sl., sa ciljem da u 2005. godini Narodna skupština Srbije razmatra i usvoji Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Ovaj broj "Hereticusa" posvećen je rezultatima koji su ostvareni u ovim aktivnostima. U njemu treba da se izrazi širi, svestraniji pristup, ko-

ji bi ukazao na politički, društveni i kulturni kontekst teme, u okviru opštijih nastojanja da se izgradi kultura dijaloga i tolerancije. Veoma smo zainteresovani za raspravu koja neće biti niz paralelnih monologa bez zajedničkih elemenata neophodnih za stvarno raspravljanje o problemu, niti ritualno saglašavanje sa nikad osporenim opštostima. Jedan od produktivnijih načina da se pokrene i održi stvarni dijalog o nečemu što je relevantno za društvo jeste da učesnici pobeđe duhovni egocentrizam, da se privremeno stave u položaj svog oponenta i da nastoje shvatiti razloge koji ga navode da zauzme stav suprotan njihovom. Pravi izazov dijaloga sastoji se upravo u osporavanju kako tuđeg tako i sopstvenog polazišta. Ako se na završetku dijaloga nalazimo tamo gde smo bili na njegovom početku, bilo bi korisnije da smo radili nešto drugo.

U temi broja Protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom petoro autora (J. Trkulja, P. Vukasović, G. Matković, V. Radoman i M. Pajvančić) daju svoj prilog kritici diskriminacije osoba sa invaliditetom i prihvatanju ove populacije od strane društvene zajednice kao različitih, ali ravnopravnih članova. Oni su posebno nastojali da doprinesu da fenomen invalidnosti konačno i kod nas izađe iz geta i medicinskog okvira, te da postane društveno pitanje, kako je to ozvaničeno u novoj definiciji Svetske zdravstvene organizacije. Jer, invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emocionalnih oštećenja. Ono je socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koji se može rešiti medicinskom intervencijom.

Više nego u ranijim brojevima, nastojali smo da prilozi u ostalim rubrikama budu komplementarni i kompatibilni sa osnovnom temom. U rubrici Istraživanja objavljujemo tekstove Ljubomira Petrovića i Predraga Vukasovića koji problem invalidnosti smeštaju u povesni kontekst i osvetljavaju iz istorijske perspektive. Nakon toga slede Ogleđi Mime Ružičić o prostoru u književnom delu osoba sa invaliditetom i Damjana Tatića o Konvenciji UN o zaštiti dostojanstva i prava osoba sa invaliditetom. U rubrici Intervju Predrag Vukasović odgovara na pitanja novinara "Danasa" i "Nezavisne Svetlosti" o teretu ravnopravnosti, izlasku iz geta osoba sa invaliditetom, i (ne)ostvarivanju njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda, a u Tokovima objavljujemo fragment iz knjige Kristija Brauna... Zbivanja su u celini posvećena javnoj raspravi o modelu Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, koja je vođena u Srbiji tokom 2004. godine. Tekst "Ulica" Bogdana Tirnanića u dnevnom listu "Nacional" u kojem se manifestuju predrasude i izrazita netolerancija prema osobama sa invaliditetom, izazvao je oštre reakcije Jelene Milošević i Ivanke Jovanović. Njihovi tekstovi su sadržina rubrike Polemike. Nakon toga, sledi tekst Jovice Trkulje na istu temu koji je cenzurisala redakcija "Nacionala".

Važna rubrika “Hereticusa” Osvrti recenzije, prikazi posvećena je u celini osobama sa invaliditetom. Ona započinje osvrtima Vesne Petrović (o predlozima za unapređenje obrazovanja osoba sa autizmom) i Damjana Tatića (o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom). Potom su prikazane tri zanimljive knjige (zbornik Prava osoba sa invaliditetom, Rečnik invalidnosti Mime Ružičić i knjiga poezije Krugovi tišine Žive Kojčića), film Gorana Paskaljevića “San zimske noći” i serijal tribina u gradovima Srbije na temu “Kako protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom?”.

Beograd, septembar 2004.

Uredništvo

Objavlivanje ovog broja časopisa *Hereticus* pomogli su:

Fond za otvoreno društvo

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

.....
TEMA BROJA
.....

Protiv diskriminacije osoba
sa invaliditetom

Vladimir Veličković – *Mučenje*, fig. II, 1978.

TEZE ZA RASPRAVU O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

1. Pristup i postavljanje problema

- podaci o broju osoba sa invaliditetom (500 miliona u svetu, milion u SCG);
- u Srbiji osobe sa invaliditetom žive u klimi diskriminacije, predrasuda i neznanja;
- u periodu od 1990. do 2000. godine drastično pogoršavanje njihovog ukupnog položaja;
- 80% porodica u kojima žive osobe sa invaliditetom ima prihodi manji od 50 evra mesečno;
- ignorantski odnos državnih organa, političkih organizacija i socijalnih ustanova;
- propisi koji se tiču prava osoba sa invaliditetom – “mrtvo slovo na papiru”;
- potreba da se u okviru harmonizacije našeg zakonodavstva sa zakonodavstvima zemalja EU implementiraju međunarodnopravni standardi o zaštiti osoba sa invaliditetom;
- pravni status osoba sa invaliditetom nužno je posmatrati iz perspektive zaštite ljudskih prava i socijalnog modela pristupa invalidnosti koji teži punoj socijalnoj uključenosti.

2. Problemi ostvarivanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom

- osobama sa invaliditetom nije potrebno sažaljenje već konkretna podrška;
- generalna strategija svetskog programa akcije Generalne skupštine UN u ovoj oblasti jeste izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom;
- UN su 1993. g. donele Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju invalidima;
- primena Pravila u Srbiji: nova strategija – nova rešenja i osmišljena državna politika podrške osobama sa invaliditetom;
- formulisanje i realizacija te strategije moguća samo uz punu participaciju osoba sa invaliditetom;

– invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emocionalnih oštećenja. Ona je socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koji se može rešiti medicinskom intervencijom.

a. Izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom

– preduslovi za izjednačavanje mogućnosti i ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom (podizanje svesti, medicinska zaštita, rehabilitacija, službe za podršku);

– opšti režim zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom;

– opšti režim afirmativne akcije, odnosno, režim pozitivne diskriminacije osoba sa invaliditetom;

– primena politički korektnog jednobraznog jezika invalidnosti;

– adekvatna upotreba terminologije je od suštinskog značaja, pošto upotrebljeni jezik odražava i stav društva prema pojavi koju opisuje;

– posebni pravni režimi zaštite lica sa posebnim potrebama, kao što su zaštita na radu, pitanje arhitektonskih, odnosno, fizičkih prepreka, pravo na školovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu, sloboda informisanja i sl.;

– problem normativnog regulisanja pristupačnosti fizičke i radne sredine i njene prilagođenosti ograničenim fizičkim mogućnostima osoba sa invaliditetom;

– organizacija odgovarajućih službi koje će pružiti specifične usluge potrebne za nesmetano funkcionisanje invalidnog lica u okolini koja ga svakodnevno okružuje. (Reč je o konceptu zaštićenog stanovanja, izgradnji stambenih jedinica prilagođenih potrebama osoba sa invaliditetom, konceptu koji se ostvaruje u mnogim evropskim zemljama);

– specijalizovane službe za pomoć domaćinstvima u kojima žive invalidi (pomoć u kući, kao i služba personalnih asistenata koja omogućuje znatnom broju osoba sa invaliditetom u zemljama EU vođenje potpuno samostalnog života);

– pitanje institucionalnog zbrinjavanja najtežih invalida kojima navedeni oblici pomoći ne mogu obezbediti zadovoljavanje vitalnih potreba;

– socijalna integracija osoba sa invaliditetom;

– integrisano školovanje treba da bude opšti princip za obrazovanje osoba sa invaliditetom, dok specijalne škole predstavljaju izuzetak;

– kako osnažiti ljude sa invaliditetom da učestvuju u društvu, čak i oni sa težim oblicima oštećenja;

– kako uključiti osobe sa invaliditetom u glavne tokove društva – u relevantne sektore formulisanja politike;

– kako uticati na promenu odnosa javnog mnjenja prema potrebama osoba sa invaliditetom i stvaranje jednakih mogućnosti za sve ljude.

b. Pravni položaj osoba sa invaliditetom

– invalidnost kao prepreka u ostvarivanju ljudskih prava;
– međunarodni pravni akti kojima se regulišu prava osoba sa invaliditetom (Univerzalna deklaracija UN o pravima čoveka, Konvencija o pravima deteta, Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, Konvencija međunarodne organizacije rada o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom);

– antidiskriminaciono zakonodavstvo, odnosno specifične mere koje država treba da preduzme radi sprečavanja diskriminacije u raznim oblastima društvenog života: pristupačnost fizičke i društvene sredine, obrazovanje, zapošljavanje, penzijsko-invalidska zaštita, očuvanje dohotka i socijalna sigurnost, porodični život i lični integritet, ostvarivanje političkih prava, kompenzatorska prava, kultura, vera, sport i rekreacija;

– nesavršenost i česta protivrečnost više od 50 zakonskih i podzakonskih akata u SCG koji regulišu pravnu materiju osoba sa invaliditetom;

– dilema: uspostavljanje posebnog pravnog režima za osobe sa invaliditetom, koji bi bio formalizovan donošenjem jednog sveobuhvatnog zakona, ili unošenje takvih izmena u niz postojećih zakona.

c. Ekonomsko-socijalni položaj osoba sa invaliditetom

– materijalni položaj osoba sa invaliditetom;
– 80 % osoba sa invaliditetom u Srbiji ne radi već su u invalidskoj penziji, nezaposleni su ili izdržavani;

– troškovi invalidnosti; invalidnost ne sme biti teret već investicija;

– da li troškove koje neposredno ili posredno izaziva invalidnost moraju snositi svi: osobe sa invaliditetom neposredno pogođene invalidnošću, domaćinstva u čijem okviru oni žive i društvena zajednica, kako lokalna tako i država u celini;

– normativno regulisanje opšteg finansiranja invalidske zaštite i specifični oblici finansijske podrške invalidima i domaćinstvima u kojim oni žive;

– servis personalnih asistenata;
– unapređivanje kompenzatorskih i socijalno-ekonomskih prava osoba sa invaliditetom i njihovih porodica;

– oslobađanje od poreza i carina za određene vrste proizvoda i usluga, kao u slučaju nabavke specijalnih pomagala za lica sa invaliditetom;

– beneficirani radni staž;

- finansijske olakšice u javnom transportu u vidu prava na besplatnu vožnju ili sniženja cena prevoza;
- direktna državna pomoć osobama sa invaliditetom izdvajanjem sredstava iz budžeta, davanja invalidskim udruženjima i organizacijama, ili osobama sa invaliditetom neposredno i sl.
- nepostojanje celovite strategije zapošljavanja osoba sa invaliditetom.

d. Pravni status invalidskih organizacija u Srbiji

- organizacija lica sa invaliditetom;
- u kojoj meri su osobe sa invaliditetom spremne da se uključe u invalidske organizacije i udruženja;
- vrste invalidskih organizacija i udruženja i njihova misija;
- učlanjenost u invalidske organizacije i udruženja i njihove aktivnosti;
- obuka osoblja invalidskih organizacija i udruženja;
- intenzivnija saradnja države, lokalne zajednice i invalidskih organizacija;
- pravni status i finansiranje invalidskih organizacija i udruženja;
- uloga organizacija/udruženja osoba sa invaliditetom u jačanju civilnog društva;
- informisanje i koordinacija rada;
- međunarodna saradnja;
- invalidske organizacije moraju se osloboditi predrasuda, biti aktivne i stvarati sliku u javnosti o osobama sa invaliditetom kao ravnopravnim građanima i aktivnim subjektima a ne pasivnim primaocima tuđe milostinje.

3. Ravnopravnost, a ne zaštita

- osobama sa invaliditetom nije potrebna zaštita već ravnopravnost. Oni samo žele da budu slobodni građani u slobodnom i ravnopravnom društvu;
- naša zemlja na međunarodnom planu prihvatila je većinu relevantnih dokumenata koji se tiču osoba sa invaliditetom;
- iako su ti međunarodnopravni akti postali deo našeg unutrašnjeg pravnog sistema, oni se u značajnom broju oblasti ne sprovode dosledno;
- da bi se sprečila dalja diskriminacija osoba sa invaliditetom potrebna je korenita reforma pravne regulative koja se tiče invalidske problematike u našoj zemlji;

– prvi korak predstavlja unošenje odredbi o zabrani diskriminacije građana po osnovu invalidnosti u Ustavnu povelju Srbije i Crne Gore i u novi Ustav Srbije;

– drugi korak: donošenje zakona koji bi štitio ljudska prava osoba sa invaliditetom i njihovu ravnopravnost Reč je, dakle, o zakonu koji bi regulisao prava, dužnosti i zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom.

4. Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom

– u pogledu zakonskog regulisanja prava osoba sa invaliditetom postoje dva ekstremna stanovišta: (1) koje se zalaže za sveobuhvatnu kodifikaciju svih pravnih normi koje se na bilo koji način tiču osoba sa invaliditetom, i (2) koje se zalaže za prilagođavanje već postojećih posebnih zakona u oblastima u kojima osobe sa invaliditetom mogu biti ometane u korišćenju svojih prava;

– CUPS je obrazovao stručni tim koji je tokom 2003. godine izradio *Model zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom*, kao svojevrsnu sintezu pomenutih stanovišta;

– model zakona se temelji na sledećim načelima: (1) zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom; (2) poštovanja ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom; (3) podsticanja uključenosti osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života na osnovima ravnopravnosti; (4) uključenosti osoba sa invaliditetom u sve procese u kojim se odlučuje o njihovim pravima i obavezama;

– modelom zakonom se uređuje (1) opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, (2) posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, (3) postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, (4) organi nadležni za sprečavanje diskriminacije i (5) preduzimanje mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom;

– ovaj model zakona predstavlja veliki korak napred, jer Srbija napokon dobija zakon u kojem je tačno rečeno šta su sve akti diskriminacije, da je sve to zabranjeno i da postoje mehanizmi za zaštitu osoba izloženih diskriminaciji i ostvarivanje njihove ravnopravnosti.

5. Zaključak

– našem društvu je potreban nov pravni pristup osobama sa invaliditetom koji bi bio prilagođen socijalnom realitetu Srbije i saobražen evropskim i svetskim pravnim standardima u ovoj oblasti;

– ovakva aktuelizacija prava osoba sa invaliditetom i artikulacija njihovih interesa na državom nivou može posle niza godina, da dovede do njihovog boljeg položaja u našem društvu;

– izbeći zamke normativističke iluzije po kojoj će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna;

– iako postojeće zakone o pravima osoba sa invaliditetom treba menjati i prilagođavati vremenu i uslovima u kojima živimo, nijedna zakonska regulativa neće invalidima obezbediti bolje životne uslove i prava koja su primenjiva, bez sistematske edukacije našeg stanovništva i relevantnih društvenih i političkih faktora, a ne samo ljudi koji se bave ovom problematikom;

– nijedan čovek nije poremećaj ni u terminologiji, niti u stvarnosti. Svako od nas ima neko ograničenje, nedostatak, ali i potencijale koje teži da iskoristi i iskaže. Čovek nije ograničenje već mogućnost i ne treba praviti razliku između ljudi, bez obzira na to da li imaju više ili manje izražene (ne)sposobnosti i tzv. posebne potrebe.*

LITERATURA

Bassell, S. (1998), Perception Of Disability. *National Conference On Disability And Health*, Proceedings, Dallas 1998, Available from URL <http://www.cdc.gov/Proceedings>, Conference on Disability and Health.

Cucić V. i Jovanović I. (2001), “Osobe sa invaliditetom i okruženje”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, str. 11-28.

Dinkić M. i Jovanović I. (2003), “Ekonomsko-socijalni položaj osoba sa invaliditetom”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik (red. Jovica Trkulja), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Gajin S, Stanojević B, Tatić D, Vodinec V, Vukasović P, (2003), “Model zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom”, u: *Modeli antidiskriminacionih zakona*, (2003), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Gligorović M. (2003) “Multidisciplinarni pristup zaštiti osoba sa posebnim potrebama”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Jevtić J. (2001), “O radu udruženja osoba sa invaliditetom”, u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, str. 157-166.

Jovanović B. (2003), “Sprečavanje diskriminacije lica sa invaliditetom”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Ljubinković B. (2003), “Prioriteti zakonodavne delatnosti”, u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

---

* Teze za stručnu raspravu: “Reforme i lica sa posebnim potrebama”, koja je u organizaciji Fonda “Ljuba Davidović” održana u Beogradu 23. marta 2004. godine.

Modeli antidiskriminacionih zakona, (2003), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Nikolin S. (2001), "Uloga udruženja osoba sa invaliditetom u jačanju civilnog društva", u: *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2001, str. 144-155.

Oliver, M. (1998), *Theories of Disability in Health Practice and Research*. BMJ, 317: 1446-1449.

Osobe sa invaliditetom i okruženje, (2001), Centar za proučavanje alternativa, Beograd.

Radoman V. (2003), "Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom i mogućnosti psihosocijalne podrške", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Rajkov G. (2003), "Različiti – pa šta? Neka razmišljanja o jeziku invalidnosti", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Ražnatović N. (2003), "Organizacije invalida – uloga, zadaci i statusni problemi", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Tatić D. (2003), "Međunarodni pravni akti kojima se regulišu prava invalida", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Trkulja J. (2003), "Čovek nije ograničenije već mogućnost", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Vukasović P. (2003), "Pravni aspekti zaštite lica sa posebnim potrebama", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Vukasović P. (2003) "Neostvorena misija invalidskih udruženja", u: *Prava osoba sa invaliditetom*, zbornik, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo
Beograd

O RAVNOPRAVNOSTI TERETA I TERETU RAVNOPRAVNOSTI

Rezime: Ovaj tekst proistekao je iz nekih primedbi što su se čule na javnim tribinama koje je organizovao Centar za unapređivanje pravnih studija, stručna nevladina organizacija iz Beograda, radi predstavljanja modela Zakona o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom najširoj javnosti u Srbiji, naročito invalidima i njihovim udruženjima. Predstavljeni model izazvao je zanimljivu mešavinu osećanja i izneverenih očekivanja, u kojoj su istaknuto mesto imali nelagodnost i otpor prema izvesnim vidovima načela nediskriminacije i posledicama njegove stvarne primene, mada osećanja o kojima je ovde reč nisu prevladavala među učesnicima tribina. Upotreбивši slavan Kiplingov izraz o “teretu belih ljudi”, pisac ukazuje na unutrašnju, psihološku prirodu odbijanja da se načelo nediskriminacije primeni i u običnim, zamornim, neinspirativnim, svakodnevnim aktivnostima samih invalida. Ovaj oportunistički žrtava diskriminacije nadovezuje se na poznat oportunistički društveni sredine u kojoj se diskriminacija vrši, stvarajući začarani krug neprihvatanja. Problem se ne može rešiti pravnim sredstvima; svako ljudsko biće rešava ga za sebe; ne da se rešiti jednom zauvek. Pisac na primerima iz sopstvenog detinjstva i mladosti ukazuje na ovu stalnu bobru za ravnopravnost.

Ključne reči: nediskriminacija, ravnopravnost, oportunistički.

Krajem prošle godine Centar za unapređivanje pravnih studija iz Beograda predstavio je javnosti, prvenstveno invalidskoj, Model zakona o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom. Model je deo projekta koji je ova stručna nevladina organizacija realizovala od 2002. godine, ostvarujući usku saradnju sa invalidskim organizacijama. Namera onih koji su učestvovali u realizaciji projekta bila je dvostruka: s jedne strane, trebalo je podržati osobe sa invaliditetom i njihove organizacije u nastojanju da se izbore za stvarnu, ne samo formalnu ravnopravnost; s druge strane, njihova borba morala se staviti u kontekst opšte problematike poštovanja ljudskih prava, ne stoga što je takvo posmatranje pravnog položaja osoba sa invaliditetom pomodni trend, ni zato što se u Evropi kojoj stremimo tako radi, već zato što to nameće sama logika ravnopravnosti. Ako su osobe sa invaliditetom ravnopravne sa ostalim građanima, njihov položaj, načelno posmatrano, treba da bude uređen na isti način – a po mogućstvu i istim propisima – kao i položaj onih sa kojima su te osobe ravnopravne. Ovaj zaključak, uprkos

svoje elementarnosti ili upravo zbog nje, naišao je na poprilično nerazumevanje, pa i otpor, kod većine invalidskih organizacija. Traži se donošenje iscrpnog i sveobuhvatnog invalidskog zakona, kojim bi na jednom mestu bila regulisana sva pitanja od interesa za osobe sa invaliditetom. Ne shvata se da se time načelo diskriminacije ne samo ne odstranjuje iz pravnog poretka, već se konstituiše u osnovni postulat pravnog uređivanja odnosa države i društva prema osobama sa invaliditetom. Šta bi to značilo u praksi? Pri ostvarivanju bilo kojeg prava (zakon treba da bude sveobuhvatan) osoba sa invaliditetom morala bi se pozivati ne na odredbe opšteg zakona koji reguliše dotičnu oblast, već na odredbe posebnog zakona o invalidskim pravima. Protiv getoiziranja u konkretnim životnim situacijama i odnosima trebalo bi se boriti – po zastupnicima preovlađujuće škole mišljenja među merodavnim predstavnicima invalidskih organizacija – stvaranjem svojevrsnog pravnog geta. Razume se, polazište autora Modela zakona bilo je dijametralno suprotno: do ostvarivanja faktičke ravnopravnosti ne dolazi se potkopavanjem formalne jednakosti svih građana, već stvaranjem uslova za njeno što potpunije ostvarivanje u najrazličitijem životnom okruženju. Sukob ova dva pristupa je neminovan.

Teorijski posmatrano, poseban zakon o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom nije potreban; dovoljno je u opšte antidiskriminacione norme uneti dopunu da se sve one primenjuju i na diskriminaciju zbog invalidnosti. Time bi bilo izbegnuto donošenje još jednog u nizu posebnih zakona, kojima se ne samo narušava lepota i sklad idealne arhitekture pravnih normi, već i ugrožava njegova funkcionalnost. No, na moju veliku žalost, ne živim u teoriji nego u Srbiji. Kad se ovdašnjem čoveku spomene diskriminacija, on po automatizmu pomisli na sirote američke Crnce; poneko od starijih se seti južnoafričkog aparthejda i kolonijalnog ugnjetavanja. Samo se najvispreniji (ili najhrabriji) dovine do nezavidnog položaja Roma iz obližnje favele. Nikome ne pada na pamet da nespušteni ivičnjaci; nepotrebne stepenice; pogled, ispunjen mešavinom sažaljenja i gađenja, upućen nekome ko se vidljivo, fizički razlikuje od nas, odbijanje da se invalidna mušterija primi u taksu ili kafić; zahtev da se invalidno dete ne primi baš u školu ili vrtić koji pohađa zlato mamino; da sve to ima bilo kakve veze sa tako nevaljalom stvari kao što je diskriminacija. To ne vide ni mnogobrojne nevladine organizacije koje izgiboše od borbe za ljudska i manjinska prava, kao da je pravo na nacionalnu pripadnost jedino ljudsko pravo a nacionalne manjine jedine manjine ugrožene ovde i sada. Zato je potrebno izričito, šturim i rogoibatnim jezikom pravne norme, formulisati ono što se u svakom pristojnom društvu podrazumeva: zabranjeno je vređati i ponižavati drugoga zbog njegove/njene invalidnosti; zabranjeno je propisivati

posebne, nepovoljnije uslove pružanja usluga osobama sa invaliditetom kad za to ne postoje tehnički razlozi; zabranjeno je... U normalnim okolnostima navedene i druge zabrane i ograničenja raspojasanog ega pojedinaca podrazumevale bi se; bilo bi nepotrebno unositi ih u zakon, baš kao što nam nije potreban pravilnik o komunalnoj higijeni da bismo znali da se na javnom mestu ne pljuje. No, bojim se da je ova zemlja odavno izgubila ukus normalnosti.

Naravno, nije dovoljno napisati zakon; treba ga i primeniti. A nije sve što se stavi na papir jednako primenljivo. Istina, zakonodavac je, kažu, suveren; u prvom sazivu višestranačke skupštine jedan predstavnik tadašnje većine tvrdio je da oni (većina) mogu izglasati da se Sunce okreće oko Zemlje. Stvarno su mogli; problema nema sve dok ne poželiš da astronomsku stvarnost privedeš svom novom zakonu. Ako, pak, zakonodavac gaji prilično razumnu ambiciju da se njegovi zakoni primenjuju, tada se mora odreći svoje kvazibožanske slobode zakonopisanja, mora se spustiti na tvrdo tlo činjenica, podvrgnuti se nebrojenim uslovljenostima i ograničenjima stvarnosti. Ne treba nam idealan zakon, već zakon koji se može primeniti. No, ni sa realizmom ne treba preterivati: kakva je svrha zakona koji bi samo “prepisao” stvarnost, ne menjajući je? U tim koordinatama morali su se kretati i autori modela zakona o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom. Da bismo naveli neinvalidnu većinu da odustane od dosadašnjih navika i prihvati nova, antidiskriminaciona pravila ponašanja (a svaka takva promena ne odvija se po automatizmu i zahteva napor i ulaganje pozitivne energije), moramo uvažiti njihove legitimne interese. Na primer, legitimni interes poslodavca jeste zapošljavanje lica koje može da obavlja poslove neophodne za ostvarenje dobiti. Antidiskriminaciono zakonodavstvo može da mu zabrani da, u okviru radne sposobnosti potrebne za određeno radno mesto i samo u tom okviru, pravi razliku (vrši diskriminaciju) između osoba sa invaliditetom i drugih lica koja žele da se zaposle. Sve dotle dok uvažavamo ovaj njegov osnovni interes – ostvarenje dobiti, zbog kojeg on i istupa kao poslodavac a ne humanitarni radnik, donator ili borac za prava osoba sa invaliditetom, imamo moralno pravo da od njega zahtevamo da pri ostvarenju svojih interesa ispuni određene uslove, da se podvrgne određenim normama. Nepristrasnost ne proističe iz zakonodavčevih lepih manira; ona nije stvar nečijih dobrih namera u koje treba verovati ili sumnjati, već je ugrađena u samo biće pravne norme, čineći drugu stranu njene univerzalnosti, opštosti njenog važenja. Parafrazirajući Zolu, mogao bih napisati: pravna norma će biti nepristrasna, ili je neće biti. Upravo zbog toga autori Modela zakona o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom nisu mogli “navijati” za zaštitni objekt svog teksta, rizikujući da ih invalidske

organizacije gnevno optuže za izdaju invalidske stvari. S druge strane, među onima koji su od zaštite ljudskih prava napravili uglednu i unosnu profesiju čuje se mišljenje da invalidska problematika u celosti spada u domen ako ne isključivo zdravstva, onda bar socijalne zaštite kao posebnog društvenog servisa. Oba stanovišta protive se otvaranju šire rasprave o pojavnim oblicima diskriminacije prema osobama sa invaliditetom i mogućnostima pravnog i političkog delovanja na njihovoj prevenciji. Svoj otpor obrazlažu strahom od politizacije ove teme, zanemarujući pri tome notornu činjenicu da je bez postojanja delotvorne političke volje nemoguće izvršiti iole značajniju promenu u ma kojoj oblasti društvenog života. Razume se, u jednom demokratski uređenom sistemu niko nema monopol na izražavanje političke volje, ali se delotvornost te volje u najvećoj meri postiže delovanjem posredstvom parlamentarnih institucija, pre svega političkih stranaka, koje i postoje da bi inače rasutu energiju pojedinaca i grupa usmerile dajući joj oblik neophodan za praktično delovanje. Zato načelno ne razumem otpor zainteresovanih organizacija prema javnom obraćanju merodavnim političkim činiocima, pre svega političkim strankama, kao ni davanje prednosti privatnim kontaktima sa pojedincima zaduženim za oblast u kojoj se nalazi pitanje koje se želi rešiti. Plašim se da će još dugo politika u ovoj zemlji imati pretežno, gotovo isključivo negativnu konotaciju, nečega načelno nepoštenog, oblasti u kojoj je sve dozvoljeno. A takav doživljaj politike ne pruža najpogodniju psihološku klimu za razvoj demokratskih ustanova, niti za ostvarenje izvornog smisla demokratije – učešća demosa u upravljanju državom. Neko će reći da sve ovo nema mnogo veze sa konkretnim invalidskim problemima. Osobe sa invaliditetom jesu i moraju biti manjinska društvena grupa; nema tog ludaka koji bi želeo da većina građana države u kojoj živi bude u invalidskim kolicima. Međutim, ako moraju biti manjina, osobe sa invaliditetom ne moraju biti marginalizovana, skrajnuta manjina. Da bi to izbegle, one se ne smeju zatvoriti u sebe; moraju biti otvorene kako prema merodavnim političkim činiocima, tako i prema onoj ćutljivoj većini koja uvek i svuda determiniše vrednosni sistem danog društva. Strah od politike neće otkloniti mogućnost da politika vlada našim životima, baš kao što ni glava u pesku ne uklanja preteću opasnost. Zato smatram da je javna rasprava o Modelu zakona važnija nego sam Model.

Posle javnih tribina u Beogradu i Pančevu o Modelu zakona, na kojima sam učestvovao kao član stručnog tima koji je izradio Model, zamereno mi je na nedovoljnoj konkretnosti (ili prekomernoj apstraktnosti) izlaganja. Ni sam nisam osobito zadovoljan sopstvenim učinkom na ovim skupovima, mada razlog nezadovoljstva nema mnogo veze sa nivoom konkretnosti/apstraktnosti onoga što sam tom prilikom rekao. Ra-

di se o nečem mnogo prozaičnijem: zbog prirode sopstvene invalidnosti (cerebralna paraliza) uopšte nisam siguran da su me čuli i razumeli svi koji je trebalo da me čuju i razumeju. Uostalom, rado priznajem da se u pisanim medijima osećam neuporedivo udobnije, dakako i sigurnije, nego tamo gde je komunikacija svedena na živu, izgovorenu reč. Iz straha da ne zamaram publiku govorom nedovoljno razumljivim većini slušalaca nastojim da budem što kraći; ova prinudna sažetost izražavanja ne mora uvek biti vrlina, naročito ako izostanu primeri koji ilustruju apstraktno izražene ideje. Drugi mogući razlog preterane uopštenosti u izlaganju tiče se mogeg (ispostavilo se pogrešnog) uverenja da su slušaoci već upoznati sa sadržinom Modela zakona, te da nema potrebe prepričavati ga, objašnjavati šta su njegovi pisci hteli da kažu. Radije sam se ograničio na izlaganje opštih, dakle nužno apstraktnih, načela što leže u osnovi predloženih zakonodavnih rešenja, pomoću kojih bi se lakše shvatila konkretna sadržina pojedinih normi. Principi valjda i služe da bismo se pomoću njih uspešnije snašli u haotičnoj stvarnosti, a ne da bismo se narcisoidno divili vlastitim umnim tvorevinama. Priznajem da sam preцениo ne moć apstrahovanja (ona mi se i dalje čini generičkim svojstvom ljudskosti), već duhovnu naviku izlaženja iz vlastite kože, sagledavanja sopstvenog položaja u svetlu nepristrasno viđenih činjenica. Zato ću u preostalom delu teksta pokušati da o problemu ravnopravnosti osoba sa invaliditetom govorim imajući u vidu ono najkonkretnije: svoje sopstveno, lično, neponovljivo, bojim se i neizrecivo, životno iskustvo. Služim da moji kritičari ni time neće biti zadovoljni. Napor i vreme posvećeni ovom tekstu ipak neće biti uzaludni; pokazaće se da problem nije u nivou apstraktnosti, već u uznemiravajućoj, subverzivnoj sadržini onoga što kažem ili napišem.

Odavno smo svikli na zahtev da teret neprijatne društvene stvarnosti, zvala se ona ekonomska stabilizacija, privredni preporod, švedski socijalizam, nepravedne i ničim izazvane sankcije, NATO-bombardovanje ili prolazne teškoće tranzicije na putu u evroatlantski raj, treba da podnosimo ravnopravno, odnosno srazmerno svojoj ekonomskoj i društvenoj moći. Na tom tlu, zalivanom vekovnim snovima o socijalnoj pravdi, niče bukvalno sve i svašta: slatki, možda i uspavljujući plodovi svesti o neophodnosti veće i delotvornije društvene solidarnosti, ali i bunika najvulgarnije socijalne demagogije u liku obećanog hleba od tri dinara. Kažu da u najugroženije društvene grupe spadaju osobe sa invaliditetom. Izvinjavam se, ali se uopšte ne smatram socijalno ugroženim, iako jesam osoba sa invaliditetom. Moj životni standard je niži, možda i osetno niži, od standarda nekog ko prima istu platu kao ja, ali treba li zbog toga licemerno da tvrdim da mi je teže od hiljada zdravih, ili uglavnom zdravih nezaposlenih i onih fiktivno zaposlenih u nekada-

šnjim nosiocima razvoja srpske privrede; od izbeglica i članova porodica razorenih ratom; od Roma i pripadnika drugih etničkih manjina u društvu zahvaćenom šovinističkim ludilom; od penzionera koji umiru više od samoće nego od bolesti; od dece što odrastaju u državnom provizoriju bez imena i granica, koja su ukus droge osetila pre ukusa ljubavi; najzad, od samih invalida čiji je hendikep takav da im uskraćuje slobodu izbora koju tako samozadovoljno i samozaboravno uživam...? Zahtev da teret nepovoljnih okolnosti bude ravnomerno raspoređen na sve pripadnike društva ima svoj racionalni i iracionalni vid: ravnomernijom raspodelom tereta zaista se olakšava položaj najugroženijih, ali moja glad nije manja u društvu gladnih sugrađana. Priča o komšijinoj kravi, ta paradigma nacionalnog mentaliteta, zavređuje da bude shvaćena ozbiljnije od jednog istrošenog vica. I egalitarizam ume da bude konzervativan i mračan, baš kao i bezobzirna odbrana nasleđenih i/ili stečenih privilegija.

Toliko o ravnopravnosti tereta. Teret ravnopravnosti je poput nevidljive strane Meseca; postoji – i mi znamo da postoji – ali ga ne vidimo. Štaviše, dozvoljavamo sebi da poverujemo – jer to odgovara oportunističkom, neherojskom delu nas samih – da je ravnopravnost desert što se služi posle obilnog prazničkog ručka, skupocena igračka koju dobijamo za osamnaesti rođendan, banka u kojoj podižemo kamate na uloženi lični i porodični ponos. Ne budimo prestrogi prema sebi: pre stotina godina prosečni Englez nije ozbiljnije shvatao reči svog najvećeg pesnika o “teretu belih ljudi”. Plitkoumno samohvalisanje potisnulo je u drugi plan ono o čemu je Kipling stvarno pisao: odgovornost onih koji znaju, mogu i imaju prema onima koji ne znaju, ne mogu i nemaju. A ravnopravnost osoba sa invaliditetom sa njihovim zdravim sugrađanima – ona stvarna, ne vešto odglumljena predstava iz provincijskog pozorišta – zahteva krv, znoj i suze. Ne, ovo nije jevtina parafraza Čerčila, mada priznajem da veoma liči na nju. Molim da se moje reči shvate najdoslovnije; odlazak u školu, bez koje je svaka priča o ravnopravnosti hipokrizija najgore vrste, za mene je zaista značila krv razbijenih kolena, znoj napora da se uopšte dođe do učionice i suze nemoćnog besa zbog onih što blenu u invalida kao u osmo svetsko čudo. Ravnopravnost uopšte nije prijatna okolini u kojoj invalid živi: niste ni gladni, ni goli, ni bos, i još vam je malo. Mislite na decu iz Bijafre. Siroti mališani! Kako sam samo mrzeo njihove stomake nadute od gladi, njihova lica tako nalik na lobanju iz kabineta za biologiju, njihov pogled u kojem je gasnula sva lepota sveta i vera da je život vrednost po sebi! Osećao sam ogoljenu nepravednost moralne ucene kojom su mi uzvraćali oni od kojih sam očekivao da mi pomognu u osvajanju ravnopravnosti; nisam pristajao da zbog opšteg i žaljenja dostojnog nesavršenstva sveta odustanem

od svog ličnog životnog projekta u kojem su ravnopravnost i samopotvrđivanje imali istovremeno ulogu krajnjeg, jedva dostižnog cilja, stalno prisutnog korektiva što određuje putanju kojom se krećem, i pogonskog goriva bez kojeg bih se nasukao na sprudovima nevesele svakidašnjice.

Nema zamene za ravnopravnost. Posebno sam oprezan kada pokušavaju da mi pod firmom ravnopravnosti prodaju tričave koještarije bezvrednih privilegija, umotanih u šareniš tzv. kompenzatornih prava. Pisanje – budući poziv – beše ujedno noćna mora mog detinjstva i bojište na kojem sam – neka je slava Majkrosoftu – izvojevao odsudnu bitku rata za ravnopravnost. A u školi me po kratkom postupku oslobodiše obaveze izrade pismenih zadataka iz srpskohrvatskog jezika. Zadatke iz matematike i engleskog mogu da radim (u njima manjom količinom pisanih znakova mogu da pokažem svoje znanje), ali zadatke u kojima bih ispoljio svoj književni talenat – jok. I još su mislili da sam privilegovan; to beše opšte mišljenje nastavnika, mojih drugova, pa i potkupljivog dela mene samog. Kao da mi glavom nisu vitlale bujice nenapisanih reči, kao da nisam po hiljaditi put slušao odjek nikada ispričanih priča. Slobodni sastavi iz engleskog postadoše odušak za ono što nije moglo biti napisano maternjim jezikom: kratke rečenice u kojima težnja za lepotom reči i njima prenošenih slika nadmašivaše štrebersku žudnju za formalnim uspehom oličenim u oceni. Najlakša rešenja najčešće nisu i najbolja, zar ne? Očekujem znatne otpore efektivnoj ravnopravnosti invalida upravo na području obrazovanja. Ne zaboravljam da je moja porodica u tadašnjem “besklasnom” društvu pripadala relativno povlašćenima, ne toliko u materijalnom smislu koliko u realnoj raspodeli društvene – nipošto političke – moći i svojim učešćem u kulturnim i intelektualnim vrednostima. Dakle, ona je mogla i htela da me nametne tadašnjem obrazovnom sistemu. Šta je bilo sa onima čije porodice nisu raspolagale dovoljnom količinom moći? Ostajali su izvan obrazovnog sistema, ali i izvan društveno priznatog postojanja. Čitavo društvo pravilo se da ne postoje hendikepirana deca lišena osnovnog obrazovanja upravo zbog svoje invalidnosti. I u tadašnjem zakonu o osnovnom obrazovanju nalazila se odredba da je ono obavezno za sve, dok je stvarni život suviše često uterivao u laž ne samo profesionalni optimizam političara, već i prenormiranu stvarnost pravnik. Niko ne beše kažnjen zato što škole nisu primale učenike za koje se “vidi” da nisu za školu. Kao da ni sam zakonodavac nije očekivao da se njegove reči shvate odveć doslovno: pisalo je “sva deca”, a mislilo se “sva deca koja svojim fizičkim izgledom ne vređaju uobičajene predstave o normalnosti”. Neću da kažem da je bivše društvo, za koje nas veže mnogo više spona no što smo spremni da priznamo, bilo posebno surovo prema osobama sa invaliditetom. Naprotiv. Beskućnici i prosjaci, prostitucija i homoseksual-

nost, nasilje u porodici i neravnopravnost žena, univerzalna izopštenost Roma i uskogruđa netrpeljivost prema svemu što je drugačije, nestandardno, novo – sve je to skrivano iza deklarisanog humanizma ideologije. O, da, mnogo smo voleli one što kritikovahu naličja trulog Zapada, a bogami i oni nas. Ali ta ljubav beše, kako i priliči intelektualcima, platonске vrste i na daljinu: niti su oni stvarno želeli našu verziju oslobođenog rada, niti su nam u sopstvenom dvorištu stvarno bile potrebne njihove emancipatorske pridike. Poslednji, vrhunski proizvod tog licemerja beše julovsko žongliranje levim frazama na neukusno dizajniranoj skalameriji prvobitne akumulacije kapitala. Naravno, osobe sa invaliditetom uopšte nisu bitne; one su tek kolateralne žrtve jednog globalnog društvenog projekta.

Autori Modela misle ozbiljno; oni stvarno veruju da se ono što su stavili na papir može primeniti ovde i sada. To što smo siromašni nije dovoljan razlog da budemo ružni, prljavi, zli. Ne tražimo da država smesta ukloni sve arhitektonske barijere u svakom našem naselju. Sprečavanje stvaranja novih prepreka, uz preciziranje ko je dužan da se postara o postojećim, bilo bi sasvim dovoljno. A Model pruža pravne mehanizme za to. On sam ne nalaže postavljanje rampi za kolica. To nije previd autora, već logika slobode. Vlasnik nečega u javnoj upotrebi dužan je da omogući pristup osobama sa invaliditetom tom nečemu. On može – ako misli da bi strma ravan naružila lepotu i umanjila arhitektonsku vrednost stepeništa – zaposliti osoblje koje će nositi osobe u invalidskim kolicima preko stepenika. Zakon uopšte ne ulazi u način na koji će objekat u javnoj upotrebi biti pristupačan, kao što ne daje minimalnu širinu vrata dovoljnu za prolazak invalidskih kolica. Slično je i sa obrazovanjem i zapošljavanjem. Nigde u Modelu ne piše da škola ne sme odbiti da upiše invalidnog učenika. Ako takav učenik ne raspolaže znanjima i/ili umetničkim sklonostima neophodnim da bi se pratila nastava u njoj, on neće biti upisan. Ako pak njima raspolaže, on ne sme biti odbijen samo zato što je invalid. A šta je sa kabinetskom nastavom? Isto što i sa rampama za kolica. Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom ne ulazi, niti može ulaziti, u organizaciju nastavnog procesa; on samo kaže da iz nastave ne može biti isključen invalid samo zato što je invalid. Odredbe koje zabranjuju diskriminaciju u oblasti zapošljavanja neće automatski povećati zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Nigde u Modelu ne piše da bilo koji poslodavac mora primiti osobu sa invaliditetom u radni odnos. Prirodno, on će primiti onoga ko u najvećoj meri ispunjava uslove dotičnog radnog mesta. Zakon mu samo zabranjuje “protivprirodno” ponašanje, zabranjuje da odbije invalida koji u najvećoj meri ispunjava uslove samo zato što je u pitanju osoba sa invaliditetom. Autoprevoznici nipošto nisu dužni da poseduju vozila po-

sebno prilagođena prevozu osoba sa invaliditetom; Model zakona samo zabranjuje odbijanje vršenja usluga prevoza takve osobe i nalaže voznom osoblju da joj pruži razumnu pomoć (takvu koja ne ugrožava bezbedno odvijanje saobraćaja). “Samo to?”, već čujem razočarane invalide, koji se još nisu umorili od čekanja carstva Božjeg. “Nije baš tako strašno kako izgleda”, dopire uzdah olakšanja normalnosti uspaničene izgledima da se ostvare njihove najcrnje slutnje: tiranija ljudi u kolicima. Po usvajanju zakona neće uslediti ni raj na Zemlji, ni smak sveta; on je samo uokviren, dakle ne bezobalan, prostor otvorenih mogućnosti za ostvarivanje one ravnopravnosti o kojoj je bilo reči u prvom delu teksta.

Za one koji ne mogu nositi teret ravnopravnosti ostaju posebne mere: posebne škole, u kojima se nastava odvija pod specifičnim uslovima i po specifičnom programu prilagođenom onima što ni uz podršku društva/države ne mogu poneti teret ravnopravnosti u obrazovanju; posebna radna mesta namenjena onima za koje se unapred zna da će izgubiti tržišnu utakmicu; poseban prevoz onima kojima je to jedini realno ostvarljiv način da iz tačke A stignu u tačku B ne ugrožavajući sebe i druge... Zabrana diskriminacije nije, dakle, apsolutna; ona je dopuštena ako (i samo ako – dodali bi matematičari) se ostvarivanjem načela nediskriminacije ugrožavaju vrednosti važnije od same nediskriminacije (život, zdravlje, opšta sigurnost, ali ne i imovina ili javni red i mir). U pitanju su izuzeci od opšteg pravila – zabrane diskriminacije. Možemo ih nazivati kako god želimo – pomoć invalidima, mere za podsticanje ravnopravnosti (kako je učinjeno u Modelu zakona), podrška osobama sa invaliditetom, afirmativna akcija; naziv uopšte ne menja njihovu diskriminatorску prirodu. Invalidske organizacije, reagujući s podozrenjem na Model zakona, predložile su alternativu – donošenje zakona o zaštiti teških invalida. Ako se pod zaštitom podrazumeva ono što je Modelom zakona o zabrani diskriminacije prema osobama sa invaliditetom već definisano kao oblast izdvojena iz režima nediskriminacije, oni koji osporavaju Model kucaju na širom otvorena vrata. Predloženi zakon je dobrodošao, istina ne kao alternativa već kao dragocena dopuna režimu nediskriminacije. Ako se pak model zaštite osoba sa invaliditetom zastupa i promoviše kao panaceja koja u potpunosti supstituiše ili supsumira režim nediskriminacije, u pitanju je korak u pogrešnom pravcu, još jedna prepreka – kao da ih i bez nje nemamo sasvim dovoljno – na putu ka suštinskoj modernizaciji ovdašnjeg društva/države. Naravno, i u slučaju mera pozitivne diskriminacije važi pravilo o strogoj tumačenju izuzetaka i teretu dokazivanja na strani lica koje osporava primenu načela nediskriminacije.

Predrag Vukasovic

THE EQUALITY OF BURDENS
OR BURDEN OF EQUALITY

Summary

This article has arisen from some remarks heard in the public meetings organized by Center for Advanced Legal studies, a non-government expert organisation from Belgrade, in order to present the model of Law prohibiting discriminatory behavior towards the persons with disabilities to the general public in Serbia, particularly to the disabled people and their associations. The presented model has given rise to an interesting mixture of feelings and frustrated expectations, in which the uneasiness and resistance to certain aspects and consequences of the really applied non-discrimination principle have a prominent place, although these were not the prevailing attitudes of those taking part at the discussions. Using the famous Kipling's phrase on "the white men's burden", the author has pointed to the inherent, psychological nature of the refusal to follow the non-discrimination principle in usual, tiresome, uninspirative daily activities by the disabled persons themselves. This opportunism of the discriminated victims is added to the well-known opportunism of the discriminating social environment to close a vicious circle of discrimination. This problem is not solvable only by legal means; it is to be solved by every individual human being for himself; it cannot be solved once for ever. The author has presented some examples from his own boyhood and adolescence in order to show some concrete aspects of this continuous struggle for equality.

Key words: non-discrimination, equality, opportunism.

PREDUSLOVI ZA REFORMU SISTEMA ZAŠTITE LICA SA POSEBNIM POTREBAMA

Rezime: Autor se bavi pitanjem šta se za prethodne tri godine promenilo u položaju lica sa posebnim potrebama i izlaže pretpostavke za dalje poboljšanje položaja pripadnika ove populacije. Porastao je iznos invalidske penzije i prava na tuđu negu i pomoć, uspostavljena je redovno finansiranje invalidskih udruženja, a započeto je i sa finansiranjem lokalnih projekata. Od zakonskih rešenja predviđeno je dvostruko povećanje iznosa prava na tuđu negu i pomoć budžetskih korisnika, načinjeni su nacrti zakona protiv diskriminacije lica sa posebnim potrebama i zakon o zapošljavanju lica sa invaliditetom. Pripremljena je uredba koja bi suštinski promenila način rada komisija za razvrstavanje dece sa posebnim potrebama. Kroz manje humanitarne akcije nabavljen je značajan broj invalidskih kolica, slušnih aparata, kompjutera i sl. U okviru strategije za smanjenje siromaštva posebno poglavlje je posvećeno smanjenju siromaštva osoba sa invaliditetom, dok je na nivou vlade napravljen Savet za pitanja osoba sa invaliditetom. Formulisanje strategije države za poboljšanje položaja lica sa posebnim potrebama i usvajanje multisektorskog pristupa problemu je prva pretpostavka za poboljšanje položaja ove populacije. Osim zdravstvene i socijalne zaštite, od izuzetne važnosti su pitanja zapošljavanja, obrazovanja, poštovanja ljudskih prava, finansija, poreskih olakšica, stanovanja, eliminisanja barijera, razvoja svesti o potrebama i problemima ove populacije.

Ključne reči: reforma, lica sa posebnim potrebama, socijalna zaštita, zakonska rešenja, multisektoralni pristup.

U prethodne tri i po godine reforma socijalne zaštite nije bila posebno usmerena ni na jednu ugroženu grupu. Strategija reformi je bila postavljena tako da se najpre izvrše krupne promene u sistemu koje bi same po sebi vodile i boljitku pojedinih ugroženih grupa, a da se nakon postavljanja krupnih sistemskih blokova na odgovarajuće mesto pažnja fokusira na pojedine grupe.

Ovakvo razdvajanje naravno ne treba shvatiti bukvalno, jer ono ne samo da nikada nije u praksi do kraja moguće, već nije ni poželjno.

S druge strane, ovako postavljena strategija imala je svoje konceptijsko, ali i pragmatično opravdanje. Ograničeni kapaciteti, materijalni, istraživački, liderski, pa i administrativni prosto su zahtevali ovakvo formulisanje koraka u reformi.

Šta se za ove tri godine promenilo u položaju lica sa posebnim potrebama?

Najpre, uporedo sa povećanjem bruto društvenog proizvoda i sa poboljšanjem položaja zaposlenih i penzionera značajno je porastao iznos invalidske penzije za preko 400 hiljada invalidskih penzionera, kao i iznos na osnovu prava na tuđu negi i pomoć, pre svega onih koji to pravo ostvaruju u okviru sistema osiguranja.

Vraćeni su i dugovi budžetskim korisnicima, koji su iznosili 32 mesečna davanja, te je uspostavljena redovna isplata svih prava. Pravo na tuđu negu i pomoć za preko 70 hiljada korisnika u proseku je povećano za 3,5 puta.

Vraćeni su i dugovi ratnim vojnim invalidima, koji su na republičkom nivou iznosili više od 7 mesečnih davanja, a primanja ovog dela populacije su takođe višestruko porasla i redovno se isplaćuju.

Uspostavljeno je i redovno finansiranje invalidskih udruženja i organizacija, a započeto je i sa finansiranjem lokalnih projekata kroz Fond za socijalne inovacije i iz budžetskih sredstava prikupljenih po osnovu zakona o igrama na sreću. Na ovaj način je finansirano preko 300 projekata na lokalnom nivou, koji su bili namenjeni podizanju svesti, otklanjanju barijera, ostvarivanju prava, uključivanju u svakodnevne aktivnosti, otvaranju dnevnih boravaka za decu sa posebnim potrebama i slično.

Takođe, značajno je poboljšano stanje u institucijama, u kojima boravi blizu pet hiljada lica sa posebnim potrebama, čemu je doprineo i nov način rada zaposlenih. Najveći deo sredstava za ove namene prikupljen je putem međunarodnih donacija.

U sklopu projekta deinstitucionalizacije, širenje hraniteljstva, koje je konceptijski postavljeno i koje je počelo da daje prve značajne rezultate, trebalo bi da omogući i razvoj specijalizovanog hraniteljstva namenjenog deci sa posebnim potrebama.

Među zakonskim rešenjima, u okviru predloga o izmenama zakona o socijalnoj zaštiti, predviđeno je dvostruko povećanje iznosa na osnovu prava na tuđu negu i pomoć budžetskih korisnika, načinjeni su i nacrti zakona protiv diskriminacije lica sa posebnim potrebama, kao i zakon o zapošljavanju lica sa invaliditetom. Pripremljena je i uredba koja bi suštinski promenila način rada komisija za razvrstavanje dece sa posebnim potrebama. Prema uredbi, komisije bi umesto jednokratnog pregleda i odluke o slanju dece u specijalne škole, trebalo da omoguće nov način rada kroz praćenje i usmeravanje dece i roditelja.

Humanitarnim akcijama nabavljen je značajan broj invalidskih kolica, slušnih aparata, kompjutera za decu i studente sa hendikepom i slično.

U okviru strategije za smanjenje siromaštva, posebno poglavlje je posvećeno smanjenju siromaštva osoba sa invaliditetom, kao jednoj od

najugroženijih grupa, ali je ovim pitanjima dat odgovarajući značaj i u sektorskim delovima strategije.

Na nivou vlade osnovan je Savet za pitanja osoba sa invaliditetom.

Šta su pretpostavke za dalje poboljšanje položaja lica sa posebnim potrebama?

Prva pretpostavka je formulisanje strategije države za poboljšanje položaja lica sa posebnim potrebama i usvajanje međuresornog, odnosno multisektorskog pristupa problemu. Za rešavanje problema sa kojima se suočavaju lica sa posebnim potrebama od izuzetne važnosti su zdravstvena i socijalna zaštita, ali i pitanja zapošljavanja, obrazovanja, poštovanja ljudskih prava, finansija, poreskih olakšica, stanovanja, eliminisanja barijera, razvoja svesti o potrebama i problemima ove populacije. Jasno je da je u pitanju problematika koja pripada različitim resorima i da se kao takva mora razmatrati uvažavajući multidisciplinarni pristup.

Strategija bi morala jasno da definiše pojam lica sa posebnim potrebama, da razluči pojmove hendikepiranosti, nesposobnosti, invalidnosti, kao i pojam najtežih invalida.

U okviru strategije treba razrešiti i dilemu da li zakonska rešenja koja treba da vode poboljšanju položaja i zaštite lica sa posebnim potrebama treba da budu koncipirana u okviru sektorskih zakona, ili, uslovno govoreći, u okviru jednog zakona, objedinjujući različita prava (Zakon o pravima najtežih invalida, na primer). Pragmatičnost možda nalaže da se paralelno deluje na oba koloseka, tj. da se u okviru svakog zakonskog projekta traži prostor za poboljšanje, dok se istovremeno radi na jedinstvenom zakonu.

Posebno je važno da se u okviru strategije postave rokovi i realno razmotre budžetska ograničenja. Srbija se u pogledu dugoročnih ciljeva može i mora rukovoditi standardima razvijenih zemalja, ali na kratak rok mora voditi računa o realnosti i finansijskoj održivosti predloženih rešenja. Ne sme se ponovo upasti u zamku da je na papiru sve moguće, a da se u životu ni jedno pravo ne ispunjava. U tom kontekstu jasno je da se strategija mora baviti i pitanjima prioriteta, kao i redosledom koraka koji se mogu preduzimati u narednom periodu.

Drugi važan preduslov je definisanje institucije koja bi bila nadležna da se bavi poboljšanjem položaja lica sa posebnim potrebama. Imajući u vidu da se u procesu reformi svaki resor pre svega fokusira na sektorska pitanja, uvažavajući problematiku pojedinih ugroženih grupa samo u tim okvirima, definisanje ovakve vrste institucije sa posebnim nadležnostima je neophodno. Prema postojećoj organizaciji ministarstava, problematika koja se odnosi na lica sa posebnim potrebama nije

u nadležnosti nijednog posebnog ministarstva, a Savet, iako predstavlja međuresorno telo, nema, niti može imati, institucionalnu snagu potrebnu za rešavanje ovakve problematike. Začetak institucije mogao bi da prethodi izradi strategije, dok bi njen konačan oblik mogao biti formulisan kroz samu strategiju. Jedan od prvih zadataka te institucije bi moralo biti sakupljanje svih relevantnih istraživanja i podataka kojima se raspolaže, kao i donošenje akcionog plana stalne kampanje radi podizanja svesti javnosti o pravima, potrebama i potencijalima lica sa posebnim potrebama.

Takođe, svako osnaživanje sistema zaštite, a posebno uvođenje novih prava, zahteva i organizovanje na lokalnom nivou, u okviru opština, koje bi ta prava mogle da verifikuju (kao što postoje službe za dečije dodatke ili službe za ratne vojne invalide). Bilo koje diferenciranje prava koje podrazumeva prikupljanje i verifikovanje dokumentacije nije moguće bez odgovarajuće organizacije na lokalnom nivou.

S druge strane, proces ne treba da se završi na administrativnoj decentralizaciji, koja je neophodna, ali ne i dovoljna. Bolja zaštita i unapređenje položaja lica sa posebnim potrebama mora značajnim delom da bude i kreirano na lokalnom nivou, uz puno učešće nevladinog sektora i udruženja osoba sa invaliditetom. Ove dve grupacije bi istovremeno morale da preuzmu i implementaciju, umesto stvaranja nekih novih državnih službi. Osim toga, na lokalnom nivou bi se moralo i u ovom domenu težiti integralnoj zaštiti i povezivanju svih relevantnih aktera iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja, medija, kulturnih institucija i sl. Lokalno angažovanje svakako pruža mogućnosti i za veće aktiviranje privatnog sektora i za lakše prikupljanje sredstava za neke konkretne akcije.

Sledeći važan preduslov je formiranje adekvatne baze podataka o licima sa posebnim potrebama i formulisanje načina na koji će se ona sistematski voditi, što se svakako mora postaviti u okviru zdravstvenog sistema. Bez ovakve evidencije nemoguće je sistemsko bavljenje poboljšanjem položaja lica sa posebnim potrebama, prevencijom, planiranjem, pa čak u nekim domenima ni značajnije menjanje zakonskih rešenja. Bez ovakve evidencije ne mogu se znati ni budžetske implikacije pojedinih promena. Pored redovnih evidencija, potrebno je vršiti i periodična istraživanja, kako radi utvrđivanja materijalne pozicije i prepreka za integraciju lica sa posebnim potrebama, tako i radi evaluacije postojećih službi i programa podrške.

Za pojedine vrste prava takođe je neophodno definisati njihovu prirodu i razgraničiti pitanje osiguranja i budžetskih prava. Da li smo kroz sistem obaveznog penzijsko-invalidskog prava osigurani i na tuđu negu i pomoć, ili bi to pravo trebalo prebaciti na budžetski sistem? Da

li iznos prava treba da se razlikuje u zavisnosti od vrste medicinskih indikacija, strukture domaćinstva u kojem lice sa posebnim potrebama živi, socijalnog položaja domaćinstva i sl.? Da li je tuđa nega i pomoć kao pravo zapravo materijalna podrška domaćinstvu ili je zaista namenjena tuđoj nezi i da li je onda treba isplaćivati u novčanom vidu ili treba organizovati pružanje tuđe nege? Da li je za pojedine vrste hendikepa moguće razviti sistem personalnih asistenata i u kojoj meri bi se on mogao oslanjati na volonterske grupe? Da li može da se uvede obavezan "socijalni staž"? Drugim rečima, da li lica sa posebnim potrebama naknadu za tuđu negu i pomoć troše na hleb, lekove ili na tuđu negu? Da li u sistemu socijalne zaštite lica sa posebnim potrebama treba da imaju drugi iznos cenzusa prilikom ostvarivanja prava na materijalno obezbeđenje porodice? Za odgovore na ova pitanja potrebno je sačekati rezultate nekih od projekata na kojima se već radi, ali i pokrenuti nove.

Najzad, jedan od preduslova je obezbeđenje materijalnih sredstava. U tom kontekstu važno je doneti nov zakon o igrama na sreću, koji bi trebalo da obezbedi znatno veća sredstva za finansiranje organizacija i udruženja osoba sa invaliditetom i projekata koji treba da poboljšaju položaj lica sa posebnim potrebama. Takođe, osim prava na materijalne nadoknade, koja prema svojim mogućnostima mora da finansira država, za finansiranje većeg broja aktivnosti može da se traži podrška međunarodnih organizacija i stranih donatora, uključivši i tehničku pomoć. Kao što je već ukazano, potrebno je formulisati i strategiju za uključivanje privatnog sektora u finansiranje pojedinih aktivnosti u ovom domenu.

Budžetska potrošnja, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, mora biti takođe uključena u proces evaluacije i monitoringa. Naravno da nije lako utvrditi koliko se budžetskih sredstava ukupno troši u okviru zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, penzijskog sistema i drugog za lica sa posebnim potrebama, ali bez tih podataka, i bez uporednih podataka sa drugim zemljama, nećemo moći da odgovorimo ni na pitanje da li je to dovoljno ili nedovoljno i koliki deo društvenog proizvoda trošimo u odnosu na druge, niti da li je ta potrošnja zadovoljavajuća po svojoj strukturi.

Važan preduslov u poboljšanju položaja i bolje zaštite lica sa posebnim potrebama je puno učešće ovih lica i njihovih organizacija u svim fazama procesa i u naporima koje država čini u ovoj oblasti.*

---

* Stručna rasprava "Reforme i lica sa posebnim potrebama", koju je organizovao Fond za unapređenje demokratije "Ljuba Davidović", Beograd, 23. mart 2004.

Gordana Matkovic

PRECONDITIONS FOR THE REFORM
OF THE PROTECTION SYSTEM
FOR PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Summary

The author deals with the changes in the status of persons with special needs made during the last three years and presents presumptions for further improvement of status of people belonging to this population. Disability pension and allowance for other person's assistance have been raised, disabled people's organizations financing has started on regular basis as well as local project financing. As for the provisions of legislations, the double rise in amount of rights to allowance for other person's assistance for subsidized beneficiaries was determined, the draft bills of the law against discrimination of persons with special needs and the persons with disabilities employment law were made. The act that would essentially alter the way the commission for classification of children with special needs work, was prepared. A considerable amount of wheelchairs, hearing aids, computers etc. were provided through smaller humanitarian actions. Within the poverty reduction strategy, a special chapter was dedicated to the poverty reduction among people with disabilities, while the Council for the issues of people with disabilities was established at the Government level. Formulating the strategy of state for improvement of status of persons with special needs and adopting the multi-sector approach to this problem is the first presumption for improvement of status of persons belonging to this population. In addition to health care and social protection, the issue of employment, education, respecting human rights, finances, tax reduction, housing, barrier elimination, awareness development about needs and problems of this population, are of extreme importance as well.

Key words: persons with special needs, social protection, provisions of legislations, multi-sector approach.

Vladimir Veličković – *Pas*, fig. 19, 1974.

Vesna Radoman
Defektološki fakultet
Beograd

REFORMA OBRAZOVANJA LICA SA POSEBNIM POTREBAMA

Rezime: Danas se smatra da je oblast obrazovanja ona ključna oblast društvene delatnosti koja treba da bude pokretač i realizator ideje inkluzije kroz zajedničko školovanje dece sa posebnim potrebama sa ostalom decom, a to zovemo inkluzivnim obrazovanjem. U svetu se poslednjih godina dosta uradilo po ovom pitanju, pa je u skladu s tim Ministarstvo prosvete i sporta 2002. godine osnovalo ekspertsku grupu za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama. Istina, u našoj sredini postoje otpori prema nazivu: lica sa posebnim potrebama, te autor predlaže drugačiji naziv u skladu sa tzv. socijalnim modelom ometenosti, a to je: lica kojima je potrebna posebna društvena podrška. Aktuelni sistem obrazovanja u Srbiji je organizovan u tri osnovna vida: specijalno obrazovanje u posebnim školama za decu ometenu u razvoju, specijalno obrazovanje u posebnim odeljenjima redovne škole koja su sastavljena od učenika sa istom vrstom ometenosti i redovno obrazovanje u istom odeljenju sa ostalim učenicima (integracija) ali bez sistematske podrške i prilagođavanja posebnim potrebama učenika tako da je njihov školski uspeh ispod proseka ostalih učenika. Odvajanja dece sa posebnim potrebama od porodice i smeštanje u institucije zatvorenog tipa i domove pri specijalnim školama najčešće ima loše efekte, a ekonomski je takođe manje isplativo od ostajanja deteta u njegovoj porodici kojoj treba pružiti stručnu i finansijsku podršku. U novoj koncepciji obrazovanja učenika sa posebnim potrebama u Srbiji, aktivnosti u vezi reforme u ovoj oblasti mogu se podeliti u četiri segmenta: 1. Izrada strategije reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama; 2. Obezbeđivanje institucionalnog i zakonskog okvira za sprovođenje reforme; 3. Priprema škola, kadrova, kurikula, reforma Defektološkog fakulteta, priprema društvenog okruženja i javnog mnjenja i slično; 4. Implementacija novog modela obrazovanja u praksi sa prelaznim periodom mestimične primene, pilotiranja itd.

Ključne reči: lica sa posebnim potrebama, specijalno obrazovanje, reforma, inkluzija, integracija, ometenost, socijalni model, lica kojima je potrebna posebna društvena podrška.

Kada se govori o demokratizaciji nekog društva i o izgradnji građanskog društva nezaobilazno se kao deo tih procesa otvara potreba menjanja odnosa društva prema licima sa posebnim potrebama i ističe neophodnost njihovog aktivnog uključivanja i participiranja u svim oblastima društvenog života zajedno sa drugim građanima. Poslednjih decenija u svetu se razvio novi pokret za pravedniji odnos društva prema licima sa posebnim potrebama, nova humanistička ideja *inkluzije u dru-*

štvo, ili uključivanja svih onih koji su do sada bili isključeni u velikoj mjeri, segregirani, diskriminirani. Danas se smatra da je oblast obrazovanja ona ključna oblast društvene delatnosti koja treba da bude pokretač i realizator ideje inkluzije kroz zajedničko školovanje dece sa posebnim potrebama sa ostalom decom, a to nazivamo *inkluzivnim obrazovanjem*. To znači da, na primer, neko telesno invalidno dete u invalidskim kolicima ili dete sa nekim drugim oblikom ometenosti ima pravo da se školuje u najbližoj školi u susedstvu, u koju bi inače išlo da nema posebne potrebe i da deli istu đачku klupu sa svojim vršnjakom. Pojam inkluzivnog obrazovanja obavežno i kao integralni i neodvojivi deo ovog procesa podrazumeva specifičnu pripremu i prilagođavanje postojećeg obrazovnog sistema posebnim potrebama ovih đака, a to znači krupne promene i reforme redovnog sistema obrazovanja. Do sada je takođe postojala praksa upisivanja lakše ometene dece u redovne škole, ali su škole bile potpuno nepripremljene kadrovski, programski i u pogledu tehničke opremljenosti za prihvatanje ovakve dece i nije postojala sistematska i stručna podrška i pomoć, a predrasude i negativni stavovi su predstavljali ogromnu barijeru u školovanju ove dece. Zato se u stručnoj literaturi često i pravi razlika između pojma *integracije* i pojma inkluzije. Integracija podrazumeva ubacivanje deteta u postojeći sistem onakav kakav jeste, u kome dete "pliva" zahvaljujući najviše svojoj snalažljivosti, upornosti i uz pomoć ogromnog zalaganja roditelja, dok inkluzija podrazumeva da novi reformisani sistem daje stručnu i moralnu podršku u obrazovanju i opštem razvoju i napredovanju ovakvog učenika. U mnogim evropskim zemljama ovakva nova škola po meri deteta je već stvarnost.

Nova filozofija i novi pristup u sagledavanju problema ometenosti i problema posebnih potreba jeste nešto što revolucionarno menja dosadašnji pogled na ovu problematiku i mogli bismo da ga, možda smelo, označimo kao kopernikanski obrt u ovoj oblasti. Naime reč je o novom tretmanu ometenosti kojoj se do sada pristupalo pretežno medicinski, kao individualnoj karakteristici pojedinca, sa težnjom da se takvom pojedincu pomogne da kompenzuje svoj nedostatak i tako "popravljen" uključi u postojeći sistem. Novi socijalni model ometenost tretira ne samo kao stvar pojedinca već i društvenog okruženja, proširuje definiciju ometenosti i na neadekvatno i nepodešeno društveno okruženje sa njegovim institucijama, kao što je, na primer, obrazovni sistem, koje moraju da se restrukturiraju i prilagode posebnim potrebama nekih, makar i malobrojnih njegovih članova. Dakle, nova filozofija iskazana kroz tzv. socijalni model ometenosti, nasuprot medicinskom modelu, ne tretira ometenost samo kao problem individue sa nekim poremećajem već i kao problem društva, koje se mora menjati i podešavati kako bi izašlo u susret posebnim potrebama pojedinca kroz novu zakonodavnu

politiku, novu obrazovnu i socijalnu politiku i prilagođavanjem društvenih institucija kroz uklanjanje različitih barijera u okruženju, od arhitektonskih do socijalnih.

Nakon uspostavljanja nove demokratske vlasti u Srbiji oktobra 2000. godine, pokrenute su reforme u mnogim važnim segmentima društva, a Ministarstvo za socijalna pitanja i Ministarstvo prosvete i sporta pokrenula su reforme u ovoj veoma zapuštenoj, kompleksnoj oblasti posebnih potreba opterećenoj brojnim problemima, od siromaštva do predrasuda. Ministarstvo prosvete i sporta je aprila 2002. osnovalo ekspertsku grupu za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama koja je u aprilu 2004. završila sa radom. Ekspertska grupa imala je zadatak da izvrši analizu postojećeg obrazovanja dece sa posebnim potrebama, da komparativno prouči evropska iskustva, paradigme i praksu i da u okviru započete generalne reforme obrazovanja u Srbiji i u skladu sa njom predloži strategiju reforme obrazovanja dece sa posebnim potrebama. Ekspertska grupa je takođe imala zadatak da uspostavi saradnju sa stručnom i naučnom javnošću, kao i sa širokom javnošću zainteresovanih, kao što su roditelji dece sa posebnim potrebama, udruženja lica sa ometenošću, mediji itd., i organizuje susrete, konferencije, okrugle stolove, tribine, na kojima bi se promovisale nove ideje vezane za reformu obrazovanja, za uvođenje inkluzivnog obrazovanja i kako bi se čulo mišljenje svih zainteresovanih za unapređenje obrazovanja lica sa posebnim potrebama.

Ekspertska grupa Ministarstva prosvete pošla je od široke definicije kategorije dece sa posebnim potrebama. Naime, danas u svetu u različitim zemljama varira broj kategorija lica koja se tretiraju kao lica sa posebnim potrebama – od jedne ili dve (Danska), do deset (Poljska), a najčešće u pitanju je 5-6 kategorija takvih lica. Ekspertska grupa pod decom sa posebnim potrebama podrazumeva pre svega decu sa nekim oblikom ometenosti u razvoju, kao što su telesna, senzorna i mentalna ometenost, a zatim decu sa poremećajem u društvenom ponašanju, decu sa hroničnim i teškim oboljenjima koja su na dugotrajnom bolničkom ili kućnom lečenju, decu iz socijalno, kulturno i materijalno depriviranih sredina, decu bez roditeljskog staranja, zlostavljanu, izbeglu i raseļljenu decu. Uključena je i specijalna kategorija nadarene ili talentovane dece, koja takođe imaju posebne obrazovne potrebe.

U našoj sredini postoje prilično izraženi otpori prema nazivu *lica sa posebnim potrebama*. Negativne reakcije na ovaj “uvozni” termin postoje u stručnoj javnosti, na primer među defektolozima, ali i među samim licima sa ometenošću. Oni kažu da ova lica imaju potrebe kao i svi ostali ljudi, ali da je način njihovog zadovoljavanja različit. Predložila sam drugačiji naziv, u skladu sa pomenutim socijalnim modelom ome-

tenosti, a to je: *lica kojima je potrebna posebna društvena podrška*. Ovaj novi naziv već je ugrađen u ime tek otvorene institucije koja se nazive Centar za obrazovanje lica kojima je potrebna posebna društvena podrška.

Analiza postojećeg sistema obrazovanja učenika sa posebnim potrebama u Srbiji

Analiza pokazuje da je aktuelni sistem obrazovanja organizovan u tri osnovna vida:

1. specijalno obrazovanje u posebnim školama za decu ometenu u mentalnom, senzornom, telesnom i socijalnom razvoju, kojim je obuhvaćeno 1% ukupne populacije učenika;
2. specijalno obrazovanje u posebnim odeljenjima redovne škole koja su sastavljena od učenika sa istom vrstom ometenosti;
3. redovno obrazovanje u istom odeljenju sa ostalim učenicima (integracija), ali bez sistematske podrške i prilagođavanja posebnim potrebama učenika, tako da je njihov školski uspeh ispod proseka ostalih učenika i sa velikim brojem ponavljača.

Deca sa ometenošću najviše pohađaju specijalne škole, u koje se upućuju na osnovu odluke Komisije o razvrstavanju, koja procenjuje stepen i vrstu ometenosti i edukabilnosti. Ovakav pristup pati od visokog stepena diskriminacije. Druge kategorije dece sa posebnim potrebama najviše se školuju u redovnom obrazovnom sistemu, gde povremeno dobijaju pomoć od strane stručne psihološko-pedagoške službe u školi. Nastavnici nisu pripremljeni niti obučeni za rad sa ovim kategorijama dece.

Postoji i kategorija dece sa teškim i multiplim oštećenjima, trajno smeštena u institucije zatvorenog ili poluzatvorenog tipa sa kojima se minimalno, ili nikako, sprovodi edukacija i rehabilitaciono-habilitacioni rad.

Krupan problem predstavlja veliki broj dece sa posebnim potrebama koja su ispuštena iz sistema obrazovanja i nisu obuhvaćena nijednim vidom društvene brige i tretmana. Danas u Srbiji ne postoji sistematsko registrovanje ovih lica, tako da nemamo preciznih podataka o njihovom broju.

Specijalne škole funkcionišu kao nezavisan i paralelan sistem uz redovni, bez međusobne povezanosti. Dete koje jednom uđe u specijalni sistem veoma teško može da se prebaci u redovni, dok je put za prebacivanje deteta iz redovnog u specijalni sistem široko otvoren.

Specijalna škola je prilagođenija od redovne škole posebnim potrebama učenika sa ometenošću programski, u pogledu obrazovanja nastavnika (defektolozima), tehničke opremljenosti specifičnim učilima, kao i

u pogledu primene specifičnih metodika u radu sa učenicima. Programi međutim nedovoljno uvažavaju individualne razlike učenika, kao i udžbenici i prateće vežbanke. Predavački metod je pretežno transmisivan, a ne interaktivan. Pristup deci sa ometenošću je pretežno autoritaran, a metodi rada su tradicionalni i više se bave prezentacijom gradiva nego njegovim usvajanjem. Nedovoljno se prate nova naučna saznanja i dostignuća prakse, čemu je uveliko doprinela naša izolacija od sveta poslednju deceniju. Ne postoji evaluacija rada nastavnog i stručnog kadra niti sistematska stimulacija kvalitetnog pedagoškog rada, čime se obeshrabruju naponi ne malog broja motivisanih i humanistički orijentisanih stručnjaka koji u teškim uslovima čine dosta za decu sa ometenošću.

Redovna škola je kadrovski, programski, metodski, tehnički i arhitektonski potpuno nepripremljena za prihvatanje ovih učenika.

Zapošljavanje učenika sa posebnim potrebama nakon završene škole je veoma malo. Kada se i zaposle ne rade poslove u skladu sa školskom spremom, već poslove koji ne zahtevaju bilo kakvo obrazovanje.

Veliku pogodnost u odnosu na mnoge zemlje predstavlja činjenica da se kod nas na *Defektološkom fakultetu* školuju stručnjaci na univerzitetskom nivou, koji dobro poznaju specifičnosti i probleme svake kategorije ometenosti, njihovog obrazovanja i rehabilitacije. Međutim, obrazovanje stručnjaka za rad sa ometenom decom ne prati u dovoljnoj meri najnoviju praksu i teoriju, što je između ostalog i posledica već pomenute decenijske izolacije. Obrazovanje stručnjaka najviše se kreće u okvirima medicinskog modela ometenosti, o čemu svedoči i sadašnji naziv fakulteta. Obrazovanjem na Defektološkom fakultetu stiče se kvalifikacija samo za rad u specijalnom obrazovanju, a potrebno je stvarati stručnjake za rad u inkluzivnoj školi.

Veoma je mali broj dece sa posebnim potrebama obuhvaćen *predškolskim obrazovanjem*. Sveobuhvatna analiza sistema obrazovanja u SRJ od strane UNICEF-a iz 2001. daje podatak da je samo 1% dece sa ometenošću obuhvaćeno predškolskim obrazovanjem u odnosu na 27% ostale dece.

Obrazovanje odraslih osoba sa posebnim potrebama je potpuno zanemareno. Kada govorimo o obrazovanju odraslih, mislimo i na odrasle osobe koje nemaju nikakvo obrazovanje i na osobe koje su stekle neko obrazovanje u detinjstvu, ali nemaju mogućnosti da ga nastave u vidu formalnog ili neformalnog obrazovanja. Ovde se misli i na prekvalifikacije i dokvalifikacije. Poseban problem predstavlja više i visoko obrazovanje osoba sa ometenošću, koje veoma malo vodi računa o ovoj kategoriji studenata, tako da oni koji imaju odgovarajuće sposobnosti i motivaciju da studiraju bivaju onemogućeni arhitektonskim i komuni-

kacionim barijerama, nespremnošću nastavnika da rade na drugačiji način, predrasudama i nedostatkom elementarne podrške i opreme na fakultetima. Takođe se kod polaganja prijemnih, kao i redovnih ispita ne vodi briga o posebnim potrebama ove kategorije studenata. Time se ozbiljno ugrožavaju prava osoba sa ometenošću na više i visoko obrazovanje i može se reći da je sistem diskriminatoran posebno prema osobama sa telesnom i senzornom ometenošću.

Deca i omladina iz *romske etničke grupe* su najveća pojedinačna grupa sa posebnim obrazovnim potrebama koja nije realizovala svoje pravo na osnovno obrazovanje. Dve trećine Roma nema završenu osnovnu školu, među kojima je najveći broj onih koji nisu upisali prvi razred, a zatim oni koji napuštaju školu i veoma često su prepušteni ulici, delom zbog specifičnosti kulturno i materijalno deprivirane sredine kojoj pripadaju, a delom zbog predrasuda, netolerancije i diskriminacije koje postoje u školama. Nedopustivo velik broj dece iz romske populacije pohađa specijalne škole za učenike sa lakom mentalnom retardacijom. Neke procene idu i do 80% romske dece u specijalnim školama. Ovakva praksa pokazuje alarmantan stepen diskriminacije i najgrubljeg kršenja osnovnih dečjih prava. Druga etnička grupa koja nije realizovala svoja prava na obrazovanje su *Vlasi*, koji nisu završili osnovnu školu u 70% slučajeva (UNICEF 2001).

Deca i omladina *raseljena* usled raspada prethodne Jugoslavije, ratnih razaranja i sukoba na Kosovu predstavljaju naročito ugroženu grupu dece sa posebnim obrazovnim potrebama u Srbiji. U osnovnim školama nalazi se 5,3% učenika iz ove kategorije u odnosu na ukupnu populaciju učenika, a 2,5% u predškolskim ustanovama (UNICEF 2001). Mnoga od ove dece bila su izložena ratnim traumama i imala su emotivne probleme, teškoće u adaptaciji na novu školsku sredinu i teškoće u učenju. Takođe su često izložena negativnim stavovima i odbacivanju u školi.

Daroviti učenici su specifična kategorija dece sa posebnim obrazovnim potrebama kojima se nedovoljno poklanja pažnja i ne radi dovoljno na stimulisanju i razvijanju njihovih talenata. Majić (2002.) kaže da učenici čijim se visokim sposobnostima i visokim zahtevima u nastavi ne izlazi u susret postaju nezadovoljni, gube motivaciju za rad u školi, a neretko se javljaju i psihološki i socijalni problemi, čije ukupne posledice mogu biti jednako teške i tragične kao kod dece sa fizičkim i mentalnim hendikepom. Jedini oblik njihovog posebnog tretmana u sadašnjem obrazovnom sistemu je mogućnost da se ubrzano školuju ili da na srednješkolskom nivou pohađaju specijalizovane srednje škole, kao što su matematička, filološka i sportska gimnazija.

Česta je praksa *odvajanja dece sa posebnim potrebama od porodice i smeštanje u institucije* zatvorenog tipa i domove pri specijalnim školama, što najčešće ima loše mentalno-higijenske efekte, posebno na mlađem uzrastu, a ekonomski je takođe manje isplativo od ostajanja deteta u njegovoj porodici, kojoj treba pružiti stručnu i finansijsku podršku. Obrazovni programi u socijalnim institucijama sa trajnim smeštajem zatvorenog tipa se povremeno sprovode ili ne sprovode uopšte.

Malobrojna istraživanja ukazuju na postojanje negativnih socijalnih stavova, stereotipa i *predrasuda* prema učenicima sa ometenošću i drugim kategorijama učenika sa posebnim potrebama (Radoman 1995, Gačić 1998, Sretenov 2000). Pokazalo se da su predrasude posebno naglašene kod roditelja dece bez ometenosti, kod nastavnika redovnih i specijalnih škola, vaspitača, školske administracije i ostalih učenika.

Analiza međunarodne, posebno evropske prakse

Danas se evropske zemlje mogu grupisati u tri kategorije u pogledu njihove politike i prakse inkluzivnog obrazovanja. Zemlje koje razvijaju praksu uključivanja ili inkluzije gotovo svih učenika u redovno obrazovanje. Tako su u Italiji pre 25 godina zakonom ukinute specijalne škole. U ovu grupu spadaju i Grčka, Kipar, Španija, Portugalija, Švedska, Norveška, Irska. Drugu grupu predstavljaju zemlje koje imaju inkluzivne škole, ali su zadržale i manji broj specijalnih škola. Ovde se razvijaju mnogobrojne službe između sistema specijalnog i redovnog školstva (Finska, Danska, Britanija, Francuska, Poljska, Češka, Litvanija, Slovenija, Hrvatska). U treću grupu spadaju zemlje sa dva paralelna i odvojena sistema specijalnog i redovnog školstva, koji su međusobno nepovezani (Belgija, Švajcarska, Nemačka, Srbija i Crna Gora).

Korisno je iskustvo iz našeg bližeg okruženja, kao što je slovenačko i hrvatsko, jer su to zemlje koje su do juče živele u istom obrazovnom sistemu kao i mi. Njihova reforma obrazovanja izvršena je ranije nego kod nas i ima rešenja slična našoj koncepciji. Analizirana su i korišćena iskustva iz Britanije, Italije, Holandije i Finske.

Period 80-ih karakteriše intenzivan napor organizacija osoba sa ometenošću i organizacija roditelja dece sa ometenošću da se promoviše inkluzivno obrazovanje, čemu su mnogo doprinele visoko obrazovane osobe sa ometenošću. Studija koju je izradio UNESCO 1994. g. konstatovala je mnogobrojne slabosti postojeće prakse u obrazovanju dece u mnogim zemljama širom sveta i preporučila inkluzivni model kao najprihvatljiviji. Nakon iskustva od dve decenije i napora da se ostvari obrazovanje za sve i inkluzija širom sveta, još je velik broj dece i zemalja daleko od ovog proklamovanog i visoko vrednog cilja. Mnoge evropske zemlje načinile su krupan napredak u ovoj oblasti. Mnogo je

učinjeno na ostvarivanju prava roditelja da mogu da izaberu školu za svoje dete, da budu partneri škole, da se obrate sudu radi ostvarivanja dečjih prava itd. Danas se smatra da je inkluzija cilj ili ideal kome treba težiti a ne jednom zauvek dostignuto stanje. To je kontinuirani proces koji se stalno razvija i unapređuje.

Nova koncepcija obrazovanja učenika sa posebnim potrebama u Srbiji

Oslonci na kojima počiva nova koncepcija obrazovanja osoba sa posebnim potrebama su: 1) međunarodna praksa i međunarodni dokumenti, među kojima su i oni usvojeni od strane naše zemlje. Dokumenti su Konvencija o pravima deteta, Salamanka dokument o obrazovanju lica sa posebnim potrebama, Svetska deklaracija o obrazovanju za sve (EFA), Standardna pravila za ujednačavanje mogućnosti osoba sa ometenošću itd; 2) domaća praksa, postojeći resursi i reformski dokumenti MPSRS, kao što su Kvalitetno obrazovanje za sve put ka razvijenom društvu, Strategija razvoja kurikuluma, zaključci sa konferencija, okruglih stolova i tribina koje je organizovala ekspertska grupa, a na kojima su učestvovali stručnjaci, ali i predstavnici udruženja invalida, tržišta rada, roditelji itd; 3) naučna saznanja i rezultati empirijskih istraživanja iz oblasti pedagogije, defektologije, psihologije, sociologije itd.

U izradi nove koncepcije pošlo se od stanovišta da treba iskoristiti postojeće domaće resurse i domaća pozitivna iskustva u obrazovanju osoba sa posebnim potrebama. Postojeći resursi su kadrovi, tj. defektolozi, Defektološki fakultet, psihološko-pedagoške stručne službe u školama i predškolskim ustanovama, sistem specijalnih i redovnih škola. Svi ovi resursi treba da budu reformisani i prilagođeni novoj, naročito inkluzivnoj praksi.

Novi model obrazovanja

Novi model počiva na postojećem trovalentnom sistemu, u kome se već školuju učenici sa posebnim potrebama (specijalna škola, specijalna odeljenja u redovnoj školi i redovna škola), ali se svaki od ovih oblika transformiše i prilagođava posebnim potrebama na nov, inkluzivan način.

Novi model promoviše što je više moguće uključivanje dece, ali i odraslih u redovni sistem obrazovanja, t.j. inkluzivno obrazovanje, a redukovanje broja učenika u specijalnim školama. Pri tome se redovna škola mora ozbiljno transformisati i pripremiti za sistematsku podršku učenika sa posebnim potrebama, a postojeće specijalne škole, osim toga što će na nov i osavremenjen način školovati one sa najtežim oblicima ometenosti u razvoju, dobijaju i niz novih funkcija i nova inkluzivna obeležja.

Novi trovalentni model podrazumeva: 1. inkluzivno obrazovanje, 2. delimično inkluzivno obrazovanje i 3. specijalno obrazovanje. Dakle, pred učenicom sa ometenošću otvaraju se tri mogućnosti na svim obrazovnim nivoima od predškolskog do srednjeg, osim na nivou visokog obrazovanja, gde egzistira samo inkluzivni tip.

1. Inkluzivno obrazovanje podrazumeva potpuno uključivanje učenika sa posebnim potrebama u odeljenje i školsku klupu sa ostalim učenicima, uz obavezno pružanje dodatne i posebne podrške. Ova podrška se može organizovati na različite načine u zavisnosti od škole i njenih mogućnosti. Podrška se može ostvariti tako što se nastavnik svojim dodatnim obrazovanjem i treningom osposobljava da uz ostale učenike radi paralelno i sa onima koji imaju posebne potrebe. Ovakvo odeljenje obavezno treba da ima manji broj učenika. Drugi oblici podrške su:

– uvođenje saradnika ili paralelnog edukatora koji je na časovima u odeljenju zajedno sa nastavnikom i pomaže učeniku sa posebnim potrebama;

– izdvajanje ove dece na pojedinim časovima u manje grupe i dodatni rad sa njima;

– povremeni individualni rad sa učenicom izvan odeljenja.

Za svakog učenika sa posebnim potrebama stručni tim škole, u koji je obavezno uključen i defektolog, na početku školske godine pravi *individualni obrazovni plan i program*. Učenik sa posebnim potrebama u inkluzivnom tipu obrazovanja sledi opšti školski program modifikovan i prilagođen njegovim obrazovnim potencijalima.

2. Delimično inkluzivno obrazovanje (mešovito) odvijaće se u dva oblika: a) u specijalnim odeljenjima redovne škole i b) posebnim odeljenjima u specijalnim školama. Specijalna odeljenja u redovnim školama ne bi kao u postojećem sistemu bila svedena samo na puko fizičko egzistiranje ili koegzistiranje uz ostala odeljenja, već se novom organizacijom plana i programa svake škole obezbeđuje zajedničko pohađanje nastave iz pojedinih predmeta (za to su naročito pogodni umetnički predmeti, fizičko vaspitanje itd.), kao i vannastavnih aktivnosti u školi (sekcije, kružoci, sportska takmičenja, priredbe). Pojedinim učenicima iz ovih odeljenja koji su uspešni iz određenih predmeta omogućava se pohađanje tih časova u redovnom odeljenju. Posebna odeljenja u specijalnim školama su svojevrsna priprema za prelazak u redovni sistem i tamo se organizuju kombinovani programi za zajedničku nastavu iz nekih predmeta i vannastavne aktivnosti u susednoj redovnoj školi.

3. Specijalno obrazovanje organizuje se u specijalnim školama po specijalnom kurikulumu ili programu. Izrađuju se: A (inkluzivni), B i C kurikulum. Po C kurikulumu se može organizovati i specijalno obrazo-

vanje u institucijama socijalne zaštite kao što su dnevni centri, ali i u ustanovama sa trajnim smeštajem.

Redovna škola mora se sistematski i detaljno pripremiti za nove funkcije i to: kadrovski, u pogledu opreme, učila, metodski i arhitektonski, a mora razvijati i takozvani inkluzivni etos ili etiku. U redovni, inkluzivni oblik obrazovanja moraju se bez diskriminacije uključiti sve kategorije učenika sa posebnim potrebama (kao što su, na primer, Romi), osim onih sa teškim ometenostima, koji se specijalnim školovanjem pozitivno diskriminišu, jer se na njihove posebne potrebe u specijalnom sistemu može adekvatnije odgovoriti zbog uske povezanosti specijalnog obrazovanja i rehabilitacije.

Specijalne škole se pretvaraju u svojevrsne centre za obrazovanje i rehabilitaciju, koji osim obrazovanja najteže kategorije ometenih zadobijaju i nove uloge, kao što je servisna uloga resursnog centra, odakle se privremeno distribuiraju specijalizovani defektolozi u redovne škole, gde postaju članovi stručnog tima, koji učestvuju, prati i evaluira obrazovanje ali i opšti napredak učenika sa posebnim potrebama. Dalje, specijalna škola preuzima obrazovanje odraslih osoba sa ometenošću, obrazovanje roditelja, pruža rehabilitacione usluge ne samo svojim učenicima već i susednim redovnim školama i umrežava se sa socijalnim partnerima iz lokalne zajednice, kao što su zdravstvo, tržište rada, centar za socijalni rad itd.

Ovaj model obrazovanja podrazumeva prilično radikalne promene postojećeg sistema obrazovanja i njegova primena bez prelaznog perioda stvorila bi mnoge teškoće, pre svega u redovnim školama koje nisu pripremljene za kvalitetno obrazovanje dece sa posebnim potrebama. Nije prihvatljivo blokiranje promena pod izgovorom da nismo spremni za korenitu promenu sistema obrazovanja. Zato uvođenje novog modela traži prethodnu dobru pripremljenost svih segmenata sistema, postupnost sa pilot-školama i odeljenjima, koja će pokazati prednosti i mane novih oblika rada i tako usmeravati korekcije modela.

Nova reformisana škola uveliko uključuje roditelja kao partnera u obrazovanju, podrazumeva novi način rada dosadašnje komisije za razvrstavanje, reformu Defektološkog fakulteta od njegovog naziva do izmene programa studija, evaluaciju napredovanja učenika, kao i evaluaciju rada nastavnika i drugih obrazovnih faktora, novu izdavačku politiku itd.

Šta je urađeno i šta treba uraditi na reformi obrazovanja osoba sa posebnim potrebama

Sve aktivnosti koje su do sada preduzete, kao i one koje predstoje u vezi sa reformom u ovoj oblasti, mogu se podeliti u četiri segmenta: 1)

izrada strategije reforme obrazovanja učenika sa posebnim potrebama; 2) obezbeđivanje institucionalnog i zakonskog okvira za sprovođenje reforme; 3) priprema škola, kadrova, kurikuluma, reforma Defektološkog fakulteta, priprema društvenog okruženja i javnog mnjenja i slično; 4) implementacija novog modela obrazovanja u praksi sa prelaznim periodom mestimične primene, pilotiranja itd.

1. U okviru prvog segmenta do sada je *urađeno sledeće*: Završena je izrada koncepcije i strateških pravaca reforme prema knjizi *Reforma obrazovanja učenika sa posebnim potrebama* (MPSRS, februar 2004.), kako je usvojeno na Savetu za reformu 2004. Razrađena je reformrska koncepcija za predškolsko obrazovanje, za osnovno i srednje obrazovanje, za visoko obrazovanje i obrazovanje odraslih. Takođe je izrađen dokument o obrazovanju kadrova za rad sa decom sa posebnim potrebama i dokument o razvoju pozitivnih stavova i tolerancije u školi i društvu. Savet za prava deteta vlade Republike Srbije je u okviru Nacionalnog plana akcije za decu u Srbiji do 2010. dao predloge u vezi sa unapređenjem položaja dece koja spadaju u kategoriju sa posebnim potrebama, a vlada je takođe strategijom za smanjenje siromaštva predvidela i mere u oblasti obrazovanja dece sa posebnim potrebama.

U ovom segmentu *treba* da se u okviru strategije za reformu obrazovanja lica kojima je potrebna posebna društvena podrška još razradi plan sa implementacionim koracima, budžetom i studijom izvodljivosti. Treba razraditi koncepciju reforme specijalne škole i sačiniti specijalni kurikulum sa A, B i C programom za svaki oblik ometenosti, kao i modifikaciju nacionalnog kurikuluma za inkluzivno obrazovanje.

2. U okviru drugog segmenta stvaranja zakonskog i institucionalnog okvira *urađeno je sledeće*: U junu 2003. izglasen je novi zakon o sistemu osnovnog i srednjeg obrazovanja, koji je otvorio vrata redovnog obrazovanja deci sa posebnim potrebama. Dalje, formiran je Centar za obrazovanje lica kojima je potrebna posebna društvena podrška, koji uz Ministarstvo prosvete treba da bude nosilac ove reforme. Formiran je NAFOS (Nacionalni forum obrazovanja za sve). Ministarstvo za socijalna pitanja sačinilo je nacrt pravilnika o komisiji za procenu, praćenje i usmeravanje dece ometene u razvoju, koji je moderno koncipiran na bazi socijalnog modela ometenosti. Ekspertska grupa je obrazovala Dokumentaciono-informativni centar, koji već poseduje preko 100 naslova iz oblasti inkluzije i obrazovanja dece sa posebnim potrebama, zatim dokumentaciju o reformi, statističke podatke, zaključke sa skupova, video prezentacije i prezentacije na vebsajtu MPS.

U okviru ovog segmenta *treba* da se izradi novi zakon o obrazovanju osoba kojima je potrebna posebna društvena podrška ili širi zakon koji će regulisati sve oblike društvene brige i podrške ovim licima,

gde će obrazovanje biti samo jedan segment. Potrebno je doneti i niz podzakonskih akata i pravilnika (na primer, o normativu prostora, opreme, stručne spreme). Potrebno je takođe da novoosnovani Centar za obrazovanje preraste u Centar za brigu o ovim licima, gde bi se kreirala i vodila objedinjena i koordinirana socijalna, zdravstvena, obrazovna, finansijska i zakonodavna politika vezana za ova lica, kao što je to planirano strategijom za smanjenje siromaštva vlade Republike Srbije.

3. Treći segment, koji podrazumeva pripremu škola, kadrova i šireg društvenog okruženja i javnog mnjenja, obuhvata *realizovane* sledeće aktivnosti: Dva edukativna seminarara za nastavnike, učitelje, vaspitače i defektologe. Ti seminari predstavljaju prvi korak u seriji seminarara i pripreme obrazovnih kadrova za rad u novoj školi po meri deteta. Ekspertska grupa je organizovala dve velike konferencije, dva okrugla stola, jedan radni seminar i brojna istupanja na tribinama, u medijima i u diskusijama sa stručno-naučnom javnošću i drugim zainteresovanim faktorima. MPS je na RTS-u pokrenulo seriju spotova povodom Međunarodnog dana invalida u decembru 2003.

U okviru ovog segmenta *treba* da se sačini registar lica kojima je potrebna posebna društvena podrška, koji će biti anoniman ili šifriran, da se izradi plan za pripremu škola, direktora, nastavnika, školskih stručnih službi, školskog osoblja, roditelja, učenika sa posebnim potrebama i drugih učenika, kao i širokog javnog mnjenja za promene u obrazovanju i promenu negativnih socijalnih stavova prema licima sa posebnim potrebama. Treba pristupiti promeni naziva i reformi studija na Defektološkom fakultetu, ali i proširivanju znanja budućih učitelja, vaspitača, nastavnika, psihologa, pedagoga, socijalnih radnika tokom njihovog formalnog obrazovanja.

4. U okviru četvrtog segmenta, koji se odnosi na implementaciju novog modela obrazovanja, *urađeno je* sledeće: Na javnom konkursu MPS-a odabrana su četiri projekta koji uvode pilotiranje inkluzivnog obrazovanja kao i nove oblike rada u specijalnoj školi. Dva od ovih projekata se već realizuju.

Preostaje da se nakon opsežne pripreme svih segmenata i prelaznog perioda od 2-3 godine masovno krene u implementaciju novog modela obrazovanja lica kojima je potrebna posebna društvena podrška.

Ovom reformom Srbija bi uradila mnogo na unapređenju obrazovanja i života lica sa posebnim potrebama i načinila bi značajan iskorak u humanizaciji i demokratizaciji društva, a samim tim i značajan korak ka integraciji u Evropu.*

---

* Stručna rasprava "Reforme i lica sa posebnim potrebama", koju je organizovao Fond za unapređenje demokratije "Ljuba Davidović", Beograd, 23. mart 2004.

Vesna Radoman

EDUCATION REFORMS AND PERSONS WITH SPECIAL NEEDS

Summary

It is believed today that education is the key field of social activity which should be the initiator and relizator of the idea of inclusion through joint education of children with special needs and other children and this is called inclusive education. During the previous years, much has been done in the World regarding this issue; accordingly, in 2002, the Ministry of education and sport established an expert group for the reform of education of children with special needs. True, in our environment there is a certain resistance towards the term: persons with special needs. Thus, the author suggests different term in compliance with the so-called social model of disability which is: persons who need a special social support. The current education system in Serbia is organized in three basic ways: special education in special schools for children with handicap in development, special education in special classes of regular schools which children with the same type of disability attend and regular education in the same class with other students (intergration) but without systematic support and adjustment to special needs of students due to which their marks are below the average of other students. Separating children with special needs from their families and providing accommodation for them in isolated institution and homes that are part of special schools, most often has bad effects and is less economical than when a child stays with his/her family to which professional and financial support should be provided. In the new conception of education of students with special needs in Serbia, the activities regarding this reform can be divided into four segments: 1. Making the strategy for reform of education of students with special needs; 2. Providing institutional and legal framework for conducting the reform; 3. Preparation of schools, staff, curriculum, Defectology faculty reform, preparation of social environment and public opinion and similar; 4. New model of education implementation in the practice with the transitional period of sporadical application, piloting etc.

Key words: persons with special needs, special education, reform, inclusion, integration, disability, social model, persons who need a special social support.

Milica Mima Ružičić
magistrant studija lingvistike i srpskog jezika
Novi Sad

O JEZIKU I TERMINOLOGIJI INVALIDNOSTI

Rezime: Nakon usvajanja Standardnih pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom decembra 1993. u našoj se sredini počelo govoriti o pravima osoba sa invaliditetom i raditi na promeni svesti i načina na koji se o njima govori u javnosti. Standardizacija terminologije samo je jedan segment, i to krajnji, u pravcu podsticanja korektnog govorenja i pisanja o osobama sa invaliditetom u sistemu obrazovanja, javnim službama i medijima. Bez vidljivosti i aktivne društvene uloge osoba sa invaliditetom efekti rada u sferi jednakosti u javnom govoru nisu dovoljni.

Ključne reči: invalidnost, nediskriminacija, predrasude, marginalizacija.

Nakon usvajanja Standardnih pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom decembra 1993. u našoj se sredini počelo intenzivnije govoriti o ljudskim pravima osoba sa invaliditetom i raditi na promeni svesti i načina na koji se o njima govori u javnosti.

Invalidnost je vezivana za bolest, nemoć, siromaštvo. Otuda i upotreba prideva: *bespomoćan, bolestan, nemoćan, nenormalan, nepokretan, vezan ili prikovan za invalidska kolica, krevet/postelju* i termina: *bogalj/ bogaljuša, bogaljnica, bolesnik/bolesnica, ljudi za popravku* i slično. Promena svesti o ulozi društva u definisanju položaja ovog dela stanovništva u engleskom i latinskim jezicima i širenje socijalnoj pristupa invalidnosti dovela je do upotrebe termina *hendikepirane osobe, hendikepirani* kojim se sugerise na ograničenu mogućnost funkcionisanja i termina *osobe sa posebnim potrebama*. Ove konstrukcije bivaju prihvaćene od stručnjaka i od strane osoba sa invaliditetom. Termin *invalid*, doveden u vezu sa značenjem latinskog korena i njegovom upotrebom u romanskim jezicima “*bespomoćan, nemoćan, manje vredan*”, izvesno vreme biva anatemisan i potiskivan iz upotrebe. U središtu pažnje je osoba. U engleskom jeziku upotrebljavaju se konstrukcije: *handicapped person, disabled person, person with special needs* i prema njima *people with handicap* i *people with disabilities*. U tekstu Standardnih pravila dosledno se upotrebljava termin *osoba sa invaliditetom (persons with disabilities)* u nameri da se pokaže da je invaliditet/ (disability) jedna od karakteristika i da se ne odnosi na (celu) osobu.

U našem jeziku ova konstrukcija prevodi konstrukcijama *osoba sa invaliditetom* i *osoba sa hendikepom*, eventualno *osoba sa onesposobljenošću*. U krugu defektologa preveden je terminom *osoba sa ometenošću*.

U poslednjih pet godina na različitim skupovima se govorilo o jeziku invalidnosti. Napisano je nekoliko radova iz oblasti prava i istorije i lingvistike o jeziku kojim se predstavljaju osobe sa invaliditetom i terminologiji. U toku 2003. godine na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu sačinjeni su istorijski pregled terminologije i *Rečnik invalidnosti* koji, pored popisa termina, donosi podatak o njihovom statusu u formalnim situacijama.

U skladu sa pristupom primenjenim u tekstu Standardnih pravila predlažu se termini. *osoba/čovek/žena/dete sa invaliditetom*, i ukoliko je poznat uzrok ili posledicu stanja u kome se osoba nalazi termini: ~ *sa fizičkim/telesnim (motornim i senzornim) invaliditetom, sa smanjenom fizičkom psihičkom, intelektualnom sposobnošću, ~ sa smanjenim motornim sposobnostima, ~ sa smanjenom sposobnošću sluha, vida, govora, kretanja* umesto *nepokretna* ~ i sl., *slepa* ~, *slabovida* ~, *gluva, nagluva, slepogluva* ~, ~ *sa teškoćama u kretanju* i termini ~ *sa oštećenjem, povredom oka, kičme, ruke, noge i sl, č sa amputiranim delom tela, poremećajem kičme, govornim poremećajem, smetnjama u razvoju, ~ sa autizmom, Daunovim sindromom, distrofijom mišića, mišićnom distrofijom, multiplom sklerozom, cerebralnom dečjom paralizom, di/hemi/para/kvadrilegijom* i sl, kao termini *invalid, invalidkinja* sa opštim neutralnim značenjem. Termini *hendikepirani, hendikepirana* ~, ~ *s hendikepom, ~ s posebnim potrebama; ometena* ~, *nagrđena, osakaćena* ~ nisu u ovom kontekstu adekvatni jer su odraz subjektivne ocene, društvenih ili ličnih stavova i kvalifikovanja. Pojmovi hendikeperanost i hendikep vezuju se za ljude u različitim kontekstima ukazujući na nejednake mogućnosti, ograničenje ili na neuspeh (sportski hendikep). Termin *osoba u situaciji hendikepa*, koji je došao iz francuskog jezika, može se upotrebiti u ovom i u drugim kontekstima kada se govori o ljudima, ali uz navođenje konkretnog uzroka koji je do te situacije doveo (npr. Osoba u situaciji hendikepa uled smanjene sposobnosti kretanja, nedostatka pomagala, asistencije i sl., nepoznavanja jezika i dr.) Termin ~ *sa ometenošću* semantički je prazan i zahteva određenje: ~ *sa smetnjama u fizičkom, psihičkom/duševnom/mentalnom razvoju* i sl.

Termini *amputirac, autističar, daunovac, distrofičar/distrofičarka, hemi, kvadri, kvadić, MS-ovac* i slično, ili poistovećivanje osobe sa dijagnozom koja joj stoji u zdravstvenom kartonu, odlika su stručnog žargona ili žargona grupe i ne preporučuju se u formalnim situacijama, dok su reči *slepac, gluvać idiot, kretan, bolid, retardiran, retard, mentalac,*

mentol i sl. sa novim pogrđnim značenjima i upotrbrnom vrednošću deo opšteg žargona i ne pripadaju ovom terminološkom sistemu.

Dogovor oko terminologije samo je jedan segment, i to krajnji, u pravcu podsticanja korektnog govorenja i pisanja o osobama sa invaliditetom, pre svega u nauci, sistemu obrazovanja, javnim službama i medijima. Njena upotreba uslovljena je promenom pristupa temi, koji se zasniva na saosećanju, sažaljenju, uz upotrebu stihova, poslovice, ohrabrivanje, divljenje, čuđenje i kritika društvu za nebrigu, te promenom položaja, vidljivošću i aktivnom i punom učešću osoba sa invaliditetom u postojećem društvenom kontekstu.*

Milica Mima Ružićić

ABOUT THE LANGUAGE AND TERMINOLOGY OF DISABILITY

Summary

After adoption of Standard Rules o UN for Equal Opportunities of People with Disabilities in 1993, we started dealing with the rights of the people with disability and changing the awareness and ways they are talked about in public.

The standardization of terminology is just one segmen, the last one actually, in stimulating the correct speech and writing about people with disabilities in the education system, public services and media. Without the visibility and active social participation of people with disability, the work in the sphere of the equality i public speech is not enough.

Key words: dissability, non-diskrimination, prejudice, marginalization.

---

* Sačinjeno na osnovu radova M. M. Ružićić: *Equality in the media language in Serbia* (neobjavljen rad) i *Jezikom protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom*, Novi Sad 2004, i beleške o terminologiji u *Priručniku za puno učešće osoba sa invaliditetom u životu zajednice*, Novi Sad, 2004.

Vladimir Veličković – *Pokreti*, fig. CVIII, 1987.

ISTRAŽIVANJA

Ljubomir Petrović
Institut za savremenu istoriju
Beograd

POGLED NA INVALIDNOST KROZ ISTORIJU

Rezime: Stavovi prema invalidima, tokom istorije, prolazili su kroz razne faze krećući se od prihvatanja, preko odbacivanja, do ponovnog prihvatanja. Postojala su četiri oblika invalidnosti: prvi se sticao u ratovima, drugi je bio posledica bolesti i trauma na porođaju, treći je proisticao iz sukoba sa zakonom, dok je četvrti bio rezultat nesreća na radu. Zakonski propisi prema invalidima bili su restriktivni i diskriminatorne prirode. Odbacivanje invalida bilo je najčešće posledica straha od invalidnosti, bez obzira da li se ona shvatala kao kršenje božanskih normi ili samo kao posledica bolesti. Praznoverje je često određivalo do kog će stepena invalidi biti prihvaćeni ili odbačeni, pa i to kakvim će se metodama lečiti. Bilo je puno pretpostavki o nastanku invalidnosti kod dece, koje su kasnije odbačene. Starosna granica porodilja, alkoholizam roditelja i česti porođaji bili su optuživani za nastanak invaliditeta. U jugoslovenskoj državi smatralo se da postoji oko 159.887 invalida različitih uzroka i stepena invaliditeta. Zemlja sa katastrofalnom zdravstvenom situacijom i nedovoljnom higijenskom prosvetenošću, kakva je bila Jugoslavija između dva svetska rata, imala je mnogo razloga da definiše stanje invalidnosti. Definicije i njihovo viđenje uzroka invaliditeta otkrivaju na kom su stepenu razvoja bile zdravstvena i pedagoška politika prema invalidima kao društvenoj grupi. O invalidima se uopšteno razmišljalo uvek u kontekstu nesposobnosti u poređenju sa osobama bez invaliditeta. Fizički opis invalida u medicinskim naukama kretao se u dijapazonu od pravilnog uočavanja invalidnosti do donošenja zaključaka o invalidnosti na osnovu navodnih anomalija koje same po sebi to uopšte nisu bile. Medicinske nauke postepeno su odbacivale predrasude o invalidima, ali to je bio dugotrajan proces.

Ključne reči: invalidnost, marginalizacija, lečenje, i predrasude.

Problem istorije osoba sa invaliditetom kompleksan je zbog toga što se o njima razmišljalo, a i sada se to često čini, kao o jednoj marginalnoj grupi bez prava na svest o svom položaju u prošlosti i sadašnjosti. Oni, prema takvim predrasudama, nisu u stanju da dosegnu čak ni obriše saznanja o sopstvenoj budućnosti. Pisanje istorije ove socijalne grupe tim je problematičnije što se susreće sa nerazumevanjem dela društva

koje nije sklono priznanju da je potrebno izgraditi svest o invalidima kao populaciji koja ima sva prava na ravnopravan društveni tretman. Tokom vekova bili su, u najboljem slučaju, samo uzgredna posledica loše zdravstvene situacije ili deo ranjenih boraca koji su, posle borbi i ratova, tonuli u mrak anonimnosti još dublji od onog koji je okruživao tzv. "malog čoveka" u sudaru sa "velikom" istorijom. Postojala su još dva oblika invalidnosti koji su, svaki za sebe, izazivali nove predrasude, strahove i paušalne ocene. Kategorija osakaćenih silom zakona bila je arhaična, svojstvena gruboj fizičkoj represiji starog i srednjeg veka, mada su njeni derivati u vidu javnih pogubljenja praćenih mučenjem osuđenih opstajali do 19. stoleća, a obuhvatala je kriminalce osuđene na gubitak nekog dela tela zbog raznih zločina. Invalidnost kao posledica presude dala je dodatni pečat srama shvatanju invalidnosti. Negativna percepcija samo se povećala napretkom tehnologije i ulaskom u doba mašina. Pojavili su se invalidi rada kao kategorija ljudi koje je nesreća na poslu izbacila iz lanca proizvodnje i načinila od nekih socijalne slučajevne beskućnika sklonih prosjačenju i lutanju.

Tokom istorije, položaj invalida bio je podložan društvenim promenama. Nisu oduvek opstajali na marginama interesovanja socijalnih sredina iz kojih su poticali. U praistoriji, bez obzira na kratak životni vek stanovništva, odnos prema invalidima bio je humaniji od institucionalizovanih postupaka lišavanja života i odbacivanja svojstvenih budućim civilizovanim društvima. Antropološka istraživanja pokazala su da je u periodu, koji je prethodio pojavi države, položaj invalida bio mnogo bolji nego što bi se dalo očekivati. Neki nalazi svedoče da su invalidi koji su preživeli godine ranog i srednjeg detinjstva, koje su bile kritične i za zdravu populaciju, uživali određene prednosti vezane za magijske kultove. Pošto su ih "više sile" na rođenju obeležile fizičkim nedostacima, verovalo se da imaju određenu magijsku ili medijumsku ulogu u kontaktiranju sa onostranim. To je doprinosilo jačanju njihovog društvenog položaja bez obzira na nedostatak sposobnosti za privređivanje.¹

Kroz istoriju medicine postojala su tri teorijska koncepta invalidnosti. Medicinski model bio je dominantan još od prvih uočavanja postojanja invalida i svodio se na ideju da je invaliditet individualni problem izazvan bolestima, povredom ili drugim vidovima pogoršavanja zdravstvene situacije. U okviru tog modela ublažavanje invalidnosti bilo je moguće samo lečenjem, rehabilitacijom i pružanjem podrške u cilju adaptacije osobe sa invaliditetom na njeno stanje. Društvena izolacija i segregacija svih invalida bile su neizbežne posledice ovako rigidnog

---

1 Berislav Berić (ur), *Istorija medicine i zdravstvene kulture na tlu današnje Vojvodine*, tom I, Novi Sad 1994, str. 11-32, 39-59.

modela, kome je u centru pažnje bilo samo oštećenje invalidnih lica. Razvoj medicinske sociologije doprineo je stvaranju socijalnog modela invalidnosti. U tom modelu razlikuju se bolest i invalidnost. Za pobornike ove ideje, invalidnost je stanje “praznog prostora” između kapaciteta invalida i zahteva okoline u kojoj on deluje. Tako je invalidnost postala skup različitih, pretežno socijalno određenih stanja, koja zahtevaju socijalnu akciju. Svrha akcije postiže se modifikacijom sredine, što omogućava učešće invalida u svim oblastima življenja. Tako se, kao reakcija, stvorio drugi ekstremni prilaz, u kome nije bilo mnogo mesta za lečenje kao vid osposobljavanja i zaštite ove društvene grupe. Biopsihosocijalni model pokušao je da prevaziđe velike suprotnosti prethodnih paradigmi, tvrdeći da invalidnost može da bude samo posledica negativne interakcije između tri faktora. Prvi faktor tiče se ličnosti same osobe, pola, starosti, obrazovanja, načina savlađivanja stresne situacije i ukupnog obrasca ponašanja. Drugi, definiše se kao “kontekstualni faktor” sredine, u koji spadaju različite kategorije, kao što su oštećenje, aktivnost, participacija, socijalni stavovi, tehnologija, okolina, službe za podršku, opšti državni sistemi i socijalna politika prema invalidima. Narušena zdravstvena situacija pojedinog invalida čini treći faktor negativne interakcije. Sva tri modela invalidnosti uticala su i na stvaranje raznih definicija invalidnosti. Te definicije mogu se uopšteno podeliti na pravne, u suštini samo normativne, predstave o invalidnosti i one svestranije, koje su poslužile za stvaranje postojećih modela invalidnosti. Slabosti normativnih definicija leže u činjenici da se bave isključivo definisanjem osoba sa invaliditetom, a zapostavljaju invalidnost kao problem. Jedna od definicija bitnih za stvaranje adekvatnih modela invalidnosti, koju je krajem prošlog veka osmislila Svetska zdravstvena organizacija (WHO), “Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja” (ICIDH 2), polazi od pretpostavke da je invalidnost gubitak ili ograničenje aktivnosti društvenog učešća na istom nivou sa osobama bez hendikepa zbog barijera vezanih za socijalni status ili okolinu.²

Pravne predstave o invalidima postojale su još u rimskom pravu. Osobe sa hendikepom tada su bile podeljene na dve kategorije. Prva od njih ticala se svih oblika invalidnosti shvaćenih kao deformisanost i defektnost. Drugi oblik invaliditeta, koji Mišel Fuko definiše kao “nakaznost”, obuhvatao je medicinski hermafroditizam, sijamske blizance i druge oblike teških deformiteta. Brojni istorijski izvori sve do 17. veka svedoče o strašnoj sudbini retkih osoba sa hermafroditizmom. Bile su

---

2 Viktorija Cucić, Ivanka Jovanović, “Osobe sa invaliditetom i okruženje”, zbornik radova *Osobe sa invaliditetom i okruženje*, Beograd 2001, str. 11 - 17.

posmatrane kao čudovišta, ubijane su i spaljivane na lomačama poput veštica. Do sredine 18. veka nakaznost se tretirala kao krivično delo i kršenje čitavog niza prirodnih i pravnih propisa.³ Određivanje invalidnosti u pravnoj sferi više je bilo negativno u smislu naglašavanja razlika osoba sa invaliditetom od pravne kategorije zdravih ljudi. Pravno definisanje pojma ratni invalid nosilo je sa sobom neke od posledica predrasuda prema invalidnosti, ali i pečat nastojanja da što manji broj osoba bude na teretu državnog budžeta. Pod ratnim invalidom u Kraljevini Jugoslaviji podrazumevao se vojni obveznik, dobrovoljac ili četnik koji je bez svoje krivice zadobio stanje invalidnosti. Pod okriljem zakona bili su i ratni zarobljenici, pa i građanski invalidi ukoliko su tokom vojnih operacija ili kao posledicu ratnih zločina okupatora stekli invalidnost. Tek kasnije, u grupu socijalno zaštićenih osoba uvršteni su i vojni invalidi koji su tokom mirnodopskog razdoblja vršili vojne dužnosti i kao posledicu bolesti ili povrede zadobili trajno fizičko oštećenje. Njihova prava priznavala su se i civilima i žandarmima koji bi pri vršenju službe u svojstvu zvaničnika prilikom potera, sukoba sa odmetnicima ili odbrane granice bili onesposobljeni. Na prelazu iz kategorije vojnih u invalide rada bili su radnici vojnih zavoda, majstori i šefovi tih institucija. Na ovu vrstu socijalne zaštite nisu imali pravo vojnici koji su se predali neprijatelju, civili koji su izbegli vršenje vojne dužnosti i osobe koje su same sebi nanele bolesti ili trajne fizičke povrede sa namerom da budu oslobođene vojnih i građanskih obaveza u slučaju rata. Gubitak prava na socijalnu zaštitu usled sticanja ratne invalidnosti kasnije se proširio i na osobe kažnjene zatvorom dužim od dvanaest meseci, robijom ili zatočenjem, gubitkom čina i vojničke, odnosno građanske časti tokom ratnih dejstava. Prava ratnih invalida sticali su i državljani Kraljevine Jugoslavije koji su šest nedelja posle demobilizacije zadobili rane ili bolesti koje su bitno smanjile njihove sposobnosti za rad u privredi.⁴

Uprkos guranju invalida kao osoba na margine društvene brige u prošlosti, problem invalidnosti u socijalnoj sferi tražio je uređenje slo-

3 Mišel Fuko, *Nenormalni, Predavanja na Kolež de Fransu 1974-1975*, Novi Sad 2002, str. 83-88, 97.

4 *Zakon o privremenoj pomoći invalida i porodica poginulih, pomrlih i nestalih vojnika kao i nekih građanskih ratnih žrtava* (dalje: *Zakon o privremenoj pomoći invalida...*), "Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", god III, br. 294, od 31. decembra 1921. godine, str. 1; *Invalidski zakon* (dalje: *Invalidski zakon iz 1925. godine*), "Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", god. VII, br. 268, od 21. novembra 1925. godine, str. 5; *Invalidski zakon* (dalje: *Invalidski zakon iz 1929. godine*), "Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", god. XI, br. 161, od 13. jula 1929. godine, str. 1170; *Uredba o ratnim invalidima i ostalim žrtvama rata* (dalje: *Uredba o ratnim invalidima...*), "Službene novine Kraljevine Jugoslavije", god. XX, br. 277, od 2. decembra 1938. godine, str. 1346.

ženih institucionalnih mreža kao struktura za prihvatanje invalida, a istovremeno te institucije služile su kao instrument odbrane društva od onoga što se smatralo nespojivim sa estetskim, medicinskim i društvenim kriterijumima fizički i mentalno zdravog čoveka. Opšti strah od bolesti i nesposobnosti, sujeverje kao poseban vid moći neznanja i nepoznavanje medicinskih aspekata invalidnosti, na tadašnjem stepenu razumevanja telesnih i psihičkih funkcija ljudi, bili su polazište za stvaranje niza predubeđenja o nenormalnosti invaliditeta. Strah od stvarne ili zamišljene prenosivosti invalidnosti na zdrave osobe, usled neuviđanja razlika između bolesti i njenih posledica, doveo je do socijalne tabuisanosti psihičkih i fizičkih invalida. Stvorio se grupni identitet zdravih osoba nasuprot kategorijama trajno bolesnih lica. Bila je to posledica stvaranja identiteta kao osnovnog svojstva ličnosti. Identitet kao socijalna pojava postiže se postavljanjem pitanja *ko sam ja i gde pripadam*.⁵ Kolektivni identitet pretpostavka je za vršenje procesa individuacije. Identitet se stiče preko formiranja, prvo kulturnog, a posle toga personalnog. Unutar kulturnog miljea stvaraju se kulturni kodovi, vrednosni sistemi, religijski i ideološki pogledi, viđenja sveta, grupne norme, razne kulturne namere, kognitivni sistem, neke psihološke crte i mentalitet. Kulturni identitet predstavlja referentni sistem za orijentaciju pojedinaca.⁶ Identitet grupe gradi se pretežno preko uviđanja razlika između jedne i ostalih grupa, znači uvek sa posmatranjem drugog i drugačijeg, bez obzira kojoj kategoriji pripadale te razlike: klasnoj, rasnoj, materijalnoj, socijalnoj ili nekoj drugoj. Ljudi sa приметnim fizičkim i psihičkim nedostacima postali su deo pogleda na "drugog" u smislu njihove izopštenosti iz nekih društvenih tokova. Subjektivna povezanost defektnog i delikventnog, unutar diskursa pravnih, medicinskih i socijalnih ustanova od srednjeg veka do sredine 20. veka, bila je rezultat materijalizacije strahova od invalidnosti. Zahtev društva da se razne fizičke i psihičke anomalije izjednače sa pojmom nenormalnog doveo je do medicinsko-sudske saradnje u formiranju povezanosti između opšteg pravnog pojma delikvencije i medicinskog pojma bolesti. Bio je to početak funkcionisanja neke vrste društvene moći, koja se može definisati kao moć normalizacije. Glavna funkcija te moći bila je represivna,⁷ a mehanizmi njenog delovanja bili su proizvod multidisciplinarnе saradnje raznih naučnih grana, ali i izraz zaslepljenosti raznim vrstama retrogradnih stra-

---

5 Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity, Arguments and Exploprations*, London 1997, str. 6; Zagorka Golubović, *Ja i drugi, Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd 1999, str. 7.

6 Zagorka Golubović, *n. d.*, str. 15.

7 O povezanosti kategorija nenormalnih i delikvenata videti: Mišel Fuko, *n. d.*, str. 45-69.

hova tako dobro oličenih u srednjovekovnom isključivanju gubavaca ili novovekovnom kontrolisanju osoba zaraženih kugom.

Marginalizacija invalida bila je svedena na običaje odbacivanja ili u najboljem slučaju obavljanja vlasti nad svim vrstama bolesnih i nenormalnih osoba, koja se svodila na dejstva diskvalifikacije, odbijanja, nepriznavanja i lišavanja kao dela postojećih negativnih koncepata mehanizama isključivanja društveno nepoželjnih. Stavljanje invalida, pa i psihički bolesnih ljudi u azile i druge modele velikog zatvaranja, vremenom se transformisalo izmenom tipa vlasti od apriornog isključivanja ka uključivanju invalida u kontrolisane državne okvire, ali to još uvek nije značilo priznavanje prava invalidima, nego više pasivnu konotaciju kontrole nad njima. Još jedan aspekt stvaranja prezira i predrasuda prema invalidima ležao je u njihovom povezivanju sa nakaznošću kao pravnoj pojavi narušavanja prirodnih i društvenih zakona već samim svojim postojanjem. Sijamski blizanci, manjak ili višak organa, ekstremiteta i razni deformiteti činili su skup kategorije nakaznosti. Lik "nakaze" bio je izazov za pravne sisteme, pošto oni nisu podnosili izuzetke od onoga što se smatralo normalnim i uobičajenim. Upravo zato što nije postojao adekvatan pravni odgovor na pojavu čoveka sa deformitetom, to se smatralo najvećom opasnošću za uspostavljeni red, pa čak i povredom osnovnog morala definisanog kao sličnost Boga i ljudi. Samim tim bio je to napad i na religioznu sferu življenja. Društveni odgovor na ovu vrstu izazova svodio se na tri kategorije: prva se ticala fizičkog uništenja nakaze, druga medicinske brige o takvim pojedincima, a treća, najbliža opštim vrednosnim religioznim stavovima, insistirala je na milosrđu kao odgovarajućoj emociji na pojavu takvog oblika invalidnosti. Osoba sa oblicima psihičkog invaliditeta, ako se o mogućnosti izlečenja bolesti moglo uopšte razmišljati u srednjovekovnoj medicini, spadala je u drugu kategoriju pojedinaca koji su se mogli "popraviti" i ponovo uključiti u opšti društveni okvir. Tokom razvoja medicinskih nauka stopa učestalosti pojave ljudi koji su se mogli psihički reoblikovati, shodno društvenim namerama, bila je mnogo veća od stope pojava nakaze. Referentni okvir ovog tipa invalidnosti stvaran je u saradnji porodice i institucija za "popravljanje", koji su je činom izlečenja zapravo podržavali. Bila je to složena igra sukoba interesa privatnog i javnog, u čijem je centru bio sistem podrške, koji se stvarao između porodice, škole, radionice, ulice, crkve, policije i medicinskih institucija. Tako je invalid postao javno biće pretežno zbog toga što je pojedinac za "popravljanje" bila veoma česta društvena pojava, a bilo ju je komplikovano odrediti zato što je podrazumevala da se takav pojedinac uglavnom nalazio na samoj ivici između psihotičnog i normalnog ponašanja. Uprkos napretku opšteg znanja o bolestima, nenormalne osobe ostale su i tokom većeg dela 19. veka

obeležene onim što je Mišel Fuko možda preoštro nazvao oblikom “nakaznosti u povlačenju” unutar medicinskog i sudskog diskursa. Postojeći sistemi vlasti i znanja stvorili su sliku tehnologije ljudske anomalije kombinujući naučna dostignuća sa predrasudama o tome šta je izazivalo bolesti čije su posledice stvarale invalidnost.⁸ Iza sveprisutnog a nikad adekvatno definisanog straha od invalidnosti, pogotovu psihičkih oblika, ležala je težnja da se spreči povratak pojedinca i društva na oblike instiktivnog ponašanja koji su definisali život prvobitnih zajednica, pa se tako iza ovog straha krije tenzija između primitivnog dela ljudske psihe i socijalnog ponašanja sa elementima etike.⁹ Ipak, izopštenost invalida nikada nije bila apsolutna. Ono što je Erih From uopšteno nazivao “zadovoljstvom doživljaja ljudske solidarnosti” ispoljavalo se kroz neke vidove pomoći humanih pojedinaca i organizacija. Ni ova solidarnost nije bila lišena predrasuda i iskrivljenih predstava. Od retkih osoba, spremnih da se prihvate odgovornog posla staranja o invalidima, stizala su upozoravanja da su njihovi štićenici “nemoćnici” osuđeni da postanu “duševno obamrli” i “moralno srozani” ukoliko se društvo ne prihvati obaveze spasavanja onoga što se navodno moglo sačuvati od njihove “duše”. U zahtevima za veću društvenu i državnu aktivnost u pomaganju invalidima išlo se do velikog paradoksa proglašavanja običaja ubijanja tek rođenih invalida među “divljim plemenima” humanijim u odnosu na rašireni “nehat” civilizovanih država prema njima. Drugim rečima, podržavalo se pravo svake političke zajednice da, prema verskim i ekonomskim mogućnostima i načelima, reši invalidsko pitanje svim sredstvima, pa čak i nasilnim uklanjanjem ove populacije.¹⁰

Položaj invalida u jugoslovenskim zemljama do 20. veka

Predrasude prema invalidima nesumnjivo spadaju u pojave i procese “dugog trajanja”. Nemar jugoslovenske države i društva prema njima prouzrokovan je i nekim crtama mentaliteta koji istraživači opisuju kao “pagansku dvostrukost”. Ona je nastala kao posledica nedovoljne ukorenjenosti hrišćanstva kod Srba. Karakteristični obrasci ponašanja mentalnog diskursa prisustva paganskih relikata, u svesti pojedinaca i kolektiva, ispoljavale su se u postojanju dvostrukog morala i odsustva solidarnosti među ljudima.¹¹

---

8 Mišel Fuko, *n. d.*, str. 65-78; 80-81.

9 Volodimir Valter Odajnik, *Jung i politika, Političke i sociološke ideje Karla Gustava Junga*, Beograd 1994, str. 20.

10 Erih From, *Imati ili biti*, Zagreb 1980, str. 148-155; Veljko Lj. Ramadanović, “Prijateljima Glasa nedužnih”, *Glas nedužnih*, god. I, br. 5-6, maj - juni 1928. godine, str. 129-131.

11 Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941-1944, Svakodnevni život pod okupacijom*, Beograd 2002, str. 11.

Srpska medicina u srednjem veku polazila je od ideje da su patološka stanja, pa i invalidnost, posledice zlih demonskih sila, koje su, navodno, ušle u ljude. Preporučivalo se, u skladu sa sveprisutnim verskim misticizmom, da bolesnike treba lečiti egzorcizmom. Ipak, bilo je i određenog napretka u odnosu prema invalidnoj deci, koja su, pre pojave hrišćanstva, bila odbacivana ili ubijana. Milosrđe prema bližnjem, jedna od centralnih tema nove religije, nametalo je aktivnu brigu vernika za bolesne, stare i nemoćne osobe. Manastiri i monasi postali su utočište, sklonište i zaštitnici za nenormalne, bolesne, stare i invalide. Među svećtačkim milosrdnim delima važno mesto pridavalo se deljenju pomoći “ubogim” ljudima, što je bila grupna odrednica pod kojom su se nalazili i invalidi raznih vrsta i stepena oštećenja. Srpski invalidi u srednjem veku okupljali su se oko kapija prestonica ili manastira u potrazi za milostinjom, od koje su životarili. Diskriminacija prema njima ogledala se u odlukama pravnih normi, koje su ih smatrale za ljude lišene poslovnih sposobnosti. Retki pismeni ljudi, u još ređim izvorima koji su svedočili o njihovom statusu, proglašavali su ih “ništima” i pasivnim objektima hvaljenog milosrđa. Vladari i vlastela imali su običaj da živate invalida učine snošljivijim u granicama tadašnjeg vremena. Među čudima moštiju srpskih svetaca iz dinastije Nemanjića važno mesto zauzimalo je izlečenje bolesnika i invalida, a sveti Sava osnovao je karitativne bolnice pri manastirima po ugledu na vizantijske azile. Sudeći prema sačuvanim zapisima medicine iz srednjeg veka, gluvoća i slepilo bili su veoma zastupljeni kao uzroci invalidnosti, a lekovi za te bolesti bili su određeni isključivo na osnovu simptomatologije. Nije bila retkost da se mentalni bolesnici drže u okovima. Smatralo se uopšteno da su osobe sa invaliditetom bile definitivno onesposobljene za rad i obrazovanje, tako da se o njihovom eventualnom usavršavanju nije ni razmišljalo. Zato su postojale posebne norme po kojima su se “ubogi” hranili po srpskim crkvama. Postojala je i obaveza ktitora crkve da obezbedi hranu za tu populaciju. Invalidne osobe, mada je bilo i pisanih pravnih izuzetaka nekih crkava i manastira od tih propisa, bile su zaštićene u tom svom pravu na ishranu. Mitropoliti, episkopi i igumani koji nisu želeli da ispune tu društvenu obavezu izlagali su se opasnosti da izgube svoju funkciju. Postojali su i čvrsti elementi pravne zaštite invalida. Sudije u srpskom carstvu imale su neopozivu dužnost da se, obilazeći oblasti pod svojim pravnim ingerencijama, staraju da se ne povrede elementarna prava “ubogih i sirotih” podanika.¹²

12 Ljubomir Savić, *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji do Drugog svetskog rata* (dalje: *Specijalno školstvo...*), Beograd 1966, str. 23-55; O obaveznoj ishrani po crkvama videti član 28. Dušanovog zakonika u: Nikola Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354*, Beograd 1950, str. 96. O filantropskim obavezama sudija videti: *Isto*, str. 137.

Osim invalida koji su to postali zbog ratova i bolesti, bilo je i onih kod kojih je invalidnost bila posledica kršenja zakonskih normi. Otmica žena svog staleža kažnjavala se odsecanjem obe ruke i nosa. Ako je kojim slučajem sebar, kao pripadnik nižeg staleža, ubio vlastelina, bio je osuđen ne samo na novčanu kaznu od 300 perpera, već i na odsecanje obe ruke. Ista kazna sakaćenja ruku, paradoksalno, važila je za, iz današnje perspektive, daleko manji zločin “čupanja brade” vlasteli ili uglednim ljudima. To se smatralo najvećom mogućom uvredom. Brada je, u to doba, bila simbol časti i poštovanja. Ovako oštra kazna može se razumeti ako se ima na umu da su društveni odnosi u srednjem veku bili precizno utvrđeni, tako da je i najmanja povreda višeg statusa i ugleda osobe bio strašan delikt, ne samo po ljudskim, već i po božjim zakonima. Sličnom riziku invalidnosti izlagali su se i lopovi po selima. Njih je, po hvatanju, trebalo oslepeti. Ista kazna, po “komandnoj odgovornosti”, pored plaćanja odštete za krađu, čekala je i gospodara sela, kneževe, upravnike ili pastirske poglavice naselja u kome je lopov delovao. Kada bi ih seljani, stanovnici župe, vlastela i gospodari sela hvatali na delu ili sa plenom, nisu imali pravo na pomilovanje i prvo su ih oslepljivali, a zatim javno vešali. Činovnici suda, ukoliko su falsifikovali presude, kažnjavani su sečenjem ruku i jezika. Napadač koji bi, pod dejstvom alkohola, ranio neku osobu, mogao je računati na vađenje oka i sečenje ruke. Oslepljivanje, kao sudbina prestupnika, čekalo je i ljude svih društvenih slojeva ako su na dvor u pratnji doveli lopove ili razboj-nike.¹³

Pod viševjekovnom vladavinom Otomanskog carstva, u pogledu lečenja i statusa invalida, situacija se znatno pogoršala. Iako su bile oslobođene poreza, gluvoneme osobe bile su meta surove diskriminacije i podsmeha u društvu koje je delimično, pod uticajem teških vremena, prestalo da vodi računa o osobama sa trajnim psihofizičkim traumama. Invalidnost većinom više nije bila posledica ratova. Epidemije raznih bolesti (kuga, više vrsta boginja i endemski sifilis) na jugoslovenskim prostorima, a od 15. do 19. veka bilo ih je oko 200, često su na preživelim bolesnicima kao posledicu ostavljale razne invalidnosti.

Početak 19. veka doneo je invalidima svih nacionalnosti u Austriji i Ugarskoj drugačiji status u poređenju sa nevoljnicima koji su bili podanici Turske. Bitnu ulogu u poboljšanju uslova života srpskih invalida u Vojvodini odigralo je otvaranje Zavoda za gluvoneme u ugarskom gradu Vacu 1802. godine. Upravnik te institucije Anton Švarcer objavio je 1828. godine knjigu o metodici učenja gluvonemih, koju je reklamiralo srpsko sveštenstvo kao adekvatno sredstvo za privatnu i razrednu na-

---

13 Nikola Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354*, str. 104, 116, 128-129, 133, 134-135, 137.

stavu. Veliki broj slepih osoba pojavio se kao rezultat velikih boginja, katarakte i loših uslova za stanovanje u zadimljenim i malim prostorijama, koje su često bile bez odžaka. Trahom, kao čest uzrok slepila u srpskim krajevima, nije bio poznat pre 1883. godine. Nedostatak lekara imao je za posledicu pojavu medicinskog šarlatanstva do te mere da su prilikom vašara i crkvenih slava lakovernom i nepismenom narodu u Srbiji i Vojvodini nuđeni razni lažni farmaceutske proizvodi. Zejtin za gluvoću, narodni lekovi za oči, prašak za groznicu ili pilule za izbacivanje viška tečnosti iz organizma bili su glavni artikli nadržilekara. Prodavali su i staklene oči, vadili i usađivali zube. Srpske nahijske starešine, posle Drugog srpskog ustanka, po direktnim naređenjima kneza Miloša Obrenovića morali su iz svojih sredina proterivati varalice, koje su još veće neprilike priređivale austrijskim vlastima još od 18. veka. Mnogi od njih bili su učitelji ili sveštenici. Neki magijski rituali bili su vezani za običaje koji su, po verovanju, sprečavali pojavu neme dece. Narodni lekari i travari vršili su čak i operacije na deci, jer se pretpostavljalo da je nemost povezana sa fizičkim nedostacima govornih organa, tako da je postao običaj da se takvoj deci vrši podrezivanje jezika, što se u nekim krajevima zadržalo i do početka 20. veka. Onima koji su vršili operacije, a bili su to veoma bolni zahvati, plakanje i vrištanje deteta činilo se kao neki napredak u odnosu na ranije stanje.

Turska vladavina ipak je značila izvestan zdravstveni pomak u odnosu na srednjovekovnu srpsku medicinu, jer se sa istoka po srpskim krajevima raširila veština raznih načina kalemljenja velikih boginja kao sredstva prevencije. Na teritoriji Ugarske, pa i u Vojvodini, vakcinacija Dženerovim metodom protiv velikih boginja primenjivala se još od 1801. godine, a bila je praćena velikom i uspešnom propagandnom kampanjom. Bile su to i posledice širenja zdravstvene kulture, koju je među pismenim Srbima prvi promovisao Zaharije Orfelin u *Večnom kalendaru* iz 1739. godine. Za Orfelina, prioritet u zdravstvenim pravilima imalo je očuvanje vida, što dovoljno govori o raširenosti slepila u narodu. Jedan od prvih pobornika teorije stvaranja azila za siromašna slepa lica bio je oftalmolog Konstantin Pejčić iz Budima tokom 1830. godine. Preporučivao je da se slepci u takvim zavodima neguju i hrane, uz opasku da bi se, možda, mogli izdržavati od rada na lakšim poslovima, ali je sve ostalo u domenu teorijskog pristupa problemu izdržavanja invalida. U zdravstveno i tehnički zaostaloj Srbiji za slepce, osim direktnog projaćenja, gusle i pesme bile su jedini izvori egzistencije. Slepici guzlari pojavili su se u 14. veku, a njima su se tokom vremena pridružile u tom poslu i druge osobe sa invaliditetom. Na prelasku iz 17. u 18. vek stvorene su korporacije slepih lica na prostoru od Indije do Evrope. Bile su to preteče staleškog organizovanja jedne kategorije invalida u cilju za-

štite zajedničkih interesa. Na prostorima buduće jugoslovenske države javile su se u vidu svojevrstnih škola za slepe guslare u Srbiji i Makedoniji. Jedna škola nalazila se u Irigu, a preostale četiri u Velesu, Ohridu, Bitolju i Prilepu. Među đacima tih škola bilo je i onih koji su se lažno predstavljali kao slepci, pošto je pevanje lirskih i epskih pesama uz gusle, vremenom, postalo unosan posao od koga se moglo pristojno živeti. Osim guslanja i pevanja, u školama za slepe guslare posvećivala se pažnja i pošalicama, verskim i satiričnim stihovima. Ostalo je zabeleženo da su postojale “slepčovođe”, koje su često bile invalidi sa drugim vrstama ometenosti, a da je među vodičima slepacu bilo i žena.

Sudbina mentalno nerazvijenih i duševno bolesnih osoba bila je najteža. Za ove bolesti nisu postojali čak ni primitivni narodni lekovi. Mešavina paganskih verovanja i crkvene kanonske medicine delovala je na zdravstveno stanje duševno obolelih isključivo preko molitvi i magijskih rituala. Za razliku od drugih invalida, često su ih držali po kućama, mada su ih negde puštali da slobodno lutaju po ulicama gradova, gde su prosili. Bili su izloženi preziru mase, posebno dece. Odvodili su ih u manastire, gde su ih polupismeni sveštenici, pod vidom lečenja, podvrgavali molitvama, dugom postu, a kada to ne bi uspevalo, i sistematskom izgladnjivanju. Poslednje “terapeutsko” sredstvo bilo je mučenje bolesnika. Alke, razne vrste lanaca za vezivanje, zatvor i batinanje pacijenta tojagama, pri tome obešenog za noge o plafon, da bi se “nečastive” sile isterale iz bolesnika, bili su svakodnevnica manastirskih iscelitelja. Tretmani ovih vrsta primenjivali su se do 1839. godine. Nagoveštaji drugačijeg pristupa ukazali su se tek kada su ministarstva prosvete i pravosuđa pokrenula pitanje smeštaja duševnih bolesnika koji su počinili ubistva. Mislilo se da je najbolje rešenje konfinirati ih u manastir Studenicu, ali tome se usprotivio tadašnji srpski mitropolit, koji je predložio da se osuđenici smeštaju u požarevački zatvor. Njegovo mišljenje nisu uvažili predstavnici vlasti, jer tamo nije postojao lekar, tako da su manastiri, a posebno Studenica, još preko dve decenije, do 1861. godine, igrali ulogu azila za nenormalne. Od te godine prvi put se u Srbiji pojavljuje posebna institucija za njihovo zbrinjavanje pod nazivom “Dom za s uma šedše”, u koji su primana i deca. Debili i imbecili prolazili su kroz slične traume, pogotovo za vreme školovanja. Oni su zajedno učili školu sa normalnom populacijom dece i zbog svog neznanja izlagani su fizičkom maltretiranju i batinanju. Nizak nivo pedagoškog znanja prosvetnih radnika razlog je što se dugo nije pravila razlika između dece koja su imala teškoća u učenju i one koja jednostavno nisu htela da uče. “Magareće klupe” i “magareće uši” opstajale su i u Vojvodini kao sredstvo kažnjavanja intelektualno nerazvijene dece uprkos nastojanju Teodora Jankovića Mirjevskog da u svojoj *Ručnoj knjizi*,

jednom od prvih pedagoških priručnika na staroslovenskom jeziku iz 18. veka, dokaže da su učitelji dužni da pokažu više razumevanja za pojedinačne intelektualne sposobnosti đaka. Ova rasprava iz teorijske pedagogije insistirala je na praktičnoj primeni znanja i na ideji da se mentalno nerazvijena deca ostave u istom razredu sa neinvalidnom populacijom kako bi tokom vremena ipak stekla neka osnovna znanja o praktičnom životu. Mirjevski je polazio od ideje da takvu decu ne treba kažnjavati zbog neznanja jer su za to krive njihove nedovoljno razvijene intelektualne sposobnosti. Iz njegovog iskaza vidi se da su u školama, gde je vladao puki verbalizam, kažnjavali mentalno nedovoljno razvijenu decu vešanjem tzv. “magarećih ušiju” ili stavljanjem slamnatog venca na njihovu glavu, što je, osim batina, bilo glavno sredstvo za kažnjavanje lenjosti i nemarnosti učenika. Kada je Beograd, za vreme austrijske okupacije Srbije 1718 – 1739. godine, dobio karakteristike varoši, doneo je uredba o stvaranju ustanove nazvane “Nemoćnica”, koja je služila kao bolnica za smeštaj sirotinje i invalida. Počela je da radi 1724. godine. Pola veka kasnije, oko 1769, u zemunskoj pravoslavnoj bolnici postojala je sobica za uhapšene, u kojoj su bili smešteni nenormalni pacijenti. Pri kraju tog razdoblja i drugi gradovi dobili su nešto što se može nazvati početkom stvaranja institucija za smeštaj invalida. U Rumi je zabranjivano držanje nenormalnih osoba ispod klada, jer su to bili drveni okovi, a preporučivano je da takve slučajeve transportuju u bolnicu za umobolne u Beč.

Austrijska vlast u Srbiji 18. veka, mada nije dugo trajala, doprnela je i pojavi novog običaja zbrinjavanja invalida i ostalih socijalnih kategorija (udovica, siromašnih, skitnica, bivših zatvorenika i kaluđera). Nedeljom i verskim praznicima ispred crkve je nošen “sirotinjski tas”, čiji je prihod zapisivan u određen “sirotinjski tefter”. Iz ove preteče humanitarnih fondova deljena je pomoć u novcu i ogrevu. U Budimu, gde je bilo mnogo Srba, 1744. u fondu se nalazilo nešto više od 183 forinte. U Novom Sadu 1730. postojala je “Srpska bolnica” namenjena smeštaju invalida. Dve “nemoćnice” osnovane su u Zemunu između 1758. i 1769. godine, koje su se kasnije fuzionisale u jedan “uboški dom”. Institucija istog tipa otvorena je i u Pančevu još pre Prvog srpskog ustanka. U slične svrhe služila je tokom svoje istorije i gradska bolnica u Zagrebu, odakle su pacijenti povremeno izlazili radi prosjačenja.¹⁴

Kada je Kneževina Srbija 1830. godine dobila faktičku nezavisnost, socijalna pitanja bila su u drugom planu. Prošle su gotovo dve de-

14 Dušan Popović, *Srbi u Budimu*, Beograd 1952, str. 220; Risto Jeremić, *Medicinske prilike u Zemunu*, Beograd 1937, str. 34; Gojko Stojanović, *Iz prošlosti zdravstvenih i socijalnih ustanova u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd 1940, str. 62.

cenije dok 1847. godine nije naređeno opštinskim vlastima da se posvete staranju o ljudima koji se nisu mogli sami izdržavati, što je značilo i o invalidima, a nešto kasnije i o vanbračnoj deci. U delokrugu Ministarstva unutrašnjih dela, centralizacijom državne uprave 1862. godine, spadala je i briga o “ubogim” osobama i siročadi. Novi stimulans socijalnoj politici dao je Vladan Đorđević 1879. godine centralizacijom lokalnih bolničkih fondova, koji su stvoreni 1837. godine, u “Narodni sanitetski fond Kraljevine Srbije”. Bio je to materijalni osnov za državnu zdravstvenu politiku do početka Prvog svetskog rata. Zalaganjem Vladana Đorđevića donet je i Zakon o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja 1881, koji je bio na snazi punih 40 godina. Ponor između proklamovanog i stvarnog došao je do izražaja u neuspehu otvaranja Sirotinjskog doma za telesno nesposobne u Nišu, što je bilo predviđeno tim zakonom. Državne vlasti želele su da u njemu izdržavaju gluvonemu i slepu decu sa porodicom, kao i bez roditeljskog staranja, zajedno sa socijalnim kategorijama siročića, vanbračne i odbačene dece oba pola, dok se ne osposobe za samostalno privređivanje, pod čime se podrazumevalo isključivo neki od zanata. Odrasle osobe, prema nacrtu, bile su izdvojene u posebne zgrade. Predviđalo se da u Domu trajno borave i fizički invalidi nesposobni za rad koji iz nekih razloga nisu imali pravo da se koriste izdržavanjem iz postojećeg invalidskog fonda, a nisu posedovali ni imovinu neophodnu za samostalan život. Po nacrtima, Dom je bio ustanova karitativno-azilantskog tipa, uobičajena u evropskim okvirima, po modelu Zavoda za slepe iz Beča. Trebalo je da se delom izdržava iz sopstvenih prihoda, mada je formalno bio na budžetu sanitetskog odeljenja Ministarstva unutrašnjih dela. Baš kada se ozbiljno pristupilo planovima za stvaranje te institucije, došlo je do negativnog upliva politike, tako čestog i u Kraljevini Jugoslaviji. Nekoliko godina po usvajanju Zakona o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja došlo je, 1884. godine, do izmena normi u negativnom smislu po Sirotinjski dom. Poslanici Narodne skupštine odlučili su da “u interesu štednje” Narodnog sanitetskog fonda integrišu tadašnju opštu bolnicu sa Domom i bolnicom za duševne bolesti u Centralnu humanitarnu koloniju, ali tek kada svi okruzi u Srbiji budu imali podesne zgrade za državne bolnice.¹⁵ To se nikada nije desilo.

Zdravstvena situacija u Kraljevini Jugoslaviji između dva svetska rata kao faktor sticanja invalidnosti

Zdravstvene prilike Kraljevine SHS i Jugoslavije nikada nisu bile dobre i pogodovala su širenju invalidnosti. Način na koji se živelo i sta-

---

15 Ljubomir Savić, *Specijalno školstvo...*, str. 252-263.

novalo nije se bitnije menjao od početka 20. veka, kada je selo bilo nedovoljno prosvećeno i kada je pružan otpor prodoru civilizacijskih tekovina usled stečenih životnih navika i predrasuda. Postojala je čitava akcija da se život na selu poboljša u tehnološkom i civilizacijskom smislu. Napor državnih vlasti i pojedinaca da to i ostvare nije urodio plodom, što se videlo i iz izjava poslanika u Narodnoj skupštini da jugoslovensko socijalno zakonodavstvo spada u izuzetno moderne pravne propise, koji se mogu porediti sa normama Francuske ili Sjedinjenih Američkih Država, dok je stvarnost, po njihovom priznanju, daleko ispod normativnih standarda.¹⁶

Visok mortalitet tek rođene dece i pojava invalidnosti po rođenju nisu bili neobične pojave u situaciji kada se na selu smatralo da je porođaj događaj koga se treba stideti i sakrivati ga do te mere da su porodilje za mesta na kome će roditi decu odabirale podrumne i štale. Koliko je kultivisanje žena u tom pogledu bilo neuspešno govorili su i podaci iz knjiga rođenih, koji su beležili dvocifrene brojeke poroda pojedinih žena, i da je od toliko rođene dece ostajalo živo dvoje ili troje.¹⁷ U seljačkim kućama gotovo da nije bilo poda. Ostavljala se gola zemlja ne samo u kuhinjama nego i u sobama u kojima se živelo i radilo. Udisanje zemljane prašine podignute s poda, širenje blata i gliba ako bi se voda prosula i gotovo nikakve mogućnosti za uklanjanje nečistoće i fekalija ljudi i životinja bili su uobičajena slika u domaćinstvima. Ako su negde i postojali podovi, nije bilo navike da se ćilimi, asure i krpice koji su pokrivali pod čiste, peru i istresaju. U to vreme postepeno dolazi do evolucije mentaliteta u pogledu odnosa prema unutrašnjosti kuće. Mada su postojale nezdrave niske tavanice, prostor u kući bio je šaroliko izgrađen i upotrebljen. Nije postojao određen standard za veličinu prostora, ali se kretao od 6 – 12 metara po širini, 3 – 8 po dužini, a 2 – 3 metra u visinu. Nije postojala svest da se obezbedi minimum od 40 kubnih metara po sobi ili 10 – 12 kubnih metara po osobi. Uporedo su opstajale navike da kuća bude jedna prostorija, u kojoj su zajedno živeli ljudi i životinje, i prostrana kuća sa više prostorija, kakve su postojale u zadružnim domaćinstvima. Suživot male dece sa starijim osobama, koje su često patile od raznih zaraznih bolesti tipa tuberkuloze i sifilisa, naročito

16 Diskusija narodnog poslanika Radivoja Nanovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 891.

17 Diskusija narodnog poslanika Živojina Popovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 870.

tamo gde je postelja bila zajednička, stvarao je začarani krug porodičnih bolesti, invalidnosti i raširene smrtnosti. Kuće bez prozora uticale su na pojavu više vrsta oboljenja u domaćinstvima, pa i onih sa smrtnim ishodom. U centralnoj prostoriji kuće preovlađivalo je otvoreno ognjište, sasvim niskog tipa, a ponegde čak i ukopano u zemlju. Šporeta nije bilo. Dim se širio po celoj kući, prouzrokujući očne bolesti i hronične probleme organa za disanje. Ti problemi bili su veći u kućama koje nisu imale dimnjake. Kako seljaci nisu bili navikli da koriste petrolej, osvetljenje kuće je bilo slabo i dolazilo je od ognjišta ili u najboljem slučaju od kandila ili žiška. Kuće su najčešće bile prazne ili sa jednim krevetom, a u nešto boljim prilikama sa primitivno sklepanim ormarom, policom i ekserom u zidu, koji je služio umesto čiviluka. Bez najpotrebnijeg posuđa bilo je mnogo domaćinstava, čak nije postojao nijedan zajednički opštenarodni izraz za celokupan pribor za jelo. Boce i čaše od stakla bile su retke. Ljudi su pili i jeli iz jedne posude. Pribor za jelo je bio odraz lošeg načina življenja. Bilo je kuća u kojima viljuške nisu postojale, a čak su i kašike bile toliko retke da se više ljudi služilo jednom u toku jela. Nivo kvaliteta ishrane nije bio na potrebnoj visini. Procene iz 1938. godine svedočile su o nedostatku 2 miliona metričkih centi pšenice, 275 miliona kilograma mesa i dve trećine potrebnog povrća za normalnu ishranu stanovništva. Sedelo se na goloj zemlji, a nevešto sklepane klupe i stolice izazivale su deformitete. Lična higijena bila je na niskom nivou. Bilo je čitavih sela u kojima se ljudi, iz verskih razloga, nisu umivali i češljali. Đubre se nije držalo u posebno namenjenim sudovima za otpatke, već se čistilo tako što je skupljano metlom iza vrata a onda iznošeno u kecelji. Bunari su bili zajednički. Tu se pralo rublje i napajala stoka. Bilo je to mesto zajedničkog društvenog okupljanja, odakle se lako širila zaraza po čitavom selu. Bunari su bili nepodesno građeni i još gore higijenski održavani. Pored njih je klana bolesna stoka i ispirani prljavi sudovi. U unutrašnjost bunara lako je dospevala nečistoća, zagađujući vodu. Kuće nisu imale klozete. Čistoća i red u kući bili su veoma retki. Ovakav način života bio je pogodno tlo za bolesti: žvale, kraste, pljuskavice, lišajeve, šugu, sifilis, difteriju i tuberkulozu.¹⁸

Zdravstveni problemi stanovništva sa kojima se jugoslovenska država suočavala nisu bili mali. U posleratnim prilikama krenulo se sa idejom da preventivna medicina postane nešto što je svakodnevno i uo-

---

18 Milan Jovanović - Batut, *Seljačka kuća*, Beograd 1911, str. 55-64, 72-75, 78-81, 84-88, 156-164, 210-214, 249-254, 256-260, 306-307; Diskusija narodnog poslanika Živojina Popovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 870.

bičajeno, ali se desilo da je kurativna medicina, što znači lečenje bolesti, postala zanemarena. Mnoge bolnice opstajale su u skućenim uslovima, neadekvatnim kućama ili čak barakama uporedo sa moderno izgrađenim higijenskim zavodima. Broj bolničara bio je mali i nedovoljno plaćen. Kuhinje i perionice u bolnicama radile su u nehigijenskim prilikama, pa je sam ministar zdravlja njihove prostorije ocenio kao “premasne i sa starinskim uređajima”. Nameštaj, rublje i posteljina postojali su u toliko malom broju i bili toliko zapušteni da nije bilo izgleda da im se očuva i održi higijenski nivo. Ni ishrana bolesnika nije zadovoljavala, a bolničko osoblje bilo je “s malim izuzetcima ispod svake kritike”. Tragična slika upotpunjena je procenom da hiljade bolesnika nisu mogle da dobiju adekvatnu bolničku negu, a situacija sa zaraznim bolestima pretvarala se u tragediju haranjem infekcija u sredinama zaduženim za lečenje, jer u celoj zemlji nisu postojale posebne bolnice za zarazne bolesti, a broj odeljenja za takve slučajeve bio je suviše mali, pošto su ona postojala samo pri nekim bolnicama. Tako se desilo da je u Sarajevu u bolnici izbila infekcija kućnog tipa jer nije vršena adekvatna trijaža bolesnika. Zapuštena zdravstvena situacija posebno se osećala u zabačenim krajevima, gde je među decom postojala epidemija zaraznih bolesti, kao što su bili šarlah, veliki kašalj, difterija i morbil, koji su u nekim slučajevima izazivali i 50% mortaliteta, a da lekar uopšte nije zalazio u te sredine. Nije iznenađujuće što ni preventivna medicina u nekim situacijama nije bila na visini zadatka. Dešavalo se da se u selima pojavi pegavi tifus a da bakteriološka stanica nadležna za to područje ne pošalje lekara da uzme briseve i preduzme odgovarajuće mere zaštite. U Kraljevini SHS postojalo je oko 200 slučajeva leproznih bolesnika koji su živeli kod svojih kuća i bili konstantna opasnost po zdravlje ljudi sa kojima su bili u kontaktu, pošto Ministarstvo zdravlja nije nalazilo za shodno da spreči moguće izbijanje zaraze. Veliki broj lekara živeo je po gradovima, dok je broj seoskih opština u kojima su oni živeli i radili bio neznan. Poznavaoi medicinskih prilika govorili su i o slabostima unutar samog lekarskog poziva, definišući ih kao posledicu malog stažiranja i slabog iskustva. Ministri socijalne politike bili su svesni tih problema, ali su ipak bili ekonomski ograničeni zbog malog broja kredita koji su korišćeni za podizanje bolnica, zdravstvenih zadruga i ambulanti. U poređenju sa krajem Prvog svetskog rata, kraj 1930. Kraljevina Jugoslavija dočekala je sa 80% više bolničkih postelja, ali to ni iz daleka nije bilo dovoljno da podmiri osnovne zdravstvene potrebe stanovništva. Bilo je jasno da banovine nisu u stanju da podižu nove bolnice i da je neophodno da to na sebe preuzme država. Konstatovano je da je stanje u bolnicama loše i pritom su posebno apostrofirane duševne bolnice. Govorilo se da bi poboljšanje kvaliteta osnovnog življenja uticalo na porast zdrav-

stvenog standarda stanovništva. Da bi se to ostvarilo, Ministarstvu socijalne politike stavljeno je u zadatak da upotrebi sva sredstva da bi poboljšalo kvalitet vode za piće. Dogovoreno je da se ministarstvo postara da izvrši asanaciju zapuštenih sela i da podigne bolnice za koje se utvrdi da su neophodne. Da je ovo bio spisak neostvarenih potreba, priznali su i sami narodni poslanici nekoliko godina kasnije, kada su konstatovali da u celoj državi postoji samo 25.000 bolesničkih postelja, što je za zemlju od 14 miliona stanovnika bilo nedovoljno, jer je standard predviđao da njihov broj iznosi 75.000. Mnogi bolesnici sa dijagnozom neophodnog hirurškog zahvata vraćani su kućama, pod izgovorom lekara da im operacije nisu neophodne, zbog čega su kasnije umirali. Dešavalo se da su bolnice vraćale kućama čak i bolesnike sa infektivnim bolestima tako da su oni i dalje neometano širili zaraze.¹⁹

Vreme vladavine integralaca donelo je novi pristup zdravstvenoj i higijenskoj oblasti. Nameravajući da se predstave kao uspešniji u odnosu na svoje prethodnike, članovi vlade i ministar socijalne politike Ivan Pucelj smatrali su da se zdravstvenoj službi neopravdano i mnogo prebacuje, uprkos tome što je navodno mnogo postigla za podizanje opšteg zdravstvenog nivoa, a posebno kada je reč o kulturnom oblikovanju seoskog stanovništva. Ministar je proglasio da su bolesti poput pegavca, povratne groznice i velikih boginja ugušene, a da su ostale bolesti u opadanju, između ostalog zahvaljujući i vakcinaciji 400.000 ljudi protiv velikih boginja. Suzbijanju veneričnih bolesti bila je posvećena pažnja, jer je zabeleženo da su lekari izvršili preko 500.000 pregleda bolesnika i onih za koje se sumnjalo da su zaraženi. Priznao je da se nije mnogo postiglo u pogledu usavršavanja bolnica i higijenskih zavoda, iako ih je definisao kao institucije neophodne da bi se postigli rezultati u radu na fizičkom jačanju stanovništva. Samokritički se osvrnuo i na sredstva izdvojena za zaštitu dece i mladeži u socijalnoj sferi, naglasivši da je privatna inicijativa humanitarnih organizacija jedini način da se pomogne deci u uslovima kada država ne može da izdvoji potrebna sredstva. Ovu turobnu sliku dopunili su svojim izlaganjem i neki poslanici, ističući da je nedostatak lekara postao gorući problem socijalne i zdrav-

19 Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, Blagoje Isailović (prir.), *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929-1931*, Beograd 2002, str. 47-49, 227, 247-248; Diskusija poslanika Živojina Popovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 867; Diskusija narodnog poslanika dr Ljutice Dimitrijevića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 891.

stvene politike. Tokom 1932. godine Jugoslavija je imala 4644 lekara, od čega je u gradovima bilo 3850, a na selu samo 794, što je bilo manje nego u Beogradu, gde je živelo 812 lekara. I oni lekari koji su navodno živeli na selu boravili su po gradovima, a na svoja radna mesta odlazili su retko, jednom u dve nedelje, pod uslovom da je selo imalo ambulanu. Razmišljanja o potrebi funkcionalne promene zdravstvene državne politike nisu mogla da zaobiđu činjenicu da se od 1918. do 1932. u vlada promenio 31 ministar socijalne politike i 25 ministara narodnog zdravlja. O planskom i sistematskom radu u tim uslovima nije moglo biti govora. U doba kada je ekonomska kriza potresala i same državne temelje razumljivo je da je ministar socijalne politike bio u nezgodnoj poziciji da brani veoma mali budžet od 240 miliona dinara za podmirivanje svih socijalnih i zdravstvenih problema, uključujući i invalidske penzije.²⁰

Uprkos naporu jugoslovenskih političara, poboljšanje katastrofalne zdravstvene situacije nije bilo primetno ni tokom 1938. godine. Ekspoze Dragiše Cvetkovića, ministra socijalne politike u vladi Milana Stojadinovića, pokazao je ponor između državnih napora i surove svakodnevice življenja. Pokazalo se da Jugoslavija nije posedovala ni izdaleka dovoljan broj ustanova za lečenje i prevencije svih bolesti, a koje bi bile ravnomerno raspoređene po čitavoj zemlji. Smrtnost odojčadi bila je toliko visoka, 15,49% za period 1930-1934. godine, da su čak i nekritički raspoloženi političari naglašavali potrebu njenog hitnog smanjivanja. Tuberkuloza, sa svim zdravstvenim posledicama koje je nosila, širila se na selu takvom brzinom da je postojala opasnost od izjednačenja broja bolesnih u gradovima i selima do te mere da se država plašila da će se epidemija oteti kontroli. Ni sa drugim, manje raširenim, bolestima nije bilo nekog ozbiljnijeg napretka u njihovom potiskivanju. Malaria je pogađala skoro pola miliona ljudi i negativno je uticala na prirodni priraštaj i radne sposobnosti obolelih. Rezignirano se primećivalo da rešenje nije u davanju velikih doza lekova nego u istrebljivanju legla komaraca i isušivanju baruština. Bilo je poslanika koji su uočavali značaj akcije isušivanja za rešavanje socijalnih pitanja ratnih invalida dodeljivanjem tako dobijenog zemljišta njima na obradu. Širenje mreže preventivne medicine do pojedinih delova države kao da nije dopiralo, pa se procenjivalo da postoji preko 30 srezova u kojima je stanovništvo masovno bilo zaraženo sifilisom. Ekonomska situacija se i ovde pokaza-

20 Ekspoze ministra socijalne politike i narodnog zdravlja Ivana Pucelja pred Narodnom skupštinom, *Radnička zaštita*, god. XIV, br. V, 7. maj 1932. godine, str. 201-206; Izlaganje poslanika Đure Ostojića, *isto*, str. 206-209; Ekspoze ministra socijalne politike Ivana Pucelja u Senatu Kraljevine Jugoslavije, *isto*, str. 211-217.

la kao nerešiv problem, pošto u budžetu nije bilo dovoljno sredstava za nabavku lekova i zapošljavanje preko potrebnog medicinskog osoblja. Dok se na jednoj strani govorilo o navodnoj zabrinutosti države, indirektno se priznavalo da proizvodnja neophodnih lekova u zemlji nije ni pokrenuta, a da su državni organi tek počeli da razmatraju politiku jeftinijih nabavki lekova na veliko iz inostranstva.

Akutne i zarazne bolesti u nekim selima kosile su čitave porodice, a posebno pegavi i trbušni tifus. Ni ovde nije vođeno dovoljno računa, što ilustruje priznanje ministra da je suma izdvojena za borbu protiv pegavog tifusa bila "nezatna". Statistika opšte smrtnosti bila je neumoljiva, pokazujući da je od 1924. do 1936. pomrlo 19,25 promila od ukupnog broja procenjenog stanovništva. U tom periodu od tuberkuloze je umrlo preko 400.000 ljudi, što je bilo četiri puta više nego u Nemačkoj. Za takvu zdravstvenu sliku ministar je krivio nedovoljnu ishranu naroda, koja je po njemu bila glavni razlog za veliki broj nesposobnih regruta stasalih za vojsku. Slika koju su poslanici u Narodnoj skupštini, bez obzira da li je reč o poziciji ili opoziciji, imali o zdravstvenoj situaciji njihovih birača bila je izuzetno loša, a primeri koji su služili za ilustraciju stanja dokazivali su da je svakodnevni život bio daleko od osnovnih zdravstvenih standarda tipičnih za modernu državu. Poslanici iz Bosne posebno su insistirali na iskorenjivanju endemskog sifilisa, ilustrujući zahtev tragedijom osmočlane seoske porodice u kojoj je samo najstariji član porodice od 75 godina bio zdrav. Njegove dve ćerke bile su gluve, a žena nije imala nos, isto kao i dva sina i snahe. Ovo je redak dokaz da je invalidnost kao posledica zdravstvenog nemara bila prisutna i poznata, ali je sasvim drugo pitanje da li se ta vrsta invalidnosti shvatala kao invalidnost ili samo kao posledica bolesti. Lepra je bila raširena po Drinskoj, Vrbaškoj, Zetskoj i Vardarskoj banovini, a nije postojala ni jedna ustanova specijalizovana za smeštaj bolesnika. Državna bolnica u Sarajevu je podigla baraku, iz koje su zaraženi bežali i na taj način širili bolest. Policija je bila prisiljena da se bavi hvatanjem odbeglih bolesnika, dok je za poslanike ovo bio ne toliko zdravstveni koliko ekonomski problem zbog negativne slike jugoslovenskog turizma. Običan stanovnik Bosne nije bio u situaciji ni da kupuje sapun za pranje rublja, koga je bilo toliko malo da je jedna košulja dolazila na celu porodicu, koja se njome služila. Zato nije ni čudo što se u tim krajevima pojavljivao trbušni tifus kao posledica upotrebe nečiste vode za piće. Ljudi su pili vodu iz bara, a kada bi dolazilo do neke zaraze, sreski lekari nisu mogli da odu na teren bez odobrenja uprave banovine, tako da je izveštaj o bolesti sastavljala lokalna žandarmerija. Bilo je slučajeva da su vlasti iz banovine tražile od žandarmerijske stanice da ponovi izveštaj sa taksativno nabrojanim opisima simptoma bolesti, a da za to vreme lekar nije smeo da

uđe u zaražene krajeve u kojima se umiralo. Od ministra socijalne politike, na skupštinskim zasedanjima, tražilo se da ukine ovako loše zakone i da poboljša mrežu zdravstvenih institucija. Duševni bolesnici iz Drinske, Zetske i Vrbaške banovine bili su suočeni sa nedostatkom ustanova za lečenje, ali i sa komplikovanom procedurom prijema, koja je podrazumevala da se za svakog bolesnika pojedinačno dobije dozvola od Ministarstva socijalne politike za njegovo lečenje. Ni sami lekari nisu bili na dovoljno visokom moralnom nivou koji je zahtevala njihova profesija. Govorilo se da su mnogi doktori odbijali da prime u bolnicu siromašnog pacijenta dok im on unapred ne da 100 dinara, tobože na račun budućih bolničkih troškova. Tako su banovinske bolnice ostajale nedostupne za siromašne, bez obzira da li su bili u pitanju ljudi sa invaliditetom ili bez njega.²¹ Sami lekari, kojih je bilo među narodnim poslanicima, nisu se ustručavali da kritikuju rad svojih kolega u bolnicama, jer su po njihovim rečima pretvorili državne bolnice u "dućane" i koristili su svaku priliku da nametnu bolesnicima privatnu lekarsku praksu, kao bolje rešenje od državnih bolnica do te mere da su sabotirali postavljanje modernih instrumenata kako bolnice ne bi konkurisale privatnim ordinacijama. Bilo je slučajeva da su privatne ordinacije otvarane preko puta državnih bolnica, u kojima su aparati odlično funkcionisali, dok su se u bolnicama jako brzo i sistematski kvarili.²²

Ni u gradu, kao centru industrijske proizvodnje, situacija na zdravstvenom nivou nije bila naročito povoljna. Podaci Središnjeg ureda za osiguranje radnika govore da je zdravstveni standard bio na prilično niskom nivou. Od 474.610 osiguranih radnika godine 1926, broj oboljenja na 100 radnika pao je sa 45,2% na 38,8% u poređenju sa vremenom pre Prvog svetskog rata, ali je broj smrtnih slučajeva porastao sa 5,4 na 6,5 promila obavezno osiguranih članova. Od bolesti, najviše raširena bila je tuberkuloza raznih organa. Bila je to i posledica razvoja industrijskih grana sa velikim rizikom po ljudsko zdravlje. Najrizičniji bili su rudarstvo i topioničarstvo. Za njih nije postojala statistika o procentima oboljenja. U hemijskoj industriji 61,3% osiguranih radnika bilo je bolesno, a

---

21 Ekspoze Dragiše Cvetkovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 841-842, 851; Diskusija narodnog poslanika Ismet-beg Gavrana Kapetanovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 862-864.

22 Diskusija narodnog poslanika dr. Dragoljuba Jevremovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 887.

nešto manji broj bolesnih zabeležila je, rečnikom osiguravajućeg ureda rečeno, industrija kamena i zemlje, u kojoj je procenat obolelih bio 58,2%. Treća u najviše rizičnoj grupi bila je industrija drveta i kosti, sa 56,4% bolesnih osiguranika. Razlozi za rizik hemijske industrije nalazili su se u tome što su radnici bili izloženi štetnoj prašini i gasovima, a živeli su nehigijenski zbog sezonske prirode njihovih poslova. Više od 1/3 svih smrtnih slučajeva radnika bilo je prouzrokovano tuberkulozom. Ozlede na poslu su prouzrokovale 7,09% smrtnosti. Jedanaest godina kasnije nesposobnost za rad postajala je sve češća pojava, tako da je 1937. godine bilo 360.284 onesposobljena radnika, što je predstavljalo povećanje u odnosu na prethodnu godinu za 66.062 ili 22,45%. Tuberkuloza je i dalje bila glavni uzrok smrtnosti radnika, a posebno tuberkuloza pluća, a potom povrede na radu. Godišnje je od tuberkuloze obolevalo 200.000 Jugoslovena, a 50.000 je umiralo od posledica te bolesti. U celoj državi bilo je izdvojeno samo 3.000 kreveta za tuberkulozne, a potrebe su bile 40.000. Zapuštenost radionica i fabrika, u zdravstvenom smislu, ilustruje podatak da preduzeća u Jugoslaviji, naročito ona srednja i mala, nisu imala posude za pljuvanje, a neke industrije, kao što su bile ciglane, mlinoi i pilane, nisu imale ponekad ni pijaću vodu, dok su toaleti, tamo gde ih je bilo, održavani na izuzetno niskom nivou. Nije samo opšta zdravstvena politika bila nepoznanica za firme nesklone zaštititi radnika. Ni profesionalna oboljenja, pa ni trovanja na radnom mestu, nisu prijavljivana institucijama za osiguranje radnika, iako su lekari dobili naređenja da rizična preduzeća moraju podvrgavati higijenskom nadzoru. Bilo je i opiranja radnika zaštitnim merama na poslu, posebno u livnicama, jer radnici nisu hteli da nose zaštitnu obuću. Zaštita na radu nije bila dovoljno razvijena tako da je tokom 1937. godine Središnji ured za osiguranje morao 772 puta da opominje razna preduzeća zbog pomanjkanja zaštitnih mera. To mu nije bila primarna funkcija, ali morao je to da radi pošto su inspekcije rada bile zauzete štrajkovima i socijalno-političkim sporovima do te mere da nisu obraćale pažnju na ono što je inače bio njihov posao. Deo nesreća na radu treba pripisati neiskustvu radnika sa mašinama, jer su najčešće bili sa sela i izloženi brzom tempu rada, pa nije čudo da je između 1931. i 1935. prijavljeno 72.538 nesreća na radu. Možda je sistem zaštite mogao biti efikasniji da nije dolazilo do sukoba kompetencija.²³ Iako je Središnji ured propisao pravilnike o sigur-

23 Željko Hahn, *Bolovanje i pomor članova Središnjeg ureda za osiguranje radnika godine 1926. s naročitim obzirom na tuberkulozu*, Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu 1922-1926, (dalje: *Suzor 22-26*), Zagreb 1928, str. 80-101; *Izveštaj o poslovanju i zaključnim računima Središnjeg ureda za osiguranje radnika za poslovnu 1937. godinu* (dalje: *Suzor 1937. godine*), Zagreb 1938, str. 32, 34, 70, 72; *Izveštaj o poslovanju i zaključnim računima Središnjeg ureda za osiguranje radnika za poslovnu 1939. godi-*

nosti tokom rada u raznim industrijskim granama, Ministarstvo socijalne politike nije ih moglo sprovesti u život, jer je Ministarstvo trgovine i industrije odbijalo da prizna njegovu nadležnost za propisivanje pravilnika o zaštiti na radu.

Način života, prepun raznih praznoverica i predrasuda, uticao je na porast uzroka invalidnosti u obrazovno i kulturno zapuštenim krajevima. Razmišljajući o uzrocima slepila, lekari su upozoravali da je neadekvatno staranje o telu bilo često presudno za sticanje invalidnosti. Seljaci su imali naviku da oštećene i ozleđene oči izlažu istim naporima kao kada su bile zdrave i nisu imali predstavu da za svaku nečistoću na oku, privremene slučajeve slepila i gnojenja treba otići lekaru. Neupućenost roditelja bio je glavni uzrok raširene kategorije invalida "slepih od rođenja", iako je medicina tvrdila da to slepilo nastaje tek posle porođaja, zato što porodica nije prijavila pojave kao što su gnojave oči i otečeni kapci. Postojala je i bolest skrofuloza ili firciger, koja je dovela i do slepila dece, a razlog njene široke rasprostranjenosti ležao je u nezdravoj ishrani i lošem negovanju mališana. Dubina higijenskog neznanja bila je tolika da su se očne bolesti lečile sredstvima koja ne samo da nisu pomagala već su direktno uticala na pogoršavanje zdravstvenog stanja. Išlo se toliko daleko da su se razni nadržilekari bavili lečenjem slepila preporučujući bolesnicima da ispiraju oči svojom mokraćom, paprikom i rakijom. Upotreba mokraće dovela je do širenja bolesti poznate kao očni kapavac, koja se mogla lečiti kod dece, ali je kod odraslih neminovno vodila slepilu.²⁴

Položaj invalida u monarhističkoj Jugoslaviji zavisio je od shvatanja invalidnosti i od toga koji su invalidi bili u fokusu društvene brige. Polazilo se od stvorenih predrasuda po kojima su invalidi, bez obzira na vrstu invaliditeta i stepen invalidnosti, pravno doživljavani, prema rečima Slobodana Jovanovića, kao posebna vrsta "privredno slabijih" osoba.²⁵ O njima se nije ni razmišljalo u kategorijama njihove pravne i ekonomske jednakosti sa osobama koje nisu bile invalidi. Iz takvih shvatanja proizlazila je celokupna socijalna i zdravstvena politika Kraljevine Jugoslavije prema njima. Prema dostupnim podacima, 1925. bilo je 52.425 priznatih ratnih invalida, ali to je bio tek manji broj, jer su svi jugo-

nu (dalje: *Suzor 1939. godine*), Zagreb 1940, str. 76, 88; Diskusija narodnog poslanika Živojina Popovića na 32. redovnom sastanku Narodne skupštine od 10. marta 1938. godine, *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, godina VII, knj. III, Beograd 1938. godine, str. 869.

24 Dr. Stanislav Župić, "Kako da se čuvamo slepoće", *Glas nedužnih*, god. I, br. 4, april 1928. godine, str. 102-105.

25 Slobodan Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1995, str. 528.

slovenski zakoni o ratnim invalidima bili saglasni u diskriminatorskoj odredbi da invalidi sa procentom oštećenja nižim od 20% nemaju nikakva prava na socijalnu i zdravstvenu zaštitu.²⁶ Bilo je mnogo civilnih lica sa invaliditetom. Kada je Središnji ured za osiguranje radnika iz Zagreba 1926. godine objavio nepotpunu evidenciju invalida od posledica nesreća na radu, procenjivalo se da ima oko 11.685 invalida rada sa ostvarenom penzijom. Penzije nisu bile stalne i sigurne, niti se tom statistikom obuhvatao broj invalida rada izvan sektora osiguranja, kojih je sigurno bilo. Zbog propisa da na prinadležnosti po ovom osnovu ne mogu računati oni radnici čije su radne sposobnosti umanjene za manje od 20%, ne može se ni približno ustanoviti njihov stvarni broj. Tokom 1939. godine bilo je 16.769 invalida rada.²⁷ Po podacima iz 1928. godine, u jugoslovenskoj državi postojala su 88.693 deteta ometena u razvoju, od čega samo 540 socijalno i obrazovno zbrinuta u 7 zavoda, koji su im mogli pružiti neke mogućnosti za obrazovno i profesionalno usavršavanje. Među njima, bilo je 11.536 slepih, 16.571 gluvonemih, 38.000 sa fizičkim oštećenjima i 22.586 mentalno ometene dece.²⁸

Medicina i defektologija prve polovine 20. veka postepeno su ulazile u složenu problematiku nastanka invalidnosti. Nepovoljan status malih invalida dovoljno otkrivaju teze da porodice treba “sačuvati” od takve dece i prećutno odobravanje državi koja je na sebe preuzela pravo da

- 26 *Zakon o privremenoj pomoći invalida i porodica poginulih, pomrlih i nestalih vojnika kao i nekih građanskih ratnih žrtava*, (dalje: *Zakon o privremenoj pomoći invalida...*), “Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, god III, br. 294, od 31. decembra 1921. godine, str. 1; *Invalidski zakon*, (dalje: *Invalidski zakon iz 1925. godine*), “Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, god. VII, br.268, od 21. novembra 1925. godine, str. 5; *Invalidski zakon*, (dalje: *Invalidski zakon iz 1929. godine*), “Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, god. XI, br. 161, od 13. jula 1929. godine, str. 1170; *Uredba o ratnim invalidima i ostalim žrtvama rata*, (dalje: *Uredba o ratnim invalidima...*), “Službene novine Kraljevine Jugoslavije”, god. XX, br. 277, od 2. decembra 1938. godine, str. 1346; *Izveštaj Središnjeg odbora Udruženja ratnih invalida Jugoslavije o radu u 1934-35 godini*, Beograd 1935, str. 61.
- 27 Milan Glaser, *Socijalno osiguranje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu 1922-1926*, Zagreb 1928, str. 12; *Izveštaj o poslovanju i zaključnim računima Središnjeg ureda za osiguranje radnika za poslovnu 1937. godinu*, Zagreb 1938, str. 60-62; *Izveštaj o poslovanju i zaključnim računima Središnjeg ureda za osiguranje radnika za poslovnu 1939. godinu*, Zagreb 1940, str 81-82.
- 28 Arhiv Srbije i Crne Gore, fond Ministarstva prosvete 66-2044-2008. Predlog načelnika odeljenja za osnovnu nastavu Voj. Stepanovića o formiranju odseka za specijalnu nastavu pri Ministarstvu prosvete, upućen ministru prosvete 25. decembra 1928. godine.

u preventivne svrhe vrši i nasilnu sterilizaciju ove neželjene populacije.²⁹ Za pionire specijalnog vaspitanja invalidnost dece bila je posledica nedostatka neophodne "organske energije" i oštećenja nervnog sistema. Među uzroke invalidnosti svrstavani su razni razlozi, ali je naglašavana uloga nedovoljne ishrane. Ni sama medicina nije bila pošteđena predrasuda naučnog karaktera, pa se mislilo da je rahitis čest uzrok psihičkih poremećaja kod dece. U nepovoljne faktore koji su pogodovali stvaranju rahitisa, koje je kasniji razvoj nauke opovrgao, svrstavani su alkoholizam roditelja, nedovoljna fizička zrelost majke, česti porođaji i infektivne bolesti. Dobra strana ovih predrasuda bila je u naglašavanju uloge klimatskog oporavka u lečenju dečje invalidnosti. Malokrvnost i bledilo kao fizičke pojave ukazivale su tadašnjim lekarima na moguću vezu organskih i psihičkih poremećaja, a naglašavalo se da deca sa dugim trajanjem bledila i malokrvnosti postaju žrtve zaostajanja u umnom razvoju, koje je pretilo posledicama trajne invalidnosti. Među naslednim i prenosivim bolestima koje su stvarale invalidnost, govorilo se o sifilisu kao pojavi koja razara ćelije nervnog sistema, stvarajući razne paralize, što se ispoljavalo u ponašanju koje se tretiralo kao maloumno ili ludo. Od ostalih bolesti pominjani su razni oblici zapaljenja moždane kore, a retki preživeli od te bolesti bili su suočeni sa trajnim posledicama slepila, gluvoće, mentalnih i motornih poremećaja. Sledeću grupu uzroka invalidnosti činile su razne tuberkuloze moždane kore, a u posebnu grupu svrstavane su bolesti uopšteno nazvane infantilnim oboljenjima mozga. Radilo se o bolestima koje će tek kasnije biti preciznije određene kao razne vrste paraliza i plegija. Na tadašnjem nivou znanja smatrano je da je uzrok ovih pojava bio u nepravilnostima pri stvaranju moždane kore, a neki lekari išli su dotle da su uzrok ovih bolesti tražili u eventualnom potresu mozga kod majke pre trudnoće. Uobičajeno je bilo gledište po kome je većina nervnih poremećaja bila usko povezana sa anatomskim promenama, što je dovodilo do uočavanja veze između "intelektualnih anomalija" i fizičkih nedostataka. Predrasuda, uslovljena ovakvim ponašanjem, bila je u stavu da dete sa ovakvim simptomima fizičke invalidnosti automatski postaje predmet specijalnog školstva, mada se otvoreno priznavalo da svako takvo oboljenje ne mora značiti automatsku mentalnu retardiranost.³⁰

Tih godina malo šta se sa sigurnošću moglo reći o mentalnoj retardiranosti ili, kako su je tada nazivali, slaboumnosti. Tadašnja medi-

29 Anton Skala, "Zaštita abnormalne dece", *Narodna odbrana*, god. XIII, br. 11, od 20. marta 1938. godine, str. 166-168.

30 Žan Demur, "Biologija slabomisljenog deteta", *Glas nedužnih*, god. I, br. 4, april 1928. godine, str. 105-109.

cina još nije imala jedinstven kriterijum za definiciju tog stanja. Dok su jedni smatrali da se ova bolest najčešće pojavljuje kod dece sa nestabilnim ponašanjem i “psihopatičkom konstitucijom”, drugi su mislili da je osnovna karakteristika slaboumnosti nedostatak pažnje. Po trećoj vrsti definicije, “abnormalno” dete sa govornom manom bilo je u pedagoškom smislu na lestvici “idiota” prvog stepena. Gluvonemo i slepo dete bili su po toj kategorizaciji na nivou “idiota” drugog stepena. Oba stepena nisu imala primarno medicinski karakter, za razliku od deteta mentalno ometenog u razvoju što je bio čisto medicinski pojam i označavan je “idiotizmom” trećeg stepena. Dakle, ni oni koji su bili zaduženi za lečenje, a ni oni koji su bili zaduženi za vaspitavanje maloletnih invalida, nisu bili lišeni predrasuda o svojim štićenicima i pacijentima, pa stoga i ne treba da se čudimo što je dobar deo medicinskog žargona i leksike u svakodnevnom životu služio i kao mehanizam za uvredu i potcenjivanje. Nerazvijenost medicine dovoljno ilustruje mišljenje da se psihičkoj abnormalnosti ne može postaviti zahtev strogo naučnog karaktera, jasnog postavljanja granice i stepenovanja različitih stanja. Neki lekari su bili protiv svake klasifikacije kao takve, dok su drugi pravili relativno jednostavne opisne kategorije. Profesor Kufner, vodeći autoritet na polju medicinskog razumevanja invalidnosti, postavio je tri stepena na kojima se bazirala mentalna retardiranost. Sva tri stepena bila su u parovima. Prvi stepen podrazumevao je par tupoglavost-idiotizam, drugi slaboumnost-imbecilnost, a treći, možda najlakši, nedotupavost-debilnost. On je izložio mišljenje da je anatomske merilo slaboumnosti nedovoljan razvitak celokupnog organizma ili pojedinih organa. Drugim rečima, svaki fizički invalid, koji je rođen sa tim nedostacima, imao je mentalno slabije razvijene kapacitete i samim tim nije mogao računati na ravnopravnost u društvu, obrazovanju i vaspitanju sa zdravim osobama. Sa pedagoškog stanovišta postojala je posebna kategorizacija prema sposobnostima dece za obrazovanje. Po njoj su slaboumni na nivou debila bili sposobni za obrazovanje i vaspitanje. Imbecilna lica bila su sposobna za vaspitanje ali ne i za obrazovanje. Treći stepen obuhvatao je invalide nesposobne i za obrazovanje i za vaspitanje, koji su dobijali, nimalo laskav, epitet idiota. Najteži oblik slaboumnosti bio je kretenizam. Takvi invalidi nisu mogli da nauče čitanje i pisanje, a kretenizam je povezivan sa nepravilnim radom štitne žlezde. Među predrasude tadašnje medicine spadalo je verovanje da je moguće povući znak jednakosti između duševne i fizičke zaostalosti. Razlog javljanja invalidnosti tumačen je kao posledica poremećaja “unutražnje sekrecije ćelije”, što je bilo daleko od istine. Registar zabluda rastao je sa pokušajem da se “slaboumnoj” deci pripisuju neke posebne fizičke karakteristike, bilo da se radi o raznovrsnim oblicima lobanje ili o drugim ma-

njim oblicima fizičkih deformiteta. Poseban kuriozitet bilo je verovanje da je izvestan procenat levaka imao fizičku invalidnost sa mogućim posledicama na mentalnom planu. Fizički opis invalida tako se kretao u dijapazonu od pravilnog uočavanja invalidnosti do donošenja zaključaka o invalidnosti na osnovu navodnih anomalija, koje same po sebi to uopšte nisu bile. Ipak, poznavaoći dečje patologije povremeno su upućivali apele za povišen oprez, insistirajući da ni jedna od fizičkih karakteristika nije glavna, nego da se radi samo o sekundarnim posledicama maloumnosti, mada je naglašavano da neke od tih anomalija može imati i čovek bez invaliditeta.³¹

Slika mentalne i psihičke invalidnosti ubrzano se menjala kroz ceo 20. vek. Razne škole psihijatrije imale su različite pristupe pacijentima, uključujući i one koje su odbacivale pravo bolesnika na dostojanstvo i donošenje odluka. Za razliku od ne tako davne prošlosti, kada su mentalni bolesnici bili predmet prezira i poruga, status i pogled društva na te bolesti promenio se toliko da je ludilo počelo da uživa neku vrstu kulturnog prestiža, naročito u nekim umetničkim krugovima. Uzalud su psihijatri upozoravali da ludilo nije kategorija koja bi mogla estetski da zavede publiku i stvaraocce, već da je u pitanju stanje koje se ne može opisati pozitivnim rečnikom. Upravo zato što je medicina sklona negativnom određenju mentalnih bolesti, po pravilu sve naučne rasprave o njima daju sliku čudovišta promašenog na ličnom i grupnom planu i skoro po automatizmu isključuju bolesnika iz ljudske zajednice baš na osnovu mentalne različitosti. Neki psihijatri veruju da se iza ludila krije ritual neuspešne pobune. Pošto se radi o stanju koje nije lako opisati normalnim rečima, diskurs mentalnih bolesti pati od razdvajanja i naglašavanja pojedinih aspekata na štetu celine. Jedni naglašavaju da je ludilo kriza identiteta, gubitak jedinstvene ličnosti i rascepanost između raznih osećanja što dovodi do stanja nesigurnosti i osećaja da je bolesniku uskraćena sloboda. Drugi ističu da su svi ljudi u svom životnom iskustvu doživeli splet mentalnih osobina koje karakterišu psihičke bolesnike: beznađe, samokažnjavanje, strah, gubljenje navika, odsustvo fizičkih zadovoljstava, osećaj zbuđenosti i panike. Diskurs isključenja mentalnih bolesnika jači je zbog podsvesnog straha da svako može da upadne u njihov svet i iz straha da se to ne desi ljudi najčešće žele da takve bolesnike vide izvan svoje sredine, a na psihijatriji je, po prećutom društvenom mišljenju, da taj proces ubedljivo obavi preko medicinskih znanja i statusa koje ona nose, ali i upotrebom raznih tehnika isključivanja. U novije vreme sama psihijatrija stavlja sebe pod znak pi-

31 Josip Zeman, "Slaboumnost", *Glas nedužnih*, god. I, br. 7-8, septembar-oktobar 1928. godine, str. 204-208.

tanja, istražujući da li su mentalni bolesnici devijantne osobe i prestupnici neophodni zajednici da bi im ona pripisala vlastite negativne osobine. Dvosmislenost pristupa prema mentalnim bolesnicima može se porediti sa dvosmislenošću odnosa društva prema invalidima drugog porekla. Sa jedne strane, dopušteno im je da učestvuju u društvenom životu na mestima i u okolnostima u kojima je njihov hendikep tolerisan kroz dva arhetipska lika: dvorske lude i genijalnog umetnika. Sa druge strane, izlagali su ih ruglu, odbacivali, uskraćivali im prava baš zato što je slika njihove bolesti mogla da zapreti svakom pojedincu. Etnopsihijatrija, iako veoma mlada naučna disciplina, postigla je veliki rezultat otkrivši da se psihička bolest priznaje i vrednuje samo tamo gde je prepoznata u okviru određene kulture. Može se reći da pojedini vidovi duševne bolesti mogu postati i neka vrsta modnog trenda. Tako je velika histerična kriza iz 19. veka, koja je odigrala veliku ulogu u istoriji psihoanalize, nestala sa medicinske scene u toku 20. veka, a njeno mesto zauzela je frigidnost, koja je u to vreme bila vrlina, a danas se smatra za manu i poremećaj. To je ipak pomak u diskursu moći znanja u poređenju sa drevnim društvima. Ludak je prvo imao atribut svetosti, bez obzira da li se radilo o demonskoj ili religioznoj kategoriji. Od renesanse i reformacije prevladuje naučni pogled, prema kome psihički bolesnici predstavljaju opasne osobe asocijalnog tipa zajedno sa kriminalcima, razvratnim osobama i prošnjacima. Prvi azili za njihov smeštaj bili su karakteristični po izmešanosti ovih isključenih kategorija.³² Tako je medicina postala utočište razlozima za isključivanje invalida svih vrsta, a posledica isključivanja bila je izolacija bolesnog pojedinca od društva i porodice.

Ljubomir Petrovic

A VIEW ON DISABILITY THROUGH HISTORY

Summary

Through history, attitudes towards people with disabilities were going through various phases, from acceptance and rejection to reacceptance. There were four types of disability: the first one was gained in wars, the second one was a consequence of disease or trauma at birth, the third one resulted from a conflict with the law, while the fourth one was a result of accidents at work. The law regulations towards people with disabilities were restrictive and discriminating. Rejecting people with disabilities was most often a consequence of fear of disability, whether it was understood as the violation of God's norms or on-

---

32 Rolan Žakar, *Ludilo*, Beograd 2000. god, str. 7 – 22.

ly as a consequence of disease. Superstition often determined the level up to which people with disabilities would be accepted or rejected, even the methods they would be treated with. There were many assumptions about the appearance of disability with children, which were later rejected. The age limit of mothers-to-be, parents alcoholism and frequent deliveries were believed to be responsible for disability. In the state of Yugoslavia, it was believed that there were about 159,887 of disabled people with disabilities of various causes and levels. A country with catastrophic health situation and insufficient hygienic culture, such as Yugoslavia between two World wars, had many reasons to define the state of disability. Definitions and their view of disability cause reveal the level of development of health and educational policy towards people with disabilities as a social group. People with disabilities were generally always thought of in the context of incapability in comparison with people without disabilities. A physical description of people with disabilities in medical sciences was in range from the proper perception of disability to making conclusion about disability based on the assumed anomalies which actually were not that. Gradually, medical sciences rejected prejudices against people with disabilities but this was a long process.

Key words: disability, marginalization, treatment and prejudice.

Vladimir Veličković – *Šest stanja skoka*, 1977.

Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo
Beograd

HELADA I INVALIDNOST

Rezime: Šta su Grci, na klasičnom vrhuncu svoje istorije, mislili o invalidnosti i kakav je bio stvarni položaj invalida u njihovim gradovima - državama? I zašto bi to saznanje bilo važno nama, koji smo vremenski toliko udaljeni od doba kada je helenska civilizacija dostigla svoj zenit? Pisac pristupa "problemu invalidnosti" kao nerazdvojnom – mada pomalo zanemarenom – delu ukupne socijalne istorije klasične antike, ne kao posebnom predmetu istorije medicine. On ukazuje na zbnjujuću složenost klasičnog grčkog sveta, koji se u tom pogledu može porediti sa inače sasvim drugačijim svetom kakav poznajemo, i upozorava da je jednostavnost s kojom nam se taj svet danas pokazuje neposredna posledica činjenice da nam nedostaje toliko suštinski važnih pojedinosti koje obogaćuju i oživljuju našu sliku savremenog sveta. On ispituje dva ekstremna slučaja kad je reč o stavovima i ponašanju prema invalidima – spartanski i atinski. Istovremeno, to su jedine države čije ponašanje prema invalidima osvetljavaju izvesni istorijski izvori. Ističe se da je protivrečan način na koji su Grci doživljavali invalidnost, kao jednu od neprijatnih ali i neizbežnih činjenica ljudskog udesa, ostavio dubok i trajan trag u modernom senzibilitetu.

Ključne reči: invalidnost, Sparta, Atina, Platon.

Invalidnost nikad nije bila u središtu pažnje ljudskih zajednica. Zato je teško, možda čak i nemoguće, pisati celovitu povest odnosa između sposobnog i nesposobnog dela čovečanstva. Takva bi priča bila lišena onog što čini srž istorijskog pripovedanja – kontinuiranog smenjivanja događaja u prostoru i vremenu; bila bi neizbežno i beznadežno fragmentarna, svedena na niz međusobno nepovezanih podataka, čije bi osmišljavanje zahtevalo više spekulativne imaginacije no što istorija – shvaćena kao traganje za istinom o ljudskoj prošlosti – može da podnese. Ipak, nije da se baš ništa ne može reći. Ponešto znamo, ili bismo to lako mogli saznati ako se potrudimo da dovedemo u vezu odavno poznate izvore, o kojima je, bar na prvi pogled, već rečeno sve što oni omogućavaju da se kaže. Napominjem da se u ovom tekstu neću baviti istorijom medicine, naporima da se invalidnost spreči, otkloni, ili ublaži. Od prvih ljudskih nastojanja da povrate zdravlje bolesnih ili povređenih članova zajednice do savremenih čuda bioinženjeringa, uvek je postojao veći ili manji međuprostor između letalnog ishoda bolesti ili povrede i potpunog ozdravljenja. Ljudi koji se nađu u tom međuprostoru niti umi-

ru, niti se vraćaju svom nekadašnjem načinu života; oni prestaju da budu predmet brige lekara ili njihovih istorijskih ekvivalenata i postaju problem s kojim je suočena cela društvena zajednica. Njihove životne priče izlaze iz relativno skrovitog zaklona istorije medicine, koje posećuju samo posvećeni, na široku, gotovo neomeđenu vetrometinu socijalne istorije, kojom vršlja svakojaki istoričarski, pa i sasvim amaterski bašibozluk. Tu se nalazi još jedan razlog gotovo potpune nevidljivosti invalida u istoriji. U daleko najvećem broju ljudskih zajednica što su ostavile otiske prstiju budućim radozalcima brigu o invalidima preuzimale su njihove najuže porodice, i same teško raspoznatljive u moru širih, jačih, uticajnijih i upadljivijih društvenih tvorevina.

Kao što količina svetlosti (a time i informacija) koju astronom prima sa nekog nebeskog tela brzo opada s povećanjem udaljenosti tog tela, količina podataka koji stoje na raspolaganju istoričaru opada s porastom vremenske udaljenosti zbivanja od istraživača. Uvek najviše poznajemo sami sebe. Imamo na raspolaganju toliko pojedinosti da od drveća ne vidimo šumu. No, Tvorac je i ovde bio pakostan: od tako iscrpnog poznavanja samog sebe – uprkos čuvenoj delfijskoj mudrosti – imamo najmanje koristi. Da bismo se sagledali, moramo izići iz sebe, probiti solipsističku ljušturu sopstvenog univerzuma i ogledati se u Drugom. Što se taj Drugi bude više razlikovao od nas samih, više će svetlosti odraziti obogaćujući našu sopstvenu samospoznaju. Razume se, s daljinom treba biti oprezan; nije se jedan istraživač izgubio po istinskim povесnim bespućima dalekih civilizacija i izgubljenih svetova. Što je nešto dalje od nas, manje ga razumemo; postaje sve veća opasnost da oskudne podatke koje s mukom napabirčimo pogrešno interpretiramo.

Na sredokraći ove trajne nedoumice modernog istorijskog diskursa smestila se antička Grčka, dovoljno daleka da bismo u plavetnilu mora koje ju je stvorilo mogli sagledati celinu sopstvenog mesta u istoriji, a istovremeno dovoljno bliska da bismo bar pokušali razumeti ono što nam govore njeni pesnici i mudraci. No, sem ovih najopštijih uzroka njene privlačnosti, postoje bar još dva razloga koji zadržavaju našu pažnju na njenim uglavnom stenovitim obalama. Kažu da smo njeni potomci, naravno ne izravni; da pripadamo istom genetskom stablu opšteevropske istorije.

Istina, nismo baš najbliži srodnici: između nje i nas leže Rim i srednji vek. Veza sa Grčkom nipošto nije toliko neposredna i samorazumljiva kao što su to želeli klasicisti. Rim jeste bio najsposobniji učenik Helade, jedini koji je – makar silom oružja – stekao status kulturne ravnopravnosti s učiteljima. No, srednji vek je nešto drugo: novi narodi, nov geografski okvir, nove tradicije. Jedinu vezu između antike i srednjovekovlja, ne uzmu li se u obzir političke fantazmagorije carstava na

Istoku i Zapadu, predstavlja hrišćanstvo. A stav crkve prema klasičnom kulturnom nasleđu kretao se u rasponu od neprikrivenog neprijateljstva do ambivalentnosti prožete licemerjem. Da bi se antička kultura asimilirala, beše neophodna saglasnost crkve (država se u ta srećna vremena još uvek nije pitala za mišljenje). Da bi se Ciceronove rasprave ili Vergilijeve ekloge – rimska a ne helenska antika – uopšte našle u nastavnom programu manastirskih škola ranog ili zrelog srednjeg veka, morale su biti dovedene u sklad sa jedinim priznatim autoritetom tog doba – Svetim pismom i crkvenim predanjem, protumačene tako da pruže dodatnu potporu moralnim, socijalnim i političkim učenjima crkve, snabdevene beskrajnim komentarima, čija je svrha da ubede čitaoca da pisac kojem crkva nije mogla da ospori veličinu nije mislio ono što je napisao. Mada su antički autori, bar neki i s bar nekim delima, bili prisutni u milenijumu što razdvaja Atilinu smrt i tursko osvajanje Carigrada, srednji vek nije poznavao antiku; tačnije rečeno, nije ni želeo da je upozna.

Treći i najvažniji uzrok aktuelnosti antičkog, prevashodno helenkog kulturnog nasleđa jeste njegova izrazito ideološka uloga u oblikovanju modernog sveta, koja nema mnogo veze sa stvarnim istorijskim tokovima. Naime, u borbi za svetovni, laički lik modernog života antika služi kao najbolji istorijski primer, svedočanstvo da su najviša intelektualna, umetnička, čak i moralna dostignuća moguća bez posredovanja hrišćanstva. Samo u tom smislu, a ne kao ishod prirodnog, spontanog istorijskog razvitka, antika predstavlja konstituent modernog sveta. Zato i pitanje kako su se stari Grci odnosili prema onim svojim sunarodnicima koji ne ispunjavahu tadašnje standarde fizičkog i mentalnog zdravlja prelazi okvir uobičajene akademske radoznalosti; ono se tiče savremenosti neizmerno više no što na prvi, drugi ili n-ti pogled izgleda.

Nemoguće je govoriti o jedinstvenom stavu Helena prema invalidnosti, kao što se uostalom ne može izreći formula koja bi sažimala njihove stavove o drugim delovima društvenog kosmosa, ma koliko ona bila uopštena i filozofski sveobuhvatna. Često se podleže iskušenju da se savremenost smatra u principu složenijom od prošlosti. U pitanju je samo optička varka, privid izazvan kumulativnim delovanjem nepoznavanja prošlosti do onih pojedinosti koje bez teškoća uočavamo u sadašnjosti, te samouobraženosti jedne kulture koja preteruje u isticanju sopstvene jedinstvenosti čak i u onim vidovima života u kojima njene pretenzije na originalnost nemaju uporište u činjenicama. Broj polisa – politički samostalnih zajednica unutar helenskog kulturnog kruga tokom klasičnog perioda kojim se bavi ovaj prilog pripada istom redu veličine kao broj članica OUN. Razlike u nivou ekonomske, društvene i kulturne razvijenosti između Atike i Arkadije osnovano se mogu uporediti sa provalijom koja deli Bangladeš od Beneluksa, kako po kompleksnosti

uzroka tako i po dramatičnosti posledica. Ideološke suprotnosti između demokratije i oligarhije podsećaju na najmračnije dane hladnoratovske konfrontacije. Istina, nad tadašnjim Grcima nije visio Damoklov mač višestrukog uništenja u nuklearnom ratu, ali je zato žitelj manjeg polisa sasvim opravdano mogao strepeti da njegov grad ne bude sraunjen sa zemljom a on sam prodat u ropstvo. Atina i Sparta, dva polisa čija će “invalidska” politika biti nešto detaljnije razmatrana, u kulturnom pogledu su potpuno različiti svetovi; mogućnosti njihovog međusobnog nerazumevanja bile su – uprkos zajedničkog jezika i panteona – gotovo neograničene. Na pamet mi pada izraz koji se nekad koristio za opis društvene i kulturne stvarnosti u blaženopočivšoj SFRJ, a danas ga pokadšto preuzimaju ideolozi evropskog ujedinjavanja – jedinstvo u razlikama. Grci zaista behu jedinstveni u svojoj različitosti i različito poimahu sopstveno jedinstvo. Panhelensko okupljanje beše dežurna tema blagolagoljivih besednika, večiti san pesnika i mislilaca, neostvoreni cilj stratega i državnika. Prve dve trećine IV veka stare ere prodoše u grozničavom i bezuspešnom traganju za jedinstvenim političkim okvirom koji bi obezbedio stabilnost i razvoj, pomirio slobodu i bezbednost. Zvuči poznato, zar ne? Na kraju su jedinstvo morale nametnuti strane vojske: makedonske falange i rimske legije pokazale se delotvornijim od Homerovih naslednika na polju kulturnog pregalaštva. Helenističko doba može se smatrati prelaznim periodom između zasenjjućeg šarenila sveta u kojem su živeli Sokratovi i Platonovi savremenici i uniformisane jednoličnosti socijalnog i kulturnog pejzaža u vreme Plutarha i Pausanije. Kulturno i političko jedinstvo je ostvareno, ali su žrtvovane one socijalne i kulturne suprotnosti što predstavljahu pogonsko gorivo vrtočnog kulturnog uspona Helade tokom arhajskog i klasičnog doba; bezbednost i društveni mir postignuti su žrtvovanjem slobode i individualne samosvesti. U istoriji, baš kao ni u svakodnevnom životu, ne možete imati sve što poželite.

Ova ovlaš skicirana panorama ukupnih helenskih prilika ima za cilj da nas odvraća od uobičajenih predrasuda vezanih za Grke i invalidnost. Lično sam čuo tezu da smo mi, Balkanci, genetski predodređeni za odbojan, neprijateljski stav prema invalidima, što su nam zaveštali u nasleđe kao “poputninu za budućnost” upravo Heleni; kao obrazloženje ove nesumnjivo rasističke teze ponuđeni su primeri napuštanja invalidne novorođenčadi u mitologiji i Sparti. Pametni (ili samo prepredeni) Zapadnjaci prisvojiše – kako doslovno tako i u prenosnom smislu – čudesa klasične umetnosti i filozofije, a nama prepustiše duboko ukorenjene predrasude prema invalidima. Mitološkim primerima se zaista može “dokazati” mnogo toga: u helenskim mitovima ima napuštene novorođenčadi, kako zdrave tako i invalidne, kao što ima prinosenja ljud-

skih žrtava i kanibalskih gozbi. Hoćemo li stoga balkanski primitivizam okriviti za sav kanibalizam ovog sveta?

Pre no što pređem na spartanski slučaj, razmotriću jednu mnogo ozbiljniju argumentaciju kojom se nastoji dokazati da je negativan stav prema invalidima ukorenjen u opštehelenskom kulturnom nasleđu. Tvrdi se da je helenski ideal fizičke lepote uslovio negativan odnos prema invalidima kao prema onima koji najvidljivije odstupaju od poželjne i opšteprihvaćene norme. Postojanje ovog ideala manifestuje se na bezbroj načina u helenskoj likovnoj umetnosti, književnosti i etici; ko god je video partenonski friz ili pročitao *Ilijadu*, smatraće ga aksiomom helenske kulturne povesti, očiglednošću kojoj nije potreban poseban dokaz. Sporno je, međutim, povezivanje kulta fizičke lepote sa neprijateljstvom prema invalidima. Idealna priroda čini ideal nedostižnim ne samo za invalide nego i za sve pripadnike ljudskog roda. Fizičko savršenstvo zauvek ostaje rezervisano za božansku onostranost. Narod koji se takmičio u svemu i svačemu, koji je agon učinio ne samo životnim stilom no i smislom ukupne egzistencije (uporedi Platonovog timokratskog čoveka – *Država* 548 E i dalje), nije imao takmičenja u lepoti. Uzrok tome svakako nije u potcenjivanju značaja lepote, već u njenom prevashodno božanskom karakteru. Samo su bogovi stvarno lepi; rečeno platonskim jezikom, empirijski ljudi mogu samo vrlo ograničeno učestvovati u božanskoj, jedino stvarnoj lepoti. Neće li zbog toga ružniji ljudi, osobe sa vidljivim telesnim nedostacima, pored ostalih i invalidi, biti svesniji transcendentnosti istinske lepote nego lepotani kojima uvek preti opasnost da se uzohole, da zapadnu u hibris samodopadanja, da dožive Narcisovu sudbinu. Videćemo da sam Platon nije bio – bar u *Državi* – svestan upravo ocrtanih implikacija sopstvenog učenja. No, to ne znači da ih nisu bili svesni njegovi savremenici, sudeći po isticanju paradoksa Sokratove fizičke ružnoće i njegove nadmoćne duhovne i moralne lepote, paradoksa koji nagoveštava hrišćansko prevrednovanje tela i duše, čijem je nastanku upravo Platon dao suštinski doprinos. Da bih bio još jasniji, upotrebiću jednu savremenu analogiju: kult fizičke lepote i zdravlja, koji u savremenom američkom društvu povremeno dobija karikaturne razmere s obzirom na sredstva potrošena na kozmetičke tretmane i plastične operacije, nije sprečio SAD da usvoje najnaprednije invalidsko zakonodavstvo. Da kult lepote ne stoji ni u kakvoj uzročnoj vrezi sa neprijateljskim stavom prema invalidima, potvrdiće analiza “invalidske” politike Sparte i Atine. Nemojte samo reći da su Atinjani manje voleli lepotu od uglavnom neotesanih lakedemonskih ratnika.

O unutrašnjem životu Sparte tokom klasičnog doba zna se veoma malo; antička historiografija od Herodota do Polibija izveštava uglavnom

o njenim ratnim poduhvatima, borbi protiv tirana, Persijanaca, Atinjana, Tebanaca, Makedonaca, Ahajskog saveza... S obzirom na ključnu ulogu Sparte u opštehelenskim poslovima, očekivalo bi se mnogo više izvornih, savremenih podataka o životu polisa koji je toliko puta određivao sudbinu Helade. Sem Tukididovog svedočanstva o paničnom strahu od helotskog ustanka nakon zemljotresa sredinom V veka i posle atinskog osvajanja Sfakterije u Peloponeskom ratu,¹ nema pouzdanijih vesti o prilikama u gradu koji beše toliko uveren u vlastitu vojnu nadmoć da nije smatrao potrebnom izgradnju bedema, gotovo obaveznog elementa helenskog gradskog pejzaža. Spartanci lakonski ćute o sebi, ostavljajući svoja dela da zборе umesto njih. Nisu marili za retoriku i književnost, glavne izvore iz kojih crpimo obaveštenja o vrevi atinske agore i privatnom životu parničara koji su svoj spor poverili nekom od slavni atinskih besednika. Nepoverenje prema pisanoj reči beše u Sparti toliko da je jedna od retri njihovog legendarnog zakonodavca Likurga – naloga delfijskog proročišta na kojima se temeljio spartanski način života – izričito zabranjivala usvajanje bilo kakvih pisanih zakona.² Nisu rado primali goste iz drugih polisa, koji bi umesto njih opisali prilike i svakodnevni život u njihovom gradu. Doduše, ostao je izvestan broj propagandističkih prikaza lakedemskog državnog i društvenog uređenja, čiji su autori mahom pripadnici Sokratovog lakonofilskog, dakle antidemokratskog atinskog kruga; u ovim prikazima teško je razlučiti činjenice o društvenom životu Sparte od ponekad vrlo maštovitih i gotovo uvek politički pristrasnih interpretacija stvarnosti od strane književno darovitih autora tih prikaza – Ksenofona, Platona i drugih.

Plutarh, najveći biograf celokupne antike, koji je živio krajem I i početkom II veka nove ere, mogao je biti nepristrasniji s obzirom na to da su ga od propasti spartanske države delila dva i po stoleća. Međutim, najslavniji građanin Heroneje bio je moralist a ne istoričar, što nije baš najbolja preporuka za verodostojnost njegovih podataka. Gledajući u onom što bismo danas nazvali spartanskom civilizacijom ostvarenje moralnih uzora koji su mu, po svemu sudeći, morali biti bliski, verovatno je vršio selekciju raspoloživih podataka u skladu sa sopstvenim uverenjima, bio toga svestan ili ne. Sem toga, morao se oslanjati uglavnom na dela lakonofilskih pisaca, pošto oni behu jedini koji su pisali o Lakedemonjanima. Nesumnjivo je imao na raspolaganju mnoge danas nestale spise, ali ne verujem da je njihova priroda, napose opšti stav prema vojničkim i ratničkim vrlinama najjače vojne sile Grčke klasičnog doba, bila znatno drugačija od nama pristupačnih izvora.

1 Tukidid, I, 102; IV, 3 i dalje.

2 Plutarh, *Likurg*, 13.

Ipak, celina slike rane Sparte koju Plutarh daje u Likurgovom životopisu nije osobito privlačna, bar ne modernom mentalitetu naviknutom na slobodu i dinamičnost individualizma. Moderni istoričari vole da upoređuju Lakedemon sa ogromnim vojnim logorom, tvrđavom koja se nalazi pod neprekidnom opsadom. Da bi opstali, njeni žitelji su morali pobeđivati, i to uvek, bez obzira sa kojim protivnikom odmeravali snage. Poput sportske ekipe što učestvuje u kup-takmičenju, Spartanci nisu mogli sebi dozvoliti luksuz neuspeha; svaki poraz značio je – ili su bar tako doživljavali vlastiti položaj – eliminaciju iz istorije, uništenje ne samo njihovih pojedinačnih života, već i njihovog kolektivnog identiteta. Zamislite da taj svojevrsni kup traje vekovima, da se prenosi s kolena na koleno, da uzastopni naraštaji provode čitav svoj život u napetom iščekivanju odsudne bitke, posle koje se na istorijskom vidokrugu pomalja samo još moćniji neprijatelj, još neotklonjivije iskušenje i još odsudnija bitka. Da li vam je jasno da u takvom vojnom logoru nema mesta za invalide, nezavisno od eventualnih čovekoljubivih osećanja njegovih stanovnika, koji su istovremeno bili i zatvorenici i stražari na tom neveselom mestu? Plutarh izričito tvrdi da za Likurga deca nisu svojina svojih očeva, već zajednički posed države.³ Ako je rimski pater familias imao ius vitae ac necis (pravo da sam odlučuje o životu i smrti svojih sinova i drugih članova porodice), u Sparti je takvo ovlašćenje država zadržala za sebe. A ako ga je već imala, zašto se njim ne bi racionalno poslužila, zadržavajući u životu samo onu decu koja će sutra biti sposobni vojnici ili majke koje će rađati zdrav porod? O zadržavanju ili odbacivanju novorođenčeta nije odlučivao otac, još manje majka; odluku je donosilo plemensko veće, sastavljeno od najstarijih i/ili najuglednijih pripadnika. Zdravu decu čekao je nadaleko čuven i još u antici, čak i među lakonofilima, kontroverzan spartanski odgoj; deca koja ne ispune zdravstvene kriterijume utvrđene usmenim predanjem ostavljana su u tajgetskoj nedodžiji zvanjoj Apotete (Izlog), mestu nalik na ponor, kako kaže Plutah.⁴

To nije bila jedina, a možda ni najveća, cena kojom su Spartanci platili svoju vojnu nadmoć na Peloponezu i u Heladi. Morali su se odreći ne samo privatnog poseda nego i same privatnosti, ne samo života u porodičnom krugu nego i same porodice. Vremenom, borba protiv raskoši poprimila je razmere i intenzitet manije gonjenja; izmislili su čak i gvozdeni novac, neznatne vrednosti i stoga neupotrebljiv u trgovačkom prometu, kako bi suzbili subverzivno delovanje privatnog bogatstva na zajednicu najboljih.⁵ Odrekli su se i umetnosti: arheološki podaci uka-

3 Plutarh, *Likurg*, 15.

4 Plutarh, *Likurg*, 16.

5 Plutarh, *Likurg*, 9.

ziju na progresivnu degeneraciju keramičke dekoracije u dolini Eurote u VI i V veku stare ere. Od književnih ostvarenja, sem Tirtejevih ko-račnica i Alkmenovih devojčakih horova – dela nastalih tokom VII ve-ka, dakle pre no što su likurgovske reforme uzele maha, nisu dali ništa vredno pomena. Na veliku žalost Platonovog Sokrata, nisu se bavili ni dijalektikom, tako da je najslavniji atinski podbunjivač morao da Glau-konu i drugovima izmišlja uzornu državu umesto da ih jednostavno upu-ti u Lakedemon.

Da li je empirijska Sparta, koja je 35 godina (404 - 371. godine sta-re ere) imala manje-više neospornu hegemoniju u helenskom svetu, od-govarala snovima lakonofila? Ne verujem, ali mislim da su ti snovi mo-rali imati izvestan oslonac u povesnoj zbilji. Kakav i koliki oslonac, stvar je za nagađanje. Lično, teško mogu da zamislim Lisandrove savremeni-ke kako revnosno upražnjavaju neljudsko postupanje sa decom koja su rođena sa vidljivim fizičkim nedostatkom. Priznajem da svoju tvrdnju mogu da zasnujem samo na sopstvenom istorijskom osećanju, što je možda presudno za mene, ali uopšte ne mora biti relevantno za drugog. Verujem, međutim, da su Spartanci stvarno nastojali da budu takvi kak-vim ih prikazuju lakonofili i Plutarh. Ako u stvarnosti nisu ubijali inva-lidnu novorođenčad, njihov ideal muževnosti svakako je sadržao vlada-nje sopstvenim osećanjima u tolikoj meri da mogu hladnokrvno izvršiti nedelo o kojem je reč. A u mnogim istorijskim prilikama idealnotipski obrazac uspešnije oblikuje čovekove stavove no što to čini prezrenja dostojna društvena praksa. Ako bi kojim slučajem i izbegla zlehudu sudbinu prepuštenosti divljim zverima, invalidnoj ili samo slabije teles-no građenoj deci nije se smešila ružičasta budućnost. Spartanski odgoj bio je i ostao čuven sa svoje surovosti; on se sastojao ne samo u nesme-tanom delovanju darvinističke borbe za opstanak već i u njenom sves-nom, veštački izazvanom intenziviranju. Prema budućim ratnicima, od kojih će zavisiti opstanak svih, spartanski vaspitači behu okrutniji od sa-me prirode. Najbliža savremena analogija bila bi dril u Legiji stranaca ili antiterorističkim jedinicama. Ona svakako nije potpuna: danas se Rambo postaje po sopstvenom izboru, što je povlastica koju spartanski dečaci nisu uživali. Devojčice svakako nisu bile izlagane takvim fizičkim naporima, ali ni one sigurno nisu bile mažene; i za njih je postojao odgo-varajući program fizičkog vaspitanja. Rezultat: Sparta beše najzdraviji polis u celoj Heladi, država bez invalida.

Sviđa li vam se ovo spartansko dostignuće? Meni se sviđa: lagao bih ako bih rekao kako ne želim da imam besprekoran fizički izgled i atletski građeno telo, razume se pod uslovom da bar zadržim, a po mo-gućstvu i uvećam svoje intelektualne sposobnosti. Da, to je prastari, univerzalni san o svestranom ispoljavanju svih vidova ljudske prirode, o

aktiviranju i ostvarenju svih njenih fizičkih, emotivnih i intelektualnih potencijala. Taj san ušao je ponovo u našu povest za renesanse i od tada nas ne napušta: on je ugrađen u temelj mosta što spaja antiku i modernost, o kojem sam govorio u uvodu. Zato i mogu da saučestvujem u fasciniranosti helenskih posetilaca Sparte prizorom čete njenih nagih ratnika u punoj snazi, na čijim uljem namazanim mišicama podrhtavaju zraci jutarnjeg sunca. Ali su Lakedemonjani težili fizičkom savršenstvu bez uslova koji sam malopre postavio, što im ni takav lakonofil kakav beše Platon nije mogao oprostiti. I još nešto: na cenu kojom su Spartanci platili snagu i lepotu svojih ratnika nikad ne bih pristao, niti bih mogao da živim u zajednici koja bi na to pristala. Najčudnija stvar u toliko razvikanom “grčkom čudu” jeste upravo istrajna helenska općinjenost onima koji su radi surove snage svesno žrtvovali sve ono čime su se Heleni ponosili pred drugim narodima. Herodotovo isticanje atinskih zasluga u pobedi nad Persijancima, periklovsko-tukididovska himna demokratiji ili Isokratovo obrazlaganje zahteva da Atina predvodi panhelenski pokret zvuče vrlo umereno uporede li se s hvalospevima spartanskoj vrlini koji do pozne antike odjekuju u grčkoj i rimskoj književnosti. Deo objašnjenja svakako leži u ideološkoj sferi: viši društveni slojevi, koji davahu ton književnom ukusu, prirodno behu naklonjeniji zatočniku aristokratije nego braniocima demosa, bez obzira što bi se ti isti mekoputni i tankočutni bonvivani, naviknuti na gozbe i orgije najbogatijih Rimljana, brzo zasitili čari spartanskog raja. No, bilo je i drugih aristokratski ili oligarhijski uređenih polisa, koji u znatno većoj meri poštovahu opštehelenske tradicije no što je to činio grad na Euroti. Drugi deo objašnjenja mogao bi ležati u jedinstvenom nizu vojnih uspeha od arhajskog vremena do 371. godine stare ere. U tom razdoblju Sparta beše pojedinačno najjači polis u Heladi, a verovatno i u čitavom helenskom svetu; najveći spomenik njene vojne moći beše pobeda u Peloponeskom ratu i slom Atinskog pomorskog saveza. Ali mit o spartanskoj nepobedivosti u kopnenim okršajima srušen je kod Leuktre, dok se mit o lakedemonjskim vrlinama održavao još vekovima, stopivši se na kraju sa uspomena na starorimske moralne odlike u izuzetno otporan idejni amalgam. Moglo bi se primetiti da je popularnost stoičkih etičkih učenja, osobito u njihovom vulgarizovanom vidu, u helenističko i rimsko doba doprinela održavanju lakonofilskog raspoloženja u potonjim vekovima. Svakako, ali bi tada ostalo bez odgovora pitanje zašto je upravo stoička etika stekla toliku popularnost.

Verovatno najslavniji i najuticajniji među atinskim lakonofilima beše Platon, a njegovo delo koje je odlučujuće uticalo na obnovu socijalnog utopizma početkom modernog doba jeste *Država*. Uređenje, opisano sa više živopisnih pojedinosti nego u većini potonjih dela tog filo-

zofsko-književnog žanra, predstavlja u osnovi racionalizovanu verziju spartanskog ustava, obrazloženu i dopunjenu apsolutnom dominacijom čuvara (platonističkog) filozofskog ideala. Takvu njegovu prirodu potvrđuje sam Platon, ističući da je timokratija (kritsko i lakonsko državno uređenje)⁶ najbolji empirijski oblik države, koji po vrednosti dolazi odmah posle sokratovsko-platonovske aristokratije (shvaćene u izvornom značenju vladavine najboljih), s mešavinom aristokratskih (idealnih) i oligarhijskih elemenata.⁷ Platonov osnovni pristup u zasnivanju prve celovite političke teorije u istoriji antičke filozofije može se odrediti kao redukcionistički racionalizam. Takav pristup ne beše Platonov izum; naprotiv, on se temelji na opštim odlikama helenskog načina mišljenja. Međutim, sistematičnost i konsekvantnost jedinstvenog teorijskog okvira izlaganja najboljeg mogućeg državnog uređenja jesu suštinski Platonov doprinos helenskom političkom mišljenju. Mnogi stavovi sadržani u *Državi* nisu bili i konačan Platonov odgovor; u *Zakonima* oni će biti podvrgnuti prečutnom, mada u nekim slučajevima naglašeno kritičkom preispitivanju. Evolucija Platonovih pogleda na pojedine političke i društvene probleme njemu savremenog polisa nalazi se izvan tematskog okvira ovog teksta. Zato ću stavove o društvenom položaju invalida izložene u najpoznatijem Platonovom dijalogu tretirati kao delove zaokruženog i zatvorenog teorijskog modela, imajući uvek u vidu napred navedene odlike Platonovog metoda.

Čini mi se da je fundamentalni princip na kojem počiva celokupno zdanje Utopije podela rada, ujedno tehnička i društvena, u čijoj se osnovi nalazi zdravorazumska pretpostavka utemeljena u viševekovnom ekonomskom iskustvu helenskih zanatlija o većoj produktivnosti specijalizovanih radnika. Na samom početku ostvarivanja (misaonog, ne i faktičkog) utopijskog projekta, pošto je ustvrdio trajnu nemogućnost samodovoljne egzistencije pojedinca van društva i konstatujući samorazumljivu i na ljudskoj prirodi zasnovanu različitost u individualnim sposobnostima, Platon uvodi podelu rada kao univerzalno važeće načelo društvene organizacije.⁸ U razgranatoj arhitekturi podele ukupnog društvenog rada našlo se mesta, na samom dnu hijerarhije zanimanja ustrojene po društvenom ugledu rada koji obavljaju, i za one pripadnike idealne društvene zajednice koje bismo danas nazvali osobama sa invaliditetom. Ispravno uviđajući uzrok osamostaljivanja trgovačkog poziva u racionalnosti oslobađanja proizvođača nužnosti da sami prodaju svo-

6 *Država*, 544 C.

7 *Država*, 550 C; 547 C-D.

8 "Prema tome će, dakle, svega biti u većoj meri i lepše i lakše ako pojedinac radi posao koji odgovara njegovoj sposobnosti, ako ga vrši u pravo vreme i ako se ne bavi drugim poslovima." *Država*, 370 C.

je proizvode, on taj posao unutrašnjeg trgovačkog prometa, koji – za razliku od spoljne trgovine, povezane s moreplovstvom i putovanjem u daleke zemlje – ni u trgovački orijentisanim polisima nije uživao nikakav društveni ugled, dodeljuje “po pravilu, onima koji su telesno najslabiji, pa stoga nesposobni za neki drugi rad”.⁹ Zanimljivo je da osnivač Akademije na ovom mestu previđa dve okolnosti kojih je morao biti svestan, a koje bi već na samom početku projekta srušile njegovu duhovnu tvorevinu. Te okolnosti su:

– izvesnost da trgovina na malo iziskuje česta putovanja, dakle fizički napor koji ne zaostaje za naporima potrebnim za obavljanje proizvodnih poslova u zemljoradnji i zanatstvu;

– bar neki od telesno slabijih pripadnika zajednice mogu, zahvaljujući svojim umnim sposobnostima, biti obučeni za učitelje, nadzornike, pa čak i filozofe, dakle za zanimanja koja – po današnjim shvatanjima – zahtevaju manje fizičkih napora od trgovine na malo.

Čemu treba pripisati ove previde? Deo odgovora leži u već pomenutoj redukcionističkoj prirodi Platonovog (i svakog drugog) racionalizma. Najdarovitijem Sokratovom učeniku nije mogla biti nepoznata činjenica da postoje višestruko talentovane osobe, koje pokazuju sklonost za obavljanje više, ne obavezno usko povezanih poslova, kao i ljudi koji ne poseduju sposobnost ni za jedno društveno priznato zanimanje. Prihvatanje ove činjenice, inače bliske svakodnevnom društvenom iskustvu, narušilo bi jednoznačno dodeljivanje poslova prema utvrđenoj sposobnosti pojedinaca, što bi zauvek uništilo božansku racionalnost i geometrijsku pravilnost Utopije, do kojih je Sokratu/Platonu – uprkos njegovim patetičnim uveravanjima u suprotno – stalo mnogo više nego do istine. Uostalom, platonovsko određenje istine kao onostranog idealiteta izvan i iznad čulima dostupne stvarnosti čini suštinski nepotrebnom bilo kakvu empirijsku proveru unapred odabranog modela. Stvari su nešto složenije kad je reč o drugom previdu. Prihvatanje fakticiteta u ovom slučaju ne ugrožava osnovne postulate na kojima je izgrađena Utopija; naprotiv, ono bi podvuklo nepremostivost jaza između tela i duše, čulnosti i uma, ideje i njene materijalne “senke”, što su shvatili već neoplatonistički posrednici između antike i Srednjeg veka. Uostalom, i sam Platon uzgred priznaje da je doduše najlepši mogući prizor potpuni sklad duše i tela, ali da se mnogo lakše podnosi telesni nego duševni nesklad; čoveka s fizičkim nedostacima možemo bar pokušati da volimo;¹⁰ implicitno se da zaključiti da se ne može razumno voleti čovek s neskladnom (nerazumnom)

---

9 *Država*, 371 C.

10 *Država*, 402 D-E.

dušom. Naš filozof je, međutim, još uvek bio zarobljenik opštehelenske predstave čoveka kao nedeljivog totaliteta telesnih i duševnih moći, predstave koje će se helenska misao tek postepeno i s naporom oslobađati u vekovima koji slede.

Neposredno posle upravo analiziranog mesta, autor *Države* još se jednom dotiče ljudi čije su sposobnosti za obavljanje društveno korisnog rada istina ograničene, ali ipak potencijalno upotrebljive za zajednicu. Reč je, naime, o onima koji imaju ograničene umne sposobnosti (lako mentalno retardiranim osobama), a raspolažu velikom telesnom snagom. Za njih je u platonovskoj aristokratiji predviđen položaj teta¹¹ – lica koja za nadnicu obavljaju najteže fizičke poslove i u većini polisa predstavljaju najniži društveni sloj slobodnog stanovništva. I na ovom mestu Platon propušta da odredi mesto u društvenoj podeli rada za ljude koji u odnosu na svoje sposobnosti zauzimaju položaj simetričan tetima – one koji raspolažu umnim, ali ne i fizičkim sposobnostima za obavljanje poslova koji doprinose opstanku i napretku zajednice. Takvom ljubitelju geometrije kakav je bio Platon ne bi se nehotice desio takav propust; on je svakako namerno prećutao ovu mogućnost, kako se ne bi dogodilo da invalidi zauzmu neko uglednije mesto na društvenoj hijerarhiji.

Analizirajući profesionalnu strukturu stanovništva Utopije, Platon postulira neophodnost postojanja sudija i lekara, određujući njihovu ulogu kao ulogu čuvara sklada duše i tela građana uzornog grada.¹² Bliska povezanost ova dva poziva u Utopiji otkriva istu, represivnu prirodu njihovih društvenih uloga: devijantne pojedince, koji svojim neskladnim životom i ponašanjem remete idealni sklad božanski sankcionisanog društvenog poretka, treba izolovati, popraviti ili ukloniti. Uopšte nismo začuđeni represivnim karakterom sudova; ni dan-danas, posle nekoliko vekova nastojanja da se izvrši humanistička reforma krivičnog pravosuđa, njegovu prirodu nije moguće formulisati sažetije i preciznije. Ali zar lekarski poziv ne doživljavamo kao služenje čoveku i njegovom pojedinačnom životu, kao kvintesenciju humanosti? I nije li nas upravo Platonov stariji savremenik Hipokrat naučio – jednom zauvek – da u medicini nema vrednosti koja bi bila iznad pojedinačnog ljudskog života, bila ona materijalne, moralne, intelektualne, estetske ili druge prirode? Da, ali u Utopiji nema autonomnog pojedinca: svi njeni građani, uključujući i vladara-filozofa, podređeni su celini, onom rusooovsko-robespjerovskom opštem dobru iza kojeg su se udobno smestile tolike moderne diktature. Zadatak lekara nije da leči pojedinca, već da državi

11 *Država*, 371 E.

12 *Država*, 405 A i dalje.

pruži upotrebljivu radnu snagu, koja će biti iskorišćena za ostvarenje neličnih i nadličnih ciljeva. Tako shvaćen, lekarski poziv se po svojoj represivnosti izjednačava s aparatom neposredne državne prinude; lekari i sudije postaju najbliži saradnici u uterivanju društvene discipline i suzbijanju nepoželjnog ponašanja.

Platon iscrpno pokazuje da upravo ocrтана funkcija lekara nije nikakvo “dopisivanje” njegovog teksta, interpretiranje ili učitavanje nečega što on nije imao na umu, već autentični deo njegove političke teorije. Suprotstavljajući shvatanje cilja lekarske veštine u Asklepija, potonjeg boga – iscelitelja, na jednoj strani, te kod Herodika, učitelja gimnastike i, shodno tome, nosioca ljudske nasuprot božanskoj mudrosti, na drugoj, filozof ističe da svrha lečenja nije neprekidno odlaganje smrti već vraćanje radne sposobnosti obolelom; u lepo uređenoj državi svakom građaninu dodeljen je po jedan posao (trijumf racionalne podele rada), te niko nema vremena da ceo život provede lečeći se od hroničnih bolesti.¹³ Još eksplicitnije, oboleli tesar će rado pristati čak i na radikalne i bolne hirurške zahvate ili ispijanje lekovitih tvari neprijatnog ukusa ako mu se u izgled stavi brzo ozdravljenje; ako mu pak lekar prepíše dugotrajnu dijetu, on će samo odmahnuti rukom i poči za svojim poslom.¹⁴ Mudar lekar se ne bori protiv prirode; Asklepije je lečio samo one bolesnike kod kojih postoji mogućnost potpunog izlečenja i povratka uobičajenom životu, kakav je pacijent vodio pre bolesti; on nije lečio sasvim bolesne ljude koji nikad neće povratiti radnu sposobnost i koji će možda rađati istu takvu bolesnu, radno nesposobnu decu.¹⁵ Oni koji su po prirodi (danas bismo rekli hronično) bolesni nemaju od sopstvenog života ništa vredno pomena, a nisu korisni ni svojim sugrađanima;¹⁶ treba ih, dakle, prepustiti njihovoj sudbini. Toj kategoriji ljudskog škarta pripadaju nesumnjivo i lica koja bismo danas nazvali osobama sa invaliditetom. Lekari su, poput sudija, u vršenju svog poziva dužni da poštuju zakone Utopije; oni nisu, kako je to Hipokrat tvrdio, izvan i iznad ljudskih zakona. A propisi dobro uređene države nalažu im da se “staraaju samo o građanima koji su telesno i duševno zdravi; one koji nisu telesno zdravi pustiće da umru, a one koji su duševno bolesni i nepopravljivi osudiće na smrt”.¹⁷ To se nalazi u delu čiji je podnaslov “O pravičnosti”!

Racionalno uređenje uzorne države podrazumeva apsolutnu kontrolu rađanja i primenu eugeničkih mera kako bi se obezbedilo zdravo

---

13 *Država*, 406 A i dalje.

14 *Država*, 406, D.

15 *Država*, 407 D – E.

16 *Država*, 408 A – B.

17 *Država*, 409 E – 410 A.

potomstvo. U skladu sa svojim osnovnim uverenjem da emotivni elementi duševnog života moraju biti uvek i svuda apsolutno podređeni razumu, Platon potpuno zapostavlja psihološke posledice svoje radikalne reforme porodice, praktičnog ukidanja njenih tradicionalnih oblika, te zamene potpuno uobličjenih struktura amorfnom masom obezličjenih i nadasve poslušnih pojedinaca. U Utopiji će se odgajati samo najbolja deca, potomstvo najsposobnijih roditelja, dok se deca koja ne ispunjavaju stroge kriterijume vrline neće odgajati.¹⁸ Platon direktno ne kaže da će ona biti fizički uklonjena, ali nije li to jedini mogući ishod “neodgajanja”? Bolja deca vaspitavaće se u posebnim javnim ustanovama (kao u Sparti, i ovde je vaspitanje potomstva javna, a ne privatna stvar), “dok će slabija deca biti skrivana na nepristupačnom i nepoznatom mestu, kako to i priliči”.¹⁹ Opaska o priličnosti takvog tretmana invalidne dece ukazuje, bar na prvi pogled, na širu rasprostranjenost prakse napuštanja novorođenčadi sa fizičkim nedostacima u helenskom svetu. Ne sme se, međutim, izgubiti iz vida da “priličnost” nekog običaja u Platonovom delu često upućuje na njegovu podudarnost s lakedemoniskim obrascem. Pored uklanjanja nepodobnih članova zajednice i sprečavanja rađanja dece sa neželjenim osobinama (danas bismo slična stremljenja podveli pod genetski inženjering), kontrola rađanja od strane vladajućeg sloja osigurala bi demografsku stabilnost zajednice, čime bi se predupredila pojava socijalnih sukoba usled porasta stanovništva u uslovima nužno ograničenih materijalnih izvora egzistencije. Filozof implicitno dopušta mogućnost da rušenje porodičnih struktura izazove otpor neprosvećenog demosa; da bi se taj otpor sveo na najmanju meru, budući bračni parovi određuju se pomoću žreba koji oličava učešće bogova u ljudskim poslovima. Ispoljavajući za njega neuobičajeno nepoverenje u božansku mudrost, tvorac teorije ideja postarao se da filozofski obrazovanim vladarima, koji su upućeni u krajnji cilj ove komedije, dopusti manipulaciju žrebom.²⁰

Ovi citati pokazuju krajnje neljudsko lice Platonove Utopije. Beskrajno je lakše osuditi takve stavove nego ih razumeti. Čovek lako zapada u iskušenje da velikog mislioca optuži za hipokriziju najgore vrste. A to bi bio težak anahronizam: hipokrizija je noviji pronalazak. Verujem da je Platon verovao kako je poredak opisan u *Državi* vrhunac pravednosti. A pravedno je – za njega kao i za njegovog učitelja Sokrata – samo ono što je razborito, umno, racionalno. To je najtvrđe jezgro učenja mudraca iz Alopeke; u tome su saglasne sve sokratovske filozofske ško-

18 *Država*, 459 D – E.

19 *Država*, 460 C.

20 *Država*, 460 A.

le. Vrlina je znanje; ona se može naučiti. Niko namerno ne čini zlo; poroci su oblik neznanja.²¹ Ta središnja sokratska misao protivreči modernom moralnom osećanju; možda bismo se složili da je sve što je pravedno ujedno i racionalno, ali nikad nećemo tvrditi da je sve što je racionalno ujedno i pravedno. A upravo na toj, za nas neprihvatljivoj pretpostavci počiva idealno državno uređenje. Platon smatra da ne mora dokazivati njegovu pravednost; dovoljno je ako pokaže njegovu racionalnost. Posredi je, dakle, divlji, neobuzdani, društveno neodgovoran racionalizam. Po svom poreklu i posledicama, on me podseća na Parmenidov sirovi ontološki racionalizam, neposredan ishod otkrića logičkog zakona identiteta. Kao što Elejac odbacuje čulima dostupan kosmos kao čist privid, senku večitog, nepokretnog, nepromenljivog i okruglog bića, tako i Atinjanin odbacuje empirijsku, čulima dostupnu društvenu stvarnost mnoštva polisa kao iskvaren, nepotpun i nedosludan odraz Polisa koji postoji u večnosti. U činjenici da je Platon verovatno prvi helenski mislilac koji je podvrgao političku i društvenu stvarnost sistematskoj racionalnoj analizi možda možemo naći olakšavajuću okolnost za ludosti i ekscese Utopije. Oni nas, međutim, trajno opominju na nesagledive posledice zamenjivanja iskustva tlapnjama, ma koliko bio racionalan oblik koji dajemo tim tlapnjama.

Da li bi se Platon zaista latio osnivanja Utopije? Istorijski izvori kažu da je on stvarno pokušao da nagovori sirakužanskog tiranina Dionisija da postane kralj-filozof.²² Čudan pokušaj, s obzirom na to da je upravo u *Državi* izneo karakterologiju u kojoj su kralj-filozof i tiranin antpodri.²³ Završio se, naravno, neuspehom; mlađani tiranin se, istina, divno zabavljao crtajući geometrijske figure u pesku, ali nije imao preteranog razumevanja za umerenost kao jednu od četiri osnovne vrline. Zanimljivo je da prvi skolarh Akademije nikad nije pokušao da svoju teoriju izveze u Spartu, iako je u više navrata, ne samo u *Državi*, isticao da Lakedemonjani imaju najbolje državno uređenje od svih poznatih polisa. Takvo držanje neodoljivo podseća na ponašanje evropskih levičarskih intelektualaca tokom većeg dela XX veka, koji su neštedimice hvatili epohalna dostignuća socijalizma koristeći sve političke i ekonomske slobode zapadnih demokratija. Platon je bio svestan tog prigovora; njegova odbrana pokazuje izvesnu sličnost sa nama mnogo bližim istorijskim situacijama. Filozof u nesavršenom polisu sam sopstvenim naporom i uz sopstveni rizik dolazi do cilja (spoznaje istinskog bića); on zadržava moralno pravo da okrene leđa celokupnoj materijalnoj stvar-

21 Platon, *Zakoni*, 731 C.

22 Platon, *Sedmo pismo*, passim; Plutarh, *Dion*, 4 i dalje.

23 *Država*, VIII knjiga, passim.

nosti, uključujući i nesavršenu državu čiji je građanin. On može i treba da prezire praktičnu politiku, jer ona počiva na pretpostavkama koje su izvorno tuđe njegovom pozivu. “Tamo (u nesavršenom svetu empirijskih polisa) ljudi sami po sebi postaju filozofi, a njihova država se za to (filozofsko obrazovanje) nimalo ne stara.”²⁴ Uzorna država je, međutim, uložila nemala sredstva u obrazovanje budućih filozofa; da nije bilo nje, oni nikad ne bi postali to što jesu. Ovde filozof nije self-made man već delegirani predstavnik zajednice, njen poslanik u carstvu ideja i istinskog bića. Zato se on ne može zadovoljiti kontempliranjem istine; kao filozof-vladar, on se mora vratiti u pećinu (verovatno najpoznatiju Platonovu alegoriju čovekovog položaja u empirijskom, čulima dostupnom svetu), mora u punoj meri učestvovati u političkoj praksi zajednice i svojim znanjem omogućiti da se ta praksa odvija u skladu sa zakonima istinskog bića. Zakoni uzorne države “ne idu za tim da jedan rod u državi bude naročito srećan, nego da stvore blagostanje cele države”.²⁵ Drugim rečima, cilj filozofskog obrazovanja nije – kao u sada postojećim polisima – lično usavršavanje ili napredovanje u vrlini, već dobrobit celine, njeno izgrađivanje u skladu sa onim što od svakog njenog člana zahteva uređenje zasnovano na vrlini. Analogan zahtev postavljali su socijalistički režimi pred svoje “napredne” intelektualce: i ovde je interesima nauke ili umetnosti pretpostavljan politički interes.

Da li je Platon zaista verovao u inherentnu pravednost države koja invalide prepušta njihovoj sopstvenoj sudbini? Priča o prilikama u zagrobnom svetu, kojom se završava najpoznatiji dijalog u istoriji filozofije, navodi me da sumnjam; da pravednost Utopije proističe iz samog njenog racionalno postavljenog uređenja, ne bi joj bila potrebna pomoć bogova. Čak i kada se pretpostavi božanski karakter uma (pretpostavka koju osnivač Akademije uvek iznova naglašava), apsolutna i racionalna pravednost posedovala bi takođe i savršenu spontanost; jednom uspostavljenoj, njoj svakako ne bi bila potrebna stalna pomoć bogova. Nagrade pravednicima i kazne onima što okrenuše leđa vrlini delile bi se već ovde, u tami naše ovozemaljske egzistencije, a ne u eteričnom prostanstvu onostranosti. A gde su bogovi, tu je i teodiceja. Treba po svaku cenu opravdati zao udes onih čija se krivica ne može dokazati pozivanjem na njihov vlastiti hbris, između ostalih i onih koji imaju kakav fizički ili mentalni nedostatak. To se čini na način koji neodoljivo podseća na hinduističko učenje o karmi: preegzistentne duše, sećajući se svojih ranijih inkarnacija, same biraju ne samo buduće telesno obličje, već i svoju “životnu priču”. Doduše, odmah treba naglasiti specifičnost

24 *Država*, 520 B.

25 *Država*, 519 E.

platonovske metempsihoze; za razliku od slepog, automatskog delovanja indijske karme, između duše i njenog budućeg života posreduje njen sopstveni čin – slobodan izbor. Kako to Platon pregnantno sažima: “Krivica je u biraču; bog nije kriv.”²⁶ Drugi helenski – možda čak naglašeno atinski – dodatak orijentalnoj predstavi o seobi duša jeste žreb kojim se utvrđuje redosled po kojem duše biraju svoju budućnost. Na ovaj način Platon realistički priznaje da u određivanju životnog toka izvesnu ulogu igra i slučajnost (*tyche*), ističući ipak da životnih oblika ima mnogo više nego duša koje ih biraju, te da stoga pojedinac za svoje nesreće ne sme kriviti slučajni splet okolnosti, kao što ne sme odgovornost prebacivati na bogove. Kao što svoju bespoštednu kritiku poezije završava jednom pesničkom vizijom zavidne snage, najbolji Sokratov učenik svoje racionalističko zasnivanje etike kruniše pozivanjem na nadumne sile. Zato *Država* predstavlja ujedno trijumf i slom sokratovskog načina mišljenja.

Do sada analizirani helenski stavovi prema invalidima samo potvrđuju tačnost teze koju sam u uvodu osporio – da je celokupna helenška kultura bila izrazito neprijateljska prema licima čiji fizički i/ili mentalni sklop ne odgovara kanonima klasične lepote. Zato je krajnje vreme da koliko-toliko uravnotežim ovaj prikaz ukazivanjem na primere suprotne spartansko-lakonofilskim idealima. A pravu suprotnost kako lakedemonskoj stvarnosti tako i njenoj platonovskoj idealizaciji predstavljao je upravo Platonov rodni grad – bučna, nemirna, nesređena i nesredljiva, sklona preterivanjima svake vrste, sposobna za najveća pregnuća volje ali i za krajnju malodušnost, spremna da sluša beskrajne hvalospeve vlastitog veličini ali i da oslušne reči svojih najgororčenijih i ne uvek pravednih kritičara, postojana u svojoj neutaživoj žeđi za promenom i napretkom u stvarima duha, protejski neuhvatljiva i ponosna na svoju ukorenjenost u atičkom tlu, demokratska zajednica koju su aristokrati napuštali samo kad su morali. Već sam naglasio da je Sparta bila izuzetak, da se ostali bezbrojni polisi ne smeju procenjivati u odnosu na nju. Slično važi i za Atinu: ona nije bila tipičan demokratski, pomorstvu i trgovini okrenut polis, već grad u kojem su dobre i loše strane demokratije, pomorstva i trgovine dostigle razmere nezamislive u drugim delovima Helade. Zato izlaganje o položaju invalida u klasičnoj Atini ne treba shvatiti kao ilustraciju opšteg ili prosečnog stava Helena prema invalidima i invalidnosti, već kao svojevrsan kamen međaš, krajnju tačku do koje je doprla helenska društvena praksa.

Atinska zvanična ideologija nije dobila svoju filozofsku kodifikaciju; sumnjam da je ona uopšte postojala u smislu logički povezane celine koja se može filozofski nadgraditi. Pre će biti da su elementi ideo-

26 *Država*, 617 E.

loškog karaktera rasuti po njenom celokupnom duhovnom prostoru, u nezapisanim mitovima, kao i u delima njenih najvećih pesnika i istoričara. Ona je mnogo bezobličnija i teže dostupna posmatraču; nikad nisam siguran da li je jedna misao njen zalutali odjek ili lični stav dotičnog pisca. Ni s Periklovom nadgrobnom besedom stvari ne stoje drugačije: nemoguće je odrediti šta od onoga što je atinski strateg izgovorio nad zajedničkom grobnicom vojnika palih u prvoj godini Peloponeskog rata treba pripisati njemu samom, šta najvećem helenskom istoričaru – koji svakako nije oskudevao u idejama u kojima se može prepoznati ideološka obojenost – a šta difuznom i prigušenom osvetljenju atinske ideologije. Ipak, za osnovne postulate socijalne etike, sadržane u ovom govoru, može se sa sigurnošću tvrditi da ne predstavljaju samo lične Periklove ili Tukididove poglede, već odražavaju stavove širih društvenih slojeva, upravo onih koji su za Periklovog službovanja dobili presudnu reč u upravljanju polisom. A jedan od tih postulata tiče se – na posredan način – društvenog položaja invalida. Suprotstavljajući se kako aristokratskom tako i oligarhijskom sistemu vrednosti, vođa demosa ističe da siromaštvo samo po sebi nije stvar koje se treba stideti; to je pre životna neprijatnost koju istrajnim radom treba izbeći.²⁷ Ako siromaštvo zdravih ljudi, onih koji ga mogu sopstvenim radom izbeći, ne zaslužuje apriornu osudu, još manje je zaslužuje siromaštvo građana čija je radna sposobnost bez ikakve njihove krivice bitno umanjena ili uopšte ne postoji. A odatle do ideje da je država dužna da brine o svojim radno nesposobnim građanima ne treba prevaliti suviše dalek put. Analogno tome, i stav da demokratski polis ne treba da se odrekne usluga svojih siromašnijih građana samo zbog njihovog siromaštva²⁸ svedoči o postojanju svesti da i invalidi predstavljaju deo demosa, ili bar takvu svest nagoveštava. Doduše, nema podataka o postojanju svojevrstne naknade za invalidnost u periklovskoj epohi, ali izvori koji govore o unutrašnjim prilikama u Atini druge polovine V veka dovoljno su oskudni, posebno uporede li se s bogatom riznicom podataka iz prve ruke koja se nalazi u delima atinskih besednika IV veka stare ere, da bi dopustili – bar teorijski – mogućnost da je već Perikle u okviru mera finansijske podrške demosu (koje obuhvataju naknade za učešće u radu narodne skupštine i prototnih sudova) ustanovio naknadu zbog invalidnosti – atinsku varijantu dodatka za tuđu pomoć i negu. To svakako ne bi bilo u suprotnosti sa “duhom atinskih zakona” ocrtanim u Periklovoj besedi.

Polovinom IV veka davanje naknade invalidima beše čvrsto ukorenjena praksa, dovoljno dobro poznata atinskoj javnosti da su je sud-

27 Tukidid, II, 40.

28 Tukidid, II, 37.

ski besednici mogli iskoristiti prilikom ocrnjivanja onih protiv kojih behu usmereni njihovi govori. Tako Eshin, Demostenov savremenik i politički protivnik, pominje slučaj izvesnog Arignota, slepog starca nesposobnog da samostalno privređuje.²⁹ Dok su mu bila živa braća, Eupolem i Arizel, starac je od njih primao sredstva potrebna za život. Najpre je umro Eupolem; nakon njegove smrti Arizel je preuzeo upravljanje i onim delom imanja koji je pripao slepom Arignotu. Ne znam koliko je ovde reč o moralnoj dužnosti pomaganja srodniku u nevolji, a u kojoj meri je postojala pravna obaveza izdržavanja za rad nesposobnog brata. Nema nikakve sumnje da su deca bila dužna da pruže pomoć svojim ostarelim roditeljima; u sudskim besedama nalaze se brojni citati zakona koji utvrđuju kako samu obavezu tako i kaznu za njeno kršenje. Takođe je morao postojati znatan moralni pritisak društvene sredine da se na sličan način pomogne i drugim za rad nesposobnim srodnicima. Uostalom, moral i pravo bili su u tadašnjoj Atini mnogo čvršće povezani nego što je to slučaj u modernom svetu; čini mi se da ogromna većina Atinjana, čak i onih obrazovanijih, nije pravila jasnu razliku između svojih moralnih i pravnih obaveza. Bilo kako bilo, nakon smrti svog drugog brata, Arignot je živio samo od naknade koju je primao od države kao slepo lice, što Eshin smatra velikom sramotom i grehom sinovca Timarha, protiv kojeg je inače govor i održan. Ilustrujući Timarhovu bestidnost, Eshin ističe da on, mada član Veća u čijoj se nadležnosti nalazilo periodično preispitivanje već odobrenih invalidskih naknada, nije ni prstom mrdnuo kako bi sprečio da Arignotu ne bude oduzet taj jedini izvor prihoda. Razume se, govornikov cilj nije pravna analiza ovog slučaja, koji ne stoji ni u kakvoj vezi s predmetom spora; njegova jedina namera je dokazivanje da je Timarh loš čovek. Zato ostajemo uskraćeni za čitav niz pravno relevantnih podataka o uslovima pod kojima je dobijana naknada za invalidnost, kao i o postupku za ostvarivanje te naknade. Iz ovog Eshinovog govora ne vidi se čak ni da li je reč o pravoj invalidnini, naknadi koja se daje invalidima zbog njihove invalidnosti, ili o nekoj drugoj prinadležnosti za čije se primanje invalidnost postavlja kao jedan, ali svakako ne jedini, uslov. Da je ovde ipak reč o naknadi za invalidnost potvrđuje Aristotel (ili neko iz njegove škole) u *Atinskom ustavu*, gde se kaže da Veće pregleda one koji traže naknadu za invalidnost. Zakon, naime, nalaže da svaki atinski građanin, potpuno nesposoban za rad i čija imovina ne prelazi vrednost od tri mine, dobija od države finansijsku pomoć od dva obola dnevno.³⁰

Srećom, sačuvan nam je govor, ekvivalent savremenog advokatskog podneska, iz spora čiji je predmet upravo naknada zbog invalid-

29 Eshin, *Protiv Timarha*, 102-104.

30 Aristotel, *Atinski ustav*, 49.

nosti. Govor je održao početkom IV veka, dakle bar jedno pokolenje pre Eshina, Lisija – besednik čiji su podaci za društvenu povest klasične Atine ono što su Demostenove filipike za razumevanje atinske spoljne politike u godinama pre bitke kod Heroneje. Govorom o kojem je reč Lisijin klijent nastoji da zadrži naknadu koju dobija od države zbog sopstvene invalidnosti, a koju mu tužilac osporava. Tužba, naime, tvrdi da tuženi nema pravo da prima invalidninu zato što je:

– njegovo zdravstveno stanje takvo da se ne može ubrojati u invalide, i

– osposobljen za posao koji mu može obezbediti pristojno izdržavanje.³¹

Uslovi za dobijanje socijalne pomoći ostali su u suštini isti i u savremenim pravnim sistemima, mada na današnjem sudu ne bi bili prihvaćeni dokazi koje je ponudio tužilac: činjenicu da tuženi može da jaše konja kao pokazatelj njegovog zdravlja, odnosno činjenicu da se druži sa imućnim ljudima kao dokaz njegove socijalne neugroženosti.³² Odgovarajući na ove tužiočeve tvrdnje, Lisija na prvom mestu ističe tešku porodičnu situaciju svog branjenika: otac mi je umro, majka se razbolela, a tuženi nema decu koja bi ga izdržavala.³³ To jasno ukazuje na supsidijarni karakter naknade za invalidnost: država priskače u pomoć tek ukoliko ne postoje srodnici koji bi na sebe preuzeli brigu o invalidu. Porodica ostaje primarni okvir u kojem se ostvaruje socijalna sigurnost atinskih građana; zakonodavac želi samo da dopuni taj oblik zaštite u slučajevima u kojima on ne može da ostvari minimum socijalne sigurnosti, a ne da zameni porodičnu zaštitu državnom. Ne sme da nas zavara moderni prizvuk ideje o državnoj socijalnoj pomoći; ta ideja ostvarena je u društvenom ambijentu patrijarhalne pordice, koji je sasvim drugačiji od modernog društvenog okruženja. Robovi, stranci i žene, društvene grupe koje nesumnjivo čine većinu atinskog stanovništva, trajno su isključeni iz ovog oblika državne socijalne pomoći. Ali ova ograničenja, uslovljena opštim karakterom atinskog društva, ne treba da potisnu značaj same ideje da polis – delujući u svojstvu zamene za nedostajuće porodično okruženje – garantuje svojim punopravnim pripadnicima zakonom utvrđen minimum socijalne sigurnosti. Svet će više od dva milenijuma čekati da ta ideja bude ponovo otkrivena.

Lisija ističe da bi se uskraćivanjem naknade o kojoj je reč položaj njegovog branjenika učinio bezizlaznim, što ne bi bilo u interesu same države, jer bi građanin bez ikakvih prihoda morao da se lati neke druš-

31 Lisija, XXIV, 4.

32 Lisija, XXIV, 5.

33 Lisija, XXIV, 6.

tveno štetne delatnosti (kriminala, siofantije – pravnog i političkog ucenjivanja imućnih i sličnih vrsta ponašanja). Lisija takođe skreće pažnju da starost čini još težim probleme invalida³⁴ – zapažanje do kojeg nije bilo lako doći u društvu čiji su patrijarhalni koreni dovoljno duboki da se poštovanje prema starijima doživljava kao moralni aksiom.

Već sam pomenuo argument tužioca da Lisijin branjenik nije invalid, jer može da jaše konja. Odgovarajući na tu tvrdnju, Lisija ističe da je njegovom klijentu veština jahanja potrebija nego zdravim ljudima, koji bez teškoća mogu prepešačiti znatne udaljenosti, dok je invalidu konj jedino sredstvo kretanja.³⁵ Ovde se Lisija približava problematici pozitivne diskriminacije invalida. Ona, naravno, nije direktno pomenu ta, ali je dovoljno jasno rečeno da ono što je za zdravog čoveka raskoš koja zaslužuje prekor – jahanje po krivudavim atinskim ulicama prepunim prolaznika – za invalida je jedini mogući način kretanja. Mogu li se jasnije i direktnije obrazložiti posebne potrebe osoba sa invaliditetom? I zar iz tog obrazloženja ne sledi – ne osobito zamršenom logičkom operacijom – da invalidima treba dati izvesna prava koja nemaju drugi građani; u konkretnom slučaju, pravo da nesmetano jašu gradskim ulicama? A razlika između ove povlastice i zahteva da se osobama sa invaliditetom u savremenom Beogradu obezbedi poseban javni prevoz ili povlašćen režim parkiranja putničkih vozila u centru grada, zaista je samo tehničke prirode.

Atina u kojoj se odvijala Lisijina govornička delatnost ipak ne beše nikakva demokratska utopija; njena demokratija, ma koliko se Platonu i njegovim istomišljenicima činila preteranom i bezgraničnom, imala je prilično čvrsto postavljene granice. Jedno od tih ograničenja tiče se neposredno invalida. Pobjivajući tvrdnju tužioca da njegov branjenik nije invalid, Lisija navodi da je tuženom upravo kao invalidu bilo onemogućeno da se kandiduje za državnu službu, čiji su vršiocci određivani žrebom.³⁶ Ostaje nejasno da li je ovde reč o faktičkoj nemogućnosti obavljanja državne službe zbog invalidnosti, usled čega je unapred isključivana mogućnost da se žrebom za vršioca takve službe odredi invalid, ili je posredi shvatanje da invalid kao takav, bez obzira na faktičke okolnosti, uživa ograničena politička prava u odnosu na svoje zdrave sugrađane. Koliko mi je poznato, nigde se u izvorima ne spominje zabrana učešća invalida u radu Narodne skupštine ili sudova, osnovnih organa vlasti demosa. Sasvim je druga stvar jesu li invalidi stvarno prisustvovali zasedanjima skupštine i sudova. Slična razlika može se

---

34 Lisija, XXIV, 7-8.

35 Lisija, XXIV, 10-12.

36 Lisija, XXIV, 13-14.

zapaziti i danas između izbornog prava kao takvog i modaliteta i uslova njegovog korišćenja. S obzirom na nepostojanje drugih vesti o ograničenju političkih prava invalida i imajući u vidu opšte odlike atinske demokratije, sklon sam pretpostavci da se ovde radi o priznavanju faktičke nemogućnosti obavljanja javnih dužnosti od strane invalida, nemogućnosti koju zakon uzima u obzir pri uređivanju postupka žrebanja.

Pobijajući tvrdnju tužioca da se tuženi u svojim svakodnevnim susretima s drugim građanima ponaša krajnje drsko i bezobzirno, Lisija ukazuje da takvo ponašanje nije nimalo verovatno. Prezir prema nepisanim normama učtivog društvenog ophođenja mogu sebi priuštiti samo mladi, bogati i telesno snažni ljudi; invalid na pragu starosti, koji se izdržava samo od pomoći koju dobija od države, strogo vodi računa da se ne zameri jačima od sebe, jer nema zaštitu fizičke ili ekonomske moći, niti može računati na popustljiv stav koji javnost često zauzima prema mladalačkim ludorijama i obestima.³⁷ Ove Lisijine reči pokazuju da društveni položaj invalida u Atini nije morao biti tako povoljan kako izgleda kad se izolovano posmatraju odredbe zakona koje se odnose na državnu pomoć invalidima. Relativna liberalnost atinskog društva, isticanje da svaki pojedinac ima pravo da samostalno uređuje svoj privatni život, slabila je primarnu odgovornost porodice za zaštitu onih koji zbog narušenog zdravlja ili urođenih nedostataka ne mogu sami obezbediti sredstva za preživljavanje. Uostalom, nije li i sama državna pomoć invalidima pokušaj da se uklone ili bar ublaže nepovoljne posledice slabljenja unutarporodične solidarnosti, nastojanje da se i na ovaj način zaustavi ekonomsko propadanje znatnih delova demosa? Ipak, iako je u stvarnosti crno-bela podela na spartanski pakao i atinski raj možda bila manje oštra nego što proizlazi iz ovog prikaza, nema nikakve sumnje da su građani-invalidi u Atini živeli neuporedivo bolje od civilnih invalida u Sparti. Položaj onih koje bismo danas smatrali vojnim invalidima verovatno je, uzimajući u obzir ratničke tradicije i militarizaciju celokupnog društvenog života, kod Lakedemonjana bio povoljniji, mada ne bi trebalo potceniti ni ugled koji su ratnička hrabrost i žrtvovanje za otadžbinu uživali u gradu – miljeniku sovolike Zevsove kćeri.

Zaključujući govor, Lisija se jasno poziva na opšteljudsku solidarnost sa onima koje je zadesila nesreća kao na moralni osnov naknade za slučaj invalidnosti.³⁸ Tema zajedničkog i opšteg udesa čovečanstva nije nova u helenskoj književnosti – nalazimo je već kod Homera. Lisija ovo opše mesto grčke misli samo primenjuje na svoj poseban predmet u ovom govoru – pitanje da li invalidi treba da dobijaju novčanu pomoć od države.

37 Lisija, XXIV, 15 – 18.

38 Lisija, XXIV, 21-22.

Ni Sparta ni Atina ne behu tipični polisi; zato je svako izvođenje opštih zaključaka na osnovu ovih pojedinačnih primera metodološki neprihvatljivo. Međutim, kada je reč o potonjoj recepciji antičkog kulturnog nasleđa, o uticaju tog nasleđa na moderni svet, upravo su ovi ekstremni pristupi problemima invalidnosti ostavili neizbrisiv trag i postali deo onoga što nosimo u sebi kao deo sopstvenog istorijskog određenja, dok je društvena praksa “normalnih” polisa – za koju tek naslućujemo da se nalazila u gotovo neomeđenom prostoru između jasno istaknutih krajnosti – zauvek iščezla iz vidokruga istorijske spoznaje.

Predrag Vukasovic

HELLAS AND THE DISABILITY

Summary

What did the Greeks, at the classical peak of their history, think about the disability and what was the social position of the disabled people in their city-states? And why it is so important for us, so remoted in time from the days when the Hellenic civilization had reached its apogee, to know that? The author has treated “the disability problem” as an integral – though somewhat neglected - part of the classical antiquity's entire social history, not as the special subject of the medicine history. He points to the confusing complexity of the classical Greek world, comparable in this respect to the otherwise quite different world we know today, and warns that the simplicity in which the classical Greeks are presented to us is the direct result of the fact that we lack so many essential details enriching and enlivening the picture of contemporary world. He has examined the two extreme cases of the attitudes and practice relating the disability – the Spartan and Athenian one. At the same time these are the only states whose behavior towards disabled people is illuminated by some historical sources. It is pointed out that the Greek contradictory experience of the disability as one of the unpleasant but necessary facts of human fate had the deep and permanent impact on modern sensibility.

Key words: disabilitu, Sparta, Athens, Plato.

Vladimir Veličković – *Silaženje*, 1994.

.....

OGLEDI

.....

Milica Mima Ružičić

magistrant studija lingvistike i srpskog jezika

Novi Sad

PROSTOR KAO NAJVAŽNIJI ELEMENAT U KNJIŽEVNOM DELU OSOBA SA INVALIDITETOM

Rezime: Ljudi, čije književno delo izučavamo, u potpunosti su okrenuti svom telu. Telo ovde zamenjuje čitav unutrašnji prostor za koji oni znaju. Njihova soba, ili retko kuća u kojoj žive, pojavljuje se kao pravi eksterijer i često jedini fizički dodir sa spoljnim svetom. Namera nam je bila da otkrijemo ulogu betonskih zidova unutar kojih su oni zatvoreni usled svoje fizičke onesposobljenosti, kao i ulogu večitog mraka u junačkim pesmama ispevanim od strane slepih pevača i u priči slepe i gluve Helen Keler. Ovi ljudi čvrsto veruju da su “surovo drukčiji” od ostalih ljudi sa običnim problemima. Oni se bore i sa svojom čežnjom da im se pridruže i sa strahom od promene položaja na koji su navikli. Bilo bi to nalik napuštanju toplog gnezda u kome im nije udobno, ali predstavlja jedino sklonište koje imaju. Posmatrajući druge ljude iz sedećeg položaja ili “iza očnih jama u beskrajnoj noći”, poput starih pevača, iz dubine osećaja nakon dodirivanja nečije šake, ili možda šetnjom njihovim stazama pokušavajući da im uhvate misli i osećanja i da pomognu, oni su lagano postali svesni da ti problemi i nisu obični kako se činilo. Ali morali su prvo da upoznaju sebe da bi mogli da vide druge.

Ključne reči: prostor, književno delo, telo, soba, vid.

Uvod

Ovaj dom je moj, i moj opet nije...

(Iz zapisa na staroj patrijaršijskoj kući
u Verdenbergu, Švajcarska)¹

Pokušavajući da razume svoj položaj u prostoru, čovek se prema njemu odnosi kao prema gospodar, ali i kao gospodar. U prirodi nam je da dajemo prostorne karakteristike stvarima i fenomenima s kojima se srećemo. I sam koncept univerzalnosti za većinu ljudi ima apstraktan

---

1 Uzeto iz četvrte knjige *Sabranih pesama* Desanke Maksimović, Nolit, Beograd, 1990, 203.

prostorni karakter. Ljudski jezik u prostoru, i istovremeno pun prostora, a književnost, koja koristi taj jezik kao svoje telo, pronalazi svoje izvore u prostoru i istovremeno zavisi od njega. Čovek deli prostor na osnovu prirodnih granica, ali i zamišlja i stvara granice. Zatvara prostor među zidove svog doma, unutar raznolikih građevina i različitih institucija sačinjenih od zidova ili bez njih. On takođe zatvara taj prostor u sopstveno telo. Postoji, dakle, spoljašnji prostor, otvoren, dovoljno velik i širok za sve i svakoga, i unutrašnji prostor koji stvaramo samo za sebe kao sklonište. Moguće je preći granicu, prekoračiti liniju i ući iz jednog “sveta” u drugi, ali čineći ovo, čovek se može sresti sa najneobičnijim i najopasnijim stvarima i likovima. Takav je prelazak uvek praćen obredom čak i kada to tako ne izgleda. Kroz njih polako počinjemo da učestvujemo u društvenom životu.

Opozicija spoljašnji/unutrašnji u osnovi je našeg iskustva. Moramo poznavati obe strane da bismo živeli “normalnim” životom. Već je rečeno da čovek stvara različite zidove i ograničava ogromni prostor da bi se zaštitio, ali i da bi sačinio svet za sebe. Ovaj novoizgrađeni svet može da ima mnogobrojna imena i mnogobrojne oblike. Najmanji, ali najjači i najbezbedniji jeste dom,² i u savremeno doba soba kao njegov deo, koji čoveku omogućava da bude sam sa sobom i da uživa u svojoj intimi. Dokazano je da je čovekovo stanište mikrokosmos, kao i njegovo telo. Čovek je nekada bio otvoren prema svetu da bi mogao da komunicira sa božanstvima i da se postavi u centar da bi ova komunikacija bila što pristupačnija.

Ljudsko telo je nekada bilo ritualno izjednačavano sa kosmosom i sa kućom. Kuća, kao i kosmos, ima otvor na vrhu – prolaz u drugi svet. Imati telo znači smestiti se u jednu kuću. Čovek je “živeo” u svom telu na isti način na koji živi u kući ili u svemiru. Kosmos je bio savršeno organizovan univerzum.³ Sedište savremenog čoveka nije više kosmos. Sam kosmos postao je neproziran, nepokretan, nem i ne prenosi nikakvu poruku.

Autori, čije književno delo ovde izučavamo, u potpunosti su okrenuti svom telu. Nije to zbog njihove verske ili metafizičke orijentacije, ili zbog slobodne volje. Telo ovde zamenjuje čitav unutrašnji prostor za koji oni znaju. Njihova soba, ili retko kuća u kojoj žive, pojavljuje se kao pravi eksterior, često kao jedini fizički dodir sa spoljnim svetom. Namera nam je da otkrijemo ulogu betonskih zidova unutar kojih su oni zatvoreni i ulogu večitog mraka u junačkim pesmama ispevanim od strane slepih pevača i u priči slepe i gluve književnice Helen Keler. Poku-

2 Ova reč ovde pokriva sve termine koji su kroz istoriju imali ovo značenje – od pećine do palate.

3 Mirča Eliade, *Sveto i profano*, Književna zajednica Novog Sada, 1986, 148-9.

šaćemo da odgovorimo na pitanje da li su ti zidovi tek zidovi i da li je taj mrak samo mrak, ili bi mogao da bude nešto drugo.

*Zatvorski zidovi*⁴

Moramo reći da su autori u posmatranim delima u potpunosti svesni tog “spoljnog sveta”, ali ga samo posmatraju. Uloga prozora, kao ekrana, ili “staklenog zida” ovde je nezamenjiva. On povezuje njihovo telo, njihov unutrašnji svet, sa nečim što bi se moglo uporediti sa “dalekim zemljama” koje vide, ali im nikada stvarno ne prilaze, čak i kada su fizički sa njihove strane prozora.⁵ “Ali čak i kad sam bio u okruženju svoje velike porodice, osećao sam da im ne pripadam, da sam uljez”, kaže Kristi Braun u svojoj autobiografiji i dodaje: “Nisam mogao da im se približim. Nisam mogao da se unesem u duh koji ih je prožimao... Činilo se da sam svakim danom bio gonjen dalje izvan sfere njihovog života. Dešavalo se u njihovom okruženju da sam više nego ikad osećao koliko sam daleko od njih, od svega što su radili i u šta su verovali.”⁶

Kratka pesma Radovana Filipovića “Vetar”⁷ pokazuje to još neposrednije.

Jedan listić žut,
otkinut sa grane
pao je na put.
Meni žao što ga
prolaznici gaze,
pa kucam u prozor
da me čuju, da me spaze.
Ali oni, niko ništa
samo vetar tad zašišta,
i taj listić, meni drag,
zalepi se za moj prag.⁸

Ovde nas pesnik postepeno uvodi u “priču”. Opisujući situaciju koja se događa “tamo”, on prikazuje svoj životni prostor, naglašavajući

-
- 4 Ovo je naslov osmog poglavlja knjige *Moje levo stopalo* Kristija Brauna (Minerva Press, London, 1997, 78-89). Sve odlomke iz knjiga Kristija Brauna koji će se ovde naći, preveo je autor ovog rada.
  - 5 Ovo bi moglo da se uporedi sa rampama u starim grčkim pozorištima koje su se nalazile između publike i glumaca i sprečavale publiku da učestvuje u predstavi.
  - 6 Kristi Braun, *nav. delo*, 88.
  - 7 Radovan Filipović, “Vetar”, iz knjige *Glasovi neba*, koju je objavio Savez za cerebralnu i dečju paralizu Srbije kao zbirku pesama svojih članova, Beograd, 1996, 11.
  - 8 Sintagma “naš prag” u situacijama kao što je ova mnogo je uobičajenija u srpskom jeziku. Pretpostavimo da Radovan Filipović ne živi sam, ali, kada sedimo, opažamo stvari na drukčiji način nego kada se krećemo. Dok sedi-

ulogu prozora kao surove granice koja mu omogućava da vidi i reaguje na stimulus s druge strane, ali ne dozvoljava njegovim signalima da pronađu put do “tamo”, jer granica-ekran preko koje on posmatra spoljni svet ne predstavlja isti tip ekrana za one koji aktivno učestvuju u njemu. Potom dolazi vetar, u pravom trenutku, kao svojevrsni “posrednik” i polako menja smer pesme, vodeći je gotovo do optimističnog završetka i sprečavajući “katastrofu”. Kućni prag je takođe granica, ali on ovde predstavlja zaštićenu oblast. Pesnik upotrebljava prisvojnu zamenicu prvog lica “moj”. Prag, na koji list pada, ovde nije isključivo deo kuće kao arhitektonske strukture koju poetski subjekt deli sa ljudima sa kojima živi. On ima razloga da ga učini delom vlastitog sveta.⁹

Zagušljiva soba

Pišući o svom životu, Kristi Braun kaže: “Moj život je izgledao baš kao mali, mračni, zagušljivi ugao u koji sam bio gurnut licem okrenutim ka zidu, i slušao sve te zvuke i pokrete velikog sveta napolju...”

Osećao sam kao da se naprosto krećem po kolotečini... Bio sam zatvoren, odsečen, u nemogućnosti da izrazim sopstvenu volju. Nije mi ostalo ništa do frustrirajući pokušaji i ograničene misli”.¹⁰ A kasnije do-

---

mo, imamo više vremena da se koncentrišemo na nešto pored čega obično samo prođemo. Koliko ljudi dok hoda primeti žuti listić pod svojim stopalom? Up. “Sedeo je na hladnom pločniku pod smeđom užarenom senkom podnevnog neba, i jedan škotski ovčar blagih očiju sa ženskim likom došao je i legao mu na stopala. On pomilova glavu životinje slobodnom, nesputanom šakom; oči su mu plivale u apсурdnim suzama, jer hiljadu se stopala pomaljalo puneći ulice i sve što je video iz svoje duboke niše bili su izlizani porubi krajeva pantalona, pohabana obuća i blatom isprskani članci i gornji delovi stopala žena koje su promicale sitnim koracima. Ni na njega ni na psa niko nije obraćao ni najmanju pažnju. Zlokobno je sunce odgurnulo na stranu oblake nalik mastionici i ubitačno pržilo njegovu klimavu glavu, sušeći mu suze sve dok na njegovim obrazima nisu otvrdle, nalik grudvicama šljunka. Spustio je pogled i ugledao armiju velikih crvenih buva kako se hanibalistički prevrću i počinju da se proždiru međusobno, jedući halapljivo jedna drugu da bi na kraju ostale samo pobednice, a ove su toliko nabrekle od tovljenja svojom braćom parazitima da su se prepunile do tačke iznuđenosti i samo su sa psećih leđa pale na pločnik, gde su ležale trzajući svojim tankim crvenim nožicama u vazduhu sa proždrljivom jalovošću sve dok škotski ovčar nije lenjo izbacio svoj jezik nalik svinjskoj šnici i polizao ih. On je lagano podigao pogled od svog dugog naturalističkog promatranja i ugledao velike sive stubove koledža kako se lagano cede i tope kao štapići od šećera na podnevnom suncu, koje je trubilo.” (Christy Bronjn, *Down All the Days*, Minerva Press, London, 1997, 206). Vidi i narednu belešku.

9 Koristimo ovu priliku da kažemo da bi ovakva situacija mogla da bude veoma značajna za ono što Kristi Braun naziva “oslobađanjem” od zidova. Šta bi se dogodilo da je stimulus iz “spoljašnjeg sveta” bio jači? Da li bi poetski subjekt, ili sam pesnik, iznova čekao na vetar? Vidi i prethodnu belešku.

10 Kristi Braun, *My Left Foot*, 78.

daje: “Bio sam zarobljen unutar zidova i sada, kad sam odrastao, osetio sam kako stežu obruč oko mene”.¹¹

Dok je Kristi Braun izjednačavao svoj život sa zagušljivim uglom, pesnik Siniša Tucić u knjizi *Betonska koma* gleda na ceo svet kao na zagušljivu sobu ograničenu zidovima. Ali njihovi tekstovi se razlikuju.¹² U citiranom odlomku, Kristi Braun ne doživljava svoj ugao kao činjenicu koju ipak mora da prihvati. S druge strane, Siniša Tucić ne samo da je prihvata, već se sa njom suočava. Neki elementi koji se pojavljuju u njegovim pesmama ukazuju na spremnost da se napravi svojevrsan red u sopstvenom životu, te se čini da on prostorne relacije iz svog iskustva prebacuje na čitav svet i, ističući njegovu disharmoniju, teži da pronađe ulaz u harmoniju. Njegove pesme “Zagušljiva soba” i “Noćne senke” pokazuju da je on odabrao neobičan put, ali to je put koji bi mogao da vodi do njega:

ZAGUŠLJIVA SOBA¹³

Soba je prostor *oivičen* zidovima:
istočnim, zapadnim, severnim, južnim...

11 *Nav. delo*, 88.

12 Tu je i zamišljeni dijalog Kristija Brauna sa trudnicom, u kome je skućeni prostor njegovog tela snažno izražen, ali u kome se on suočava sa činjenicom da ne može pobeći od sudbine ma koliko gorka ona bila: “...Jedna teška trudnica stajala je pred njim pod grimiznim nebom... i pogledavši, učinilo mu se da ona raste i širi se, sve dok zgrade nisu zasenile njen sjaj i širina. Na prednjem delu njenog naraslog stomaka bio je transparent, koji je podsećao na površinu ravnog ogledala u izlogu, video je nerođeno detence skvrčeno u njoj u obliku znaka pitanja kako lako pliva po utrobi čvrsto privezano za luku treperavom pupčanom vrpcom koja ga spaja sa majčinih telom. Video je u svom jedinstvenom iznenađenju da je lice koje zuri u njega i u svet iz unutrašnjosti poluprozirne utrobe žene bilo njegovo sopstveno. ...Žena je lagano uzdahnula i s izrazom velike tuge na licu prstom pokazala na svoje nerođeno dete...

‘Ne daj da se rodim, molim te, cvilela je beba, glasom prigušenim kao da dolazi iz mora...’

‘Čovekova je sudbina da se rodi, moj sinko ... da se rodi, da živi, da radi, da pati i da umre. Sve to je tragedija, a prva i najveća tragedija je roditelj se.’
Lice joj se iskrivilo usled porođajnog, bola, dok se detence tužno opiralo u njoj i srušilo se udarivši glavom o zid njene utrobe, i počelo da peva:

Moj grob je utroba
Golzolanta
radost i sudba zla
Golzolanta
Zajedno smo u ovome
dolazi lepo il’ ružno vreme
Sagradi sobu, osiguraj se
Golzolanta.

Kristi Braun, *Down All the Days*, 307-8. Vidi belešku 22.

13 Siniša Tucić, “Zagušljiva soba”, iz knjige *Betonska koma*, NIP “In-Press”, Beograd, 1996, 22.

Napolju nema zidova,
 ali postoji Istok, Zapad, Sever, Jug...
 iz imenice se rađaju pridevi,
 pridevi proizvode predmete
 koje ovičavaju.
 Tu počinje nestašica prostora
 i kontradikcija ove pesme.
 Slabi strujanje vazduha,
 svet postaje zagušljiva soba.

NOĆNE SENKE¹⁴

Više nije sintetičko ćebe,
 sada je deka od vune pomešane sa znojem,
 posle noćne polucije.
 Jedino mi je pejsaž plafona pao u oči,
 kada sam ih bacio uvis.
 Plafon više nije gore.
 Ostale su samo senke automobila
 koji prolaze ulicom.

Poslednja pesma predstavlja celovit prikaz prostorne relativnosti i relativnosti uopšte.¹⁵ (Pejsaž) plafon(a) kao i priroda ćebeta kao elemenata spoljnog sveta upadaju u oči. Poetski subjekt "baca" svoje oči uvis. Mogao je da kaže da mu se čini da mu je plafon upao u oči kad je podigao pogled, ali ne kaže to. Upotrebivši ovaj glagol, on samo podvlači udaljenost toga "gore" od dubine njegovih očiju koja još više uvlači plafon u sebe, na suptilan način. On više nije gore, ali pada bez praska i to u jedan u potpunosti drukčiji, nepoznat svet, dovoljno dubok da se njegovo dno ne može ni zamisliti. Ostaju senke automobila i kreću se, ali one "prolaze ulicom", one su "tamo" na "njihovoj" strani prozora. Ovde je tiho. Ovde je "Nirvana".¹⁶ I poetski subjekt i čitalac znaju da su doživeli svojevrstu katarzu.¹⁷

14 *Nav. delo*, 34.

15 Postoji takođe i pesma pod tim naslovom u istoj knjizi, str. 27, u kojoj pesnik pita nije li čak i "grafika relativnosti relativna"?

16 Up: NEDEFINISANOST

Svaka stvar ima ugao programske
 nedefinisanosti, moj život je
 traženje stvari i definisanje.

Definicije su potrošene,
 ko će sada konstruisati uglove
 definisanja? Uglova više nema,
 definicije su izbegle, dobile azil
 za večnu Nirvanu. (Siniša Tucić, *isto*, 24.)

17 Svrha katarze, po Aristotelu, jeste da oslobodi publiku ili čitaoce njihovih sopstvenih strahova kroz identifikaciju sa raznovrsnom ljudskom patnjom.

Ovo nije jedini slučaj da oči predstavljaju čitavo telo. Opisujući devojčicu koju je video u ambulantskim kolima, Kristi Braun piše: “Na sedištu do mene ležalo je malo dete, potpuno inertno, sa ukočenim, zaleđenim crtama lica, koje su bile bezizražajne, izuzev očiju, koje su se nemirno i radozvalo vrtele unaokolo. Ta dva oka bile su jedino živo kod nje – bila su kao dva osvetljena prozora u mračnoj kući.”¹⁸ Detetovo telo je kuća, njene oči su prozori, otvoreni ka svetlu. To su oči kuće, jedini njen deo povezan sa svetlošću, a svetlost je život. On posmatra devojčicino telo kao kuću i ističe njen mrak.

Njegova predstava o vlastitom telu u mnogome je slična, njegov opis posledica svog prvog “stvarnog” sučeljavanja sa ogledalom dokazuje to i više nego jasno: “Zamrzeo sam izgled tih šaka, klimave glave i usta iskrivljenih na jednu stranu, kakvim sam ih video u ogledalu, tako da sam ubrzo zamrzeo ogledalo i počeo da ga se plašim. Reklo mi je previše”,¹⁹ reče i slomivši ga, slomi još jednu priliku da otkrije sam sebe. No postoji takođe jedan odlomak u njegovom romanu koji je mogao da napiše samo neko ko je sebe već prepoznao i živi sa svojom spoznajom, udišući svež vazduh onoliko koliko mu pluća dozvoljavaju, uspevajući čak da ubaci i elemente šale poput onih koje možemo pronaći u pesma-ma Siniše Tucića:

Jedan odlomak iz poglavlja “Zatvorski zidovi” Kristija Brauna pokazuje nam da katarza može biti isto toliko značajna za samog pisca koliko i za čitaoca. Ovaj odlomak može se učiniti nastranim ukoliko ne uzmemo u obzir činjenicu da je to kreacija čoveka zaglavljelog u sopstvenom telu. Čak i tada potreban nam je veliki napor da pronađemo opravdanje za ovo: “Svaki put kada sam bio zaista depresivan uzimao bih svoju olovku i sastavljao morbidne opise raspadnutih leševa nađenih u podrumima i na tavanima ili iznenadni odjek krikova u mrkloj noći u vlažnim starim seoskim dvorcima...” I dalje: “... nisam se zadovoljavao samo da ‘ubijem’ svoje junake, ubijao sam ih na najsuroviji mogući način. Nije bilo dovoljno ubiti ih. Sekao bih ih na komadiće i razbacivao njihove ostatke unaokolo. Bilo je veoma krvavo.” On dodaje na istoj stranici da mu se činilo da je zahvaljujući pisanju “život postao malo manje dosadan”, ali uprkos ovome, on se uvek osećao “usamljeno i nemirno”. “Kako mi se um razvijao, rasla je i svest o telu, sve dok spoznaja njegovih nesposobnosti nije bila dovoljna da mi stvori gotovo fizički osećaj bola. Nije u mom životu bilo ničeg takvog kao što je novi dan - svaki je dan naprosto bio ponavljanje prethodnog, bez ikakve promene ili nade u promenu”. (86-7) Opisujući kako samo što nije ubila mlađu sestru primetivši je u kolevcu svoje lutke, Helen Keler piše u svojoj knjizi *Moj život*: “Tako je to kada se krećemo dolinom dvostruke usamljenosti. Malo znamo o nežnoj ljubavi koju bude umiljate reči, deljenje i drugarstvo.” (NIP “Kosmos”, Centralni odbor Saveza gluвих Jugoslavije, Beograd, 1957, 26.) Eto zašto ona sposobnost govora smatra “ljudskim nasleđem”, a poznato je sa kolikom je upornošću Kristi Braun čitavog svog života pokušavao da to postigne.

18 Kristi Braun, *My Left Foot*, 127.

19 *Nav. delo*, 50.

GOLO LICE²⁰

Moje lice je krigla puna pene.
 Aparat glava za tresak temenjače, peruti.
 Nos je ključ mitesera,
 obraz poligon za tikove,
 obrve za iznenađenja.
 Usta su suptilna carinska zona.
 Na mom licu igra se
 večna fudbalska utakmica
 suprotnih argumenata.

CEPANJE NELOGIČNOSTI²¹

Kad bi tela mogla da se cepaju,
 bilo bi sve po mojoj volji.
 Znam pouzdano da bi moćni čovek sa neba
 meni podario moć cepanja,
 olako,
 kao ključeve od novoizgrađenog stana.
 Po čitav dan bi cepao tela koja
 su nelogična i sklapao nova
 po ukusu, kao *Unicef puzzle*.

Kao što ćemo ubrzo videti, reči koje Kristi Braun upotrebljava u ovom odlomku gotovo su iste kao u bilo kom od odlomaka iz knjige *Moje levo stopalo*, koje smo analizirali u ovom radu. Promena koju smo upravo pomenuli povezana je sa drukčijom tačkom gledanja, skrivenom među ovim redovima:

“Nikada nije mogao baš lako da zaspi i ostajao bi noću budan, dok su ostali hrkali i hrkali, i razmišljao o mnogim stvarima koje je pre oselio nego video, jer nije se mnogo šta videlo iz tragača sa četiri oštre drvene stranice, niti se mnogo šta moglo videti sa prozora koji gleda na ulicu, izuzev drugih kuća na suprotnoj strani, i autobusa, i automobila, i dece koja se igraju i trče po ulici. Neki put bi bila velika tutnjava na nebu, i on bi, podigavši pogled, ugledao aeroplan kako prolazi, i gledao bi ga sve dok od njega ne bi ostala samo tamna mrlja u daljini i onda ništa, a potom bi satima sanjario o njemu i razmišljao o svim ljudima koje on nosi, tako visoko iznad sveta, i kako može da lebdi u vazduhu tek tako, i kuda bi mogao da ide. Želeo je da jednoga dana bude u avionu, mogao je da zamisli kako bi to izgledalo, visoko iznad oblaka čak, sa zelenim komadima zemlje koji se pojavljuju između, a iznad čitavo nebo

20 Siniša Tucić, *isto*, 30.

21 *Isto*, 28. Vidi i belešku 17.

jarkoplavo i beskrajno. Bilo bi to kao da letiš veoma blizu Boga, zamišljao je, i kada bi se bilo gde na nebu mogao pronaći otvor,²² bilo bi moguće ući u raj baš kao da ulaziš kroz zatvoren prozor ili pukotinu na krovu. Možda je to jedini način”, završava on, “na koji je većina ljudi ikada stigla u raj – kao provalnici.”²³

*Vidovitost za vidljivo*²⁴

Rekli smo da se oči mogu, i to je često slučaj, identifikovati sa čitavim ljudskim telom, ili pre sa čitavom ličnošću. One su uvek otvorene prema svetu. Primeri koje smo prikazali dokazuju ovu tezu. Ali predstavljajući telo, kuću koja se sastoji od zidova unutar kojih je čovek zatvoren, oni su i metafora skućenog prostora u kome se on kreće ili miruje, a ukoliko se kreće, to kretanje nije ništa manje ograničeno od prostora u kome to čini. Upravo smo videli kako to izgleda u delima onih autora koji nisu samo zatvoreni unutar zidova sopstvenog tela, već im je i telo fizički zatvoreno između betonskih zidova. Čak i ako bi nekad izašli, teško je reći da li bi se ikada prilagodili “spoljnjem svetu”, makar to bio i svet ljudi koji su u istoj situaciji. “I dalje nisam mogao da prihvatim realnost svega toga – činjenicu da sam sada deo ovog nepoznatog i zbunjujućeg, ovog novog i brzohodnog sveta ljudi i mesta”, rekao je Kristi Braun kad je počeo svakodnevno da odlazi na kliniku, poredeći sebe sa pećinskim čovekom, koji je bio “godinama zatvoren u mraku i skućenosti svog uskog staništa i sada odjednom izbačen u prostrani svet pun vreve, te zuri prazno kao da prvi put vidi svetlost dana i biva zaslepljen svime što se pred njim otkriva”.²⁵

Pesma o starom Vujadinu i dvojici njegovih sinova jedna je od najimpresivnijih epskih pesama jer ne veliča junaštvo odmetnika na megdanu, već junaštvo čoveka koji zna da će i on i sinovi izgubiti oči i koji to prihvata bez žalbe.

Zarobili su ih Turci i odveli u gradić Livno u Bosni. “Na njima je čudno odijelo.”²⁶ Lepota i skupocenost njihovog odela opisana je do detalja primenom gradacije:

Na onome starom Vujadinu,
Na njem binjiš od suvoga zlata,
U čem paše na divan izlaze;

---

22 Vidi prvu stranicu ovog teksta i belešku 2.

23 Kristi Braun, *Down All the Days*, 6-7.

24 Miodrag Pavlović, “Rasprava o očima”, *Ništitelji i svadbari*, BIGZ, Beograd, 1979, 83.

25 Kristi Braun, *My Left Foot*, 131-2.

26 Geoffrey N. W. Locke, “Stari Vujadin”, *Serbian Epic Ballads*, NOLIT, Beograd, 1997, 296.

Na Miliću Vujadinoviću,
 Još je na njem ljepše odijelo;
 Na Vuliću bratu Milićevu
 Na glavi mu čekrkli čelenka,
 Baš čelenka od dvanaest pera,
 Svako pero od po litru zlata.

On vrlo dobro zna šta će im se tamo dogoditi:

Onđe će nas biti i mučiti:
 Prebijati i noge i ruke,
 I vaditi naše oči čarne...

Savetuje svojim sinovima da ne budu “srca udovička”, već da budu “srca junačkoga” i da ne izdaju svoje drugove, jatake i mlade krčmarice kod kojih su “Rujno vino pili u potaji”. Sve što on predviđa, ostvaruje se. Kad su mu slomili kosti i udove, pružili su mu još jednu priliku da izda svoje pomoćnike, pre nego što mu stanu “oči vadit’ čarne”.²⁷ Dajemo ovde ceo dijalog da bismo pokazali razliku između “običnih smrtnika” i nekoga ko je već prevazišao sam sebe i sada se svesno odriče svoga života, spoznavši i njegove loše i njegove dobre strane:

“Kazuj, kučko, stari Vujadine!
 Kazuj, kučko, družinu ostalu,
 I jatake kud ste dohodili,
 Dohodili, zime zimovali,
 Zimovali, blago ostavljali;
 Kazuj, kučko, krčmarice mlade,
 Kod kojih ste rujno vino pili,
 Rujno vino pili u potaji?”

On odgovara:

“Ne ludujte Turci Lijevljani!
 Kad ne kazah za te hitre noge,
 Kojeno su konjma utjecale;
 I ne kazah za junačke ruke;
 Kojeno su koplja prelamale
 I na gole sablje udarale;
 Ja ne kazah za *lažljive* oči
 Koje su me na zlo navodile,
 Gledajući s najviše planine,
 Gledajući dole na drumove
 Kud prolaze Turci i trgovci.”²⁸

Čitav ovaj događaj je ispričala devojka koja ga nije videla. O tome saznajemo na samom početku pesme. Ona kune svoje oči zbog toga:

27 Vidi belešku 31.

28 Geoffrey N. W. Locke, *nav. Delo*, 298-301

Đevojka je svoje oči klela:
“Čarne oči da bi ne gledale!
Sve gledaste, danas ne videste...”²⁹

Uprkos ovome ona započinje priču i vodi je polako, ali sigurno, do kraja. Savremeni srpski pesnik Miodrag Pavlović, razmatrajući ove stihove, kaže da naše oči imaju sopstvenu logiku kretanja i iz tog razloga se mogu kleti.³⁰ On ovo objašnjava kao metaforu čitavog čoveka koji je nešto propustio da vidi. Oči zaslužuju kletvu jer ništa nikada nije bilo važnije da se vidi, a one nisu videle. Slepi pevač ne peva kao čovek bez očiju. On ih ima, ali na nekom drugom mestu,³¹ kao što su i događaji o kojima peva uvek na nekom drugom mestu. Devojka sa očima koje mogu da očaraju nije videla, i to je razlog zašto on mora da peva o tome. On zna vrednost očiju. One su dragocene za čoveka. Njegov junak prvo gubi noge i ruke, bez kojih više ne može da bude ono što je bio. Potom gubi oči, a to znači život, čitavo življenje. Poricati vrednost nečega što se smatra najvažnijim u životu jednog čoveka, nije ništa drugo do junaštvo stvarnog odmetnika. Bez očiju stari Vujadin postaje uzvišen, jer ih se odriče, kao i pevač koji zna da oči čoveka teraju na svakodnevna iskušenja (zlato, blago), a time će njegova pesma biti odbačena.

Pevač u nama budi takođe i strah za oči. Stari Vujadin je prenebregao ovaj strah. On je hajduk. Najpre je prevazišao gubitak samoga sebe, pa tek onda gubitak svojih očiju. On napušta ovaj život kao junak. Vid je bio njegov život. Živeći bez vida, pevač napola živi sopstvenu smrt³² i jedino kroz nju može da stvori novi život onoga što je viđeno.

---

29 Geoffrey N. W. Locke, *isto*, 296.

30 Miodrag Pavlović, *nav. delo*, 80.

31 Uporedi: “Više sam video razumom nego očima. Katkad bih satima sedeo sam u svojoj sobi Nisam slikao ili nešto drugo radio, već sam samo sedeo i zurio u svoj svet, dalek i izvan svega što je ispunjavalo moj svakodnevni život...” (Kristi Braun, *My Left Foot*, 69.)

32 Uporedi sa rečima koje je stari Homer stavio u usta Ahileju kad ga je Odisej našao u Hadu među dušama umrlih:

...ja bih radije bio sebar i služio drugom
koji svojega nema imanja te živi od mrake
nego li vladati mrtvima svim što ne vide sunce!
(Homer, *Odiseja*, XI pevanje, Prosveta, Beograd, 1974, 168.)

Ovo su reči čoveka koji ne vidi. Ništa se ne može uporediti sa sposobnošću da vidimo svetlo. Helen Keler je imala medaljon sa Homerovim likom i pisala o njemu ukazujući na unutarnji svet čoveka koji je ispričao priču o događajima koje nije bio u stanju da vidi kao da ih je video. Njegova priča živi hiljadama godina, pronalazeći svoje mesto u mnogim jezicima i među različitim slušaocima ili čitaocima, ali uprkos svemu, i dalje su postojale “te slepe oči (tražeći) čak i u gipsu svetlost i plavetnilo njegove drage Grčke, ali tražeći uzalud”. Njegovo lice bilo je lice pesnika i čoveka “prožetog tugom” koji je obitavao “u većitom mraku” pevajući:

Pevačeva pesma je “vidovitost za vidljivo”.³³ Ali on prvo mora da prihvatiti da ne može da vidi, da bi stekao pravo “da vidi” iza toga.

Čovekov dom³⁴
(umesto zaključka)

Cilj autora čija su dela ovde posmatrana jeste da prepoznaju sebe, polazeći od toga da su suštinski drukčiji, “surovo drukčiji”³⁵ od ostalih. Oni se bore i sa svojom čežnjom da se pridruže “njima” i sa strahom od promene položaja na koji su navikli. Bilo bi to nalik napuštanju toplog gnezda u kome im nije udobno, ali koje je jedino sklonište što ga oni imaju. Šta će biti ako i to izgube? Nasuprot tome, nije li njihova spremnost da progovore o tome znak da su oni već učinili nešto da prošire sopstveni prostor i pređu granicu i da se približe “običnim ljudima” sa “običnim problemima”?

Posmatrajući “običan svet” iz sedećeg položaja poput Kristija Brauna i Radovana Filipovića, ili “iza očnih jama u beskrajnoj noći”,³⁶ kakav je slučaj sa starim pevačima, kao i iz dubine osećaja nakon dodirivanja nečije šake, kako to čini Helen Keler, i kroz šetnju njihovim stazama, kao što je to činio Siniša Tucić, oni su lagano postali svesni da njegovi problemi i nisu tako obični kako im se to činilo i postali su objektivni posmatračići svog okruženja i vremena. Ali najpre su morali da upoznaju sebe da bi mogli da vide druge. Bez ovoga Helen Keler, na primer, nikada ne bi uspela da se oslobodi ograničenja i da lako piše o svim svojim prijateljima: onima među ljudima, piscima i knjigama, kao i o onima među životinjama, drvećem i najraznovrsnijim stvarima i da izrazi svoje uverenje onoliko jednostavno koliko je to moguće: “Čini mi se”, kaže ona, “kao da u svima nama postoji neka sposobnost da shvatimo utiske i uzbuđenja koja je čovečanstvo doživelo od postanka sveta. Svaki pojedinac, mislim, seća se u podsvesti zelenila polja. žuborenja vode..., pa ni nedostatak vida, ni gluvoća ne mogu mu uskratiti taj dar koji je nasledio od prošlih generacija. Ta je atavistička sposobnost, neka vrsta šestog čula – čulo duše koje u isto vreme vidi, čuje i oseća.”³⁷ Bez ovoga možda sledeći stihovi ne bi bili napisani:

O noći, mračna noći,
Što podnevnog sunca skrivaš sjaj;
Večita tama, potpun mrak,
Bez ikakve nade na ijedan zrak.”

(Helen Keler, *nav. delo*, 103-4.)

33 Vidi belešku 24.

34 Vidi belešku 1.

35 Ovo je jedna od najfrekventnijih reči u knjigama Kristija Brauna.

36 Vladan Nedić, *Vukovi pevači*, Rad, Beograd, 1990, 53.

37 Helen Keler, *isto*, 100.

Ne mogu da napišem pesmu.
Napinjem se, pritiskam pod.
Smrt mi ne ide u misli,
večna pitanja me uopšte
ne zanimaju.
Trpim pritisak čitave okoline
Svom mozgu od danas dajem zadatak
da svaki dan po pola sata
razmišlja o teškoćama...³⁸

Ovaj rad je samo pokušaj i svojevrsni uvod u jedno egzaktno i obiljnije istraživanje, za koje je potrebno mnogo više vremena i više primera, uz učešće stručnjaka iz drugih oblasti ljudskoga znanja, kao i onih koji proučavaju književnost. Poznato je neslaganje u istoriji književnosti o tome da li je uticaj životnih okolnosti na književni rad jednog pisca relevantan ili nije. Neki od zaključaka ovoga rada možda će doprineti boljem razumevanju ovog problema. Njegova aktuelnost relativna je, s obzirom na to da je nastao 1999. i da je u međuvremenu Siniša Tucić u pesmama napustio svoje telo i zašao u sferu virtuelnog, i da je intenzivna okrenutost vizuelnim medijima u prethodnom periodu mogla uticati na odnos percepcije prostora i prostorne odnose u književnom stvaralaštvu autora koji sada stvaraju.

Milica Mima Ruzicic

SPACE AS THE MAIN ELEMENT IN LITERARY WORK OF PEOPLE WITH DISABILITY

Summary

People, whose literary work we are studying here, are totally devoted to their body. Body here replaces all internal space for which they know. Their room, or rarely the house in which they live, turns out to be a real exterior, often the only physical touch with the outside world. Our intention was to discover a role of the concrete walls among which they are closed because of their physical disability as well as the role of eternal darkness in the heroic poems sung by blind old bards and in the story of blind and deaf Helen Keller. These people strongly believe that they are 'cruelly different' from other people with ordinary problems. They struggle both with their long to join to them and with the fear of changing the position they are used to it. It would be like leaving the warm nestle in which they do not feel comfortable, but which is the only shelter which they have. Looking on the other people from their setting position or from 'behind the eye-holes in the endless night' as it was the case with old bards as well as from the deepness of sensations after touching someone's hand, or may-

---

38 Siniša Tucić, "Zadatak mozgu", *isto*, 8.

be through the walking along their paths trying to catch their thoughts and feelings and help, they slowly became aware that these problems are not so ordinary as it seemed. But, they had to meet themselves first to be able to see others.

Key words: Space, literary work, body, room, eye sight.

LITERATURA:

1. Christy Brown, *Down All the Days*, London, 1997.
2. Christy Brown, *My Left Foot*, London, 1997.
3. Mirča Eliade, *Sveto i profano*, Novi Sad, 1986.
4. *Glasovi neba*, Beograd, 1996.
5. Homer, *Odiseja*, Beograd, 1974.
6. Helen Keler, *Moj život*, Beograd, 1957.
7. Geoffrey N. W. Locke, *Serbian Epic Ballads* (antologija), Beograd, 1997.
8. Jurij Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd, s.a.
9. Desanka Maksimović, *Sabrane pesme* (knjiga IV), Beograd, 1990.
10. Miroslav Mandić, *Ruža lutanja* (knjiga VII), Novi Sad, 1999.
11. Vladan Nedić, *Vukovi pevači*, Beograd, 1990.
13. Siniša Tucić, *Betonska koma*, Beograd, 1996.

Vladimir Veličković – *Aigle*, 1985.

Damjan Tatić
Centar za samostalni život invalida
Beograd

KONVENCIJA UN O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Rezime: Nacrt Konvencije o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom trenutno je najznačajniji dokument u oblasti ljudskih prava kojim se Ujedinjenje nacije bave. Na inicijativu Meksika u decembru 2001. godine Generalna skupština UN osnovala je Ad hoc komitet koji će izraditi nacrt Konvencije. Komitet je do sada održao 4 sesije. Početkom 2004. godine Radna grupa eksperata Ad hoc komiteta izradila je tekst nacrta o kojem državne delegacije i posmatrači u Ad hoc komitetu trenutno pregovaraju. Nacrt Konvencije počiva na načelima poštovanja dostojanstva i prava osoba sa invaliditetom da odlučuju o svom životu, nediskriminacije, punog učešća osoba sa invaliditetom u svim sferama društvenog života na ravnopravnim osnovama sa ostalim građanima, poštovanja invalidnosti kao dela ljudske raznovrsnosti, pružanja jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom, rodne i polne ravnopravnosti. Nacrt predviđa obaveze država da izmene ili ponište pravne akte koji nisu u skladu sa Konvencijom, zabrane diskriminaciju po osnovu invalidnosti ustavnim aktima i da donesu odgovarajuće anti-diskriminacijsko zakonodavstvo. Države treba da uključe pitanja koja se tiču osoba sa invaliditetom u glavne tokove ekonomskog planiranja i politike, da se o svim pitanjima konsultuju sa predstavnicima osoba sa invaliditetom i da odmah osiguraju ostvarivanje političkih prava osobama sa invaliditetom, dok će se ekonomska i socijalna prava ostvarivati u skladu sa maksimalnim raspoloživim resursima svake države. Srbija i Crna Gora ozbiljno shvata rad na nacrtu ove Konvencije, angažujući eksperta iz invalidskog pokreta u svojoj delegaciji u Ad hoc komitetu.

Ključne reči: Konvencija o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom, Ad hoc komitet UN, ljudska prava osoba sa invaliditetom, dostojanstvo osoba sa invaliditetom, nediskriminacija, razumne adaptacije, jednake mogućnosti, pristupačnost, invalidski pokret

Osobama sa invaliditetom pripadaju sva ljudska prava i osnovne slobode predviđene opštim instrumentima međunarodnog javnog prava o ljudskim pravima, kao što su Univerzalna deklaracija o pravima čoveka i paktovi o građanskim i političkim, odnosno ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ipak, ni jedan od pomenutih akata izričito ne zabranjuje diskriminaciju po osnovu invalidnosti prilikom ostvarivanja prava garantovanih dotičnim aktom. Doduše, neki od teoretičara, kao i Specijalni izvestilac UN za nadzor nad sprovođenjem Standardnih pravila, tumačili su izraz “druga bitna lična svojstva” iz članova 2 Univer-

zalne deklaracije i međunarodnih paktova o pravima, koji zabranjuju osnove za diskriminaciju u ostvarivanju zagarantovanih prava, tako da ona obuhvata i invalidnost. No, osobama sa invaliditetom u praksi su uskraćivana prava garantovana međunarodno-pravnim aktima i one su se suočavale sa diskriminacijom.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je u decembru 1993. godine Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Standardna pravila UN predstavljaju veliki korak napred u borbi za ravnopravnost osoba sa invaliditetom. Prevedeno, Standardna pravila predstavljaju političke smernice za razvoj mera koji će omogućiti uključenost osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života na osnovama ravnopravnosti. Ona se prvenstveno bave ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, mada se Pravilo 5 o pristupačnosti odnosi na slobodu kretanja i slobodu izražavanja i informisanja, a Pravilo 12 odnosi se na slobodu veroispovesti. Standardna pravila predstavljaju moralnu i političku, ali ne i pravnu obavezu za države koje su ih izglasale, ili su im pristupile (poput SRJ, koja je to učinila 1995. godine). Doduše, ako ih dovoljan broj država sprovodi sa namerom da stvori pravno obavezujuće norme, Standardna pravila mogu postati deo međunarodnog običajnog prava. S obzirom na to da je više od 40 država tokom poslednje decenije usvojilo zakone u koje je unelo elemente Standardnih pravila, može se reći da ona jesu postala deo međunarodnog običajnog prava. Do ovakvog zaključka došao je i Specijalni izvestilac za nadzor nad sprovođenjem Standardnih pravila UN. Ipak, međunarodni invalidski pokret insistirao je na donošenju pravno obavezujuće konvencije kojom bi se garantovala kako ekonomska, socijalna i kulturna, tako i politička prava osoba sa invaliditetom.

U decembru 2001. godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija konsenzusom je usvojila rezoluciju 56/168, kojom je formiran Ad hoc komitet za razmatranje predloga nacrtu Sveobuhvatne i integralne konvencije o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. Do leta 2003. godine Ad hoc komitet održao je 2 sesije, a veći broj članica UN podneo je predloge nacrtu konvencije – Meksiko, Venecuela, EU, Kina, Indija i drugi. Radi efikasnijeg rada, Ad hoc komitet je u junu 2003. doneo odluku o formiranju Radne grupe eksperata koja će proučiti sve ove predloge i sačiniti tekst nacrtu o kome će članice Ad hoc komiteta dalje pregovarati. U januaru 2004. godine Radna grupa razmotrila je sve do tada prispele predloge, sačinila Nacrt Konvencije i uputila ga Ad hoc komitetu, koji je počeo razmatranje Nacrtu na svom 3. zasedanju u maju 2004. Članice komiteta nastavile su pregovore o tekstu Nacrtu na 4. zasedanju od 23. avgusta do 4. septembra 2004. S obzirom na to da je tokom pregovora postignuta preliminarna saglas-

nost samo o nekim od ključnih odredaba teksta Konvencije – o načelima na kojima se ona zasniva, delu člana koji uređuje opšte obaveze država potpisnica i delu člana o nediskriminaciji ravnopravnosti osoba sa invaliditetom, Ad hoc komitet nastaviće rad na tekstu Nacrta Konvencije tokom 2005. godine.

U radu Ad hoc komiteta mogu učestvovati sve države članice Ujedinjenih nacija (do sada je to pravo aktivno koristilo stotinak država), posmatrači, predstavnici organa i agencija UN, predstavnici nacionalnih ustanova za ljudska prava i nevladine organizacije akreditovane pri UN (prevashodno organizacije osoba sa invaliditetom, ali i druge NVO koje se bave ovim osobama). U skladu sa motom međunarodnog invalidskog pokreta “Ništa o nama bez nas”, preporučeno je da državne delegacije u svoje redove uključe osobe sa invaliditetom. Srbija i Crna Gora jedna je od članica UN koja je izuzetno ozbiljno pristupila radu na nacrtu Konvencije, što je, između ostalog, i rezultat velikog angažovanja invalidskog pokreta u Srbiji. Srbija i Crna Gora bila je jedna od 30 zemalja sveta (i jedna od tri istočnoevropske članice UN) čiji je ekspert učestvovao na zasedanju Radne grupe u januaru, kada je pripremljen Nacrt Konvencije koji je prosleđen Ad hoc komitetu. Delegacija Srbije i Crne Gore imala je zapaženu ulogu na 3. i 4. zasedanju Komiteta.

U radu Ad hoc komiteta iskristalisala su se dva donekle oprečna stava. Sve države članice i ostali učesnici na zasedanju Ad hoc komiteta slažu se da Konvencijom treba urediti ljudska prava osoba sa invaliditetom. Ipak, neke od zemalja u razvoju smatraju da se Konvencijom mogu redefinisati već postojeća opšta prava za osobe sa invaliditetom, koja su garantovana važećim instrumentima međunarodnog javnog prava o ljudskim pravima. Ovaj koncept zemlje u razvoju su povezivale sa konceptom međunarodne saradnje, što bi u praksi značilo da bi razvijene zemlje pružale finansijsku pomoć zemljama u razvoju kako bi one ostvarivale prava svojih stanovnika sa invaliditetom propisana Konvencijom. Razvijene zemlje, s druge strane, odlučno insistiraju da je svrha Konvencije propisivanje mera kako bi osobe sa invaliditetom efikasno ostvarivale sva prava koja im već pripadaju po međunarodnom pravu, a ne definisanje nekih novih prava.

Imajući u vidu aktuelnu spoljnopolitičku orijentaciju Srbije i Crne Gore, ekspert naše zemlje u Radnoj grupi i delegacija u Ad hoc komitetu rukovodili su se pre svega stavovima EU, koja je ponudila kvalitetan predlog nacrta Konvencije. Delegacija Srbije i Crne Gore podržavala je i kvalitetne predloge drugih delegacija, kao što su Novi Zeland, Kanada, Meksiko, Australija, Južna Afrika, kao i predloge nekih nevladinih organizacija, poput Svetske federacije gluvih i Mreže žrtava nagaznih mina.

Tokom dve sesije Ad hoc komiteta u maju/junu i avgustu/septembru 2004. vođena je iscrpna rasprava o članu 1. Nacrta Radne grupe, kojim se uređuje svrha Konvencije. Na kraju rasprave predsedavajući je predložio formulaciju teksta koja je obuhvatala većinu predloga i glasila "Svrha Konvencije jeste da promovise, zaštiti i osigura puno uživanje prava i sloboda osoba sa invaliditetom, njihovog dostojanstva i ravnopravnog učešća u društvu". O ovom predlogu delegacije će se izjasniti na sledećim sesijama Komiteta.

Priličan stepen saglasnosti među učesnicima sesija Ad hoc komiteta postignut je oko člana 2. Nacrta, kojim se uređuju načela na kojima će se Konvencija zasnivati. Ta načela su poštovanje dostojanstva i prava osoba sa invaliditetom da odlučuju o svom životu, nediskriminacija, puno učešće osoba sa invaliditetom u svim sferama društvenog života na ravnopravnim osnovama sa ostalim građanima, poštovanje invalidnosti kao dela ljudske raznovrsnosti, pružanje jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom, rodna i polna ravnopravnost. Zemlje u razvoju insistirale su da i međunarodna saradnja bude jedno od načela na kojima će se Konvencija zasnivati, ali razvijene zemlje izrazile su priličan stepen rezerve.

S obzirom na to da je u Radnoj grupi i na zasedanjima Ad hoc komiteta bilo dosta razmimoilaženja o potrebi postojanja posebnog člana o definicijama, dogovoreno je da se o ovom pitanju, koje je bilo uređeno članom 3. Nacrta Radne grupe, ponovo raspravlja kada se usaglasi ostali deo Konvencije. Slično rešenje usvojeno je i u pogledu pitanja punog naziva Konvencije, njene strukture, preambule i mehanizma za nadzor nad sprovođenjem (član 25. Nacrta Radne grupe).

Članom 4. Nacrta Konvencije uređene su opšte obaveze država potpisnica. Propisana je čitava lepeza mera koje države treba da preduzmu kako bi osigurale puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava od strane osoba sa invaliditetom. Treba izmeniti ili poništiti pravne akte koji nisu u skladu sa Konvencijom, preduzeti mere radi uklanjanja običaja suprotnih Konvenciji. Neophodna je zabrana diskriminacije po osnovu invalidnosti u ustavnim aktima država potpisnica i donošenje odgovarajućeg anti-diskriminacijskog zakonodavstva. Da bi se zadovoljile aspiracije zemalja koje insistiraju na međunarodnoj saradnji, u član 4. Nacrta uneta je formulacija iz Konvencije o pravima deteta, da će se ekonomska, socijalna i kulturna prava ostvarivati uz maksimalnu upotrebu resursa kojima država raspolaže, a po potrebi i u sklopu međunarodne saradnje. S druge strane, politička i građanska prava sprovediće se odmah.

Tokom 4. sesije Ad hoc komiteta učinjen je napor da se tekst Nacrta dotera, učini preglednijim i da se nepotrebna preklapanja delo-

va teksta Nacrta Radne grupe izbegnu. Tako su široku podršku dobili predlozi o objedinjavanju u članu 4. odredbi o razvoju istraživanja novih tehnologija, koja se ponavlja u članovima 13. (o slobodi izražavanja i komuniciranja), 19. (o pristupačnosti), 20. (o ličnoj mobilnosti) Nacrta, kao i odredbi o obavezi države da konsultuje organizacije osoba sa invaliditetom, koja se ponavlja u pojedinim stavovima članova 5. (o podizanju nivoa svesti), 6. (o prikupljanju podataka i statistici), 18. (o učešću u političkom i javnom životu), 19. (o pristupačnosti) i 21. (o zdravstvenoj zaštiti i rehabilitaciji).

Pitanja podizanja nivoa svesti društva o osobama sa invaliditetom i borbe protiv negativnih stereotipova i predrasuda o ovim osobama uređeno je članom 5. Nacrta Konvencije. Svi učesnici zasedanja Ad hoc komiteta složili su se o suštini ovog člana, no postojale su razne varijacije u pogledu samih formulacija, koje još uvek nisu usaglašene.

Članom 6. Nacrta Konvencije uređena je materija prikupljanja podataka i statistike. Na ovom članu posebno su insistirale latinoameričke zemlje poput Meksika, Kolumbije, Kostarike, kao i neke afričke zemlje u razvoju. Razvijene zemlje, pre svih EU, izrazile su tokom zasedanja Radne grupe u januaru ozbiljne rezerve i brigu da bi prilikom prikupljanja podataka o osobama sa invaliditetom moglo doći do kršenja prava na privatnost tih lica. Ipak, tokom 3. i 4. zasedanja Ad hoc komiteta i razvijene zemlje su prihvatile unošenje teksta koji bi sadržao garancije za zaštitu privatnosti i sprečavanje zloupotrebe podataka, a predloženo je da se ovaj član unese pored člana o mehanizmima sprovođenja i nadzora nad sprovođenjem Konvencije. Rasprava o ovom članu Nacrta nastaviće se na sledećem zasedanju Ad hoc komiteta.

Po opštoj oceni učesnika zasedanja Ad hoc komiteta, članovi 4. i 7. Nacrta Radne grupe čine srž Konvencije. Član 7. Nacrta uređuje ravnopravnost i nediskriminaciju osoba sa invaliditetom. Države treba da osiguraju jednakost pred zakonom za sve osobe sa invaliditetom, zaštite ih od diskriminacije i preduzmu mere kako bi im osigurale *razumne adaptacije* (“reasonable accomodation”) u svim sferama. Nacrt sadrži zabranu kako direktne tako i indirektno diskriminacije, no države potpisnice još nisu uspele da usaglase opšteprihvatljivu definiciju indirektno diskriminacije. S druge strane, postignut je zavidan nivo saglasnosti oko razumne adaptacije – mera koje treba preduzeti kako bi se osobama sa invaliditetom osiguralo da pod jednakim uslovima uživaju sva prava, a koje neće predstavljati nesrazmeran teret.

Članom 8. Nacrta Konvencije ponovo je potvrđeno neotuđivo pravo na život osoba sa invaliditetom. Pošto je o ovom pitanju u Radnoj grupi vođena dosta intenzivna rasprava, Nacrt je sadržao relativno kra-

tak tekst. Više zemalja u razvoju predložilo je da se tekst proširi odredbama o zaštiti osoba sa invaliditetom u uslovima prirodnih nepogoda i oružanih sukoba, no ovi predlozi nisu dobili bezrezervnu podršku mnogih delegacija.

Materija priznanja jednakih prava i poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom uređena je članom 9. Nacrta Konvencije. Ključna sporna pitanja bila su priznavanje pune poslovne sposobnosti svim osobama sa invaliditetom bez ikakvih izuzetaka i pružanje asistencije tim osobama prilikom ostvarivanja poslovne sposobnosti. Uprkos naporima nekih NVO da se usvoji koncept pune i bezuslovne poslovne sposobnosti, državne delegacije su smatrale da je neophodno početi od pretpostavke poslovne sposobnosti, ali da postoje neki slučajevi kada osobe sa invaliditetom mogu biti lišene poslovne sposobnosti, u zakonski uređenoj proceduri i uz pravne garancije. Tokom 4. zasedanja Ad hoc komiteta postignut je zavidan nivo saglasnosti o spajanju tekstova koje su predložili EU i Kanada. Predlog EU polazi od pretpostavke poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom, ali ova se ipak, u zakonom predviđenim slučajevima i u odgovarajućem postupku, uz pravne garancije, može oduzeti. Kanadski predlog dalje elaborira koncept asistencije licima sa invaliditetom u ostvarivanju poslovne sposobnosti, kad se za tim ukaže potreba.

Članom 10. Nacrta Konvencije uređeno je pitanje slobode i bezbednosti osoba sa invaliditetom. Poseban akcenat stavljen je na pitanje protivpravnog lišavanja slobode, pravnih garancija i kompenzacija u takvim slučajevima, kao i pitanje protivpravnosti prisilne institucionalizacije osim u slučajevima propisanim zakonom, na čemu je EU insistirala. Većina učesnika zasedanja podržala je Nacrt sačinjen od strane Radne grupe.

Zaštita osoba sa invaliditetom od torture, nehumanog, degradirajućeg postupanja i kažnjavanja uređena je članom 11. Nacrta Konvencije. Pomenutim članom posebno je apostrofirana zaštita osoba sa invaliditetom od sprovođenja eksperimenata nad njima, bez slobodnog i informisanog pristanka tih osoba. Akcenat u ovom članu stavljen je na zaštitu od postupanja koje prema osobama sa invaliditetom sprovode nosioci javnih ovlašćenja. Članom 12. uređena je zaštita osoba sa invaliditetom od nasilja i zloupotrebe, pri čemu se polazi od pretpostavke da nasilje potiče od lica koja ne postupaju u okviru službenih ovlašćenja. Državne delegacije u Ad hoc komitetu su se u načelu složile sa suštinom člana 12, no veći broj delegacija predložio je izmene samog teksta kako bi nacrt ovog člana Konvencije bio što precizniji i fokusiraniji. EU je predložila skraćivanje teksta i unošenje odredbi o nezakonitosti nasilnih medicinskih intervencija prema osobama sa invaliditetom, osim u

slučajevima koji su predviđeni zakonom, uz poštovanje najboljeg interesa osoba sa invaliditetom. Takođe je predvidela preduzimanje mera protiv onih koji počine nezakonite nasilne intervencije na osobama sa invaliditetom.

Članom 13. Nacrta Konvencije uređene su mere koje osobama sa invaliditetom treba da omoguće slobodu izražavanja i pristup informacijama. Državne delegacije su podržale suštinu ovog člana Nacrta Konvencije, iako je predložen veći broj izmena teksta kojima se nije diralo u samu srž odredaba Nacrta Radne grupe.

Nacrt Konvencije uredio je materiju privatnog života, doma i porodice osoba sa invaliditetom članom 14. Značajan deo Nacrta Radne grupe odnosio se na pravo na bračni i porodični život osoba sa invaliditetom, kao i njihovo ostvarivanje seksualnosti i reproduktivnih prava. S obzirom na značaj kulturološkog koncepta prilikom razmatranja ovih osetljivih pitanja, različite države članice imale su različite sugestije u vezi sa sadržajem ovog člana. Mnoge islamske zemlje i Vatikan su, recimo, bili protiv pominjanja seksualnosti u konvenciji o ljudskim pravima. EU je insistirala na slobodi izbora osoba sa invaliditetom, poštovanju privatnosti komunikacija tih osoba. Prilikom uređivanja pitanja roditeljskih prava osoba sa invaliditetom, EU je insistirala da invalidnost roditelja sama po sebi ne sme biti osnov za lišavanje roditeljskih prava i založila se za pružanje podrške roditeljima koji su osobe sa invaliditetom.

Članom 15. Nacrta Konvencije uređena je materija samostalnog života i uključenosti osoba sa invaliditetom u lokalnu zajednicu. I kod rasprave o ovom članu Nacrta do izražaja je došla različita kulturološka koncepcija u različitim državama. Tako su neke od zemalja u razvoju (npr. Indija) i islamske zemlje izrazile zabrinutost da se konceptom samostalnog života ugrožava stabilnost tradicionalnih porodičnih zajednica u kojima osobe sa invaliditetom u tim zemljama žive. S druge strane, razvijene zemlje insistirale su na odredbama kojima se potencira pravo na izbor osoba sa invaliditetom i postojanje odgovarajućih službi podrške u lokalnim zajednicama gde te osobe i žive.

Nacrt Konvencije se u članu 16. bavi položajem dece sa invaliditetom. Ipak, zbog oskudice u vremenu i različitih stavova, Radna grupa sačinila je tekst koji u najvećoj meri ponavlja već važeće odredbe Konvencije UN o pravima deteta. Neke državne delegacije izrazile su zabrinutost zbog dupliranja odredbi međunarodnog javnog prava.

Članom 17. Nacrta Konvencije uređene su mere kojima se osigurava pravo na obrazovanje za osobe sa invaliditetom. Iako Nacrt Radne grupe govori pre svega o deci sa invaliditetom, brojne delegacije insi-

rale su da se ovaj član bavi obrazovanjem za sve osobe sa invaliditetom, a ne samo obrazovanjem dece. Sve državne delegacije koje su učestvovala u debati o ovom članu Nacrta apostrofirale su njegov značaj, a mnoge su dale i konkretne predloge za preciziranje i fokusiranje određenih odredbi.

Nacrt Konvencije uređuje značajnu materiju učešća osoba sa invaliditetom u političkom životu i upravljanju javnim poslovima članom 18. Državne delegacije podržale su jednodušno suštinu ovog člana, ali su podnele veći broj tekstualnih izmena s namerom da učine jasnijim odredbe o merama koje osobama sa invaliditetom treba da omogućе vršenje aktivnog i pasivnog biračkog prava, učešće u političkim partijama i javnoj administraciji i raznim nevladinim organizacijama.

Članom 19. Nacrta Konvencije uređena je materija pristupačnosti. Državne delegacije su ovom pitanju posvetile veliku pažnju, zdušno podržavajući suštinu predloga Radne grupe, ali predlažući niz izmena i dopuna teksta usmerenih na fokusiranje i preciziranje odredbi. U nastavku neformalnih pregovora državnih delegacija o nacrtu ovog člana Konvencije tokom sledećih zasedanja Ad hoc komiteta, ekspertu Srbije i Crne Gore poverena je uloga predsedavajućeg tih konsultacija.

Nacrt Konvencije članom 20. uređuje materiju lične mobilnosti. Pored odredbi o univerzalnom dizajnu, koje su već delimično pokrivene članom 19. Nacrta, ovaj član uređuje materiju asistivnih tehnologija i ljudske asistencije.

Članom 21. Nacrta Konvencije uređena je materija prava na zdravlje i rehabilitaciju. Mnoge državne delegacije, poput EU i Meksika, istakle su da je pitanje rehabilitacije mnogo šire od čisto medicinskog fenomena i predložile da se ovaj član bavi samo medicinskom rehabilitacijom, a druge, poput Indije, Izraela, Jemena, Libana, predložile su usvajanje dva odvojena člana, jedan o zdravstvenoj zaštiti i jedan o rehabilitaciji.

Nacrt Konvencije uredio je mere za ostvarivanje prava na rad osoba sa invaliditetom članom 22. Državne delegacije saglasile su se da je osobama sa invaliditetom neophodno omogućiti da ostvare pravo na rad, ali su na donekle različite načine predlagale spisak potrebnih mera. EU je predložila uopštenije formulisanje mera uz argumentaciju da bi nabranje pojedinih mera bilo kontraproduktivno jer bi se države osećale obaveznim da sprovedu samo izričito navedene mere. EU je takođe insistirala na konceptu *razumnih adaptacija* (“reasonable accommodation”) na radnom mestu za zaposlene osobe sa invaliditetom. Druge države predlagale su iscrpne liste mera.

Članom 23. Nacrta Konvencije uređena su pitanja socijalne sigurnosti i adekvatnog životnog standarda osoba sa invaliditetom. Mnoge od

zemalja u razvoju podržavale su prilično preskriptivan i detaljan tekst Nacrta Radne grupe, povezujući osiguravanje adekvatnog životnog standarda sa međunarodnom saradnjom, tj. finansijskom podrškom razvijenih zemalja i međunarodnih agencija. Razvijene zemlje, pre svih EU, zalagale su se za manje preskriptivan tekst i upozoravale na opasnost od ponovnog formulisanja već uređenih prava iz Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Nacrt Konvencije je članom 24. uredio materiju mera za učešće osoba sa invaliditetom u kulturnom i sportskom životu. Veći broj državnih delegacija, pre svih EU, izrazile su bojazan da bi suviše preskriptivan tekst Nacrta ponuđen od strane Radne grupe mogao, suprotno namerama predlagača, da sputa i ograniči, umesto da podstakne uživanje prava u sferama kulture i sporta od strane osoba sa invaliditetom.

Konvencija o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom trenutno je najznačajniji akt iz sfere ljudskih prava kojim se Ujedinjene nacije bave. Oči celokupne stručne javnosti koja se bavi pitanjima ljudskih prava uprte su u Ad hoc komitet, a njegov rad se pomno prati. Kao i kod drugih akata iz oblasti ljudskih prava (npr. paktova o građanskim i političkim, odnosno ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima) i Konvencija o promovisanju i zaštiti ljudskih prava osoba sa invaliditetom iziskuje vreme, strpljiv i temeljit rad kako bi se došlo do najkvalitetnijeg mogućeg teksta koji bi bio prihvatljiv za što veći broj država koje bi Konvenciju potpisale i ratifikovale, ili joj pristupile. Ohrabruje činjenica da su tokom zasedanja Ad hoc komiteta državne delegacije nedvosmisleno izrazile političku volju i posvećenost usvajanju kvalitetne konvencije u najkraćem mogućem, realnom roku. Saradnja, otvorenost i kontinuirana interakcija između državnih delegacija i nevladinih organizacija osoba sa invaliditetom predstavlja dodatan kvalitet u radu, svojevrsnu dobrodošlu novinu u metodologiji delovanja sistema Ujedinjenih nacija i zalog koji garantuje usvajanje kvalitetnog akta koji će odgovarati interesima osoba sa invaliditetom. Posebno apostrofiranje zaslužuje i ozbiljan, temeljit i pozitivan pristup Srbije i Crne Gore radu na nacrtu Konvencije. Posle inicijative organizacija osoba sa invaliditetom, nadležni državni organi uključili su se u rad na Konvenciji, obezbeđujući pri tome kontinuirane konsultacije sa organizacijama osoba sa invaliditetom i učešće eksperata tih organizacija u državnoj delegaciji. Na ovaj način Srbija i Crna Gora je i doprinela porastu ugleda naše zemlje u izuzetno delikatnoj materiji zaštite i promovisanja ljudskih prava. Ohrabruje činjenica da je naša zemlja već ostvarila jednu od obaveza koje Nacrt Konvencije predviđa – ustavnopravnu zabranu diskriminacije po osnovu invalidnosti (stav 3. člana 3. Povelje o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore), a ukoliko Narodna skupština

Republike Srbije usvoji Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, još jedna od obaveza iz članova 4. i 7. Nacrta Konvencije biće uspešno realizovana i pre no što konačni tekst Konvencije bude usaglašen pod okriljem Ujedinjenih nacija.*

Damjan Tatic

CONVENTION UN RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

Draft Convention on Promotion and Protection of Rights and Dignities of Persons with Disabilities is currently the most significant human rights treaty that is being prepared within the UN framework. In December 2001, at the initiative of Mexico, UN General Assembly set up Ad Hoc Committee that will be in charge of drafting the Convention. So far Committee had 4 sessions. Early in 2004 Working group of experts of Ad Hoc Committee came up with draft text that is currently discussed by state delegations and observers in the Ad Hoc Committee. Draft of Convention is based on the principles of respect for dignity and right of persons with disabilities to decide about their lives, non-discrimination, full participation of persons with disabilities in all spheres of social life on basis of equality, respect for disability as part of human diversity, sex and gender equality. Draft prescribes for obligations of states to amend or nullify the acts contrary to the Convention, to prohibit discrimination on ground of disability in their Constitutional Acts, and adopt appropriate antidiscrimination legislation. States should mainstream disability issues into all economic planning and policies, consult representatives of persons with disabilities on all relevant issues and immediately ensure realization of political rights of persons with disabilities. Economic and social rights of persons with disabilities shall be realized to the maximum extent of each state's available resources. Serbia and Montenegro takes work on drafting of this UN Convention very seriously and it has engaged disability movement expert to be member of its' delegation to UN Ad Hoc Committee.

Key words: Convention on Promotion and Protection of Rights and Dignities of Persons with Disabilities, UN Ad Hoc Committee, human rights of persons with disabilities, dignity of persons with disabilities, non-discrimination, reasonable accomodation, equal opportunities, accessibility, disability movement.

---

* Autor teksta je ekspert Srbije i Crne Gore u Radnoj grupi Ad hoc komiteta Ujedinjenih nacija za izradu nacrta Konvencije o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom i član državne delegacije Srbije i Crne Gore koja učestvuje u radu Ad hoc komiteta UN.

TOKOVI

Kristi Braun
književnik

ONO ŠTO BI MOGLO DA BUDE

Bio sam uzbuđen zbog svog prvog odlaska u Kliniku. Nisam imao ni najmanju predstavu kako to izgleda. Zamišljao sam hladne mermerne zidove, ljude obučene u belo i stalan miris dezinfekcionih sredstava.

Tog nezaboravnog ponedjeljka pre podne, ambulatna kola Sv. Jovana zaustavila su se ispred naših vrata oko devet i trideset; uplašeno sam zurio kroz prozor. Uvek sam mislio da su ambulatna kola na neki način povezana sa sahranama: mračni objekti koji sleđuju duh, puni krvavih tela.

Međutim, vozač je bio veseo, nasmejan čovek koji je pomogao ocu da me podigne. Zbog toga sam se malo manje plašio. Čim sam seo na sedište, pogledao sam svoje saputnike – pacijente. Video sam da sam bio zapravo najstariji među njima. Ispred mene, na nosilima ležalo je detence, ne veće od bebe, sa stisnutim šakama, savijenim, iskrivljenim nogama i glavom u neobičnom uglu u odnosu na ostatak njegovog tela. Pored njega sedela je devojčica sa sjajnom zlatnom kosom i veoma krupnim očima. Bila je vrlo lepa, ali su joj noge bile tanke i izobličene, kosti su joj izvirivale, a nemirne, stisnute šake bile su poput mojih, samo manje i krhkije. Sve vreme se smešila i pokušavala da iz očiju skloni svoje plave loknice. Na sedištu do mene ležalo je malo dete, potpuno inertno, sa ukočenim, zaledenim crtama lica, koje su bile bezizražajne, izuzev očiju, koje su se nemirno i radoznalo vrtele. Ta dva oka bila su jedino živo kod njega – bila su kao dva osvetljena prozora u mračnoj kući.

Konačno su ambulatna kola ušla u Ulicu Merion i zaustavila se ispred velike kameno-sive zgrade.

Pogledao sam kroz prozor. Bio je to dugačak širok prolaz sa impresivnim zgradama sa obe strane. Odzvanjao je gotovo neprekidnom bukom motora. Svi koji su njime prolazili delovali su veoma zaposleno, kao da su svi išli na neke važne konferencije. Nije to bilo tako neprirodno kao što se činilo, jer sam kasnije saznao da se na suprotnoj strani uli-

ce nalaze zgrade vlade, gde se obavljao komplikovani posao upravljanja čitavim narodom.

Okrenuo sam se i pogledom uhvatio dr Vornantsa kako silazi niz stepenice zgrade pred kojom smo se zaustavili. Smirio sam se kad sam ga ponovo ugledao.

Nisam mogao da hodam, a koliko sam mogao da vidim, nije bilo nikakvog znaka tragača niti kolica da me uguraju u zgradu. Pogledao sam dr Vornantsa i on mi je uzvratio pogled.

“Moraću opet da izigravam snagatora, stari moj”, reče sležući ramenima.

Onda me je zgrabio za noge i prebacio preko leđa. Dok me je nosio uz stepenice, video sam zlatnu pločicu na kojoj je pisalo:

“Dablinska ortopedska klinika” .

“Ovo zvuči loše”, rekoh sam sebi. Pitao sam se šta to užasno veliko ime, uopšte, znači?

Iz svog položaja preko ramena dr Vornantsa nisam mogao baš dobro da vidim ono što me je okruživalo, ali kako sam stalno gledao u pod i donje delove zida, znao sam da prolazimo pravo kroz zgradu. Sišli smo niz stepenice, neko vreme prolazili kroz hodnik u polumraku, na kraju otvorili rasklimana stara vrata i ponovo izašli na svetlost dana.

“To je bilo jedno putovanje”, rekao je dr Vornants između dahtanja. “Sad na drugo.”

Mogao sam da vidim da smo na nekakvom polju ili nečem takvom jer trava je bila s obe strane peščane staze kojom sam nošen, i kada bih podigao glavu sa njenih donjih uglova, mogao sam da nazrem drveće svuda oko nas. Ali zaista nisam bio raspoložen da se divim pejzažu. Nisam ni bio u situaciji da tako nešto činim, jer sam mogao da osetim kako mi se doručak, koji sam sat vremena ranije pojeo, vraća u grlo pri svakom koraku dr Vornantsa. Morao sam da držim grlo zatvoreno ne bih li ga zadržao.

“Evo, Hrapava staza se završava, Kristi – od sad pa nadalje!”, rekao je dr Vornants zadihano.

Uspeo sam da izvijem glavu i bacim pogled na dugu, usku drvenu zgradu, jednospratnicu, koja je ličila na gimnastičku dvoranu. Kako smo joj se približili, čuo sam zvuke dečjih glasova, i smeh i plač – uglavnom je podsećalo na vrištanje.

Doktor je, gurnuvši, otvorio vrata i ušao, i dalje me noseći preko ramena. U trenutku kada smo ušli, čitava sila glasova pogodila me je gotovo fizičkim osetom. Buka je bila stravična. Deca su plakala, kenjkala, vrištala, udarala igračkama i svime što su mogla da pronađu o zidove i o pod, mlatila nogama u vazduhu, tapkala stopalima, puzala i migoljila

se jedno preko drugog, poput rakova. Bilo je užasno. Pogledao sam oko sebe čim me je dr Vornants spustio na pod i zapitao se da nisam doveden na pogrešno mesto, jer sam opazio da nije bilo nijednog deteta starijeg od najviše tri godine. Pomislio sam da to mora da je nekakvo obdanište ili jaslice. Otkrio sam da je jedina odrasla osoba u prostoriji, sem dr Vornantsa i mene bio mladić u kome sa prepoznao gospodina Galahera. Nasmešio se kad me je ugledao – a ja nakon toga pomislih da je on vrlo hrabar čovek.

“Ovoga jutra nema terapije, Kristi”, rekao je dr Vornants sa osmehom dok je prolazio kraj mene noseći dve bebe u naručju na drugi kraj prostorije. “Samo se opusti i posmatraj.”

A ipak, bila je to terapija po sebi, samo posmatrati. Bio je to na-log, upućivanje u ljudsku patnju, novo, prilično zastrašujuće iskustvo za nekoga ko, doskora, nikada nije video život izvan sopstvenog doma. U svetlosti ovog, sve zajedno novog aspekta života, ono što sam video u Lurdu, bilo je samo senka. Ovo je bila suština, ispunjenje strepnje. Pacénici, koje sam sreo u Pećini u Lurdu, svi su bili zreli ljudi, svi odrasli muškarci i žene, neki u velikim mukama, naravno, ni sa čim do uništenog života iza i ispred sebe, ali još uvek prilično sposobni da shvate sopstvenu patnju ili da se, konačno, pomire s njom. Ali ovde nije bilo ničeg takvog – ovde nije bilo razumevanja, samo bespomoćnost, bespomoćnost i užasavajuća slika savijenih mršavih beba sa iskrivljenim malim udovima, izobličanim, izopačenim crtama lica. Neki su ležali na podu, tromi i nepokretni, poput praznih vreća, namerno razbacanih tamo-amo po sobi. Drugi su se grčili u neprekidnom kretanju, kretanju u kome su se njihova mala tela tresla kao da je električna struja konstantno prolazila kroz njih, zbog čega su se grčili, koprcali i trzali u neprestanim bolovima, s ručicama stisnutim i priklještenim kao u procepu, s iskrenutim glavama. Odjednom sam po prvi put shvatio kaka sam sâm izgledao kao dete.

Mogao sam da ih sažaljevam, tako mlade, tako bespomoćne, i tako potpuno zavisne od drugih, ali nisam jer sam se sećao kako me je jednom gorko povredio pogled sažaljenja. Umesto sažaljenja, počeo sam da saosećam sa njima, da osećam naklonost prema toj deci, povezanost koja mi je omogućila da vidim i *osetim* stvarne ličnosti koje su se nalazile iza lica s grotesknim pokretima i napetih, zgrčenih udova, svojevrstu bratsku sklonost koja mi je dozvoljavala da vidim iza uvrnutih mišića i kostiju, do zarobljenih umova koji su se nalazili unutra. Uvideo sam da nisam jedini koji je iza rešetaka.

Kada sam toga dana stigao kući, cela se porodica okupila oko mene želeći da sazna kako je na Klinici. Ali ja nisam mogao ništa da kažem

jer sam video nešto i osetio nešto što nikakve moje reči nisu mogle da opišu.

Posle nekih nedelju dana na Klinici, a za to sam se vreme kako je to dr Vornants naznačio, “prilagođavao”, lagano sam uveden u način lečenja, otkrio sam da je zaista bilo slično onome kako su me lečili kod kuće, osim što je, naravno, bilo na mnogo širem, mnogo organizovanijem stupnju. Vežbe na Klinici bile su detaljnije, zamršenije – i mnogo teže za izvođenje. U početku, da budem potpuno iskren, osećao sam se prilično glupo dok sam ih radio: osećao sam da me je bilo smešno videti među decom, koje je bila puna soba, da je pomalo glupo što moram da radim iste vežbe kao oni – u stvari, osećao sam se kao slon među mnoštvom mačića. A bio sam uveren da sam tako i izgledao.

Često, dok sam se na stomaku provlačio između dece – ovo je sve bio deo vežbi jer mi nije bilo dozvoljeno da se krećem na zadnjici kao nekad – zaustavio bih se odjednom kao da po prvi put postajem svestan svoje okoline, polako pogledao iskrivljene i inertne oblike koji su ležali oko mene na podu, lica dr Vornantsa i gospodina Galahera dok su se savijali nad decom, plafon sa čvornovitim gredama braon boje, drvene zidove sa visokim prozorima kroz koje sam nazirao plavo nebo, i beli oblak, i zeleno lišće na drveću napolju u bašti – video bih sve to i gotovo iznenada zastao bih i zapitao se:

“Šta ja, Kristi Braun, radim ovde? Šta mi sve ovo znači – ovo nepoznato mesto koje zovu Klinikom, ta dvojica lekara koja se kreću oko u košuljama zakopčanim do grla, ta ubogaljena deca, sa svojim smešnim, iskrivljenim telima i obešenim glavama – kakve veze ja imam sa svim tim? Zašto sam ja ovde, na ovom neobičnom mestu, umesto da pišem kod kuće u sobi u kojoj sam spavao?”

Da, bila je to istina. Do tada se još nisam bio privikao na “spoljni svet”. Još uvek nisam mogao da prihvatim realnost svega ovoga – činjenicu da sam sada bio deo ovog nepoznatog i zbunjujućeg, ovog novog i brzohodnog sveta ljudi i prostora. Bio sam kao pećinski čovek, godina na zatvoren u mraku i skučenosti svoga uskoga staništa i sada najednom izbačen u prostrani svet pun vreve, te zuri u prazno kao da prvi put vidi svetlost dana i biva zaslepljen svime što se pred njim otkriva.

Više puta, dok sam klečao na podu slepo zureći ispred sebe, osetio bih da me neki nožni palac bocka otpozadi. Trgao bih se i osvrnuo oko sebe, a to bi dr Vornants stajao nada mnom i smešio se.

“Opet sanjariš!”, rekao bi mi. “Razmišljaš o svim knjigama koje jednoga dana nameravaš da napišeš, e? Trgni se iz toga, stari moj! Tu je posao koji treba uraditi, znaš.”

Da, znao sam da *jeste* tu posao koji treba uraditi, i to priličan posao. Posao koji se ne može okončati za godinu, dve, ili čak pet godina –

posao, u stvari, za koji će biti potreban jedan ljudski vek. Znao sam to sasvim dobro. A ipak, nisam mogao da ne zastanem i ne pomislim na sve što mi se dogodilo pre no što sam saznao da *bi* takav jedan posao *mogao* da se uradi. Nisam mogao a da, tu i tamo, ne pomislim na stare dane – ne na *dobre* stare dane za mene, već pre na mračne stare dane, dane kada nisam imao čemu da se nadam ili zbog čega da živim, kada nisam imao ništa da ublaži bol neposredne sadašnjosti ili obasja mrak daleke budućnosti, ništa, u stvari, do bol i ogorčenost koja je rasla sa rastućom svešću o sebi i patnji koju nisam mogao da razumem i koju sam mrzeo.

Da, to je bilo tačno. Mrzeo sam vlastitu patnju, prezirao je. Mučilo me je, bio sam revoltiran samom pomišlju da sam stvoren drukčiji – surovo drukčiji – od ostalih ljudi. A ipak, ubrzo ću shvatiti da je baš sama patnja, koju sam u najgorim svojim trenucima smatrao kletvom Božjom, ta koja će uneti nepoznatu lepotu u moj život.

Odlazio sam na Klinik tu negde oko godinu dana kada se to dogodilo. Bilo je jedno lepo prolećno prepodne u aprilu. Klinika je upravo bila zatvorena do idućeg dana. Službenik hitne pomoći odveo je decu do kola koja su čekala i ja sam ostao poslednji. Sedeo sam u rasklimanim starim kolicima, u kojima su me na Klinici prevozili, uživao sam napolju na toplom aprilskom suncu, opažajući da je trava zelena i sjajna i slušajući kako grane drveća šume i romore na svežem povetarcu. Sve je bilo tiho jer je prostorija Klinike iza mene bila potpuno prazna. Još nisu došli da me odvedu do ambulantskih kola.

Iznenada sam čuo buku koja je dolazila s udaljenog kraja šljunkovite staze. Bio je to zvuk lakih koraka. Podigao sam pogled sa zemlje gde sam besposleno stopalom razbacivao neko opalo lišće. Pogledom sam uhvatio nešto crveno kako se kreće kroz drveće na vrhu staze. Tada je figura zaobišla malu krivinu i ušla u moj vidokrug. Bila je to neka devojka.

Opet sam brzo savio glavu i trudio se veoma uporno da izgledam u potpunosti zaokupljen pomeranjem zgaženog lišća tamo i ovamo. Čuo sam da se koraci približavaju. Mora da mi je sada veoma blizu, rekao sam sebi. Nisam želeo da pogledam gore, znajući da ću verovatno morati da razgovaram s njom i znajući da ne bih mogao da govorim normalno. “Ne budi lud”, rekoh sebi.

Podigao sam uplašeno pogled ka nepoznatoj devojci, koja je došla na nekoliko stopa od mene. Beše to kao da sam ugledao viziju. Zeleno lišće je bilo na drveću u pozadini i talasaste senke grana na rosnoj travi. Sunce se otpozadi mešalo sa njenom svetlom kosom, rasipalo se u njoj, te se činilo kao da je okružuje oreol. Zraci sunca oko nje potpuno su me zaslepili.

Međutim, kad se približila, video sam da je bila malo iznad prosečne visine, smeđe kose i zelenih očiju. Crte lica su joj bile posve kao u klasične lepotice; imale su tako oštre obrise, bile su tako fino isklesane i jasne, kao da su izvajane od čistog belog mermera. Sveža rumen toga prolećnog jutra bila joj je na obrazima i izvesna mirnoća, koja me je nagonila da piljim i piljim. To je bilo nepristojno od mene, znao sam, ali sam bio gotovo nemoćan da skrenem pogled. Sećam se kako sam prilično razgovetno rekao sebi dok se približavala: “Ovo je najlepša devojka koju sam ikada video”.

Primetivši da u blizini nema nikog osim mene, činilo se za trenutak da okleva, a onda je sigurno prišla mojoj stolici:

“Da li je gospodin Galaher tu negde, molim vas?”, upitala je uz osmeh.

Jezik mi se potpuno zavezao. Nije to bilo samo zbog moje uobičajene teškoće s govorom.

Na kraju sam izbrundao da će se gospodin Galaher uskoro vratiti, a ona se ponovo nasmešila i prošla pored mene u praznu prostoriju Klinike.

Prošlo je nedelju dana i baš sam hteo da odustanem od nade da ću je ponovo videti, kada sam jednog četvrtka ujutru došao na Kliniku i prvo što sam ugledao, dok su me gurali kroz vrata, bila je ista ta devojka. Klečala je kraj jednog deteta i skidala mu kaput.

Polako, malo po malo kako su dani odmicali, uspeo sam da saznam sitnice o njoj: diplomirala je – što me je isprva pomalo plašilo – bila je iz Galveja, i konačno, zvala se Šila.

Sedeći u svom uglu, gledao sam je i video kako joj se kosa rasula po licu dok je klečala i čavrljala sa decom, kako ju je zamahom ruke nestrpljivo sklonila unazad. Kada je neočekivano prebacila pogled ka meni, okrenuo sam glavu i ispuštio nekakav zvuk.

Kasnije, jednoga jutra, osećao sam naročito razočaranje; osećao sam se sasvim bedno dok sam sedeo oslonjen o zid oborenih očiju i misli izgubljenih u crnoj jami pesimizma. Osećao sam kako klizim nazad u staro osećanje depresivnosti i beznađa, koje je tu i tamo dolazilo usmerivši se ka meni iz prošlosti. Tada mi je neki glas iznenada rekao:

“Razvedri se, Kristi!”

Trgao sam se i otkrio da mi se Šila sa sredine prostorije ohrabrujuće smeši. Taj jedan osmeh trgao me je iz depresije.

Nakon toga smo se prilično dobro upoznali. Počeo sam da radim svoje vežbe sa više volje. Onda jednoga dana, veoma smelo, doneo sam joj pismo koje sam prethodne noći izdiktirao svome bratu. Ponela ga je kući, pročitala ga i sledećeg jutra donela odgovor.

Naravno, nisam odugovlačio sa odgovorom na ovo pisamce, i tako smo počeli da se dopisujemo. Tako sam otkrio način za rušenje jedne od najvećih, ako ne i najveće barijere, između mene i drugih ljudi – velike govorne barijere. Ono što ne bih mogao da kažem svojim usnama, izrazio bih na hartiji.

Zidovi su oko mene, u stvari, još uvek bili veoma visoki, ali sam ih jedan po jedan savlađivao.

Savlađivao ih – da, oslobađao se iz njih – da. Ali šta se nalazilo iza ovih zidova? Ljudi su uopšteno govorili o “slobodi”, o “emancipaciji” i “oslobođenju” od fizičke patnje. Ali ja sam shvatio da nije bila reč samo o prevazilaženju vlastitog hendikepa ili, napokon, o borbi protiv njega kao da sam hrabri mali heroj, već i o tome da imam njih da me potapšu po leđima i da mi kažu da ću uskoro to dostići. Ako su pod “tim” podrazumevali fizičku nezavisnost na kraju, to je sve bilo u redu, ali ako su, takođe, podrazumevali *potpunu* nezavisnost, *potpunu* slobodu od svih mentalnih i emotivnih konflikata, onda su prilično grešili. Onda su sve te milozvučne fraze kao što su “sloboda” i “oslobođenje” bile prazne. Sada sam sâm shvatio da bol i gorčina koje sam osećao u prošlosti za vreme svoje “zatvorenosti”, dok sam još bio iza svojih rešetaka, nisu bili ništa u poređenju sa bolom i gorčinom koje sam sada osećao, baš u vreme kada sam se oslobađao lanaca, kada je moja stara beznadežnost bila zamenjena prilično razumnom mogućnošću oporavka. Sada sam osećao bol koji pametni ljudi pokušavaju da preruše nazivima “buđenje” i “prosvećenje”. Ovo nije bila detinja melanholija koja je dolazila i odlazila poput aprilskih pljuskova, već bol odraslog, koji je mogao da dođe, takođe i da prođe, ali koji je ostavljao utisak, dublji *ožiljak* u mojoj svesti. Osećao sam da dolazim do veće, upornije spoznaje o sopstvenim potrebama, a to je, samo po sebi, bilo dovoljno bolno. Ali bol se produbio kad sam spoznao i nemogućnost pronalaženja bilo kakvog izraza za takve potrebe, kada sam uvideo da bez obzira na to koliko bih, možda, vremenom prevazišao svoja fizička ograničenja, moj život, moj unutrašnji emotivni život, život koji je na kraju jedino i bio od važnosti, nikada neće, nikada ne može stvarno biti “normalan”. Moraće samo da leži skriven u meni, potisnut, umesto da se izražava.

Vremenom, zapravo, i uz pomoć Klinike, možda bih toliko prevazišao sebe – da bih bio u mogućnosti da vodim normalan život, ili, barem, nešto običniji, nezavisniji. Ali znao sam, duboko u sebi, da će uvek nešto nedostajati – nešto što nikada neće upotpuniti sliku ili dozvoliti delovima mozaika da se sklope u jednu savršenu celinu. Uvek će neki deo nedostajati. Moja boljka ipak nije bila “neizlečiva”. Ali nešto drugo jeste – nedostajao mi je zaista “normalan” ljudski izraz i veza. Bez obzira na to koliko bih možda dobro savladao svoj hendikep, nikada ne-

ću biti normalna ljudska individua koja vodi normalan život. Stara “razlika” uvek će ostati. Tako sam očajnički želeo da volim i budem voljen, ali...

Bila je to gorka spoznaja, ali istinita, neophodna. Šta bih imao od toga kada bih, kojim slučajem, zatvorio oči i okrenuo leđa pred svakom neprijatnom činjenicom u vezi sa sobom? Mnogo puta sam se kolebao da tako postupim, ali samo sam malo duže odlagao konačno iskušenje. Moralo je jednom da dođe. Došlo je, rastužilo me, ogorčilo za neko vreme, ali me je na kraju, ipak, osnažilo iznutra. Ako ne mogu nikada stvarno da budem poput drugih ljudi, onda bih barem mogao da budem poput samoga sebe i izvučem iz toga ono najbolje.

Tako se zbilo da je, napokon, Šila postala najbolji prijatelj kog sam mogao naći. Bila je kao ogledalo u kome sam mogao da vidim sebe bez maske. Ona je bila prva prekretnica u mom životu odraslog i uz nju sam naučio da idem svojim putem, a da usput ne upadnem ni u jednu od jama. Pisali smo dosta jedno drugome, moja su pisma bila sanjalačka, maštovita, a njena puna mudrosti:

“U jednom od svojih pisama kažeš kako neki ljudi misle da si heroj, a kako se ti ne osećaš baš herojski. Nisam sasvim sigurna šta je to heroj, ali evo moga mišljenja o tebi: Dobri Bog ti je dao izvanredan razum i umetničku crtu. Dao ti je takođe i fizički hendikep. Sa naprednom duhovnom opremom tvoja sadašnja borba protiv atetoze¹ neizbežna je... Seti se i svoje majke, bez čijeg bi se zdravog razuma pretvorio u najzazornijeg mladog čoveka koji uvek govori o ‘*onome što bi moglo da bude*’...”

Imam kod kuće u svojoj radnoj sobi malu kutiju braon boje, koju krijem, u kojoj se nalaze sva pisma koja sam dobio od Šile, povezana komadićem nežne plave trake. Ukupno trideset dva... brojao sam ih pre neki dan...

(Odlomak iz knjige: Christy Brown, *My Left Foot*,
Minerva Press, London, 1997, 126-138,
prevela Milica Mima Ružičić)

---

1 athetosis (grčki) – nevoljni, besciljni pokreti mišića, crvoliki pokreti – jedan od vidova ispoljavanja cerebralne paralize (prim. prev.).

INTERVJU

Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo
Beograd

LJUDI ISTOG REDA

Invalidi predloženim Zakonom protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom treba da dobiju apstraktnu pravnu jednakost i efikasna pravna sredstva koja prinudno nameću tu jednakost onima koji bi da je naruše, kaže magistar prava Predrag Vukasović, i sam invalid.

Lična karta, krštenica, radna knjižica i pasoš dokumenta su koja regularno dobija svaki građanin i većina ljudi misli da je to prirodno i normalno. Ali, bez obzira na sve zakonske propise, nađe se neki policijski službenik koji samoinicijativno zaključi da neko ne može, recimo, da dobije ličnu kartu, mada nije ni kriminalac, ni državni neprijatelj.

Jedini, uslovno rečeno, greh tog građanina je trajna i teška invalidnost, uz medicinsku dijagnozu da nema očuvanu inteligenciju. A, poznato je da kad nemate ličnu kartu, zvanično niste ni građanin zemlje, nema vas u biračkom spisku, ne možete da ostvarite prava koja vam regularno pripadaju. Ove i slične probleme gotovo svakodnevno na svojoj koži osećaju osobe sa invaliditetom, čiji život čine razne prepreke i barijere, počev od kućnog praga koji najčešće ne mogu ni da pređu.

Da se sve to promeni potrudila se grupa pravnih stručnjaka nevladine organizacije Centar za unapređenje pravnih studija. Oni su autori prvog modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom. Napisan je u saradnji sa organizacijama hendikepiranih i onih koje se bave zaštitom ljudskih prava, a “spiritus movens” ovog svojevrsnog “ustava” invalida je Predrag Vukasović, magistar prava, član Udruženja obolelih od cerebralne i dečije paralize i ekspert Instituta za uporedno pravo.

Za Vukasovića hendikep nije bio barijera – uspeo je da kao jedan od najboljih završi studije, učestvovao i u realizaciji projekata vezanih za Centar za samostalan život invalida, koautor je zbornika stručnih radova “Pravna država u antici” i “Antika i izvod neobjašnjivog”, priznat je i kao književni autor, do sada je objavio više zbirki pesama.

Aktivno učestvuje na svim javnim raspravama o ovom zakonu, putuje širom Srbije i ravnopravno sa drugim autorima brani njegove prednosti i načela. Prošle nedelje tim povodom bio je i u Kragujevcu, a na pitanje šta samim invalidima donosi usvajanje jednog ovakvog zakona, odgovara:

– Model ne uspostavlja nikakvo novo materijalno pravo u korist invalida. Načelo nediskriminacije, mada nije eksplicitno formulisano, niti su njegov domašaj, značenje ili pojavni oblici precizirani pozitivnim zakonodavstvom, ugrađeno je u ustavno načelo pravne jednakosti građana. Dakle, strogo govoreći, nije postojala nikakva pravna praznina, bar na nivou pravnih normi koju bi popunjavao pomenuti model.

Međutim, kao i u mnogim drugim oblastima poštovanja ustavom zagarantovanih ljudskih prava, praksa je drugačija. Invalidi ovim zakonom treba da dobiju apstraktnu pravnu jednakost i efikasna pravna sredstva koja prinudno nameću tu jednakost onima koji bi da je naruše.

Zakon, na primer, automatski ne uklanja arhitektonske prepreke, nikome ne naređuje da mora zaposliti toliko i toliko invalida, ne obavezuje srednje i visoke škole da prime određeni broj invalidnih učenika, odnosno studenata. On daje samo formalnu jednakost i pravna sredstva da se ta jednakost zaštiti. Činjenica je da će zakon više značiti obrazovanijem, nego manje obrazovanom invalidu. Ali, i to valja posebno naglasiti, on, takođe, ne ukida ni jednu zaštitnu meru iz postojećeg zakonodavstva. Ako on ne rešava sve probleme ove populacije, istina je da im ne stvara ni nove probleme.

Očekuje li ga, možda, sudbina većine naših zakonskih propisa koje ljudi ne poštuju?

– Model Zakona protiv diskriminacije predstavlja “lex specijalis” u odnosu na opšti antidiskriminacioni zakon jer smo pošli od uverenja da su osobe sa invaliditetom sada građani čija se prava krše masovno, na osobene načine i uz veoma posebne posledice. Karakteristično je da ovo kršenje prava prati i potpuno odsustvo svesti kod većine stanovništva da je takvo ponašanje štetno ne samo za pojedince, koje to neposredno pogađa, već i za društvo u celini.

Nastojali smo da zakon bude realističan i da na što brži i efikasniji način zaštiti prava osoba sa invaliditetom. Pri formulisanju posebnih oblika diskriminacije vodili smo računa ne samo da sprečimo takvo ponašanje, već i da uspostavimo neku ravnotežu osoba koje stupaju u određeni odnos regulisan zakonom. Na primer, nasuprot legitimnom interesu invalida koji traži posao i koji ne želi da bude diskriminisan prilikom zapošljavanja zbog svog hendikepa, stoji jednako legitiman interes poslodavca da izabere radnika koji najviše odgovara njegovim po-

trebama. Svaka pristrasnost prema jednoj od strana u takvim odnosima, bez obzira na namere zakonodavca, dovela bi do faktičke neprimjenjivosti "pristrasne norme": poslodavac bi u konkretnom slučaju već pronašao način da izbegne primenu norme koja narušava njegov interes.

Zakon je, takođe, zadržao takozvane mere pozitivne diskriminacije zbog onog malog broja invalida koji se ni uz pomoć savremene tehnike ne mogu uključiti u redovne životne tokove i kojima će uvek biti potrebna aktivna pomoć države.

Tvrdite da je diskriminacija u obrazovanju najteža, da su njene posledice trajne. Da li ste je i vi osetili?

– Diskriminacija u obrazovanju ostavlja trajnije i opasnije posledice nego u drugim oblastima javnog života, sa samorazumljivim izuzetkom diskriminacije u zdravstvu. Zašto? Zato što je obrazovanje u sociološkom, a ne u formalnom, školskom smislu, jedina ulaznica za normalno ljudsko društvo.

Međutim, problem obrazovanja invalida nadležni u prosveti ne žele da vide. Kažu postoje specijalne škole za obrazovanje hendikepiranih. To su one iste škole u kojima osamdeset procenata učenika čine žrtve jedne druge diskriminacije – Romi. Mogao bih podleći čarima nostalgije i reći da je, bar u tom pogledu, socijalizam, u kojem sam stekao najviše obrazovanje, bio bolji. Ne, ni tada nisu svi invalidi dobijali šansu da pokažu šta mogu. Klasne prepreke u besklasnom društvu behu jednako delotvorne, mada su bile hipokritski sklonjene od očiju i ušiju javnosti. Da sam, umesto u porodici intelektualaca, rođen u radničkoj, ili seljačkoj, moja životna karijera ne bi bila tako uspešna.

Specijalno obrazovanje mora stvarno biti onako kako je definisano zakonom, specijalno, dakle izuzetak, a ne pravilo za svu invalidnu decu. A teret dokazivanja leži na onom ko tvrdi da dotični učenik treba da pohađa specijalnu školu. One su nužno zlo, a zlo ne postaje manje zlo kad ustanovimo njegovu nužnost.

Mislite da je zakon drugačiji jer su u njegovom stvaranju učestvovali i, kako vi to kažete, krajnji korisnici – osobe sa invaliditetom?

– U timu koji je radio na modelu zakona učestvovao sam isključivo u ličnom svojstvu, nisam predstavljao nikoga i ništa. Moje pravničko obrazovanje nema nikakve veze sa invalidnošću. Niti treba da ima. Kao pravnik, naučio sam da opšte interese stavljam ispred posebnih. A moji interesi kao čoveka i građanina uvek su neuporedivo važniji, bitniji za moj ukupni društveni položaj, od partikularnih interesa koje imam kao osoba sa invaliditetom.

Jednom sam napisao da bih voleo da moja invalidnost bude jednako značajna za moj položaj u društvu koliko je to i boja mojih očiju.

Nije na meni da procenjujem koliko je zakon dobio ili izgubio usled toga što sam kao invalid radio na njemu.

Iza ovog pitanja slutim jedan mnogo dublji nesporazum. Invalidi s pravom traže da učestvuju u procesu donošenja odluka koje na bitan način utiču na njihov život. Međutim, taj zahtev za političkom participacijom, legitiman u demokratskom društvu, treba načelno odvojiti od stručnog rada na pripremi zakonodavnih odluka. Voleo bih da verujem da smo kolege Tatić i ja učestvovali u izradi Modela ne kao dobri invalidi, nego kao dobri pravnici.

Kako komentarišete činjenicu da su najjači protivnici zakona rukovodstva pojedinih organizacija invalida?

– Interesantno je da najveći otpor modelu zakona dolazi iz krugova organizacija invalida. Tačnije, najveći protivnici zakona su delovi rukovodstva. Oni ovih dana pišu pisma protesta, potpisuju se kao Zajednica invalidskih organizacija, a u stvari, pravi autor pisma je predsednik Republičkog Saveza slepih. Čini se da ljudi koji godinama rukovode ovim organizacijama smatraju da ovakav zakon ugrožava njihove funkcije.

Na svu sreću, ti “glasovi otpora” predstavljaju trenutno manjinu, a naivno se očekivalo da će ti krugovi pozdraviti ovaj zakon. Nažalost, čini se da je interes invalida, člana pojedine organizacije, u drugom planu, a da su, po njihovom mišljenju, najbitnije organizacije, odnosno oni sami kao rukovodioci. Kažu: šta ćemo sada mi raditi? Pogrešno razumeju da ostaju bez posla i smisla rada u organizaciji. Očigledno je da je i tom sektoru potrebna reforma, s obzirom da zakon daje jednu sasvim drugačiju dimenziju organizacija invalida. Posebno kada se ima u vidu da je osnovna ideja zakona da u centru budu prava krajnjeg korisnika – hendikepiranih, da oni imaju najveće koristi od usvajanja ovog akta.*

---

* Tekst objavljen u listu *Nezavisna Svetlost*, Kragujevac, 6. maj 2004. Autor Olivera Ilić.

Predrag Vukasović
Institut za uporedno pravo
Beograd

NEMOĆNI U TAMI

Beogradska organizacija *Iz kruga* bavi se podrškom ženama i deci invalidima koji su preživeli nasilje, diskriminaciju i izolaciju. Analizirajući slučajeve nasilja prema invalidima, stručnjaci organizacije došli su do sledećih podataka: nasilju su u najvećoj meri izložene žene invalidi (86,25 odsto), dok je nasilje prema muškarcima daleko manje zastupljeno (13,75 odsto). Prema vrsti invaliditeta, najviše nasilja trpe invalidi sa distrofijom, cerebralnom paralizom, paraplegijom, oštećenim vidom, kao i majke dece sa invaliditetom. Među oblicima nasilja nad invalidima ističu se fizičko, emocionalno i ekonomsko nasilje, kao i prinudna izolacija, dok slučajevi seksualnog nasilja, pretnji ubistvom i ubistva zajedno ne prelaze granicu od 10 odsto slučajeva. Fizičko nasilje se manifestuje kroz udaranje, davljenje, šamaranje, štipanje, guranje i čupanje, a prema podacima, nasilnik je u najvećem broju slučajeva bračni partner.

Prema rečima Lepojke Mitanovski, predsednice organizacije *Iz kruga*, nije redak slučaj da se nasilnici prema invalidima "nagrađuju" neadekvatnim odlukama državnih organa. Tako su, ističe ona, imali priliku da se upoznaju sa odlukom suda kojom se brak razvodi zbog nasilja nad ženom invalidom, a kojom se dete, samo zbog njene invalidnosti, poverava na staranje nasilniku iako je žena to dete rodila i odgajala ga. Slično tome, u slučaju kad žena sa invaliditetom živi u kući sa bratom koji ima dijagnostikovanu šizofreniju i od njega trpi svakodnevno psihičko i fizičko nasilje, Centar za socijalni rad pokreće postupak da se ona sa svojih 48 godina smesti u starački dom i to u drugom kraju države, dodaje Lepojka Mitanovski.

Međutim, najveću pažnju javnosti izazvali su u toku leta obznajeni slučajevi seksualnog zlostavljanja i silovanja žena invalida širom Srbije. Advokat organizacije *Iz kruga* zastupao je žrtvu silovanja u Domu za trajni smeštaj invalida na Bežanijskoj kosi u Beogradu. Korisnica Doma, žena obolela od cerebralne paralize sa lakim mentalnim oštećenjem je pre četiri godine silovana od strane pomoćnog radnika u Domu. Javni tužilac je u postupku zatražio odgovornost za krivično delo silovanja, međutim sud je doneo osuđujuću presudu za lakše krivično delo obljube nad nemoćnim licem i izrekao silovatelju kaznu zatvora od 14

meseci, uslovno na 19 meseci uz zabranu prilaska Domu. Nakon izrečene presude i protivno izričitoj sudskoj zabrani, osuđeni Cvetan Cvetanović se uz poziv direktora Baneta Miladinovića ponovo obreo u Domu i svojim prisustvom svakodnevno uznemiravao i izazivao žene u Domu. Pošto nije poštovao sudsku zabranu, osuđeni je upućen na izdržavanje kazne, ali je zbog dobrog vladanja pušten iz zatvora nakon svega sedam meseci. Istog dana kada je izašao iz zatvora, Cvetanović je ponovo došao u Dom da se počasti sa direktorom Miladinovićem. Od tada pa sve do nedavne smene direktora Miladinovića, Cvetanović je svakodnevno boravio u Domu iako tamo nije bio zaposlen.

Povodom ovih drastičnih slučajeva diskriminacije invalida razgovaramo sa mr Predragom Vukasovićem, istraživačem u Institutu za uporedno pravo i jednim od autora Modela zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

– Za razliku od drugih potencijalnih ili stvarnih žrtava diskriminacije, osobe sa invaliditetom nisu bile predmet interesovanja ideoloških gospodara rata. Meni bar nije poznat nijedan javni istup u prilog diskriminacije ljudi koji ne vide, ne čuju ili ne hodaju, ako se izuzme više zabavan nego ozbiljan protest jednog uglednog beogradskog novinara zbog novog dizajna glavne gradske ulice prilagođenog kretanju slepih lica. Nije da ideološko opravdanje diskriminatorne prakse prema osobama sa invaliditetom uopšte nije moguće – još je stari dobri Platon svoju idealnu državu gradio bez invalida (i pesnika uostalom). Teško je međutim, ako ne i nemoguće, zastupati u javnosti otvoreno neprijateljski stav prema nemoćnima. Doduše, nije nimalo milosrdnije goniti žene, nevernike ili homoseksualce, ali ovde je u pitanju viševekovna tradicija, oslonjena – bar delimično – na biblijski tekst i njegove mnogobrojne tumače.

Koje bi u najkraćem bile karakteristike diskriminacije prema invalidima?

– Ova vrsta diskriminacije odvija se u tami, poput nasilja nad decom. Ona je difuzna, spontana, gotovo nehotična; njeni nosioci ne samo da je nikada neće priznati, već je stravno ne prepoznaju u svom svakodnevnom delanju. Rampa za invalidska kolica nije postavljena ne zato što neko ima nešto protiv invalida, nego zato što za to nema para. Invalidno dete se ne upisuje u redovnu školu ne zato što neko želi da mu uskrati obrazovanje, već da ga zdrava deca ne bi povredila, fizički ili psihički. Opštinski službenik ne izdaje ličnu kartu teškom fizičkom invalidu koji ne može da priđe odgovarajućem šalteru ne zato što misli da invalidu nije potrebna lična karta, nego zato što se drži zakonom propisane procedure. Dalje, ako stvari posmatramo iz perspektive vršilaca

diskriminacije, nje uopšte nema; čitav problem su izmislili nadobudni invalidi željni lične afirmacije i dokoni borci za ljudska prava kojima je sa završetkom zapadnobalkanskih ratova ponestalo ljudskog repromaterijala.

Kako bi ova priča izgledala iz perspektive onih koji trpe diskriminaciju?

– Iz ugla žrtava diskriminacije stvari izgledaju malo drugačije. Pre nego što se upuste u delikatnu psihoanalizu najboljih namera zlosrećnog vršioca diskriminacije, žrtve bi želele da neodložno budu otklonjene posledice diskriminacije: da rampa za kolica bude postavljena, da dete bude upisano u redovnu školu, da lična karta bude izdata. Ali i više od toga, žrtve diskriminacije traže da ostvarenje njihovih prava ugroženih diskriminatorским postupcima više ne zavisi od dobre volje i lepog kućnog vaspitanja nadležnih, da se čitava oblast diskriminacije, za koju – videli smo – nismo sigurni da uopšte postoji, institucionalno uredi, da se zna ko i pod kojim uslovima vrši diskriminaciju i kakvu “nagradu”, novčanu ili simboličnu, može očekivati za taj svoj društveno-koristan rad. Najopasnija je diskriminacija koja se odvija pod okriljem profesionalizma i stručnosti. Taksisti koji odbije da preveze osobu koja fizički odudara od foto-robotu idealnog Srbina/Srpkinje (primer nije izmišljen), lako ćete dokazati da greši, pod uslovom da ga naterate da vas sasluša. Sličan poduhvat biće mnogo bezizgledniji ako pokušate da dovedete u pitanje procenu pedagoga, psihologa, defektologa i ostalih ekskluzivnih vlasnika najrazličitijih gogija i logija, da dete koje se razlikuje od druge dece treba da pohađa posebnu školu za različite. Stručnjaci će se radije preganjati s vama do sudnjeg dana nego što će priznati da je njihova stručnost u konkretnom slučaju nepotpuno i neadekvatno primenila pravila struke. Interesantno je zapaziti da se greške ovog tipa čine samo u smislu uskraćivanja prava žrtvama diskriminacije. To se, istini za volju, protiv statističkim zakonima slučajne greške, ali je zato u savršenom skladu sa preovlađujućim društvenim mentalitetom. Dakle, zaključak nije teško izvesti sa konkretnim slučajevima diskriminacije osoba sa invaliditetom. Društvenim mentalitetom koji pogoduje ovom i drugim oblicima diskriminacije, koji je deo mnogo šire priče o strahu od svega što je novo, nepoznato i nedoživljeno, mora se pozabaviti intelektualna elita ove zemlje.*

---

* Tekst objavljen u listu *Danas*, 10. septembra 2004. Autor Ana Vodinelić.

Vladimir Veličković – *Elementi, fig. II*, 1974.

.....

ZBIVANJA

.....

JAVNA RASPRAVA O MODELU ZAKONA PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Srbija i Crna Gora je ratifikovala većinu međunarodnih dokumenata koji se tiču osoba sa invaliditetom. Time su ovi akti postali deo našeg unutrašnjeg pravnog sistema. No u praksi oni se u značajnom broju oblasti ne sprovode. Ohrabruje činjenica da se pravni položaj osoba sa invaliditetom i kod nas sve češće posmatra iz perspektive ljudskih prava. Nažalost, naše zakonodavstvo koje se tiče osoba sa invaliditetom u potpunosti je zastarelo. Zato je neophodno doneti novi zakon koji će garantovati sva prava osoba sa invaliditetom koja danas postoje i osigurati uslove za njihovo normalno učešće u životu.

Prvi korak u tom pravcu bio je unošenje odredbi o zabrani diskriminacije građana po osnovu invalidnosti u Povelju o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore. Takve odredbe treba uneti u novi Ustav Srbije. Dalji korak predstavljalo bi usvajanje osnovnog zakona o pravima, dužnostima i zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Centar za unapređivanje pravnih studija u Beogradu predstavio je početkom 2004. godine model Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom. Model je deo projekta koji je ova stručna nevladina organizacija realizovala od 2002. godine, u saradnji sa invalidskim organizacijama. Autori modela Zakona su: prof. dr Vladimir Vodinelić (Centar za unapređivanje pravnih studija), mr Predrag Vukasović (Institut za uporedno pravo), mr Damjan Tatić (Centar za samostalni život invalida), mr Saša Gajin (Institut za uporedno pravo) i Biljana Stanojević (Pravno-dokumentacioni centar).

Izrada modela zakona o sprečavanju diskriminatornog ponašanja prema osobama sa invaliditetom završni je deo jednog ambicioznog projekta. CUPS i Koordinacioni odbor republičkih invalidskih organizacija želeli su da na zajedničkom poslu unapređivanja pravne zaštite osoba sa invaliditetom okupe najširi mogući krug invalidskih organizacija, nevladinih organizacija koje se bave problemima zaštite i unapređivanja ljudskih prava i stručnjaka za odgovarajuće grane prava.

U tom smislu CUPS i Koordinacioni odbor republičkih invalidskih organizacija su organizovali aprila 2003. godine u Beogradu stručnu konferenciju na temu: "Pravni aspekti invalidske zaštite." Jedan od zaključaka koji je prihvatila većina učesnika konferencije ticao se potrebe donošenja zakona koji bi štitio ljudska prava osoba sa invaliditetom i njihovu ravnopravnost, posebno u onim oblastima koje imaju najveći i najkonkretniji uticaj na kvalitet života osoba sa invaliditetom, kao što su zdravstvena i socijalna zaštita, obrazovanje, zapošljavanje, pristupačnost životne i radne sredine, pružanje javnih usluga, saobraćaj, državna uprava i pravosuđe i druge oblasti u kojima osobe sa invaliditetom mogu biti ometene u korišćenju svojih prava zbog sopstvene invalidnosti.

Namera onih koji su učestvovali u realizaciji projekta je dvostruka: s jedne strane, trebalo je podržati osobe sa invaliditetom i njihove organizacije u nastojanju da se izbore za stvarnu, ne samo formalnu ravnopravnost, a s druge strane, njihova borba morala se staviti u kontekst opšte problematike poštovanja ljudskih prava.

Iz tih razloga je potrebno jasnim i preciznim jezikom pravne norme formulirati ono što se u svakom pristojnom društvu podrazumeva. Naravno, nije dovoljno samo napisati zakon, već ga treba i primeniti. Ako zakonodavac ima nameru da se njegovi zakoni primenjuju, mora se spustiti na tlo činjenica, podvrgnuti se mnogim uslovljavanjima i ograničenjima stvarnosti.

Autori modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom pošli su od uverenja da su osobe sa invaliditetom sada i ovde, ne u svim mogućim društvima i ne zauvek, građani čija se prava krše tako masovno, na osobene načine sa osobenim posledicama, uz odsustvo svesti kod znatnog dela stanovništva da je takvo ponašanje štetno ne samo za pojedince koji su njim neposredno pogođeni, no i za društvo u celini, da te posebne okolnosti opravdavaju donošenje takvog zakona. Ambicije autora kretale su se u sledećim granicama: načiniti zakon koji će se primenjivati i koji će doprineti boljoj efikasnosti i bržoj zaštiti prava osoba sa invaliditetom. Oni su uzimali strana iskustva i uporednopravna rešenja, tražili su i mnogo puta nalazili inspiraciju u njima, ali ih nisu mehanički preuzimali.

Pri formulisanju posebnih oblika diskriminacije vodili su računa kako o osnovnom cilju zakona – sprečavanje diskriminatornog ponašanja, tako i o ravnoteži interesa lica koja stupaju u određeni odnos regulisan zakonom. Na primer, legitimni interes poslodavca jeste da zapošljavanje lica koje može da obavlja poslove neophodne za ostvarenje dobiti. Antidiskriminaciono zakonodavstvo može da mu zabrani da, u okviru radne sposobnosti potrebne za određeno radno mesto i samo u

tom okviru, pravi razliku, odnosno vrši diskriminaciju između osoba sa invaliditetom i drugih lica koja žele da se zaposle.

Uzimajući u obzir nasleđe prošlosti i sadašnji nepovoljni položaj osoba sa invaliditetom, ovaj model zakona je predvideo da se iz režima zabrane diskriminacije izuzima niz mera usmerenih ka poboljšanju životnih uslova osoba sa invaliditetom, iako te mere predstavljaju, teorijski posmatrano, pozitivnu diskriminaciju – diskriminaciju koja bi trebalo da štiti posebne interese diskriminisane društvene grupe. U meri u kojoj se bude popravljao opšti položaj osoba sa invaliditetom, čemu treba da doprinesu i odredbe ovog zakona, nestajaće i potreba za nekim od mera posebne zaštite osoba sa invaliditetom. Ipak, treba naglasiti da ovaj proces nikada ne može biti doveden do teorijskog i logičkog završetka. Osobama sa invaliditetom koje se ni uz pomoć savremene tehnike ne mogu uključiti u redovne životne tokove – a njih je manje no što obično mislimo – uvek će biti potrebno da broj takvih lica bude sveden na minimum određen isključivo medicinskim faktorima.

Dajući model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom na uvid stručnoj i široj javnosti, posebno samim osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama, nadamo se da će on poslužiti kao polazna osnova za argumentovanu i tolerantnu javnu raspravu iz koje će zakonodavac moći da izabere rešenja najprihvatljivija svim zainteresovanim stranama.

P.V. i J.T

Vladimir Veličković – *Grinevald*, 1997.

Vladimir Veličković – *Atletičar*, 1989.

Damjan Tatić
Centar za samostalni život invalida
Beograd

MERE ZA PODSTICANJE RAVNOPRAVNOSTI OSOBA SA INVALIDITETOM

Osobe sa invaliditetom u našoj zemlji, kao i u mnogim drugim zemljama sveta, decenijama su se suočavale sa otvorenom ili, češće, prikrivenom diskriminacijom. Ove osobe bile su po pravilu “nevidljivi građani”, građani drugog reda. Prvi korak u oblasti uređenja pravnih normi usmeren na garantovanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u našoj zemlji preduzet je početkom 2003. godine, kada su skupštine Srbije, Crne Gore i Savezne Republike Jugoslavije usvojile Ustavnu povelju i Povelju o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore. Stavom 3. člana 3. Povelje o manjinskim i ljudskim pravima zabranjena je diskriminacija po osnovu fizičke i intelektualne invalidnosti. Ovom odredbom Srbija i Crna Gora stavila se u red evropskih zemalja kao što su Nemačka, Švajcarska, Austrija, Finska, koje su takođe ustavnim aktima zabranile diskriminaciju po osnovu invalidnosti. Da bi se sprečilo da odredbe stava 3. člana 3. Povelje o manjinskim i ljudskim pravima ostanu mrtvo slovo na papiru, neophodno je u sferi uređenja pravnih odnosa doneti zakon kojim bi se zabranila diskriminacija osoba sa invaliditetom, predvidele sankcije za one koji diskriminišu ovu populaciju i mehanizmi pravne zaštite za lica izložena ovoj vrsti diskriminacije. U toku je javna rasprava o Nacrtu Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, koji je priredio ekspertski tim Centra za unapređivanje pravnih studija iz Beograda.

Pored opšte zabrane diskriminacije, predviđanja pojedinačnih slučajeva nedozvoljene diskriminacije u sferi obrazovanja, zapošljavanja, uživanja javnih usluga i upotrebe objekata, saobraćaju, zdravstvenoj zaštiti, postupcima pred državnim organima, vršenju izbornih prava, propisivanja pravnih postupaka zaštite i sankcija za one koji vrše diskriminaciju, organa koji će se baviti zaštitom osoba sa invaliditetom od diskriminacije, Nacrt Zakona predviđa i mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Puna uključenost osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života pod jednakim uslovima jedno je od načela na kojima se Zakon zasniva, a eksperti su se u formulisanju predloga mera za podsticanje ravnopravnosti vodili smernicama predviđenim Stan-

dardnim pravilima Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom.

Glava VII Nacrta Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom uređuje mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. S obzirom na to da su norme u ovom delu Nacrta Zakona upućujuće i opštije od normi u drugim delovima Nacrta, autori su odlučili da ih označe kao mere za podsticanje a ne osiguravanje ravnopravnosti. Osnovni razlog za ovu odluku je činjenica da mere, upravo poput Standardnih pravila UN, predstavljaju smernice, minimalne standarde i upućujuće norme za zakone iz oblasti obrazovanja, zapošljavanja, urbanizma, građevine i arhitekture, saobraćaja, informatike, socijalne zaštite, bračnih i porodičnih odnosa, kulture, sporta, slobode veroispovesti. Poštovanje odredbi Nacrta Zakona predstavlja nužan ali ne i dovoljan uslov za osiguranje istinske ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Posle usvajanja Zakona neophodno je izmeniti i druge zakone iz napred pomenutih oblasti i osigurati dosledno sprovođenje dotičnih pravnih normi u praksi.

Članom 59. Nacrta predviđena je obaveza države (uključujući i teritorijalne autonomije i lokalnu samoupravu) da predvidi mere i programe kako bi se osobama sa invaliditetom osigurao nesmetan pristup fizičkoj sredini, zgradama, javnim površinama i javnom saobraćaju. Zakon o izgradnji i planiranju Republike Srbije iz 2003. godine i Pravilnik o uslovima za planiranje i projektovanje objekata u vezi sa nesmetanim kretanjem starih, dece, hendikepiranih i invalidnih lica iz 1997. godine delimično uređuju ovu materiju, prevashodno u pogledu planiranja i gradnje novih objekata. Ipak, poštovanje standarda pristupačnosti postaće realnost tek uz dodatni rad na edukaciji eksperata i doslednom primenom sankcija u slučajevima nepoštovanja odredbi Pravilnika. Pored preduzimanja mera kako bi svi novoizgrađeni objekti bili pristupačni, nužno je i sistematsko, plansko adaptiranje postojećih objekata u javnoj upotrebi, uz jasno predviđene ciljeve, parametre i rokove. Ovo je jedno od pitanja koja treba urediti i Nacionalnom strategijom za osobe sa invaliditetom Republike Srbije, koja je takođe u pripremi.

Član 60. Nacrta predviđa obavezu države da obezbedi ravnopravnost osoba sa invaliditetom u postupcima pred državnim organima, između ostalog i kroz pravo na upotrebu gestovnog jezika. Radi ostvarivanja odredbi ovog člana u praksi, nužna je izmena propisa o građanskom, upravnom i krivičnom postupku, koji trenutno ne sadrže odredbe kojima se izričito priznaje pravo na upotrebu gestovnog jezika, već samo pravo na korišćenje tumača, koje pada na teret stranke kojoj su usluge tumača neophodne. Nužno je i objavljivanje službenih informacija

na Brajevom pismu i u drugim formatima pristupačnim slepim i slabovidim osobama.

Nacrt članom 61. predviđa obavezu obezbeđivanja pristupa informacijama i komunikacijama za osobe sa invaliditetom, između ostalog kroz titlovanje televizijskog programa. Tokom javne rasprave dano je više korisnih sugestija kako da ovaj član Nacrta bude još sadržajniji, što će autori imati u vidu prilikom priređivanja verzije Zakona koja će biti podneta nadležnim državnim organima na usvajanje. U ovom trenutku Zakon o javnom informisanju članom 5. predviđa obavezu države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da učine informacije pristupačnim, ali nužno je preduzimanje konkretnih programa i mera kako bi se odredbe ovog zakona dosledno sprovodile u praksi.

Članom 62. Nacrta predviđa se obaveza države da preduzme mere kako bi obrazovanje za osobe sa invaliditetom bilo deo integralnog opšteg sistema obrazovanja i vaspitanja. Neophodno je donošenje odgovarajućih programa i organizovanje obrazovnih i vaspitnih ustanova. Pravilo treba da bude integrisano obrazovanje za osobe sa invaliditetom, a samo kada opšti sistem ne zadovoljava potrebe osoba sa invaliditetom treba organizovati specijalno školstvo. U ovom trenutku u praksi naglasak se stavlja na vaspitanje i obrazovanje dece i mladih sa invaliditetom u specijalnim školama, dok se integrisanom obrazovanju u redovnim obrazovnim ustanovama posvećuje malo pažnje. Ni nove izmene Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja Republike Srbije ne donose potreban pomak ka integrisanom obrazovanju kao opštem principu, iako pomenuti zakon zabranjuje svaki oblik diskriminacije. Još uvek se ne preduzimaju sistemske mere kako bi se osiguralo prilagođavanje obrazovnih programa i procesa vaspitanja i obrazovanja u redovnim vaspitno-obrazovnim ustanovama potrebama dece i mladih sa invaliditetom. Značajno je da je u istraživanjima vezanim za usvajanje Strategije za smanjenje siromaštva neadekvatnost obrazovnog sistema za osobe sa invaliditetom prepoznata kao jedan od faktora koji dovodi do marginalizacije i getoizacije ovih osoba, jer one često ne dobijaju adekvatno obrazovanje nužno za pronalaženje zaposlenja na otvorenom tržištu rada i tako ostaju pasivni primaoci socijalne pomoći, *objekti tuđe brige*.

Čak i one osobe sa invaliditetom koje dobiju adekvatno obrazovanje u redovnom sistemu vaspitanja i obrazovanja često ne uspevaju da nađu posao na otvorenom tržištu rada zbog postojanja brojnih barijera, neprilagođenosti radnog mesta i procesa rada, kao i raširenih predrasuda prema osobama sa invaliditetom. Zbog toga Nacrt Zakona predviđa obavezu države da sprovodi mere i programe kako bi osobama sa invaliditetom omogućila zapošljavanje na otvorenom tržištu rada. Pod-

sticajne mere za poslodavce koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom predstavljaju jedno lice ovih napora, drugo lice bile bi sankcije za one koji diskriminišu osobe sa invaliditetom u procesu zapošljavanja. Važeći Zakon o radu Republike Srbije propustio je da zabrani izričito diskriminaciju po osnovu invalidnosti, a Zakon o radnom osposobljavanju i zapošljavanju uređuje samo rad “zaštitnih preduzeća”, u kojima, prema istraživanju Centra za proučavanje demokratskih alternativa i “Hendikep Internešenela” iz 2001. godine, radi svega 1% od ukupnog broja osoba sa invaliditetom. Neophodno je usvajanje Zakona o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, kojim bi se stvorio okvir za afirmisanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom i sankcionisala svaka diskriminacija u radnim odnosima. Značajno je što Strategija za smanjenje siromaštva Republike Srbije posvećuje važno mesto merama za povećavanje zaposlenosti osoba sa invaliditetom, jer, prema pomenutom istraživanju iz 2001, u Srbiji je zaposleno svega 13% od ukupnog broja osoba sa invaliditetom. I Nacionalna strategija za osobe sa invaliditetom treba da se detaljno pozabavi pitanjem povećanja stope zaposelnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji.

Nacrt Zakona članom 64. predviđa obavezu organa države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da usvoje i sprovedu programe i mere za očuvanje dohotka i socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom i njihovih porodica. Pomenuto istraživanje Centra za proučavanje demokratskih alternativa i “Hendikep Internešenela” ukazuje na činjenicu da skoro 75% osoba sa invaliditetom čine uživaoci penzije ili izdržavana lica. Mnoga od ovih lica žive na samoj ivici ili ispod granice siromaštva, a posebni troškovi invalidnosti predstavljaju faktor koji dodatno opterećuje ekonomsko-socijalni položaj osoba sa invaliditetom. Ni skorašnje dopune zakona o penzijsko-invalidskom osiguranju i socijalnoj zaštiti, prema oceni mnogih uživalaca penzija i socijalnih davanja, nisu u dovoljnoj meri odgovorile potrebama osoba sa invaliditetom. Očekuje se da nova Nacionalna strategija za osobe sa invaliditetom da odgovor na ovo aktuelno pitanje. Odredbe člana 64. Nacrta Zakona, koji uvrštava programe prekvalifikacija i dokvalifikacija za osobe sa invaliditetom među mere za očuvanje dohotka i socijalne sigurnosti, predstavljaju putokaz u kom pravcu bi politika države mogla da se u budućnosti razvija.

Član 65. Nacrta predviđa obavezu države da preduzme mere kako bi osigurala ravnopravnost osoba sa invaliditetom u bračnim i porodičnim odnosima. Među te mere spadaju i pružanje finansijske podrške domaćinstvima sa osobama sa invaliditetom i formiranje službi podrške. Radu službi podrške Standardna pravila UN posvećuju izuzetnu pažnju (Pravilo 4), s obzirom na to da je reč o jednom od ključnih preduslova za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u životu društvene zajed-

nice. Tokom javne rasprave s pravom je ukazano na potrebu da autori Nacrta Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom posvete više pažnje pitanju službi podrške i prilikom izrade konačne verzije Nacrta Zakona ove sugestije biće sigurno uzete u obzir.

Shodno članu 66. Nacrta, država, teritorijalna autonomija i lokalne samouprave treba da preduzmu mere kako bi osobama sa invaliditetom omogućile ravnopravno učešće u kulturnom, sportskom i verskom životu zajednice. Sloboda veroispovesti jedna je od najstarijih sloboda i nužno je stvoriti uslove da osobe sa invaliditetom ostvaruju slobodu veroispovesti bez ikakvih barijera. Kulturni i sportski život su dve sfere ljudskog pregalaštva gde su osobe sa invaliditetom, uprkos predrasudama i barijerama, uspele da i bez previše systemske podrške ostvare pažnje vrednu afirmaciju. Upravo ti minuli uspesi ukazuju na potrebu da se ubuduće ovim pitanjima pristupi mnogo metodičnije i stvore systemske pretpostavke za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u kulturnom i sportskom životu naše zemlje.

Članom 67. Nacrta predviđena je obaveza državnih organa da podstiču prikupljanje i širenje informacija o položaju osoba sa invaliditetom. Reč je o izuzetno aktuelnom problemu, pošto je u Srbiji poslednjih godina izvršeno svega nekoliko istraživanja vezanih za osobe sa invaliditetom, koja su, po pravilu, rađena na malim statističkim uzorcima. Mnoge od organizacija osoba sa invaliditetom vode evidenciju o svom članstvu, ali u Srbiji u ovom trenutku ne postoji jedinstvena baza podataka, pošto tokom poslednjeg popisa stanovništva priređivači popisa nisu priredili niti jedno pitanje koje bi se odnosilo na osobe sa invaliditetom. U sklopu pripreme Nacionalne strategije za osobe sa invaliditetom, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku najavljuje pripremu baze podataka o ovim osobama.

Organi države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave dužni su da uključe invalidsku problematiku u svako formulisanje relevantne politike na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou i to treba da rade uz konsultacije sa osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama. Aktivno učešće nekolicine organizacija osoba sa invaliditetom u formulisanju Strategije za smanjenje siromaštva dobar je primer kako ovo treba da se radi, što potvrđuje i visok kvalitet dokumenta dobijenog na kraju procesa formulisanja strategije. Formulisanje Nacionalne strategije za osobe sa invaliditetom, uz aktivno učešće i vodeću ulogu osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija u tom procesu, sledeći je nužni korak u Srbiji.

Članom 69. Nacrta predviđena je obaveza države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da finansiraju sprovođenje mera i programa usmerenih na postizanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom.

Napori svih relevantnih aktera u tom pogledu uloženi tokom poslednjih nekoliko godina, uprkos uspešnoj realizaciji respektabilnog broja kvalitetnih programa, ni iz daleka ne odgovaraju potrebama osoba sa invaliditetom, a postoje i resursi koji do sada nisu uopšte, ili nisu adekvatno korišćeni u ove svrhe.

Nacrt Zakona članom 70. predviđa obavezu države, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave da, u saradnji sa osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama, osiguraju adekvatnu obuku za lica koja pružaju usluge osobama sa invaliditetom i rade na programima namenjenim ovim osobama. Ovde nadležni organi treba da ulože još mnogo truda i napora, jer, iako ovakva obuka po pravilu ne iziskuje prevelika ulaganja realizovan je izuzetno mali broj programa.

Neophodno je kontinuirano praćenje i vrednovanje programa i mera za postizanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (član 71. Nacrta Zakona), a država je dužna da učestvuje u međunarodnoj saradnji vezanoj za postizanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (član 72).

Za razliku od normi u drugim glavama Nacrta Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, koje se mogu samostalno primenjivati, norme iz glave VII o merama za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom pre svega imaju karakter *upućujućih normi*, svojevrsnih smernica i *minimalnih standarda* koje će zakonodavac dalje razvijati posebnim zakonima iz sfere obrazovanja, zapošljavanja, urbanizma, građevine i arhitekture, saobraćaja, informatike, socijalne zaštite, bračnih i porodičnih odnosa, kulture, sporta, slobode veroispovesti. Novi zakoni i izmene postojećih zakona u pomenutim sferama prava ne smeju biti suprotni odredbama glave VII Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, no zakonodavac će moći da dalje kreativno nadograđuje i proširuje minimalne standarde zacrtane antidiskriminacionim zakonom.

Usvajanje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom i izmene i dopune drugih zakona u raznim oblastima prava koje se dotiču položaja osoba sa invaliditetom predstavljaće prvi korak i značajan napredak u borbi za ravnopravnost osoba sa invaliditetom. No tek kada ti propisi zažive u praksi, kroz dosledno sprovođenje i kontinuiranu, sistematsku aktivnost nadležnih organa države i lokalne samouprave, samih osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija, ali i celog civilnog sektora, puno učešće osoba sa invaliditetom na osnovama ravnopravnosti u svim sferama društvenog života prerašće iz, za sada, još nedosanjanoj sna u životnu, svakodnevnu realnost.

PRIMEDBE NA MODEL ZAKONA PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM (glave I i VII)

SAVEZ CIVILNIH ŽRTAVA RATA / SAVEZ SLEPIH SRBIJE

Član 59: Precizirati koje su zgrade u pitanju, samo nove ili i stare, i povezati sa kaznenim odredbama.

Član 60: Natpisi na javnim ustanovama moraju biti i na Brajevom pismu.

Član 62: Ubaciti i gestovni jezik.

Član 63: Razmotriti da li ovaj član predstavlja dupliranje odredaba Zakona o zapošljavanju lica sa invaliditetom.

Pitanje oglašavanja na sajtu – to treba uraditi u formatu pristupačnom za slepe osobe.

Slepe osobe imaju problem sa regulisanjem davanja potpisa, Savez slepih Srbije daće predlog kako da se ovo pitanje reši.

Pitanje kompenzacionih prava treba urediti bilo u okviru glave VII, ili neke dopunske glave (VII bis), ili posebnim Zakonom o kompenzacionim pravima osoba sa invaliditetom.

Beograd, 17. mart 2004.

UDRUŽENJE STUDENATA SA HENDIKEPOM

Terminologija: “Osobe sa hendikepom” umesto izraza “Osobe sa invaliditetom”, ili makar kao paralelan termin na početku Nacrta Zakona.

Član 61: Titlovanje TV programa, ali takođe predvideti i sinhrono prevođenje programa.

Član 62: Izraz “Integralni deo” opšteg sistema obrazovanja i vaspitanja nije precizan, treba ga pojasniti i naročito se pozabaviti pitanjem inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja.

Član 68: Malo manje uopštena formulacija o konsultovanju sa organizacijama osoba sa invaliditetom.

Veći broj učesnika na tribini u Beogradu izneo je primedbe na malobrojnost Saveta i na to ko su njegovi članovi.

Novi Sad, 15. april 2004.

POKRAJINSKA ZAJEDNICA INVALIDSKIH ORGANIZACIJA

Primedbe na definiciju iz člana 3, nejasna i predugačka. Kao alternativa, nužno nabranje koje dijagnoze čine osobu sa invaliditetom. Treba koristiti izraz "invalidi". Invalidnost, doživotna kategorija, ne može nestati. Onaj što je slomio nogu je "bolestan", nije invalid, pa na njega Zakon protiv diskriminacije ne sme da se odnosi!

Roditelj mentalno nedovoljno razvijenog deteta iz Sremske Mitrovice izjavio da Nacrt diskriminiše tu kategoriju osoba sa invaliditetom, bez detaljnijeg obrazloženja zašto to smatra, a i jedan od predstavnika Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim osobama iz Novog Sada izjavio da Nacrt ne vodi dovoljno računa o toj kategoriji osoba sa invaliditetom i njihovim pravima!

Više učesnika iznosilo primedbe na sastav Saveta.

Pomoćnik pokrajinskog ombudsmana ukazao na činjenicu da nije racionalno formirati posebnu kancelariju ombudsmana samo za osobe sa invaliditetom (Povereništvo), već u okviru opšte kancelarije ombudsmana treba formirati odeljenje koje će se baviti pravima osoba sa invaliditetom.

MARKO BOŽIĆ

Lista primedbi na Nacrt Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom koje je izneo *Marko Božić*, dipl. pravnik, na javnoj raspravi održanoj 16. aprila 2004. godine na Pravnom fakultetu u Novom Sadu.

Član 10. – Budući da je opšta zabrana zloupotrebe prava već predviđena u Z.O.O., nije li insistiranje na njoj u članu 10. zaista neophodno.

Član 16. – Tumačenjem po principu argumentum a contrario stiže se do zaključka da je moguće da vlasnik objekta u javnoj upotrebi ne mora izvršiti adaptaciju objekta ako druga fizička i pravna lica nisu obezbedila dve trećine sredstava potrebnih za adaptaciju, čime se smislenost čitavog člana dovodi u pitanje.

Član 18. – Mislim da stav 2. mora biti dopunjen tako da obuhvata i diskriminaciju po osnovu isključivanja iz nastave i drugih oblika rada u obrazovnim i vaspitnim ustanovama kao oblik diskriminacije. Ovo napominjem jer smo kod nas na fakultetu imali sličnih problema.

Član 39. – Generalno smatram da je poseban ombudsman za ovu oblast ljudskih prava neizvodljiv i preambiciozan institut, ali ako ga prihvatimo, mislim da su neke korekcije, počevši od ovog člana neophodne. Naime, složio bih se sa kritikom koja je već upućena o neprimerenosti tako učestalih tromesečnih izveštaja koje bi poverenik imao

obavezu da podnosi skupštini. Smatram to i tehnički neizvodljivim i nepotrebnim. Završni godišnji izveštaj bi bio sasvim dovoljan, efektivniji i zvučniji nego izveštaji koji bi sa ovakvom frekventnošću izgubili na svojoj težini, a ona je ključna ukoliko se ima u vidu da je i jedino oružje kojim ombudsman raspolaže (mada ste ga naoružali i ovlašćenjima sa kojim ovaj institut najčešće ne raspolaže – recimo tačka 3. istog stava, istog člana).

Član 40. – Ne daju li se povereniku suviše velika ovlašćenja kad je kreiranje poslovnika o njegovom radu u pitanju. Smatram da je skupština dužna da dade svoju saglasnost na poslovnik, tim pre što je ona poverenika i izabrala na tu dužnost.

Član 41. – U stavu dva se po mom mišljenju, iz meni nepoznatih razloga, neopravdano insistira na pisanom podnesku, što bi se i samo moglo uzeti u obzir kao diskriminacija. U prvom stavu se naglašava da podneske mogu podnositi i sami invalidi, ali kako to pravo očekujete da ostvari u svakoj prilici neko ko je slep, ili bez ruku, ako ga u tome ograničavate odredbom drugog stava, koju zato i osporavam.

Član 44. – U tački dva se pozivate na neefikasnost pravnog sredstva kao osnov za reagovanje poverenika, ali kada smatrate da je pravno sredstvo neefikasno ne precizirate, ovo mi liči na neodređen pojam, kaučuk-normu koja bi povereniku dala široka ovlašćenja. Smatram je neopravdanom.

PROF. DR VLADO DELIĆ

Među najvažnijim ciljevima Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom su preduzimanje mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i njihove socijalne integracije (suština člana 1).

Imajući na umu načela na kojima se zasniva Konvencija UN, predložio bih da se u Modelu našeg Zakona (član 2) nađu još dva načela:

- podsticanje izjednačavanja mogućnosti i praktičnog ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom;
- poštovanje različitosti i invalidnosti kao dela ljudske raznovrsnosti.

Svi moji dalji predlozi izmena i dopuna pojedinih članova Modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom odnose se na prvo načelo, koje sam predložio da se doda, a bazirani su na poznavanju mogućnosti savremenih tehnologija, za koje predlagač Nacrta nije znao, a koje omogućuju praktično ostvarivanje ovog načela i mnogih drugih prava koja se pominju u pomenutoj Konvenciji UN. Konkretno, računar koji pretvara tekst u sintetizovani govor omogućuje osobama sa oštećenjem vida samostalan pristup pisanim informacijama (čl. 13), ravnoprav-

nost u obrazovanju (čl. 17) i podržava koncepciju asistencije u osposobljavanju za mnoge nove poslove (čl. 9 i čl. 22), a stvara i uslove za njihovo obrazovanje na daljinu (čl. 17). Ista tehnologija – pretvaranje teksta u govor – omogućuje nemim ljudima i osobama sa patologijom govora da se usmeno izražavaju (čl. 13). Druga govorna tehnologija – automatsko prepoznavanje govora – pomoći će osobama sa oštećenjem sluha da prate govor automatski pretvoren u tekst i gluvoj deci da nauče da govore pomoću vizualizovanog govora. Konačno, automatsko prepoznavanje govora omogućuje osobama koje ne mogu da koriste svoje ruke – da govornim komandama upravljaju aparatima u svom okruženju, a takvih osoba ima u većem broju invalidskih organizacija. Sve ovo znači da mi, na srpskom govornom području, imamo mogućnost da praktično, trajno i konkretno pomognemo brojnim osobama sa invaliditetom i da neka zakonska rešenja ne ostanu mrtvo slovo na papiru.

Vratiću se na Model našeg Zakona i dati komentare na neke članove, kao i konkretne predloge.

U članu 5, koji govori o povredi načela jednakih prava i obaveza, u stavu 1. pominje se neopravdano uskraćivanje prava i sloboda. Rekao bih da je sada, nakon pojave govornih tehnologija na srpskom jeziku, zaista neopravdano uskraćivanje nekih od prava velikog broja osoba sa invaliditetom u našoj državi. Takođe se kao povreda ovih načela pominje u stavu 3. postojanje nesrazmere između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje – tu pre svega mislim na izostanak bilo kakve podrške resornih ministarstava razvoju i primeni govornih tehnologija za srpski jezik, iako one mogu izuzetno mnogo da pomognu velikom broju osoba sa invaliditetom. Naši naponi u tom smeru traju već godinama, od jedne do druge garniture vlasti, a o dobrobitima koje su sve te osobe sa invaliditetom i društvo u celini već mogli imati, najveći deo onih koji o njihovoj sudbini odlučuju ni ne znaju. Zakonske osnove i obavezu države da ovakve projekte podrži možemo naći u mnogim aktima, pa i u narednom članu 6. Zakona. Čak se diskriminacija u pogledu pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja itd. smatra teškim oblikom diskriminacije, naravno: kada se smišljeno vrši, a meni je to skoro isto kao kad se zbog neznanja ili nemara namerno odlaže. Uostalom, lepo piše u članu 9. da je država dužna da udovolji opravdanim interesima osoba sa invaliditetom i obezbedi im uživanje prava i sloboda bez diskriminacije. Državni organ ne sme svojom radnjom, ili propuštanjem da preduzme radnju, vršiti diskriminaciju prema osobi sa invaliditetom (čl. 11).

Nakon ovih komentara, dao bih i konkretne predloge dopuna pojedinih članova Modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Član 16. precizira obavezu obezbeđivanja pristupa javnim objektima – ne vidim zašto se slična obaveza ne bi postavila u pogledu pristupa javnim uslugama i informacijama, a posebno kada je u pitanju obrazovanje i zapošljavanje.

Što se tiče diskriminacije u vezi sa obrazovanjem i vaspitanjem, po uzoru na član 13.3 i 22.4, dopunio bih član 18. stavom 4:

4. Odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija postojeće opreme neophodna da bi se obezbedio pristup literaturi u pogodnom obliku, osim ako takva adaptacija iziskuje znatna ulaganja.

I, obavezno, kao što je član 16. ubačen na kraju odeljka vezanog za usluge, sličan ubaciti na kraj odeljka za obrazovanje (iza člana 20), što će preciznije definisati ovu obavezu i omogućiti definisanje odgovarajućih kaznenih odredbi.

Isto to treba dodati i na kraju odeljka koji se tiče zapošljavanja (iza člana 26).

Za ostvarivanje proklamovanih prava vezanih za izbornu pravo možemo realizovati jedan projekat koji bi pomogao slepim i slabovidim biračima na svim narednim izborima.

U nastavku, nekoliko sugestija i dopuna koje se tiču predloženih mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom.

Odmah, na početku, kada je reč o Merama za stvaranje pristupačnog okruženja – zašto ne i javnim informacijama (čl. 59).

Naredni član 60. bih produžio:

...državnim organima, kao i štampanje službenih glasila Brajevim pismom, kao i njihovu dostupnost preko telefona sintetizovanim govorom na srpskom jeziku.

Dopunio bih i član 61:

...titlovanje televizijskog programskog sadržaja, govorne portale na Internet stranicama državnih organa, SMS i e-mail čitače.

Ubacio bih deo teksta u poslednju rečenicu člana 62:

...razvoj školskih i predškolskih programa, stručno usavršavanje nastavnika i vaspitača učenika sa invaliditetom i primenu novih govornih i drugih tehnologija u njihovom obrazovanju, kao i organizaciju obrazovnih i vaspitnih ustanova.

Član 63. bih takođe dopunio:

...podsticajne mere za poslodavce koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom i investiraju u adaptaciju opreme i pristupa radnom mestu.

Dopunio bih i član 64:

...uključujući i programe prekvalifikacije i dokvalifikacije osoba sa invaliditetom, uključujući obuku za primenu novih govornih i drugih tehnologija.

Na kraju, nekoliko dopuna vezanih za kaznenu i disciplinsku odgovornost.

Član 88. bih dopunio sa stavom “3. odbije da izvrši tehničku adaptaciju... (čl. 13.4.3)”, koji je možda izostavljen iz neznanja da se mnoge adaptacije mogu uraditi lako i jeftino u nekim slučajevima (pomoću govornih tehnologija) – čini mi se mnogo jeftinije nego što je potrebno za arhitektonske adaptacije.

Slično bih član 92. dopunio stavom “4. odbije da izvrši tehničku adaptaciju... (čl. 18.2.4)”.

VLADAN JOVANOVIĆ

U ovom kratkom osvrtu na deo Modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom (dalje: Model Zakona), fokusiraću se na član 31, koji se odnosi na diskriminaciju u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima, u vezi sa članom 3. istog Modela Zakona, kojim se definišu pojmovi.

Član 31, glasi:

(1) *Zabranjena je svaka diskriminacija u vršenju prava iz bračnih i porodičnih odnosa zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom.*

(2) *Diskriminacijom iz st. 1. ovog člana smatra se:*

1. *uskraćivanje prava na brak osobama sa invaliditetom;*
2. *postavljanje posebnih uslova za stupanje u brak osoba sa invaliditetom;*
3. *postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje roditeljskih prava;*
4. *postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje prava na usvojenje.*

Odredba člana 3. stava 1. tačke 1. istog Modela Zakona, koja glasi:

*Izraz “osobe sa invaliditetom” označava osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, **intelektualnom ili emocionalnom** (istakao – V.J.) onesposobljenošću koje usled društvenih, ili drugih prepreka, nemaju ili imaju ograničene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou sa drugima, bez obzira na to da li mogu da ostvaruju pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili službi podrške; osobama sa invaliditetom smatraju se sve osobe iz alineje 1. ovog člana bez obzira na to da li uzrok invalidnosti već postoji ili će tek nastupiti, odnosno da li je invaliditet postojao a prestao.*

Najpre želim da istaknem da je potpuno opravdana intencija autora Modela Zakona da se širokim spektrom normi obuhvati što veći

broj životnih oblasti u kojima treba urediti osnove za antidiskriminacijsko ponašanje i postupke u odnosu na osobe sa invaliditetom. Isticanje prava osoba sa invaliditetom da potpuno ravnopravno učestvuju u društvenom životu, tj. u svim segmentima društvenog života, jeste koncepcija vredna hvale.

No prilikom koncipiranja odredaba antidiskriminacijskog zakona u odnosu na osobe sa invaliditetom, između ostalog, treba imati na umu:

1. principe i objektivno validne norme drugih pozitivnih propisa,
2. druge vrednosti i interese koje treba štiti, a u odnosu na koje prava i interesi osoba sa invaliditetom mogu biti suprotstavljeni.

Takođe treba imati na umu da odredbe drugih propisa, konkretno propisa koji uređuju bračnu i porodičnu oblast, zbog specifičnih prilika u odnosu na pojedine grupe ljudi, imaju ustanovljene mehanizme zaštite njihovih prava i pravnih interesa.

Pravo na zaključenje braka

Naime, u odredbi člana 3. stav 1. tačka 1. Modela Zakona, u osobe sa invaliditetom spadaju i *osobe sa urođenom ili stečenom intelektualnom i emocionalnom onesposobljenošću*. Ove osobe, takođe, a što je u skladu sa duhom, ciljem i sadržajem normi Modela Zakona, treba da imaju jednake mogućnosti, pravo na društveni život i druge prihvaćene vrednosti, s tim što, smatram, u odnosu na njih moramo biti naročito oprezni zbog posebne vrste onesposobljenosti, odnosno invaliditeta, koja vrlo često u odnosu na neke životne relacije i/ili statuse zahteva poseban juristički (kako legislativni, tako i operativnopravni) pristup. Na ove osobe odnose se zaštitni mehanizmi i odredbe Zakona o braku i porodičnim odnosima i Zakona o vanparničnom postupku, kojima se uređuju pravni instituti:

1. produženja roditeljskog prava,
2. lišenja poslovne sposobnosti, i
3. starateljstva.

Osnovna ideja pomenutih pravnih instituta jeste da licu *koje nije sposobno za normalno rasuđivanje, te zbog toga nije u stanju da se samo brine o svojim pravima i pravnim interesima, treba obezbediti odgovarajući oblik porodičnopravne zaštite*, a što se postiže nekim od pomenutih zakonskih instituta (produženjem roditeljskog prava, ili lišenjem poslovne sposobnosti posle kojih se primenjuje starateljstvo), u skladu sa uzrastom dotičnog lica i okolnostima slučaja.

Smatram da u određenom broju slučajeva, nažalost, moramo priznati da i pored intencije i truda da se osobama sa intelektualnom ili emotivnom onesposobljenošću pruže jednake mogućnosti, ovo ne može

značiti prenebrežavanje nedostatka njihovih kapaciteta. Prenebrežavanje pomenutog može rezultirati štetom po prava i interese ovih osoba, a to svakako ne bi bilo u skladu ni sa etičkim normama i principima ravnomerne distribucije opterećenja i povlastica. Naime, ravnomerna distribucija opterećenja i povlastica podrazumeva, odnosno zahteva respektovanje osobenosti statusa, potreba i potencijala onoga kome se isto distribuira. Previdom da kod osoba sa psihičkim i emotivnim onesposobljenostima postoji poseban, odnosno umanjen kapacitet brige o svojim pravima i interesima, možemo ih učiniti opterećenim, odnosno potencijalno izloženim teretima sa kojima neće moći da se nose.

Konkretno, u odnosu na zaključenje braka, u aktuelnom Zakonu o braku i porodičnim odnosima (ZBPO), u članu 45. stoji: *Brak ne može zaključiti lice koje zbog duševne bolesti ili iz drugih razloga nije sposobno za rasuđivanje.*

Takođe, Nacrtom Porodičnog zakona (NPZ), koji u mnogo čemu predstavlja napredan i moderan tekst, članom 3. stavom 2. je predviđeno: *Brak se može sklopiti samo na osnovu slobodnog pristanka budućih supružnika.*

Nacrt istog zakona kaže: *Brak ne može sklopiti lice koje je nesposobno za rasuđivanje.*

Aktuelni ZBPO, kao i NPZ, predviđaju da je ništav brak koji zaključi lice koje (zbog duševne bolesti ili iz drugih razloga) nije sposobno za rasuđivanje. Valja istaći da je tekst NPZ bio na razmatranju kod stručnjaka za porodično pravo iz zemalja Zapadne Evrope, te da niko nije stavio primedbe na njegove odredbe. Takođe, smatram da su citirane normativnopravne odredbe u skladu sa opštim vrednostima, konceptom ljudskih prava i da nisu diskriminatorne već da, uvažavajući specifičnost osoba sa izvesnim nedostacima, za cilj imaju zaštitu njihovih prava, ali i prava drugih osoba.

U skladu sa navedenim, u dotičnoj normi Modela Zakona treba uvažiti specifičnosti koje se odnose na osobe sa intelektualnom i emotivnom onesposobljenošću u odnosu na pravo na zaključenje braka, te *pod diskriminacijom ne smatrati onemogućavanje zaključenja braka osobama sa intelektualnom i/ili emotivnom onesposobljenošću koje nisu sposobne za rasuđivanje.*

Pravo na usvojenje

Važno je istaći da je porodičnopravni institut usvojenja takav da je koncipiran kao *pravo deteta* trajno lišenog roditeljskog staranja na odgovarajući oblik porodičnopravne zaštite. Usvojenje je u Konvenciji o pravima deteta, u ZBPO, kao i u NPZ osmišljeno sa pozicije potreba deteta i njegovog prava da se razvija u porodičnom okruženju, odnosno

u usvojilačkoj porodici u slučaju trajne nemogućnosti življenja sa prirodnim roditeljima, a u slučajevima i pod uslovima predviđenim zakonom. U skladu sa tim, usvojioци se biraju tako da odabir ide u susret potrebama i pravu deteta, a ne obrnuto. Usvojenje, dakle, niti u jednom propisu (međunarodnom dokumentu i domaćem propisu), kao ni u pravnoj teoriji i teoriji socijalnoga rada, nije koncipirano kao pravo usvojlaca, već pravo deteta – usvojenika. Ovo stoga što je detetu bez roditeljskog staranja potrebno obezbediti adekvatne uslove za rast, razvoj, vaspitavanje, obrazovanje i dr.

Dakle, imajući u vidu navedeno, moram da kažem da je vrlo neuobičajeno u Modelu Zakona (član 31. stav 2. tačka 4.) usvojenje postavljeno kao *pravo osobe sa invaliditetom*. Ovo se kosi sa konceptom usvojenja kao porodičnog pravnog instituta, i smatram da bi dotična odredba trebalo da bude promenjena, te da svojim slovom i duhom poštuje i prati suštinu instituta usvojenja.

U skladu sa navedenim, smatram da u Modelu Zakona ne treba da stoji da se diskriminacijom iz stava 1. člana 31. smatra *postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje prava na usvojenje*.

Smatram da, umesto predmetne norme, ima mesta normi kojom se *zabranjuje diskriminacija osoba sa invaliditetom u odnosu na porodičnog pravnog instituta usvojenja i primenu prava deteta da bude usvojeno*, s tim što ova norma treba da:

a) poštuje principe usvojenja kao oblika porodičnog pravnog zaštite deteta trajno lišenog roditeljskog staranja,

b) bude postavljena sa aspekta prava deteta (*child oriented*),

c) vodi računa (naročito) o osobama sa intelektualnom i/ili emotivnom onesposobljenošću kao potencijalnim usvojiocima, u tom smislu da jasno ustanovi distinkciju između nedostatka roditeljskog potencijala ovih osoba u odnosu na usvojenika u načelu, s jedne strane, i prava deteta trajno lišenog roditeljskog staranja da mu u usvojiteljskoj porodici budu pruženi uslovi za nesmetan život i razvoj, s druge strane – u korist predmetnih prava deteta.

PRILOZI

NACRT ZAKONA PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Na osnovu čl. 72. st. 1. tač. 2. Ustava Republike Srbije, Narodna skupština donosi

ZAKON PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Glava I: OPŠTE ODREDBE

Predmet Zakona

Član 1.

Ovim zakonom se uređuje opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, organi nadležni za sprečavanje diskriminacije i preduzimanje mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i mere koje država preduzima radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.

Načela Zakona

Član 2.

Ovaj zakon zasniva se na načelima:

1. Zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom;
2. Poštovanja ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom;
3. Uključenosti osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života na osnovima ravnopravnosti;
4. Uključenosti osoba sa invaliditetom u sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama.

Definicije pojmova

Član 3.

U ovom zakonu:

1. izraz “*osobe sa invaliditetom*” označava osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom onesposobljenošću koje usled društvenih, ili drugih prepreka, nemaju ili imaju ograničene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou sa drugima, bez obzira na to da li mogu da ostvaruju pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili službi podrške; osobama sa invaliditetom smatraju se sve osobe bez

obzira na to da li uzrok invalidnosti već postoji ili će tek nastupiti, odnosno da li je invaliditet postojao a prestao;

2. izrazi “*diskriminacija*” i “*diskriminatorsko postupanje*” označavaju svako pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koje se zasniva na invalidnosti ili razlozima u vezi sa njom;

3. izraz “*državni organi*” označava organ zakonodavne, izvršne i sudske vlasti; organ teritorijalne autonomije i lokalne samouprave; organ upravljanja javnih ustanova, zadužbina i drugih tela čiji je osnivač Republika, teritorijalna autonomija ili lokalna samouprava, kao i organ upravljanja javnih preduzeća ili preduzeća čiji je većinski vlasnik Republika, teritorijalna autonomija ili lokalna samouprava.

Glava II: OPŠTA ZABRANA DISKRIMINACIJE

Oblici diskriminacije

Član 4.

(1) Oblici diskriminacije su neposredna i posredna diskriminacija, pozivanje i navođenje na diskriminaciju, pomaganje u diskriminatorskom postupanju i povreda načela jednakih prava i obaveza.

(2) Neposredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa (dalje: “*diskriminisan*”), u istoj ili sličnoj situaciji, bilo kojim aktom ili radnjom, stavlja u nepovoljniji položaj, ili bi mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj, zbog njegove odnosno njihove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

(3) Posredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa, zbog njegove odnosno njihove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, stavlja u nepovoljniji položaj, donošenjem akta ili preduzimanjem radnje, koja je prividno zasnovana na načelu jednakosti i nediskriminacije, osim ako je taj akt ili radnja opravdana zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja su primerena i nužna.

(4) Diskriminacija postoji i u slučaju:

1. ako se prema diskriminisanom neopravdano postupa gore nego što se postupa ili bi se postupalo prema drugome, isključivo ili uglavnom zbog toga što je diskriminisan tražio, odnosno namerava da traži pravnu zaštitu od diskriminacije ili zbog toga što je ponudio ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorskom postupanju;

2. ako se prema diskriminisanom očigledno ponižavajuće postupa, isključivo ili uglavnom zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

Povreda načela jednakih prava i obaveza

Član 5.

Povreda načela jednakih prava i obaveza postoji:

1. ako se diskriminisanom isključivo ili uglavnom zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom neopravdano uskraćuju prava i slobode, odnosno nameću obaveze koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi;

2. ako su cilj ili posledica preduzetih mera neopravdani, i
3. ako ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje.

Član 6.

Ne smatraju se povredom načela jednakih prava i obaveza niti diskriminacijom:

1. odredbe zakona, propisa, kao ni odluke ili posebne mere, donete u cilju poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i organizacija osoba sa invaliditetom, kojima se pruža posebna podrška, neophodna za uživanje i ostvarivanje njihovih prava pod istim uslovima pod kojima ih uživaju i ostvaruju drugi;
2. donošenje odnosno zadržavanje postojećih akata i mera čiji je cilj otklanjanje ili popravljavanje nepovoljnog položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i organizacija osoba sa invaliditetom kojima se pruža posebna podrška.

Teški oblici diskriminacije

Član 7.

Posebno je zabranjeno i kažnjivo:

1. izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom;
2. propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane državnih organa, u postupcima pred državnim organima, putem javnih glasila, u političkom životu, prilikom pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture, sporta i sl.

Zabrana ispisivanja i isticanja diskriminatorских poruka i simbola

Član 8.

Zabranjeno je ispisivanje i isticanje na javnim mestima i širenje na drugi način poruka i simbola kojima se poziva na diskriminatorско postupanje prema osobama sa invaliditetom.

Obaveze države

Član 9.

Država je dužna da osobama sa invaliditetom obezbedi uživanje prava i sloboda bez diskriminacije, kao i da udovolji njihovim opravdanim interesima.

Opšta zabrana zloupotrebe prava

Član 10.

Zabranjeno je vršenje prava utvrđenih ovim zakonom protivno cilju u kome su priznata ili sa namerom da se povrede ili ograniče prava drugih ili da se izazovu ozbiljne posledice po bezbednost zemlje, javni poredak i moral.

**Glava III: POSEBNI SLUČAJEVI
DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM**

Diskriminacija u postupcima pred državnim organima

Član 11.

(1) Državni organ ne sme svojom radnjom ili propuštanjem da preduzme radnju vršiti diskriminaciju prema osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

(2) Diskriminacija osoba sa invaliditetom od strane državnog organa obuhvata:

1. uskraćivanje prava osobi sa invaliditetom opštim ili pojedinačnim pravnim aktom, ako se ovo pravo u istim okolnostima priznaje osobama bez invaliditeta;

2. postavljanje posebnih uslova za ostvarivanje prava osobi sa invaliditetom, osim ako takve uslove ne opravdavaju razlozi opšte, lične i imovinske bezbednosti, koje državni organ mora posebno naznačiti;

3. uskraćivanje prava u okviru diskrecionog ovlašćenja, ako je do uskraćivanja došlo zbog invalidnosti podnosioca zahteva ili razloga u vezi sa njom.

4. vođenje upravnog ili sudskog postupka ili drugog postupka ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom na način koji faktički onemogućuje ili znatno otežava ostvarenje prava.

(3) Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti je uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje osoba sa invaliditetom od strane nosilaca javnih ovlašćenja i lica zaposlenih u državnim organima u toku postupka ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom, zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

Diskriminacija u vezi sa organizacijama

Član 12.

(1) Zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti u nevladinim organizacijama i drugim udruženjima građana (dalje: organizacije).

(2) Diskriminacija zbog invalidnosti u organizacijama obuhvata:

1. Odbijanje zahteva za učlanjenje u organizaciju osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom;

2. postavljanje posebnih uslova za učlanjenje osoba sa invaliditetom u organizaciju;

3. uskraćivanje prava osobi sa invaliditetom da bira i bude birana u organe upravljanja organizacije;

4. postavljanje posebnih uslova za izbor osoba sa invaliditetom u organe upravljanja organizacije.

(3) Diskriminacijom zbog invalidnosti ne smatra se osnivanje ili delovanje organizacija osoba sa invaliditetom i drugih oblika njihovog samoorganizovanja.

Diskriminacija u vezi sa pružanjem usluga i korišćenjem objekata i površina

Član 13.

(1) Zabranjena je diskriminacija na osnovu invalidnosti ili razloga u vezi sa njom u pogledu dostupnosti usluga i pristupa objektima u javnoj upotrebi i javnim površinama.

(2) Pod uslugom smatra se svaka usluga koju, uz naknadu ili bez nje, fizičko ili pravno lice pruža u okviru svog pravno određenog delokruga poslova ili trajnog zanimanja.

(3) Pod objektima u javnoj upotrebi smatraju se naročito objekti u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, sporta, turizma, ili se koriste za zaštitu životne sredine, zaštitu od elementarnih nepogoda i sl., a pod javnim površinama podrazumevaju se naročito parkovi, zelene površine, trgovi, ulice, pešački prelazi i druge javne saobraćajnice i sl.

(4) Diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga naročito obuhvata:

1. odbijanje pružanja usluga osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica, pri čemu postojanje ugroženosti procenjuje isključivo organ nadležan za opštu bezbednost u zakonom uređenom postupku;

2. pružanje usluge osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica, pri čemu posebne uslove pružanja usluga osobama sa invaliditetom propisuje nadležni državni organ u zakonom uređenom postupku;

3. odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija objekta neophodna da bi se usluga pružila korisniku sa invaliditetom, osim ako takva adaptacija iziskuje znatna ulaganja a drugo lice ne ponudi da snosi troškove adaptacije.

Član 14.

Diskriminacijom u smislu člana 13. ovog zakona ne smatra se:

1. povećanje cene usluge srazmerno povećanim troškovima, neposredno proisteklim iz pojedinačnog akta pružanja usluge korisniku sa invaliditetom,

2. pružanje usluga vezanih za specifične potrebe nekih korisnika sa invaliditetom, ili za specifičan način zadovoljavanja njihovih opštih potreba;

3. aktivnosti vezane za otklanjanje postojećih i sprečavanje novih vidova diskriminacije zbog invalidnosti.

Član 15.

Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti je stalno ili učestano uznemiravanje, vredanje i omalovažavanje osoba sa invaliditetom – korisnika usluge zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, kada te radnje vrši lice koje neposredno vrši uslugu ili njemu nadređeno lice.

Član 16.

(1) Vlasnik objekta u javnoj upotrebi, kao i državni organ nadležan za održavanje javnih površina, dužan je da obezbedi pristup objektu u javnoj upo-

trebi, odnosno javnoj površini svim osobama sa invaliditetom, bez obzira na vrstu i stepen njihove invalidnosti.

(2) Obavezu iz st. 1. ovog člana ima i drugo lice na koje je preneto pravo korišćenja, osim ako je sa vlasnikom, odnosno državnim organom ugovorilo drugačije.

(3) Državni organ nadležan za davanje upotrebne dozvole izdaće ovu dozvolu ako je ispunjen uslov iz st. 1. ovog člana, a ako državni organ postupi suprotno ovoj zabrani, izdata upotrebna dozvola je nepunovažna.

(4) Vlasnik objekta u javnoj upotrebi dužan je da izvrši adaptaciju objekta u cilju zadovoljavanja uslova za ispunjavanje obaveze iz st. 1. ovog člana ako su druga pravna i fizička lica obezbedila dve trećine sredstava potrebnih za adaptaciju.

(5) Državni organ iz st. 1. ovog člana u celini snosi troškove adaptacije.

Diskriminacija u vezi sa zdravstvenim uslugama

Član 17.

(1) Posebno težak slučaj diskriminacije zbog invalidnosti je svaki čin diskriminacije osoba sa invaliditetom prilikom pružanja zdravstvenih usluga.

(2) Činom diskriminacije osoba sa invaliditetom prilikom pružanja zdravstvenih usluga smatra se:

1. odbijanje da se pruži zdravstvena usluga osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom;

2. postavljanje posebnih uslova za pružanje zdravstvenih usluga osobama sa invaliditetom ako ti uslovi nisu opravdani medicinskim razlozima, propisanim od strane ministarstva nadležnog za zdravlje, ili znatno povećanim troškovima pružanja zdravstvenih usluga, priznatim od strane nadležnog organa obaveznog zdravstvenog osiguranja;

3. odbijanje postavljanja dijagnoze i uskraćivanje odgovarajućih informacija o trenutnom zdravstvenom stanju, preduzetim ili nameravanim merama lečenja i rehabilitacije osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom;

4. svako uznemiravanje, vređanje ili omalovažavanje osobe sa invaliditetom u toku boravka u zdravstvenoj ustanovi zbog njene invalidnosti i razloga u vezi sa njom.

Diskriminacija u vezi sa obrazovanjem i vaspitanjem

Član 18.

(1) Zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja, kako javnog tako i privatnog.

(2) Diskriminacija iz st. 1. ovog člana obuhvata:

1. uskraćivanje prijema deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima;

2. isključenje iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa dete predškolskog uzrasta, učenik, odnosno student sa invaliditetom iz razloga neposredno ili posredno vezanih za njegovu invalidnost;

3. postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim u slučajevima obrazovanja za opasna zanimanja ili zanimanja sa posebnim zdravstvenim rizicima, izričito predviđenim zakonom ili uredbom vlade, odnosno aktom nadležnog ministarstva, kao i ako je priroda obrazovnog procesa takva da u njemu ne bi mogla učestvovati osoba sa invaliditetom.

Član 19.

Diskriminacijom u obrazovanju zbog invalidnosti ne smatra se:

1. provera posebnih sklonosti dece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, odnosno kandidata za upis u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu prema određenom nastavnom predmetu ili grupi predmeta, njihovih umetničkih sklonosti ili oblika posebne darovitosti;

2. organizacija posebnih oblika nastave, odnosno vaspitanja za učenike, odnosno decu predškolskog uzrasta koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobnosti ne mogu da prate redovne nastavne sadržaje, kao i upućivanje učenika odnosno dece predškolskog uzrasta u te oblike nastave odnosno vaspitanja, ako se upisivanje vrši na osnovu rešenja o kategorizaciji učenika, odnosno dece predškolskog uzrasta;

Član 20.

Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti je stalno ili učestano uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje invalidnog učenika, studenta odnosno deteta predškolskog uzrasta zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, kada te radnje vrši nastavnik, vaspitač ili drugo lice zaposleno u obrazovnoj odnosno vaspitnoj ustanovi.

Diskriminacija u vezi sa zapošljavanjem i radnim odnosom

Član 21.

(1) Zabranjeno je vršiti diskriminaciju zbog invalidnosti ili razloga u vezi sa njom u zapošljavanju i ostvarivanju prava iz radnog odnosa prema :

1. osobi sa invaliditetom koje traži zaposlenje;
2. staraocu osobe sa invaliditetom koja traži zaposlenje;
3. zaposlenoj osobi sa invaliditetom;
4. zaposlenom staraocu osobe sa invaliditetom.

(2) Pod osobom koja traži zaposlenje smatra se osoba uredno prijavljena službi nadležnoj za zapošljavanje u smislu zakona kojim se uređuje zapošljavanje.

(3) Pod staraocem osobe sa invaliditetom smatra se svako lice, bez obzira na srodstvo, koje živi u zajedničkom domaćinstvu sa osobom sa invaliditetom i trajno mu pomaže u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba bez novčane ili druge materijalne naknade.

Član 22.

Diskriminacijom zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom u zapošljavanju smatra se:

1. neprimanje u radni odnos osobe sa invaliditetom ili staraoca osobe sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, odnosno zbog svojstva staraoca osobe sa invaliditetom;

2. postavljanje posebnih zdravstvenih uslova za prijem u radni odnos osobe sa invaliditetom na poslove koji se ne nalazi na spisku opasnih poslova koji donosi ministarstvo nadležno za poslove rada i zapošljavanja;

3. prethodna provera psihofizičkih sposobnosti koje nisu u neposrednoj vezi sa poslovima i radnim zadacima na radnom mestu;

4. odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija radnog mesta koja omogućuje efikasan rad osobe sa invaliditetom, ako troškovi adaptacije ne padaju na teret poslodavca ili nisu nesrazmerni u odnosu na dobit koju poslodavac ostvaruje zapošljavanjem osobe sa invaliditetom.

Član 23.

Diskriminacijom zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom u zapošljavanju ne smatra se:

1. izbor kandidata bez invaliditeta koji je pokazao najbolji rezultat na prethodnoj proveri psihofizičkih sposobnosti neposredno vezanih za zahteve radnog mesta;

2. preduzimanje podsticajnih mera za brže zapošljavanje osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom kojim se uređuje zapošljavanje invalida.

Član 24.

Diskriminacijom zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom u ostvarivanju prava iz radnog odnosa smatra se:

1. određivanje manje zarade zbog invalidnosti radnika, nezavisno od radnog učinka;

2. postavljanje posebnih uslova rada radniku sa invaliditetom, ako ti uslovi neposredno ne proističu iz zahteva radnog mesta;

3. postavljanje posebnih uslova radniku sa invaliditetom za korišćenje drugih prava iz radnog odnosa koja pripadaju svakom radniku.

Član 25.

Diskriminacijom zbog invalidnosti u ostvarivanju prava iz radnog odnosa ne smatra se nagrađivanje radnika prema radnom učinku.

Član 26.

Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti je stalno ili učestano uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje radnika sa invaliditetom od strane poslodavca, neposredno nadređenog lica u radnom procesu i drugih radnika, zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

Diskriminacija u vezi sa saobraćajem

Član 27.

(1) Zabranjeno je vršiti diskriminaciju zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom u javnom putničkom saobraćaju.

(2) Diskriminacijom iz st. 1. ovog člana smatra se:

1. odbijanje da se preveze putnik sa invaliditetom;
2. odbijanje voznog osoblja da pruži fizičku pomoć putniku sa invaliditetom ako bez takve pomoći putnik sa invaliditetom ne može da koristi prevoznikovu uslugu i ako se pružanjem pomoći ne ugrožava bezbednost saobraćaja;
3. utvrđivanje nepovoljnijih uslova prevoza za putnike sa invaliditetom, naročito uslova plaćanja, osim u meri u kojoj su ti uslovi opravdani tehničkim zahtevima ili neophodnim povećanim troškovima prevoza putnika sa invaliditetom.

Član 28.

Diskriminacijom zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi s njom u javnom putničkom saobraćaju ne smatra se:

1. organizovanje posebnog javnog prevoza putnika sa invaliditetom koji ne mogu koristiti usluge redovnog prevoza ili to ne mogu bez znatno povećanog rizika od povređivanja;
2. prevoz, po povlašćenoj ceni, putnika sa invaliditetom koji ne mogu koristiti usluge redovnog prevoza bez pratioca ili to ne mogu bez znatno povećanog rizika od povređivanja.

Član 29.

Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti predstavlja stalno ili učestano uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje putnika sa invaliditetom u toku putovanja od strane voznog osoblja, zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom.

Diskriminacija u vezi sa korišćenjem izbornog prava

Član 30.

(1) Zabranjeno je svako ometanje osobe sa invaliditetom u vršenju izbornog prava zbog njene invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom.

(2) Ometanjem iz st. 1. ovog člana smatra se:

1. neposredno uskraćivanje aktivnog i pasivnog biračkog prava punoletnoj poslovno sposobnoj osobi sa invaliditetom;
2. uskraćivanje pristupa biračkom mestu osobama sa otežanim kretanjem;
3. nepristupačnost glasačkih listića, spiskova kandidata i biračkih spiskova slepim i slabovidim licima;
4. druge radnje ili propuštanja, koje za posledicu imaju onemogućavanje, odnosno otežavanje osobi sa invaliditetom da vrše izborno pravo.

(3) Organ nadležan za sprovođenje izbora odgovoran je za obezbeđivanje pristupa biračkom mestu osobama sa otežanim kretanjem i za pristupačnost glasačkih listića, spiskova kandidata i biračkih spiskova slepim i slabovidim licima.

Diskriminacija u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima

Član 31.

(1) Zabranjena je svaka diskriminacija u vršenju prava iz bračnih i porodičnih odnosa zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom.

(2) Diskriminacijom iz st. 1. ovog člana smatra se:

1. uskraćivanje prava na brak osobama sa invaliditetom;
2. postavljanje posebnih uslova za stupanje u brak osoba sa invaliditetom;
3. postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje roditeljskih prava;
4. postavljanje posebnih uslova osobama sa invaliditetom za vršenje prava na usvojenje.

(3) Diskriminacijom u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima zbog invalidnosti, odnosno razloga u vezi sa njom, ne smatra se uskraćivanje ili ograničavanje prava u skladu sa posebnim zakonom kojim se uređuju bračni i porodični odnosi.

Diskriminacija organizacija osoba sa invaliditetom

Član 32.

(1) Zabranjen je svaki oblik diskriminacije organizacija osoba sa invaliditetom.

(2) Sve organizacije osoba sa invaliditetom imaju pravo da pod jednakim uslovima, bez obzira na svoj društveni značaj, konkurišu kod državnih organa za dodelu sredstava i drugih oblika pomoći.

***Glava IV: POVERENIK ZA LJUDSKA PRAVA
OSOBA SA INVALIDITETOM***

Povereništvo i poverenik

Član 33.

(1) Ustanovljava se Povereništvo za ljudska prava osoba sa invaliditetom (dalje: Povereništvo).

(2) Povereništvo čine Poverenik za ljudska prava osoba sa invaliditetom (dalje: Poverenik), i tri pomoćnika koje imenuje Poverenik.

(3) Poverenik može biti diplomirani pravnik sa izuzetnim moralnim integritetom.

(4) Poverenik ne može obavljati drugu javnu ili političku funkciju, niti biti u radnom odnosu sa drugim poslodavcem.

(5) Poverenik je odgovoran za rad Povereništva.

(6) Povereništvo ima sedište u Beogradu.

Izbor Poverenika

Član 34.

(1) Poverenika bira Narodna skupština Republike Srbije.

(2) Predlog za izbor Poverenika mogu podneti Vlada Republike Srbije, poslaničke grupe Narodne skupštine Republike Srbije, organizacije osoba sa invaliditetom, kao i one koje se pretežno bave zaštitom prava osoba sa invaliditetom.

Mandat

Član 35.

- (1) Poverenik se bira za period od pet godina.
- (2) Isto lice može najviše dva puta biti birano na položaj Poverenika.

Član 36.

- (1) Mandat Poverenika prestaje i pre isteka mandata:
  1. podnošenjem ostavke u pisanom obliku Narodnoj skupštini Republike Srbije ;
  2. razrešenjem od strane Narodne skupštine Republike Srbije zbog nestručnog i nesavesnog rada;
  3. razrešenjem od strane Narodne skupštine Republike Srbije kada je Poverenik pravosnažno osuđen za krivično delo na bezuslovnu kaznu zatvora od najmanje šest meseci ili za kažnjivo delo koje ga čini nedostojnim dužnosti Poverenika;
  4. smrću;
  5. gubitkom državljanstva;
  6. prestankom prebivališta na teritoriji Republike Srbije;
  7. gubitkom sposobnosti obavljanja poslova Poverenika.
- (2) Narodna skupština Republike Srbije može razrešiti Poverenika na predlog nadležnog odbora a na inicijativu Vlade Republike Srbije, Poslaničke grupe u Narodnoj Skupštini Republike Srbije, organizacije osoba sa invaliditetom, kao i onih koji se pretežno bave osoba sa invaliditetom;
- (3) Odluka o razrešenju donosi se većinom od ukupnog broja poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbiji.
- (4) Narodna skupština Republike Srbije će u roku od tri meseca od prestanka mandata izabrati novog Poverenika.
- (5) Do izbora novog Poverenika njegovu dužnost vrši jedan od pomoćnika na osnovu odluke Narodne skupštine Republike Srbije.

Položaj Poverenika

Član 37.

- (1) Poverenik je samostalan i nezavisan u vršenju svoje funkcije.
- (2) Poverenik ima pravo na platu jednaku plati sudije Vrhovnog suda, kao i pravo na nadoknadu troškova nastalih u vezi sa vršenjem svoje funkcije.
- (3) Poverenik uživa imunitet koji uživaju nosioci pravosudnih funkcija

Član 38.

Iznos finansijskih sredstava za rad Povereništva utvrđuje se zakonom o budžetu Republike Srbije, a na predlog Poverenika.

Nadležnost Poverenika

Član 39.

Poverenik u vršenju svoje funkcije ima sledeće nadležnosti:

1. vrši nadzor nad sprovođenjem ovog Zakona ;
2. podnosi krivične i prekršajne prijave zbog povrede prava iz ovog Zakona;
3. podnosi tužbe iz čl. 74. tač. 1,2,3. i 5. ovog Zakona zbog povrede prava iz ovog Zakona;
4. podnosi izveštaj Narodnoj skupštini Republike Srbije o vršenju i zaštiti prava osoba sa invaliditetom jednom godišnje ili na zahtev Skupštine;
5. u ime i na zahtev stranke u postupku- osobe sa invaliditetom, podnosi vanredne pravne lekove u slučajevima kada su narušena njena procesna prava;
6. preporučuje nadležnim državnim organima mere za ostvarivanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom ;
7. predlaže Vladi Republike Srbije da Narodnoj skupštini Republike Srbije podnese zakonodavne inicijative radi podsticanja ravnopravnosti osoba sa invaliditetom.

Poslovnik o radu

Član 40.

Poverenik donosi Poslovnik o radu kojim se bliže uređuje način njegovog rada i postupanja.

Postupanje Poverenika

Član 41.

- (1) Povereniku se može obratiti osoba sa invaliditetom kao i svako drugo lice koje smatra da je povređeno neko od prava zaštićeno ovim zakonom.
- (2) Predstavka se podnosi u pisanom obliku i ne podleže plaćanju takse.
- (3) Uz predstavku se podnose i odgovarajući dokazi.
- (4) U ime i uz saglasnost lica čije je pravo povređeno, Povereniku se može obratiti i drugo lice, organizacija osoba sa invaliditetom, nevladina organizacija ili druga organizacija.

Član 42.

Poverenik po predstavi postupa i u sledećim slučajevima:

1. kada je iskorišćeno redovno pravno sredstvo za otklanjanje povrede prava na koje podnosilac ukazuje;
2. kada je pravno sredstvo za otklanjanje povrede prava na koju podnosilac ukazuje neefikasno;
3. kada pravno sredstvo za otklanjanje povrede prava nije upotrebljeno zbog neznanja, nedostatka materijalnih sredstava za vršenje prava ili zato što pravno sredstvo nije predviđeno.

Član 43.

Poverenik neće postupiti po predstavi u sledećim slučajevima:

1. ako se predstavka ne odnosi na rad državnog organa;
2. ako je očigledno da nema povrede prava predviđenih ovim Zakonom;
3. ako je istu stvar već razmatrao;
4. ako utvrdi da je državni organ na čije se postupanje predstavka odnosi otklonio povredu prava.

Član 44.

(1) Po prijemu predstavke Poverenik pokreće postupak za utvrđivanje činjeničnog stanja i o tome obaveštava podnosioca predstavke i državni organ na čiji se rad predstavka odnosi.

(2) Poverenik dostavlja predstavku državnom organu na čiji se rad odnosi.

(3) Državni organ može da se izjasni o predstavi u roku od 30 dana od dana prijema predstavke na izjašnjenje.

Član 45.

(1) U cilju utvrđivanja činjeničnog stanja, Poverenik može pozvati na razgovor i uzeti izjave od podnosioca predstavke, lica zaposlenih u državnom organu, kao i od svedoka i drugih lica koja raspolažu informacijama o okolnostima slučaja.

(2) Poverenik ima pravo da izvrši uvid u dokumente koji sadrže javnu informaciju, uključujući i one koji sadrže službenu, poslovnu ili profesionalnu tajnu.

Član 46.

Kad Poverenik nađe da nema povrede odredaba ovog Zakona, odnosno da je do povrede došlo, on o tome obaveštava podnosioca predstavke, državni organ na čiji se rad predstavka odnosila, kao i neposredno viši organ.

Glava V: DOBROVOLJNI ISPITIVAČ DISKRIMINACIJE

Dobrovoljni ispitivač diskriminacije

Član 47.

Izraz “*dobrovoljni ispitivač diskriminacije*” označava lice koje samostalno ili zajedno sa drugim licima svesno pristupa ličnoj i neposrednoj proveri primene pravila o zabrani diskriminacije u konkretnim slučajevima, javljanjem na objavljeni oglas, odlaskom na mesta na kojima se pružaju javne usluge ili na drugi način.

Obaveza dobrovoljnog ispitivača diskriminacije

Član 48.

Dobrovoljni ispitivač diskriminacije je dužan, ako okolnosti to dozvoljavaju, o nameravanoj radnji iz čl. 47. ovog Zakona da obavesti Poverenika, kao i da o obavljenju radnji izvesti Poverenika u pisanom obliku.

Glava VI: SAVET ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

Savet

Član 49.

Vlada Republike Srbije donosi odluku o obrazovanju Saveta za osobe sa invaliditetom (dalje: Savet), radi unapređivanja položaja osoba sa invaliditetom.

Sastav Saveta

Član 50.

Savet čine članovi Vlade Republike Srbije – predstavnici ministarstava, predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom i predstavnici organizacija koje se bave zaštitom i unapređivanjem ljudskih prava;

Član 51.

Članove Saveta imenuje Vlada Republike Srbije i to:

1. predstavnika organizacije osoba sa invaliditetom predlaže organizacija osoba sa invaliditetom,
2. predstavnika ministarstva predlaže ministar;
3. predstavnika organizacije koja se bavi zaštitom i unapređivanjem ljudskih prava predlaže ta organizacija.

Nadležnost Saveta

Član 52.

U vršenju svoje funkcije, Savet ima sledeće nadležnosti:

1. daje mišljenje na sve zakonske i podzakonske akte koje podnosi Vlada i odgovarajuća ministarstva od interesa za osobe sa invaliditetom;
2. predlaže mere za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom;
3. vrši I druge poslove u vezi sa unapređivanjem položaja osoba sa invaliditetom.

Član 53.

(1) Vlada je dužna da uz predlog zakona koji se odnosi na prava osoba sa invaliditetom, dostavi Narodnoj skupštini Republike Srbije i mišljenje Saveta.

(2) U postupku donošenja podzakonskog akta koji se odnosi na prava osoba sa invaliditetom, Vlada, odnosno ministarstvo dužno je da uzme u obzir mišljenje Saveta.

Član 54.

Član Saveta može izdvojiti mišljenje i dostaviti ga Vladi, odnosno ministarstvu.

Glava VII: MERE ZA PODSTICANJE RAVNOPRAVNOSTI OSOBA SA INVALIDITETOM

Mere za stvaranje službi podrške za osobe sa invaliditetom

Član 55.

Državni organi dužni su da obezbede razvoj i snabdevanje službi za podršku za osobe sa invaliditetom, radi povećavanja nivoa njihove samostalnosti u svakodnevnom životu i radi ostvarivanja njihovih prava.

Mere za stvaranje pristupačnog okruženja

Član 56.

Državni organi dužni su da usvoje i sprovedu programe i mere koje će učiniti fizičku sredinu, zgrade, javne površine i javni saobraćaj pristupačnim osobama sa invaliditetom.

Mere za obezbeđivanje ravnopravnosti pred državnim organima

Član 57.

(1) Državni organi dužni su da preduzmu mere za obezbeđenje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u postupcima pred državnim organima, uključujući priznavanje prava na upotrebu gestovnog jezika u postupcima pred državnim organima i prava na dostupnost informacija u posedu državnih organa na način i u formatu pristupačnom osobama sa invaliditetom, uključujući štampanje Brajevim pismom.

(2) Slepe osobe mogu u službenim komunikacijama i poslovnim transakcijama koristiti faksimil potpisa koji je, na osnovu odgovarajuće dokumentacije, overio nadležni upravni organ opštine na čijem području dotična osoba ima stalno prebivalište.

Mere za obezbeđivanje pristupa informacijama

Član 58.

Državni organi dužni su da preduzmu mere da se osobama sa invaliditetom učine pristupačnim informacije i komunikacije putem upotrebe odgovarajućih tehnologija uključujući titlovanje televizijskog programskog sadržaja.

Mere za obezbeđivanje ravnopravnosti u oblasti obrazovanja i vaspitanja

Član 59.

Državni organi dužni su da usvoje i sprovedu programe i mere koje će obezbediti da obrazovanje i vaspitanje osoba sa invaliditetom postane integralni deo opšteg sistema obrazovanja i vaspitanja, uključujući planiranje obrazovanja i vaspitanja, razvoj školskih i predškolskih programa i organizaciju obrazovnih i vaspitnih ustanova.

Mere za podsticanje zapošljavanja

Član 60.

Državni organi dužni su da usvoje i sprovede programe i mere koje će podsticati zapošljavanje osoba sa invaliditetom na tržištu rada, uključujući i podsticajne mere za poslodavce koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom.

Mere za obezbeđivanje socijalne sigurnosti i prihoda

Član 61.

Državni organi su dužni da usvoje i sprovede programe i mere usmerene na očuvanje redovnih prihoda i socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom i njihovih porodica, uključujući i programe prekvalifikacije i dokvalifikacije osoba sa invaliditetom.

Mere za ostvarivanje prava u bračnim i porodičnim odnosima

Član 62.

Državni organi su dužni da usvoje i sprovede programe i mere za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom iz bračnih i porodičnih odnosa, uključujući mere finansijske podrške domaćinstvima osoba sa invaliditetom i osnivanje službi podrške tim domaćinstvima.

*Mere za obezbeđivanje učešća u kulturnom, sportskom
i verskom životu zajednice*

Član 63.

Državni organi su dužni da usvoje i sprovede programe i mere radi obezbeđivanja ravnopravnog učešća osoba sa invaliditetom u kulturnom, sportskom i verskom životu zajednice.

*Prikupljanje i širenje informacija i istraživanja
o položaju osoba sa invaliditetom*

Član 64.

Državni organi su dužni da podstiču prikupljanje i širenje informacija o uslovima života osoba sa invaliditetom i promovišu istraživanja o svim aspektima njihovog života.

Formulisanje politike i planiranje u vezi sa invalidskom problematikom

Član 65.

Državni organi su dužni da pitanja invalidnosti uključe u svako formulisanje politike i nacionalno, odnosno lokalno planiranje i pri tome konsultuje osobe sa invaliditetom, njihove organizacije i Savet.

Finansiranje programa i mera usmerenih ka stvaranju jednakih mogućnosti

Član 66.

Državni organi su finansijski odgovorni za sprovođenje svojih programa i mera koje imaju za cilj stvaranje jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

Obuka osoblja angažovanog na ostvarivanju programa i usluga

Član 67.

Državni organi su dužni da obezbede adekvatnu obuku za sva lica angažovana na planiranju i ostvarivanju programa i usluga namenjenih osobama sa invaliditetom i pri tome obavezno konsultuju osobe sa invaliditetom, njihove organizacije i Savet.

Praćenje i procena sprovođenja programa i mera

Član 68.

Državni organi su odgovorni za stalno praćenje i procenu sprovođenja programa i mera koje imaju za cilj pružanje jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom.

Učešće u međunarodnoj saradnji

Član 69.

Državni organi su dužni da aktivno učestvuje u međunarodnoj saradnji vezanoj za politiku pružanja jednakih mogućnosti osobama sa invaliditetom.

Glava VIII: NAČINI I SREDSTVA ZAŠTITE

Zaštita pred Sudom Državne zajednice Srbija i Crna Gora

Član 70.

Radi zaštite od diskriminacije može se pokrenuti postupak pred Sudom Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Zaštita u upravnom postupku i upravni spor

Član 71.

(1) U upravnom postupku, u skladu sa zakonom, dozvoljena je žalba ili drugo pravno sredstvo zbog diskriminacije.

(2) Protiv konačnog upravnog akta kojim se vrši diskriminacija dozvoljeno je pokretanje upravnog spora.

Neposredno obraćanje međunarodnim organizacijama i telima

Član 72.

Radi zaštite od diskriminacije osobe sa invaliditetom, odnosno organizacije osoba sa invaliditetom mogu se neposredno obratiti međunarodnim telima na način utvrđen ratifikovanim međunarodnim sporazumom.

Glava IX: GRAĐANSKOPRAVNA ODGOVORNOST

Sudska nadležnost i postupak

Član 73.

(1) Osoba sa invaliditetom i član njene porodice koji je povređen diskriminatorskim postupanjem ima pravo da podnese tužbu okružnom sudu.

(2) Tužba i predlog za izdavanje privremene mere podnose se sudu iz stava 1. ovog člana na čijem se području nalazi prebivalište, odnosno sedište tužioca, a ako tužilac nema prebivalište odnosno sedište u Republici, sudu na čijem području tuženi ima prebivalište odnosno sedište.

(3) U postupku se shodno primenjuju odredbe Zakona o parničnom postupku.

(4) Postupak je hitan.

(5) Rok za žalbu iznosi osam dana.

(6) Drugostepeni sud odlučuje o žalbi u roku od trideset dana od dana podnošenja žalbe.

(7) Revizija je uvek dopuštena.

Tužbe

Član 74.

Tužbom iz čl. 73. ovog zakona može se tražiti:

1. zabrana izvršenja radnje od koje preti povreda, zabrana daljeg vršenja radnje povrede, odnosno zabrana ponavljanja radnje povrede (tužba za propuštanje);

2. izvršenje radnje radi uklanjanja stanja povrede (tužba za uklanjanje);

3. utvrđenje da je tuženi prema tužiocu diskriminatorski postupao (tužba za utvrđenje);

4. naknada materijalne i nematerijalne štete (tužba za naknadu štete) i

5. objavljivanje presude donete povodom neke od tužbi iz tačaka 1-4 ovog člana.

Privremena mera

Član 75.

(1) Osoba sa invaliditetom, odnosno član njene porodice čije bi pravo ili interes mogli biti povređeni diskriminatorskim postupanjem može zahtevati da sud privremenom merom zabrani diskriminatorsko postupanje do pravnosnažnog okončanja postupka, kao i da zapreti da se za slučaj diskriminatorskog postupanja suprotnog zabrani plati primerena svota novca predlagaču.

(2) Predlagač mora učiniti verovatnim da postoji konkretna opasnost povrede prava zbog diskriminatorskog postupanja i da bi bez izricanja privremene mere nastupila znatnija materijalna ili nematerijalna šteta.

(3) O predlogu sud odlučuje u roku od 48 sati od prijema.

(4) Prigovor protiv odluke o izdavanju privremene mere izjavljuje se u roku od 48 sati od prijema odluke, a sud o prigovoru odlučuje u roku od narednih 48 sati.

Pretpostavka krivice i teret dokazivanja

Član 76.

(1) Ne može se dokazivati da je neposredna diskriminacija učinjena bez krivice, ako je među strankama nesporno ili je sud utvrdio da je izvršena radnja neposredne diskriminacije.

(2) Ako diskriminirani učini verovatnim da je pretrpeo akt diskriminacije, teret dokazivanja da usled tog akta nije došlo do povrede načela jednakosti, odnosno načela jednakih prava i obaveza, snosi protivna stranka.

Tužbe drugih lica

Član 77.

(1) Pravo na podnošenje tužbe iz čl. 74. tač. 1, 2, 3. i 5. ovog zakona, pravo na podnošenje predloga iz čl. 75. ovog zakona, kao i pravo na pokretanje izvršnog postupka pripada:

1. Povereniku;

2. domaćim i stranim organizacijama osoba sa invaliditetom, kao i organizacijama za zaštitu diskriminiranih grupa, odnosno zaštitu ljudskih prava;

3. dobrovoljnim ispitivačima diskriminacije iz čl. 47. ovog zakona;

(2) Ako se diskriminatorno postupanje tiče isključivo određenog lica, Poverenik, organizacija, odnosno dobrovoljni ispitivač diskriminacije iz stava 1. ovog člana može podneti tužbu odnosno predlog samo uz njegov pristanak.

(3) Ako dobrovoljni ispitivač nije podneo tužbu, sud ga može saslušati kao svedoka, a ako je podneo tužbu, može biti saslušan kao stranka.

Glava X: KAZNENA I DISCIPLINSKA ODGOVORNOST

*Krivična dela diskriminacije osoba sa invaliditetom
u postupcima pred državnim organima*

Član 78.

Kaznom zatvora od 3 meseca do 3 godine kazniće se nosilac javnog ovlašćenja, odnosno lice zaposleno u državnom organu koje pojedinačnim aktom bez pravnog osnova uskrati osobi sa invaliditetom pravo koje je u istim okolnostima priznalo osobi bez invaliditeta (čl. 11, st. 2, tač. 1.).

Član 79.

Kaznom zatvora od tri meseca do pet godine kazniće se nosilac javnog ovlašćenja, odnosno lice zaposleno u državnom organu koje uznemirava, vređa ili omalovažava osobu sa invaliditetom u toku postupka ostvarivanja prava te osobe, zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl. 11, st. 3.).

*Krivična dela diskriminacije osoba sa invaliditetom
prilikom pružanja zdravstvenih usluga*

Član 80.

Kaznom zatvora od tri meseca do tri godine kazniće se lice koje odbije

da osobi sa invaliditetom pruži zdravstvenu uslugu, zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl.17, st.2, tač.1.).

Član 81.

Kaznom zatvora od tri meseca do pet godine kazniće se lice koje uznemirava, vređa ili omalovažava osobu sa invaliditetom u toku boravka te osobe u zdravstvenoj ustanovi, zbog njene invalidnosti i razloga u vezi sa njom (čl. 17, st. 2 tač. 4.).

Novčane kazne za prekršaj

Član 82.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj svako ko ispiše ili istakne na javnom mestu ili na drugi način širi poruke i simbole kojima se poziva na diskriminatorско postupanje prema osobama sa invaliditetom (čl. 8.).

Član 83.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj nosilac javnog ovlašćenja, odnosno lice zaposleno u državnom organu koje:

1. postavi posebne uslove za ostvarivanje prava osobama sa invaliditetom, osim ako takve uslove ne opravdavaju razlozi opšte, lične i imovinske bezbednosti, koje državni organ mora posebno naznačiti (čl.11, st.2, tač.2.);

2. uskrati osobi sa invaliditetom pravo u okviru svog diskrecionog ovlašćenja, ako je do uskraćivanja došlo zbog invalidnosti podnosioca zahteva ili razloga u vezi sa njom (čl. 11, st. 2, tač. 3.);

3. vodi upravni, sudski ili drugi postupak ostvarivanja prava osobe sa invaliditetom na način koji faktički onemogućuje ili znatno otežava ostvarenje tog prava (čl. 11, st. 2, tač. 4.).

Član 84.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj odgovorno lice u organizaciji koje:

1. odbije osobi sa invaliditetom zahtev za učlanjenje u organizaciju zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl.12, st.2, tač.1.);

2. postavi posebne uslove za učlanjenje osobi sa invaliditetom u organizaciju (čl. 12, st. 2, tač. 2.);

3. uskrati prava učlanjenoj osobi sa invaliditetom da bira i bude birana u organe upravljanja organizacije, odnosno postavi posebne uslove za izbor osobe sa invaliditetom u organe upravljanja organizacije (čl. 12, st. 2, tač. 3. i 4.).

Član 85.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. odbije da pruži uslugu osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugih lica (čl. 13, st. 4, tač. 1.);

2. pruži uslugu osobi sa invaliditetom pod nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugih (čl. 13, st. 4, tač. 2.).

Član 86.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje neposredno pruža uslugu, ili njemu nadređeno lice koje stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava osobu sa invaliditetom – korisnika usluge zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl. 15.).

Član 87.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj vlasnik objekta u javnoj upotrebi ili odgovorno lice u državnom organ koji je nadležan za održavanje javnih površina ili lice na koje je preneto pravo korišćenja koje ne obezbedi pristup javnom objektu, odnosno javnoj površini osobi sa invaliditetom (čl. 16, st. 1. i 2.).

Član 88.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. postavlja posebne uslova za pružanje zdravstvenih usluga osobama sa invaliditetom u slučajevima kada ti uslovi nisu opravdani medicinskim (čl. 17, st. 2, tač. 2.);

2. odbije da postavi dijagnozu i uskrati odgovarajuće informacije o trenutnom zdravstvenom stanju, preduzetim ili nameravanim merama lečenja i rehabilitacije osobi sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl. 17, st. 2, tač. 3.).

Član 89.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. uskrati prijem detetu predškolskog uzrasta, učeniku odnosno studentu sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima (čl. 18, st. 2, tač. 1.);

2. isključi iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove koju već pohada dete predškolskog uzrasta, učenika odnosno studenta sa invaliditetom iz razloga neposredno ili posredno vezanih za njegovu invalidnost (čl. 18, st. 2, tač. 2.);

3. postavi neinvalidnost kao poseban uslov za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim u slučajevima obrazovanja za opasna zanimanja ili zanimanja sa posebnim zdravstvenim rizicima propisanim odgovarajućim zakonima, odnosno uredbama (čl. 18, st. 2, tač. 3.).

Član 90.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj nastavnik, vaspitač ili drugo lice zaposleno u obrazovnoj odnosno vaspitnoj us-

tanovi koje stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava učenika, studenta odnosno dete predškolskog uzrasta zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (član 20).

Član 91.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. ne primi u radni odnos osobu sa invaliditetom ili staraoca osobe sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, odnosno zbog svojstva staraoca osobe sa invaliditetom (čl. 22, tač. 1.);
2. postavi posebne zdravstvene uslove za prijem u radni odnos na radna mesta koja se ne nalaze na spisku opasnih radnih mesta koji donosi ministarstvo nadležno za poslove rada i zapošljavanja (čl. 22, tač. 2.);
3. zahteva proveru psihofizičkih sposobnosti koje nisu u neposrednoj vezi sa poslovima i radnim zadacima na radnom mestu (čl. 22, tač. 3.);
4. odbije da izvrši tehničku adaptaciju radnog mesta koja omogućuje efikasan rad osobe sa invaliditetom, ako troškovi adaptacije ne padaju na teret poslodavca ili nisu nesrazmerni (čl. 22, tač. 4.).

Član 92.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. odredi manju zaradu radniku zbog njegove invalidnosti ili razloga u vezi sa njom, bez obzira na njegov radni učinak (čl. 24, tač. 1.);
2. postavi posebne uslove rada radniku sa invaliditetom, ako ti uslovi neposredno ne proističu iz zahteva radnog mesta (čl. 24, tač. 2.);
3. postavi posebne uslove radniku sa invaliditetom za korišćenje drugih prava iz radnog odnosa koja pripadaju svakom radniku (čl. 24, tač. 3.).

Član 93.

Novčanom kaznom od 50.000 do 500.000 dinara kazniće se za prekršaj poslodavac, a od 10.000 do 50.000 hiljada dinara neposredno nadređeno lice u radnom procesu i radnik koji stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava radnika sa invaliditetom zbog njegove invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom (čl. 26.).

Član 94.

Novčanom kaznom od 25.000 do 500.000 dinara kazniće se za prekršaj prevoznik, a od 10.000 do 50.000 hiljada dinara vozno osoblje koje odbije da preveze osobu sa invaliditetom zbog njene invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom, odnosno odbije da pruži fizičku pomoć putniku sa invaliditetom, ako putnik ne može bez takve pomoći da koristi prevoznikovu uslugu i ako se time ne ugrožava bezbednost saobraćaja (čl. 27, st. 2, tač. 1. i 2.).

Član 95.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj vozno osoblje koje stalno ili učestano uznemirava, vređa i omalovažava putnika sa

invaliditetom u toku putovanja zbog njegove invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom (čl .29.).

Član 96.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. uskrati pristup biračkom mestu osobi sa otežanim kretanjem, zbog njene invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom (čl. 30, st. 2, tač. 2.);
2. ne obezbedi pristupačnost glasačkih listića, spiskova kandidata i biračkih spiskova slepim i slabovidim licima (čl. 30, st. 2, tač. 3.).

Član 97.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj lice koje:

1. uskrati pravo na brak osobi sa invaliditetom, zbog njegove invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom (čl. 31, st. 2, tač. 1.);
2. postavi posebne uslove za stupanje u brak osobe sa invaliditetom (čl. 31, st. 2, tač. 2.);
3. postavi posebne uslove osobi sa invaliditetom za vršenje roditeljskih prava (čl. 31, st. 2, tač. 3.);
4. postavi posebne uslove osobi sa invaliditetom za vršenje prava na usvojenje (čl. 31, st. 2, tač. 4.).

Član 98.

Novčanom kaznom od 10.000 do 50.000 dinara kazniće se odgovorno lice u državnom organu koje ne obezbedi organizaciji osoba sa invaliditetom mogućnost da pod jednakim uslovima konkuriše za dodelu sredstava i drugih oblika pomoći (čl. 32, st. 2.).

Ostale kazne za prekršaj

Član 99.

(1) Ako su usled diskriminatornog postupanja nastupile naročito teške posledice, kao što su diskriminacija većeg broja osoba sa invaliditetom ili prozrokovanje velike materijalne štete, uz novčanu kaznu iz čl. 83.- 98. ovog zakona, može se izreći zabrana vršenja određenih poslova odgovornom licu u trajanju od 3 meseca do 1 godine ili zabrana poslodavcu ili drugom fizičkom licu koji obavlja privrednu ili drugu delatnost ili pruža uslugu, vršenja delatnosti u trajanju od 3 meseca do 1 godine.

(2) Uz izricanje novčane kazne, prekršajni organ, za prekršaj:

1. iz čl. 82. ovog zakona, će obavezati prekršioca da nadoknadi troškove dovođenja u prethodno stanje objekta na kome su poruka ili simbol ispisani ili istaknuti; odluka o naknadi troškova ima svojstvo izvršne isprave;

2. iz čl. 90. ovog zakona, može izreći prekršiocu meru zabrane približavanja u obrazovnoj, odnosno vaspitnoj ustanovi ili drugom javnom mestu diskriminisanom licu za vreme od 3 meseca do 1 godine;

3. iz čl. 93. ovog zakona, može izreći prekršiocu meru zabrane približavanja na radnom ili drugom javnom mestu diskriminisanom licu za vreme od 3 meseca do 1 godine;

4. iz čl. 96. ovog zakona, može izreći prekršiocu meru zabrane učešća u radu izborne komisije za vreme od 3 meseca do 1 godine.

(3) Zabranom približavanja diskriminisanom licu na mestu na kome se obavlja lečenje ili na drugom javnom mestu za vreme od 3 meseca do 1 godine kazniće se za prekršaj lice koje uznemirava, vređa ili omalovažava osobu sa invaliditetom u toku boravka u zdravstvenoj ustanovi zbog njene invalidnosti ili razloga u vezi sa njom (čl.17, st.2, tač.4.).

(4) Ako prekršilac ne poštuje zabrane iz stava 2. tačka 2-3 i stav 2. i 3. ovog člana, zabrana će se sprovesti shodnom primenom pravila zakona o izvršnom postupku o obavezi koju može izvršiti samo dužnik.

Disciplinska odgovornost za diskriminatorско postupanje u radnom odnosu

Član 100.

(1) Zaposleni koji svojom krivicom diskriminatorски postupaju čini težu povredu radne obaveze za koju mu se može izreći novčana kazna ili privremeno udaljenje sa radnog mesta prema odredbama zakona kojim se uređuje rad i radni odnos.

(2) Zaposleni koji svojom krivicom ponovi diskriminatorско postupanje uprkos pismenoj opomeni poslodavca zbog ranijeg diskriminatorskog postupanja, može biti kažnjen disciplinskom merom prestanka radnog odnosa.

(3) Kaznena odgovornost ne isključuje disciplinsku odgovornost iz stavova 1. i 2. ovog člana.

Glava XI: NADZOR

Član 101.

Nadzor nad sprovođenjem Zakona sprovodi ministarstvo nadležno za poslove socijalne politike.

Glava XII: ZAVRŠNE ODREDBE

Član 102.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog od dana objavljivanja u "Službenom glasniku RS".

Narodna Skupština Republike Srbije izabracе Poverenika u roku od 45 dana od dana stupanja na snagu ovog zakona.

OBRAZLOŽENJE ZAKONA PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM

I Ustavni osnov:

Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom donosi se na osnovu čl. 72. st. 1. tač. 2. Ustava Republike Srbije.

II Razlozi za donošenje Zakona i ciljevi koji se žele postići Zakonom:

Povelja o manjinskim i ljudskim pravima Srbije i Crne Gore stavom 3. člana 3. zabranjuje diskriminaciju po osnovu fizičkog i intelektualnog invaliditeta. Usvajanje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom od strane Narodne skupštine Republike Srbije predstavljaće konkretan doprinos u ostvarivanju jednog od osnovnih ustavnih načela naše zemlje – ravnopravnosti i nediskriminacije svih građana. U praksi su se osobe sa invaliditetom, koje po procenama Svetske zdravstvene organizacije WHO čine oko 10 posto stanovništva naše zemlje, često suočavale se direktnom, indirektnom diskriminacijom, predrasudama i marginalizacijom. Zbog toga je neophodno usvojiti zakon kojim će se izričito zabraniti diskriminacija ovih osoba, predvideti mehanizmi pravne zaštite osoba izloženih diskriminaciji, sankcije za one koji ih diskriminišu i mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u Srbiji.

Tokom poslednje decenije širom sveta prava osoba sa invaliditetom nalaze se u žiži interesovanja svih faktora koji se bave pitanjima ljudskih prava. Generalna skupština UN je 1993. godine usvojila Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom. Ovaj dokument je početkom 1995. godine potpisala i Vlada SRJ, pa su tako Standardna pravila postala deo unutrašnjeg pravnog poretka naše zemlje. Od decembra 2001. Ujedinjene nacije intenzivno rade na nacrtu Konvencije o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. I naša zemlja uzima aktivnog učešća u radu na nacrtu Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom.

U međuvremenu je više od 40 zemalja širom sveta usvojilo zakone o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom i jednakim mogućnostima za ove osobe. EU se sve više bavi suzbijanjem diskriminacije osoba sa invaliditetom i stvaranjem mogućnosti za njihovo ravnopravno učešće u svim oblastima društvenog života. Tako je 27. novembra 2000.

godine EU usvojila Direktivu o jednakom postupanju pri zapošljavanju, kojom je zabranjena diskriminacija po osnovu invalidnosti u oblasti zapošljavanja i rada.

Usvajanjem Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom naša zemlja preduzela bi jedan od prvih koraka u pravcu harmonizacije našeg pravnog sistema sa sistemom EU u ključnoj oblasti ljudskih prava. Usvajanje ovog Zakona u praksi bi značilo usklađivanje propisa Srbije sa antidiskriminacijskim propisima EU u oblasti zaštite prava osoba sa invaliditetom.

Prilikom izrade nacrtu Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom korišćena su rešenja iz sledećih međunarodnopravnih i uporednopravnih dokumenata:

– Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom,

– Direktiva EU o jednakom postupanju pri zapošljavanju 2000/78/EC od 27. novembra 2000,

– Direktiva EU o primeni načela jednakog postupanja bez obzira na rasno i etničko poreklo osoba 2000/43/EC,

– Praksa Evropskog suda u sprovođenju čl 14. Evropske konvencije o pravima čoveka i pratećih protokola o suzbijanju diskriminacije,

– Zakon o Amerikancima sa invaliditetom,

– Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom Australije,

– Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom Velike Britanije,

– Zakon o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom Mađarske,

– Zakon o zaštiti, društvenoj integraciji i pravima osoba sa invaliditetom Italije,

– Zakon o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom Izraela,

– Zakon o ombudsmanu za osobe sa invaliditetom Švedske,

– Velika povelja (Magna Charta) o pravima osoba sa invaliditetom Filipina,

– Zakon o jednakim mogućnostima za osobe sa invaliditetom Kostarike,

– Uredba o zabrani diskriminacije po osnovu invalidnosti Hong Konga.

O prvoj verziji nacrtu antidiskriminacijskog zakona, koji je pripremila ekspertska grupa Centra za unapređivanje pravnih studija, tokom 2004. godine održana je javna rasprava sa okruglim stolovima i

tribinama održanim u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu, Pančevu, Kikindi, Subotici, Zrenjaninu, Kruševcu i Požarevcu, kao i razgovor sa poslanicima Narodne skupštine Republike Srbije u zdanju Skupštine. Tribinama i okruglim stolovima prisustvovali su predstavnici organa republičke, pokrajinske vlasti, lokalnih samouprava, organizacija osoba sa invaliditetom, civilnog sektora, medija. Organizacije osoba sa invaliditetom i stručna javnost su tokom 2004. godine dostavili više desetina primedbi i sugestija vezanih za prvi nacrt Zakona – mnoge od tih sugestija su uvažene i predlozi uneti u kasniju verziju nacrta Zakona, koju je pripremila Radna grupa Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Republike Srbije. Ovu grupu su pored eksperata Ministarstva činili i eksperti Centra za unapređivanje pravnih studija koji su radili na prvoj verziji nacrta i eksperti koje je predložila Zajednica invalidskih organizacija Srbije, uključujući i predstavnike Srbije i Crne Gore u Ad hoc komitetu Ujedinjenih nacija za Konvenciju o zaštiti i promovisanju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom.

III Obrazloženje pojedinih rešenja Zakona:

Glavom I Nacrta Zakona propisuju se opšte odredbe: predmet Zakona, načela na kojima se on zasniva, definicije opštih pojmova...

Zakonom protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom se uređuje opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, organi nadležni za sprečavanje diskriminacije i preduzimanje mera za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i mere koje država preduzima radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom (čl. 1).

Zakon se zasniva na načelima zacrtanim Standardnim pravilima UN i nacrtom Konvencije UN za promovisanje i zaštitu prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom (čl. 2):

- Poštovanje ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom,
- Zabrana diskriminacije,
- Uključenost osoba sa invaliditetom u sve oblasti društvenog života na osnovama ravnopravnosti,
- Učešće osoba sa invaliditetom u postupku donošenja svih odluka koje se odnose na te osobe.

Nacrt Zakona daje definicije pojmova “osoba sa invaliditetom”, “diskriminacija” (posredna i neposredna), “diskriminatorско ponašanje”. Definicija pojma osoba sa invaliditetom je zasnovana na socijalnom modelu pristupa invalidnosti, koji afirmiše ljudska prava ovih osoba i dominantan je pristup ovoj materiji u svetu tokom poslednje decenije.

Za potrebe ovog Zakona data je šira definicija osoba sa invaliditetom, kako bi se što veći broj osoba zaštitio od diskriminacije. Treba imati na umu da u uporednom pravu pojedinih zemalja paralelno egzistira veći broj definicija osoba sa invaliditetom, svaka za potrebe određenog zakona – tako se pri regulisanju kompenzacionih prava, socijalnih davanja, prava iz radnog ili porodičnih odnosa obično daju uže definicije.

Prilikom određivanja pojmova “diskriminacija” i “diskriminatorско postupanje” korišćena je u međunarodnim dokumentima i uporednom pravu uobičajena definicija koja obuhvata: a) sve oblike neopravdanog i nedozvoljenog pravljenja razlike i nejednakog postupanja u smislu isključivanja, ograničavanja ili davanja prvenstva, b) bez obzira da li se oni vrše na otvoren ili prikriven način, c) prema licima ili grupama, kao i članovima njihovih porodica, ili njima bliskim licima, i d) koji se zasnivaju na invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom (čl. 3).

Glavom II Nacrta Zakona propisuje se opšta zabrana diskriminacije:

U članovima 4-10. Nacrta Zakona definišu se posebni oblici diskriminacije i to: neposredna diskriminacija, posredna diskriminacija, pozivanje i navođenje na diskriminaciju, pomaganje u diskriminatorском postupanju i povreda načela jednakih prava i obaveza.

Neposredna diskriminacija je zabranjena. Do neposredne diskriminacije dolazi ako se jedno lice ili grupa: a) u istoj ili sličnoj situaciji, b) bilo kojim aktom ili radnjom, c) stavljaju ili su stavljeni u nepovoljniji položaj, ili bi mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj, d) zbog invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom.

Posredna diskriminacija je zabranjena. Do posredne diskriminacije dolazi ako se lice ili grupa: a) zbog invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom, b) stavlja u nepovoljniji položaj, c) donošenjem akta ili preduzimanjem radnje koja je prividno zasnovana na načelu jednakosti i nediskriminacije, d) osim ako je taj akt ili radnja opravdana zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja primerena i nužna.

Nacrt Zakona dalje pruža zaštitu žrtvi viktimizacije, odnosno licu koje trpi neopravdano diskriminatorско postupanje isključivo ili uglavnom: a) zbog toga što je tražio ili namerava da traži pravnu zaštitu od već pretrpljenog diskriminatorског postupanja, ili b) zbog toga što je ponudio ili namerava da ponudi dokaze o diskriminatorском postupanju. Ovaj način zabrane diskriminacije, odnosno eksplicitne zaštite od viktimizacije pokazao se neophodnim u naprednim savremenim pravnim sistemima u kojima je delotvornost pravnih mehanizama često ograničena strahom ljudi da učestvuju u postupku zaštite od diskriminacije.

Polazeći od osnovnog načela savremenih demokratskih uređenja da svi imaju jednaka prava i obaveze, u članu 5. Nacrta Zakona određuje se da povreda ovog načela postoji: a) ako se diskriminisanom isključivo ili uglavnom zbog invalidnosti ili iz razloga u vezi sa njom neopravdano uskraćuju prava i slobode, odnosno nameću obaveze koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi, b) ako su cilj ili posledica preduzetih mera neopravdani, i c) ako ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje. Ovo pravilo u potpunosti je inspirisano i u skladu je sa članom 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima koji se odnosi na zabranu diskriminacije, ali i sa veoma bogatom praksom organa Konvencije u primeni člana 14.

Osim toga, Nacrt Zakona u članu 6. određuje koji se slučajevi postupanja protivno načelu jednakih prava i obaveza ne smatraju diskriminacijom i nabroja: 1. odredbe zakona, propisa, kao ni odluke ili posebne mere, donete u cilju poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i organizacija osoba sa invaliditetom, kojima se pruža posebna podrška, neophodna za uživanje i ostvarivanje njihovih prava pod istim uslovima pod kojima ih uživaju i ostvaruju drugi; i 2. donošenje odnosno zadržavanje postojećih akata i mera čiji je cilj otklanjanje ili popravljavanje nepovoljnog položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i organizacija osoba sa invaliditetom kojima se pruža posebna podrška.

Nacrt Zakona u čl. 7. određuje naročito teške oblike diskriminacije u koje ubroja: 1. izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom; i 2. propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane državnih organa, u postupcima pred državnim organima, putem javnih glasila, u političkom životu, prilikom pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture, sporta i sl.

Nacrt Zakona u čl. 8. zabranjuje posebno čest oblik diskriminatornog postupanja putem ispisivanje i isticanje na javnim mestima i širenje na drugi način poruka i simbola kojima se poziva na diskriminatorno postupanje prema osobama sa invaliditetom.

Nacrt Zakona predviđa pozitivne obaveze države u oblasti zaštite od diskriminacije i to tako što u čl. 9. propisuje obavezu države da osobama sa invaliditetom obezbedi uživanje prava i sloboda bez diskriminacije, kao i da udovolji njihovim opravdanim interesima.

Najzad, nacrt Zakona zadrži opštu i već klasičnu odredbu o zabrani zloupotrebe prava, definišući u članu 10. da je vršenje prava utvrđenih ovim Zakonom protivno cilju u kome su priznata ili sa namerom

da se povrede ili ograniče prava drugih ili da se izazovu ozbiljne posledice po bezbednost zemlje, javni poredak i moral.

Nacrt Zakona u glavi III govori o posebnim slučajevima diskriminacije osoba sa invaliditetom. U ovoj glavi su uređeni pojedinačni slučajevi diskriminacije koji su zabranjeni. Zakon uređuje zabranu pojedinačnih slučajeva diskriminacije osoba sa invaliditetom u oblastima postupanja pred državnim organima (čl. 11), u organizacijama i udruženjima građana (čl. 12), pristupu javnim objektima, površinama i uslugama (čl. 13-16) i javnom saobraćaju (čl. 27-29), pružanju zdravstvenih usluga (čl. 17), obrazovanju (čl. 18-20), zapošljavanju (čl. 21-26), bračnim i porodičnim odnosima (čl. 31), vršenju izbornih prava (čl. 30), mogućnosti organizacija osoba sa invaliditetom da konkurišu za sredstva iz javnih izvora (čl. 32). Nacrt Zakona prvo daje spisak činjenja, nečinjenja, propuštanja ili drugih akata koji predstavljaju zabranjene slučajeve diskriminacije po osnovu invalidnosti, ili zbog razloga u vezi sa njim u dotičnim oblastima. Nacrt takođe predviđa i posebno teške slučajeve diskriminacije u pojedinim oblastima (čl. 11, 15, 17, 20, 26 i 29). Konačno, nacrt Zakona propisuje koji akti ne predstavljaju zabranjenu diskriminaciju u navedenim oblastima društvenog života (čl. 14, 19, 23, 25, 28 i 31).

Glavom IV Zakon predviđa Povereništvo za ljudska prava osoba sa invaliditetom. Reč je o novom organu uređenom po ugledu na narodnog advokata – ombudsmana, ali s jačim procesno-pravnim ovlašćenjima. Slična institucija već je zaživela u pravnom sistemu Srbije usvajanjem Zakona o pristupu javnim informacijama... Povereništvo će činiti Poverenik i tri pomoćnika. Na funkciju Poverenika može biti izabran diplomiran pravnik izuzetnih moralnih kvaliteta. Poverenik prati sprovođenje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, podnosi izveštaje o stanju ljudskih prava osoba sa invaliditetom Narodnoj skupštini Srbije jednom godišnje ili kada Skupština to zatraži, podnosi prekršajne i krivične prijave zbog kršenja Zakona, podnosi tužbe u građansko-pravnim postupcima u ime osobe sa invaliditetom čija su procesna prava narušena, podnosi vanredne pravne lekove, preporučuje državnim organima preduzimanje mera radi ostvarivanja ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Poverenik vladi Republike Srbije preporučuje da u Narodnoj skupštini pokrene zakonodavnu inicijativu usmerenu na postizanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Važno je primetiti da se delokrug delovanja Povereništva pre svega ograničava na zaštitu i promovisanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom kroz suzbijanje i eliminisanje svake vrste diskriminacije protiv ovih osoba.

Glava VI nacrta Zakona uređuje rad Saveta za osobe sa invaliditetom. Ovaj organ već postoji kao savetodavni organ vlade Srbije, osno-

van podzakonskim aktom, tako da se na ovaj način ojačava položaj organa koji je u praksi već demonstrirao vaznu ulogu u nastojanjima da se osigura ravnopravnost osoba sa invaliditetom. U ovom organu biće zastupljeni predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom, organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava i ministarstava. Pošto je reč o save-todavnom organu, Savet će imati uža ovlašćenja od Povereništva, ali će imati širi delokrug delovanja. Savet se neće zadržavati samo na borbi protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom već će se baviti širokim spektrom aktivnosti usmerenih na osiguranje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života, kroz davanje mišlje-nja na svaki nacrt zakona relevantan za položaj osoba sa invaliditetom i predlaganje konkretnih mera za ostvarivanje ravnopravnosti ovih oso-ba (čl. 52). Vlada je dužna da uz predlog zakona koji se odnosi na pra-va osoba sa invaliditetom dostavi Narodnoj skupštini Republike Srbije i mišljenje Saveta (čl. 53).

Glavom VII nacrta Zakona predviđene su i mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Predložene mere su pisane po ugledu na rešenja iz Standardnih pravila UN za izjednačavanje mo-gućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. One predstavljaju nužan preduslov i osnov za postizanje ravnopravnosti osoba sa invalidi-tetom u našem društvu. Mere predstavljaju smernice i minimalne stan-darde koje treba dalje razrađivati odgovarajućim zakonima iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, kompenzatornih prava, urbanizma i gra-đevinarstva, saobraćaja i telekomunikacija, procesnog prava, bračnog i porodičnog prava, obrazovanja, zapošljavanja, fiskalne politike...

Nacrt Zakona predviđa mere za stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja za osobe sa invaliditetom (čl. 56). Takođe su propisane i me-re za ostvarivanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u postupcima pred državnim i organima lokalne zajednice, pre svega kroz upotrebu gestovnog jezika i štampanje materijala na Brajevom pismu (čl. 57). Nacrt Zakona propisuje i mere za obezbeđivanje pristupa informacija-ma i komunikacijama osobama sa invaliditetom (čl. 58).

U oblasti vaspitanja i obrazovanja država i lokalne zajednice su dužne da preduzmu mere kako bi osigurale da vaspitanje i obrazovanje osoba sa invaliditetom bude integralni deo sistema vaspitanja i obrazo-vanja (čl. 59). U oblasti zapošljavanja predviđena je obaveza države i lokalnih zajednica da preduzmu i sprovede mere i programe radi osi-guravanja zapošljavanja osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu ra-da. Te mere treba da uključuju i podsticaje za poslodavce koji zapo-šljavaju osobe sa invaliditetom (čl. 60). U oblasti socijalne sigurnosti država i lokalne zajednice treba da preduzmu mere i programe usme-rene na očuvanje socijalne sigurnosti i redovnih prihoda osoba sa inva-

liditytom i njihovih porodica (čl. 61). Ove mere uključuju i programe prekvalifikacije i dokvalifikacije osoba sa invaliditetom, kako bi im se omogućilo da nađu posao, budu produktivni članovi društva, ekonomski nezavisni subjekti, ravnopravni i aktivni građani, a ne pasivni primaoci tuđe brige i milostinje. Nacrt Zakona predviđa i obavezu države i lokalnih zajednica da sprovede mere i programe radi ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom iz sfere bračnih i porodičnih odnosa (čl. 62). Ove mere uključuju i finansijsku podršku domaćinstvima u kojima osobe sa invaliditetom žive, kao i rad službi za podršku. Nacrt Zakona takođe propisuje obavezu države i lokalnih zajednica da preduzimaju mere radi osiguranja ravnopravnog učešća osoba sa invaliditetom u kulturnom, verskom i sportskom životu zajednice (čl. 63).

Nacrt Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom predviđa obavezu države i lokalnih zajednica da uključe invalidsku problematiku u svako relevantno planiranje politike i usvajanje programa na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Tom prilikom nadležni organi dužni su da konsultuju osobe sa invaliditetom, njihove organizacije i Savet (čl. 65). Nacrt Zakona propisuje i obaveze finansiranja programa usmerenih na ostvarivanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (čl. 66), obuke osoblja nadležnog za planiranje i pružanje usluga osobama sa invaliditetom (čl. 67). Prilikom formulisanja programa i izvođenja obuke država i lokalne zajednice dužne su da konsultuju osobe sa invaliditetom i njihove organizacije, kao i Savet. Država i lokalne zajednicu su odgovorne za praćenje i ocenu sprovođenja programa i mera za ostvarivanje ravnopravnosti (čl. 68), kao i za prikupljanje i širenje informacija o osobama sa invaliditetom, njihovim pravima i dužnostima (čl. 64).

Nacrt Zakona glavom VIII uređuje mehanizme i sredstva zaštite, a glavom IX građansko-pravnu odgovornost u slučajevima diskriminacije po osnovu invalidnosti. Procesno-pravne odredbe o oblicima građansko-pravne i druge zaštite oslanjaju se na iskustva evropskog antidiskriminacijskog zakonodavstva i praksu Evropskog suda. Zakon apostrofira slučajeve. Posebnu pažnju zaslužuju prebacivanje tereta dokazivanja na onoga ko vrši diskriminaciju, čime se osobama izloženim diskriminaciji pruža posebna zaštita, kao i uvođenje dobrovoljnog ispitivača diskriminacije (glava V); reč je o rešenju koje je već zaživelo i u sudskoj praksi Srbije, kao i u slučaju presude protiv javnog bazena u Šapcu koji je diskriminisao goste romske nacionalnosti.

Glavom X Nacrta Zakona uređene su kaznena i disciplinska odgovornost za diskriminaciju osoba sa invaliditetom. Kaznene odredbe predviđaju primerene sankcije za svakoga ko počini zabranjena dela diskriminisanja osoba sa invaliditetom i predstavljaju dodatnu garan-

ciju, uz nadležne organe i propisane mehanizme zaštite u upravnom, građansko-pravnom postupku, da antidiskriminacijski zakon neće ostati mrtvo slovo na papiru i da će se zaista stvoriti uslovi da osobe sa invaliditetom postanu ravnopravni građani Republike Srbije.

Nacrt Zakona u delu o kaznenim odredbama propisuje krivične, prekršajne i disciplinske sankcije za one koji preduzmu neko od dela koja su zabranjena kao pojedinačni akti diskriminacije. Zatvorske kazne za diskriminaciju pred državnim organima i u zdravstvenim ustanovama kreću se od 3 meseca do 5 godine zatvora, dok su za diskriminaciju u ostalim oblastima predviđene prekršajne kazne od 5.000 (pet hiljada) do 500.000 (pola miliona) dinara. Zaposleni i državni funkcioneri koji počine dela diskriminacije prema osobama sa invaliditetom takođe se suočavaju sa mogućnošću disciplinskih postupaka.

Odredbe o prekršajnoj odgovornosti i prekršajnim kaznama mogu se načelno podeliti u dve grupe. U prvoj su mesto našle klasične novčane kazne za prekršaje, dok su u drugoj definisane one prekršajne kazne koje se u domaćem zakonodavstvu sasvim sporadično predviđaju, iako u teoriji postoji saglasnost u pogledu njihove izuzetne svrsishodnosti. To su sledeće kazne: zabrana vršenja određenih poslova odgovornom licu, odnosno zabrana poslodavcu ili preduzetniku da vrši određene delatnosti; naknada troškova dovođenja u prvobitno stanje objekta na kome su diskriminatorna poruka ili simbol ispisani; zabrana učešća u organima koji odlučuju o zasnivanju radnog odnosa; zabrana približavanja diskriminisanom licu na radnom ili drugom javnom mestu; zabrana približavanja diskriminisanom licu na mestu na kome se obavlja lečenje ili drugom javnom mestu.

IV Sredstva za realizaciju Zakona

Za potrebe funkcionisanja Povereništva za ljudska prava osoba sa invaliditetom, novog organa čije osnivanje se predviđa Zakonom protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, potrebno je predvideti posebna sredstva u budžetu Republike Srbije.

V Analiza efekata Zakona

Usvajanje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom predstavljaće prvi korak i značajan napredak u borbi za ravnopravnost osoba sa invaliditetom i pravnu garanciju punog učešća ovih osoba u svim sferama društvenog života na osnovama jednakosti. Na ovaj način Srbija će u jednom, poslednjih godina izuzetno aktuelnom, domenu ljudskih prava uskladiti svoju pravnu regulativu i praksu sa evropskim i svetskim standardima i trendovima. Tokom rada na nacrtu Konvencije

UN o pravima osoba sa invaliditetom Srbija se pokazala kao istinski lider na Balkanu u sferi promovisanja i zaštite prava osoba sa invaliditetom. Usvajanjem Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbija će još jednom potvrditi tu poziciju!

Položaj osoba sa invaliditetom treba dalje uređivati drugim sistemskim zakonima poput onih iz oblasti radnog prava, socijalne zaštite, penzijskog i invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite, obrazovanja, pristupa fizičkom okruženju, informacijama i komunikacijama, javnom saobraćaju i drugih. Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom predstavlja kamen temeljac, ključni zakon koji će garantovati da će ove osobe prestati da budu marginalizovani, "nevidljivi", getoizirani objekti i da će postati aktivni subjekti, građani koji će na osnovama jednakosti i ravnopravnosti uživati sva prava i preuzimati sve obaveze, svoj deo odgovornosti u naporima za razvoj i napredak Srbije.

Vladimir Veličković – *Pejzaž*, 1990.

Vladimir Veličković – *Raspeće*, 1998.

.....

POLEMIKE

.....

Bogdan Tirnanić

ULICA

Predsednik gradske vlade Bogdanović, koji jako drži do kućnog vaspitanja, uvređeno tvrdi da voli Adu više od nas. Ako mene pitate, ja uopšte ne volim Adu. Ta me je ljubav prošla kao što prođu zauške. Pa od trenutka kada je to divlje ostrvo postalo Las Palmas za beogradsku sirotinju, tamo više ne odlazim. A postojala je i opasnost da sretnem Radeta Markovića. Kako da ga prepoznam kada je u šortsu?!

No, nisam ja važan. Ova priča o Adi tek je jedna od polemika koje Bogdanović vodi sa svojim bivšim prijateljima iz “Otpora”. Druga je izgradnja podzemne garaže ispod gradske skupštine. O trećoj ćemo kasnije.

A polemika o Adi se začela jer je ova gradska vlada iz neke fioke izvukla staru ideju o tome da se preko tog ostrva podigne most. Bogdanović tvrdi kako je to mnogo jeftinije nego prokopavanje tunela ispod Save. Ispod zemlje, uostalom, uvek vlada smrtna opasnost od terorista. Ako su kosooki. Cilj ovog poduhvata bio bi da se grad konačno rastereti tranzitnog saobraćaja. Vlada je namerna da gužvu koja vlada u centru grada reši tako što će je izmestiti iznad centra grada, na most. Ako je u tome problem, onda postoji bolje rešenje: najbolje bi bilo da se krompir i paradajz na pijace dopremaju avionima DC-10. Oni koji žive u okolini Bajlonija još dobro pamte bombardovanje savezničkih aviona iz II svetskog rata. Pa će ostati u podrumima dok paradajz, bačen iz aviona, ne bude sortiran po tezgama. Stvar je prosta: obilaznica za tetrnjake, koja bi Beograd spasla kamionske gužve, ne može ići kroz grad nekakvim toboganom od mosta. Možda je tako jeftinije, ali je katastrofalno. I zar Karađorđeva ulica, po mnogo čemu potencijalno najlepša u gradu, već ne služi toj svrsi. Tamo još jedino preookeanski brodovi ne prolaze.

A sada o onoj trećoj temi. “Otporaši” tvrde da je rekonstrukcija – “ulepšavanje” ulice Kralja Milana (to je, da podsetimo, otac onog Aleksandra koga će ubiti “revolucionari”) izvedena loše, da se to već sada kruni i propada. Još je na sve to v.d. Nataša Mičić, da bi se dokazala pred

šefom, ustavno skinula petokraku sa vrha dvora u koji navraća samo zbog prijema. Valjda je želela da raskrsti sa aveti komunizma. Šta onda da rade Amerikanci sa pedeset jednom zvezdicom na zastavi? Jesu li oni pedeset jedan put veći komunisti od pape? Oh, da. Toliko ga vole da čim se pomene k.... odmah se hvataju za k....!

Bogdanović i članovi njegove (gradske) vlade ne spore da su izvesne ploče sa trotoara polomljene, ali samo one koje su bile postavljene iznad otvora za podzemnu infrastrukturu (kablovi, cevi, kanalizacija...). Te su ploče, simbolično govoreći, visile u vazduhu. Pa se lome kada neki automobil nema gde drugde da se parkira. Šta imaju automobili, u sred bela dana, ili u sred tamne noći, sasvim svejedno, da se parkiraju baš na trotoaru ulice Kralja Milana – nisam pametan. Sigurno dovoze poslanike na pijacu, htedoh reći u parlament!?

Ni one napukle ploče me ne zanimaju previše. To je samo određeni broj rupa više u ovoj aveniji. Izgleda da im je tu pogodno mesto. Jer – biću u toj stvari radikalniji od “Otpora” – rekonstrukcija ulice Kralja Milana izvedena je kažnjivo loše. U vidu posledice jedne katastrofalne ideje. Dobro – ulica je bila u lošem stanju, slažem se. Tu se po mraku čovek – građanin izlagao opasnosti da slomije nogu. Sada je ta opasnost univerzalna. Važi i danju. Ploče na trotoaru, koje su zamenile nekadašnji asfalt (nije hteo Čume da se angažuje) postavljene su traljavo, jedna više – druga niže, pa se tim pravcem valja kretati samo sa otvorenim uputom za bolnicu.

Ima jedan još veći problem: ulica je danas kao rende. Ovo otuda što je deo trotoara nalik onoj ambalaži za jaja. Tome se pribeglo iz razloga da bi i građani sa “posebnim potrebama” (da ne kažem hendikepirani) mogli da se kreću pored predsedničkih dvora. Nemam ništa protiv toga. U principu. Ali, ako uporedimo broj sugrađana sa “posebnim potrebama” i broj onih koji nemaju takve potrebe, onda je realizacija opisane ideje isto što i namera da se ta (s)razmera promeni u korist invalida. Ulica o kojoj je reč često je menjala ime. Zvala se ulica Maršala Tita (pseudonim N.M.), pa Ulica svih srpskih vladara (i maršala Tita posebno), da bi joj sada, u ovoj tranziciji, bilo vraćeno prvobitno ime, kao spomen na vreme početka propasti Srbije. Nije daleko dan kada će opet doći do promene. Jednom će to biti Ulica svih beogradskih invalida. Lično sam veoma obziran prema svakom hendikepiranom, uvek mu se nađem pri ruci, pomognem mu da pređe ulicu. Ali, ni tolerancija ne može biti bez granica. Naročito ako je otvoreno uperena protiv zdravih.*

---

* Tekst objavljen u listu *Nacional* 21. februara 2003.

Jelena Milošević
profesor engleskog jezika i književnosti
Beograd

SKANDALOZAN I UVREDLJIV TEKST

Poštovani gospodine Popoviću,

Čini se da one uporne kampanje tipa “Nije teško biti fin” i “Tolerancija” nisu urodile plodom, bar što se tiče gospodina Tirnanića i uredništva vašeg lista. Žaloso je videti da *Nacional* dozvoljava sebi da objavi jedan tako skandalozan tekst poput onog koji je izašao 21.2.2003, pod nazivom “Ulica”, autora Bogdana Tirnanića.

U članku se oštro kritikuje Ulica Kralja Milana, kao mesto opasno po život, jer je, zamislite, urađena po svetskim standardima, te njome sada nesmetano mogu da se kreću i osobe sa invaliditetom, kojih samo u našem gradu, kako je vas novinar “zaboravio” da spomene, ima oko 150.000. Iz teksta g. Tirnanića se vidi da mu specijalno smeta staza urađena kako bi se slepe i slabovide osobe nesmetano kretale, jer on, koji nema “specijalne potrebe”, može lako da “slomi nogu”. Izgleda da je g. Tirnanić tip čoveka koji gleda samo pravo, jer bi u suprotnom verovatno primetio da sa obe strane ove staze ima sasvim dovoljno mesta da prođe i osoba koja se kreće uz pomoć invalidskih kolica (proverila sam!), a kamoli jedan pesak. Osim toga, pitam se da li ste Vi ili g. Tirnanić ikada prošli Knez Mihailovom ulicom, koja je celom dužinom u kockama različitih oblika i boja, a koje su postavljene isključivo radi estetike? Ali da, ovu ulicu nisu radile sadašnje gradske vlasti, pa nema razloga da je kritikujete. I ma koliko se trudila, nikako mi nije jasno ko je g. Tirnanić da određuje ko može a ko ne da se šeta “pored predsedničkih dvora” i po čemu je baš ovaj gospodin privilegovan da se šeta pored njih. Zar je osoba sa invaliditetom manje vredna od njega? Zar nema jednako pravo na slobodno kretanje ovim gradom kao i svi ostali koji u njemu žive i rade. Uostalom, da ovakve i slične staze ugrožavaju živote ljudi koji nemaju invaliditet, Zapad bi do sada već odavno izumro, jer su tamo ovakve staze i rampe postale toliko svakodnevnne i normalne, da se više i ne primećuju.

Prema tome, ako je nešto ova vlast uradila kako valja, onda je to upravo ova ulica o kojoj g. Tirnanić piše sa toliko ironije i cinizma. Na inicijativu mnogih organizacija invalida danas Ulica Kralja Milana izgleda ovako kako izgleda i time je Beograd bar za jedan korak bliži civi-

lizovanom društvu, a gradske vlasti su konačno shvatile da u organizacijama invalida mogu i treba da vide ravnopravnog partnera. Ako malo razmislite, verujem da ćete i Vi doći do sličnog zaključka. Bojim se da je za g. Tirnanića kasno. On bi, kao iskusen novinar, trebalo da zna da, ukoliko imate tako neodoljivu (da ne kažem “specijalnu”) potrebu da nekoga kritikujete, to radite direktno, a ne preko leđa drugih ljudi. Da, ljudi, jer invalidi upravo to i jesu – osobe koje imaju neki invaliditet, ali ne i “specijalne potrebe”. Pitam se, po kojim se to potrebama mi, lica sa invaliditetom, razlikujemo od vas, “zdravih”, kako to vaš novinar u tekstu kaže. Jedina “specijalna potreba” koja u ovom slučaju postoji je potreba g. Tirnanića da izvređa na krajnje nekulturan i neprofesionalan način nečiji trud da jedna metropola dobije ulicu kakvom treba da se ponosi, i potreba uredništva da sve to aminuje.

Na kraju, zar vam nikada nije palo na pamet da se osoba sa invaliditetom ne postaje svojom voljom i svojim izborom – to je nešto što svakome može da se desi, bili vi ovakav ili onakav čovek. Kao posledica telesne ili senzorne invalidnosti vi gubite sposobnost da hodate ili vidite, ali ne i da mislite svojom glavom, školujete se, postanete profesor, pravnik ili možda novinar.

I ne zaboravite, g. Tirnanić i Vi i ja imamo ista ljudska prava, ona koja imaju sva ljudska bića na ovoj planeti.

Uz sve čestitke ljudima koji su radili na Ulici Kralja Milana, sa željom da Beograd dobije još mnogo sličnih mesta.

Vladimir Veličković – *Pejzaž*, 1991.

Ivanka Jovanović
Savez distrofičara Srbije
Beograd

RAZLIČITOST, PRAVO ILI GREH

U listu Nacional (pre nekog vremena je i zabranjen) nedavno je osvanuo tekst Bogdana Tirnanića pod nazivom “Ulice”, koji je, navodno kritikujući gradske vlasti, na neprimeren i vrlo direktan način uvredio dostojanstvo i kredibilitet svih osoba sa invaliditetom. To je bio povod da i Savez distrofičara Srbije javno izrazi svoj protest. Pored reakcija i drugih invalidskih organizacija, kao i podrške koju su uputile mnoge druge asocijacije i pojedinci. Redakcija je bila zasuta protestnim pismima, od kojih, na žalost, gotovo ni jedno nije objavljeno. Zabeležen je samo kratak osvrt od nekoliko rečenica, koji je samo potvrdio da se nije radilo o nesmotrenosti, o izvinjenju da i ne govorimo, već o stavu uređivačkog kolegijuma iza koga oni, očigledno, ostaju. Tekst koji sledi je protestno pismo koje smo uputili na pomenutu adresu i sa kojim želimo da upoznamo i naše čitaoce.

U tekstu pod nazivom “Ulice” objavljenom u dnevnom listu *Nacional* 21. februara 2003. godine, čiji je autor Bogdan Tirnanić, na najgrublji način je povređeno dostojanstvo i pravo na ravnopravnost svih osoba sa invaliditetom u našem gradu, ali i celoj zemlji, zbog čega izražavamo najoštriji protest. Naime, pišući o rekonstrukciji ulice Kralja Milana, pomenuti autor je grubo, neodmerenim i uvredljivim rečima, optužio sve “odgovorne” za nešto što je Beograd bar za neznatno mali korak približilo svetu u kome je poštovanje ljudskih prava svetinja, tj. za stvaranje mogućnosti kretanja svih njegovih građana, među kojima su i osobe koje ne vide ili koje koriste invalidska kolica.

I to sve iz razloga što je, zahvaljujući ogromnom angažovanju organizacija koje okupljaju osobe sa invaliditetom, ali i zbog obaveze poštovanja standarda u izgradnji, duž cele ulice, pored spuštenih ivičnjaka na mestima za prelaz pešaka, izgrađen hrapavi deo koji omogućava kretanje osobama koje ne vide ili su slabovide. To se u pomenutom tekstu poredi sa ambalažom za jaja i dodaje da je to sve zbog građana sa “posebnim potrebama”, odnosno da bi se pojačao cinični prizvuk, zbog hendikepiranih, da bi “mogli da se kreću pored predsedničkih dvora”. Kao da smo mi zaštićena životinjska vrsta koja je najzad dobila svoj rezervat, čime smo počeli da ugrožavamo pravo, kako u tekstu stoji, “zdravih”.

Autor pri tom iznosi čitav set netolerantnosti, predrasuda prema svemu što je drugačije, ksenofobičnosti i, što je najstrašnije, neproverenih podataka. Naime, prema statistici WHO (Svetske zdravstvene organizacije), 8-10% stanovništva svake zemlje ima neku vrstu invalidnosti, što u prevodu znači da u Beogradu živi oko 150.000 osoba sa različitim vrstama invaliditeta, a u celoj zemlji taj broj dostiže skoro milionsku cifru.

Ono što čini se dobro ilustruje postojeću diskriminaciju jeste da većina ljudi živi u zabludi kako kod nas ima jako malo osoba sa invaliditetom, jer ih ne viđaju na ulici, u prodavnici, u bioskopu. Sa tim u vezi je komentar da u Holandiji, na primer, ima mnogo više ljudi sa invaliditetom. Naprotiv, ima ih otprilike isto kao i ovde, ali su im omogućeni uslovi da “izađu među svet”, dok kod nas ne mogu van svog stana. Tako društvo i ljudi sa predrasudama čitavih 10% populacije čine “nevidljivim” osobama. A ako 10% izgleda zanemarljivo u odnosu na broj stanovnika u svetu, recimo samo da to znači da osoba sa invaliditetom u svetu ima više nego stanovnika Sjedinjenih Država i Rusije zajedno.

Da ironija bude veća, pomenuti tekst pojavljuje se na samom početku 2003. godine, koja je proglašena za Međunarodnu godinu invalida, a ne ljudi sa “posebnim potrebama”, s obzirom na to da nas oko 150.000 nema nikakve posebne potrebe, već iste one koje imaju svi ostali, samo što ih mi zadovoljavamo na drugačiji način. A potreba i pravo na slobodu kretanja jeste jedno od osnovnih ljudskih prava, koje bi se neki drznuli da nam uskrate, zaboravljajući pri tom da bi, u pravno uređenoj državi u kojoj postoji zakon o zabrani diskriminacije, bili za to najstrožije kažnjeni.

Istine radi, Generalna skupština UN usvojila je 1993. godine dokument pod nazivom “Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju invalidima”, a koji je naša Savezna vlada ratifikovala 1995. godine, čime je, u najkraćem, fokus pomeren sa shvatanja invalidnosti kao medicinskog problema na shvatanje invalidnosti kao pitanja ljudskih prava.

Međutim, da bi svi zakoni i mere zaživeli u praksi, neophodno je razumeti zašto nastaje nejednakost, šta ona sve podrazumeva i, najvažnije, želiti da se ponašamo drugačije. A ne da nam tzv. kreatori javnog mnjenja emituju pozive na linč. Ako je i zbog dizanja prašine u javnosti i povećanja tiraža, nedopustivo je mnogo. E tu prestaje granica tolerancije, a ne u “realizaciji opisane ideje da se ta srazmera promeni u korist invalida, naročito ako je otvoreno uperena protiv zdravih”.

Konačno, tzv. ugledni novinar, flertujući sa političkim promenama i izmenama naziva ulica, podrugljivo predviđa da “nije daleko dan kada će opet doći do promene. Jednom će to biti Ulica svih beogradskih invalida”.

Završavajući svoju kolumnu, autor se (samo) naizgled “prizvao savesti” i dodao da je lično “veoma obziran prema svakom hendikepiranom, uvek mu se nađe pri ruci, pomogne mu da pređe ulicu”, čime definitivno baca rukavicu u lice čitavoj jednoj grupi sugrađana koji ne traže ničije, a najmanje njegovo lično milosrđe, već pravo na jednake mogućnosti.

*Za Savez distrofičara Srbije, Ivanka Jovanović,
glavna i odgovorna urednica lista Vesnik MD*

Vladimir Veličković – *Crveni pejzaž, fig. III*, 1989.

Vladimir Veličković – *Rana*, 1997.

CENZURISANI TEKSTOVI

Jovica Trkulja
Pravni fakultet
Beograd

RAZLIČITI ALI RAVNOPRAVNI

GLAS PROTIV NETOLERANCIJE PREMA OSOBAMA SA INVALIDITETOM

Izražavam protest i razočaranje povodom teksta Bogdana Tirnanića “Ulica”, objavljenog u dnevnom listi *Nacional* 21. februara 2003. godine. Tužno je i ružno što je upravo u Evropskoj godini osoba sa invaliditetom ovaj beogradski list objavio članak poznatog novinara u kojem se manifestuju predrasude i izrazita netolerancija prema osobama sa invaliditetom. Tekst obiluje netačnim i proizvoljnim tvrdnjama. Koristeći ironično izraze “osobe sa posebnim potrebama” i “zdravi”, autor je invalidnost poistovetio sa bolešću i oštećenjem, što daje poruku da su invalidi po definiciji bolesni i/ili nisu normalni. Za njega je invalidnost medicinski problem (zbir fizičkih, psihičkih i emotivnih oštećenja), koji se rešava isključivo medicinskom intervencijom.

Do sada nas je sa beogradskih medija zapahnjivao zadah fašistoidne truleži u govoru rasizma, nacionalizma, etnicizma, partijsko-ideološke isključivosti. Tirnanić je taj govor obogatio na primeru onih koji su za većinu nevidljivi u svakodnevicu – osobama sa invaliditetom. U nameri da se razračuna sa gradskim vlastima, Tirnanić pokušava da to čini preko osoba sa invaliditetom, na pežorativan, uvredljiv i diskriminatorski način. Time se svrstao u red onih koji su svojevrmeno zbog čistote arijevske više rase u nacističkoj Nemačkoj pogubili desetine hiljada sugrađana sa invaliditetom kao manje vrednih.

Da je uradio svoj novinarski posao kako treba i elementarno se obavestio o temi o kojoj piše, (sa)znao bi da prema podacima Svetske zdravstvene organizacije u svakoj zemlji oko 8-10 procenata stanovništva čine upravo osobe sa invaliditetom. U našoj zemlji živi oko milion osoba sa invaliditetom, od toga najmanje 125.000 u Beogradu, sa prihodom manjim od 50 evra mesečno. Tirnanić pripada onima koji žive u zabludi da su kod nas osobe sa invaliditetom malobrojne, jer ih ne vidaju

previše često. Nema ih u medijima i na javnoj sceni, upravo zbog pomenutih predrasuda. Nema ih na ulicama zbog toga što se često suočavaju sa arhitektonskim barijerama.

Osobama sa invaliditetom nije potrebno milosrđe i sažaljenje, već konkretna podrška. Pre svega ona koja se odnosi na ostvarivanje njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda. Reč je o podršci koja će osobama sa invaliditetom učiniti dostupnim obdaništa, škole, kulturne institucije, radna mesta, crkve, sportske objekte i sl., jednom rečju omogućiti im da ostvare svoje individualne i ljudske potencijale, da postanu ravnopravni građani. Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom propisuju obavezu državama da kreiraju pristupačno fizičko okruženje za osobe sa invaliditetom. Naša zemlja pristupila je Standardnim pravilima 1995. godine, a uređenje beogradske Ulice Kralja Milana je primer kako se Pravilo 5 o pristupačnosti u praksi sprovodi u život. Netačno je da taktilna staza za slepe sugrađane na jednom segmentu pločnika te ulice sprečava nesmetano kretanje, kako Tirnanić kaže, "zdravih" sugrađana. Ta staza ne pokriva celu površinu pločnika i oni kojima je taktilna podloga suviše "rapava" za đonove njihovih osetljivih i skupocenih cipela mogu bez smetnji da koriste ostale delove pločnika.

U razvijenim demokratskim zemljama, stvaranje pristupačnog okruženja za sve građane je ne samo pravna obaveza, čije nepoštovanje se sankcioniše, već i ogledalo civilizacijskog stepena razvoja jednog društva. Jer nijedan čovek nije poremećaj ni u terminologiji, niti u stvarnosti. Svako od nas ima neko ograničenje, nedostatak, ali i potencijale koje teži da iskoristi i iskaže. Zato čovek nije ograničenje već mogućnost i ne treba praviti razliku između ljudi bez obzira na to da li imaju više ili manje izražene (ne)sposobnosti i tzv. posebne potrebe.

Tekst *Nacionalovog* kolumniste je lakmus papir za pokazivanje stepena netrpeljivosti našeg društva prema nekim svojim pripadnicima koji su različiti. U zemljama sa tradicijom vladavine prava i efikasnim pravosuđem, list i novinar koji objave članak pun neistina, netolerantnih, fašistoidnih tvrdnji suočili bi se sa tužbom za govor mržnje. Da ne govorimo o sunovratu ugleda lista i autora, kao i drugim načinima za izražavanje građanskog protesta i neslaganja sa netolerancijom.

Nažalost, sem nekoliko organizacija osoba sa invaliditetom i nevladinih organizacija, nijedna od zvaničnih institucija i organizacija nije osudila Tirnanićev tekst. Ta činjenica je poražavajuća i obespekovavajuća. Uprkos tome i tragičnoj činjenici da na našem tlu među manjinama i pripadnicima koji su različiti preovlađuju brojne suprotnosti i netrpeljivosti, moramo odlučno afirmisati stav da bez trpeljivosti, tolerisanja

razlika i dijaloga između njih – nema napretka i izlaska na evropski put demokratije, pravne države i vladavine prava.

Uvođenje i usvajanje politički korektnog i primerenog govora u medijima o osobama sa invaliditetom, kao jedan od važnih koraka na tom putu, imalo bi širi principijelni značaj: to bi bio doprinos našem jeziku, kulturi, javnoj komunikaciji, pravnoj terminologiji. Najzad, to bi omogućilo rušenje postojećih prepreka i predrasuda i konačno prihvatanje osoba sa invaliditetom od strane društvene zajednice kao različitih, ali ravnopravnih članova zajednice.

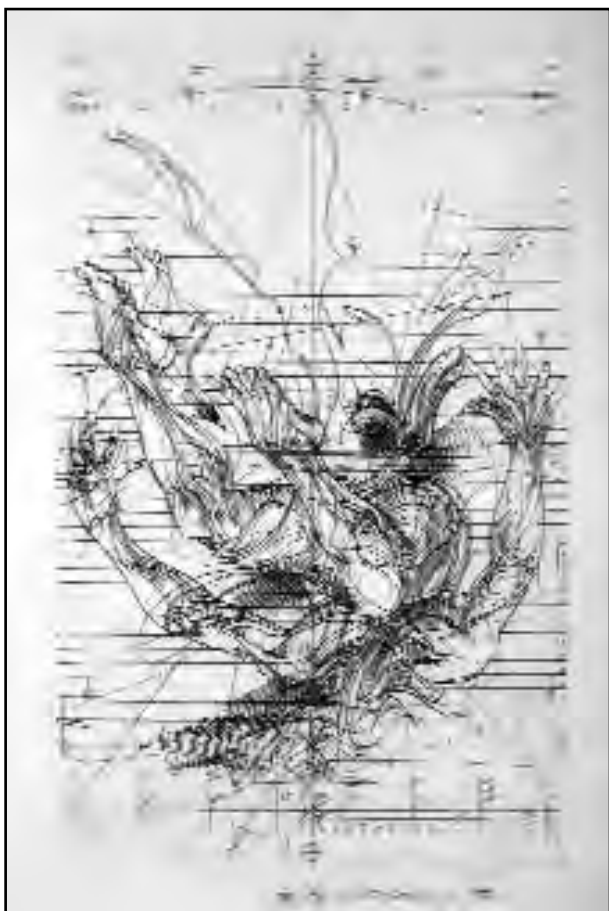
Zbog toga je važno reagovati i osuditi jezik mržnje i diskriminacije prema osobama sa invaliditetom, čiji je Tirnanićev skandalozni tekst žalosni primer. Time bismo doprineli da fenomen invalidnosti konačno i u ovoj zemlji izađe iz geta i medicinskog okvira i postane društveno pitanje, kako je to ozvaničeno u novoj definiciji Svetske zdravstvene organizacije. Jer invalidnost je mnogo više nego zbir fizičkih, psihičkih i emotivnih oštećenja. Ona je socijalno i političko pitanje, a ne medicinski problem koji se može rešiti medicinskom intervencijom. Medicinsko-obučarskom intervencijom se možda mogu rešiti Tirnanićevi lični problemi i frustracije, ali ne i fenomen invalidnosti i složeni problemi osoba sa invaliditetom.*

Vladimir Veličković – *Rana*, 1999.

---

* Tekst je napisan 22. februara 2003. godine kao reakcija na stavove Bogdana Tirnanića u njegovoj kolumni u dnevnom listu *Nacional* od 21. februara 2003. Redakcija ovog lista nije objavila ovo i nekoliko drugih reagovanja na Tirnanićev tekst.

Vladimir Veličković – *Fig. H*, 1977.

.....

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJJE

.....

Vesna Petrović

Republičko udruženje Srbije za pomoć osobama sa autizmom
Beograd

PREDLOZI ZA UNAPREĐENJE OBRAZOVANJA OSOBA SA AUTIZMOM U OKVIRU ŠKOLSKOG SISTEMA SRBIJE

*Trenutno stanje u obrazovanju osoba sa autizmom
u okviru školskog sistema Srbije*

Prva specijalizovana obrazovna institucija za autizam u Srbiji osnovana je 1978. godine i to kao odeljenje za osnovno obrazovanje dece sa autizmom u okviru OŠ "Anton Skala" u Beogradu. Dugogodišnje zalaganje Republičkog udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom za širim uključivanje dece sa autizmom u obrazovni sistem rezultirali su otvaranjem dva odeljenja za osnovno obrazovanje u OŠ "Dušan Dugačić", još jednim odeljenjem u OŠ "Anton skala", odeljenjem u Pančevu, u Kovačici u okviru redovne osnovne škole. Otvaranje Radionice za specijalnu profesionalnu obuku osoba sa autizmom u okviru OŠ "Anton Skala" ima poseban značaj jer je prvi put u Srbiji omogućeno osobama sa autizmom da se obrazuju po novom modelu u skladu sa njihovim razvojnim potrebama i posle završetka osnovnog obrazovanja.

Pravo na obrazovanje

Republičko udruženje Srbije za pomoć osobama sa autizmom (u daljem tekstu Udruženje) se zalaže da obrazovanje u školskom sistemu Srbije bude dostupno i obavezno za svu decu sa autizmom u skladu sa trećim članom Povelje o pravima osoba sa autizmom koji garantuje – pravo osoba sa autizmom na dostupno i adekvatno obrazovanje.

Metode u obrazovanju osoba sa autizmom

Istraživanja vezana za efikasno obrazovanje konstantno ukazuju da deca sa autizmom najbolje napreduju u okruženju koje je dobro struk-

turirano, koje nudi odgovarajuće individualizovane programe i ima ciljeve koji su podjednako jasni i nastavnicima i deci, a koji mogu biti modifikovani u zavisnosti od detetovih potreba i sposobnosti (Rutter, 1983). Razvoj efikasnih programa isto tako zahteva detaljne individualne procene i visoko specijalizovane tehnike učenja i prilagođavanje uslova za nastavu potrebama dece sa autizmom Mnoga deca sa autizmom, čak i ona sa vrlo ozbiljnim poremećajima u ponašanju, pokazuju rapidna poboljšanja kada su smeštena u specijalne škole za autizam (Howlin).

Zbog heterogenosti dece sa autizmom, bilo bi iznenađujuće kada bi bilo koji pristup ili sistem bio univerzalno efikasan i dobar. U dugoročnom planiranju obrazovnih programa treba se koncentrisati na one oblasti u kojima će, na osnovu procene, osoba sa autizmom biti uspešna, jer insistiranje na oblastima koja su teže savladiva stvara frustracije i izaziva nepoželjna ponašanja. Adekvatno obrazovanje i razvijanje veština u socijalnoj komunikaciji a u cilju boljeg prihvatanja od strane društva, od presudne je važnosti za osobe sa autizmom.

TEACCH metoda (Treatment and Education of Autistic and Communication Handicapped Children, The University of North Carolina), koja se uspešno primenjuje u mnogim zemljama, ilustruje kako visoko strukturirani programi podučavanja mogu da imaju vrlo pozitivan uticaj kako na ponašanje tako i sposobnosti učenika sa autizmom. Ova metoda je prevashodno primenjiva za decu sa autizmom koja imaju niži nivo funkcionisanja u okviru škola ili odeljenja za autizam.

Dijagnostika

Autizam se dijagnostikuje na osnovu posmatranja. Dijagnostičke kriterijume je propisala Svetska zdravstvena organizacija. Autizam se javlja u različitim modaliteta sa velikim oscilacijama u intelektualnom razvoju. Da bi se otklonile nedoumice šta sve spada u autizam, na kongresu o autizmu u Barceloni koji je organizovao Autism Europe od strane stručnjaka prihvaćen je termin autistični spektar. Kada se govori o osobama sa autizmom, odnosno sa poremećajem u autističnom spektru, bez obzira na stepen inteligencije, uvek su prisutni poremećaji u komunikaciji, socijalizaciji i imaginaciji i krutost u ponašanju.

U našoj zemlji u dijagnostikovanju osoba mentalnim razvojnim poremećajima najčešće primenjuju metode kojima se meri stepen inteligencije. Problemi karakteristični za autistični poremećaj, najčešće onemogućavaju ove osobe da adekvatno urade testove za inteligenciju, tako da rezultati ne odgovaraju njihovim stepenu inteligencije. Otuda se deca sa autizmom najčešće dijagnostikuju kao retardirana ili višestruko ometena u razvoju.

Pravo na pravednu i adekvatnu dijagnozu je od temeljnog značaja za osobe sa autizmom i od njegove realizacije zavisi ostvarenje svih

drugih prava ove grupacije. U našim uslovima deca sa autizmom nižeg stepena funkcionisanja ili nisu uključena u obrazovni sistem ili su uključena u odeljenja sa decom sa retardacijom.

Obrazovanje dece sa autizmom predškolskog uzrasta

Važan preduslov za uspešnu integraciju osoba sa autizmom u društvo je da im se u ranom uzrastu ponude sve mogućnosti da unaprede svoje socijalne, saznavne i govorne sposobnosti. Svakako da su predškolske ustanove mesta u kojima sprovođenjem specijalizovanih individualnih programa treba da započne obrazovanje dece sa autizmom. Uključivanje u predškolske ustanove treba da bude dostupno svoj deci sa autizmom u zavisnosti od stručne procene u specijalizovane grupe za autizam ili u redovne grupe.

Odeljenja za autizam

Započeti proces otvaranja odeljenja za autizam pri školama za decu sa problemima u razvoju (problemima u učenju, posebnim potrebama, hendikepom) je plod dugogodišnjeg nastojanja našeg Udruženja da deca sa autizmom nađu svoje mesto u okviru školskog sistema Srbije. Postojeća mreža ovih škola u Srbiji, sa svom neophodnom infrastrukturom, je dobra osnova za otvaranje specijalizovanih odeljenja za autizam sa ciljem da adekvatno obrazovanje bude dostupno što većem broju dece sa autizmom sa nižim nivoima funkcionisanja. Ukoliko u nekom mestu ne postoji škola za decu sa problemima u učenju odeljenje se može formirati i pri redovnoj osnovnoj školi (Kovačica). Propisan zakonski normativ za ova odeljenja je: jedan nastavnik i jedna medicinska sestra na šest učenika. Od velikog je značaja za ovu decu, kojoj je najčešće potreban stalni nadzor i za njihove porodice da budu uključena u produženi boravak.

Potrebno je da svi zaposleni u školama za decu sa problemima u razvoju organizovanjem seminara steknu osnovna znanja o autizmu i da budu upoznati sa značajem obrazovanja za ovu vrstu poremećaja u razvoju. Na taj način bi se pomoglo deci i nastavnicima uz odeljenja za autizam da budu bolje prihvaćeni od kolektiva škole.

Da bi se lakše formirale grupe u skladu sa razvojnim potrebama ove dece, optimalno bi bilo da se odeljenja formiraju na predškolskom nivou. Po završetku osnovnog obrazovanja, u cilju sticanja primerenih radnih veština i pripreme za što samostalniji život, obrazovanje osoba sa autizmom bi trebalo da se odvija po modelu Radionice za specijalnu profesionalnu obuku.

Obrazovanje visoko funkcionalnih osoba sa autizmom

Za većinu visoko funkcionalne dece sa autizmom (Asperger sindrom), šanse za potpun i nezavisan život zavisice od toga da li će biti u

moгуćnosti da dobiju akademske kvalifikacije u školi, što će im, zauzvrat, omogućiti da napreduju ka daljem obrazovanju i zaposlenju. Sa nekim izuzecima, jedini način na koji se to može postići je pohađanje redovne škole.

Istraživanja ukazuju da su deca sa blažim ili manje vidljivim oštećenjima radije prihvaćena od strane vršnjaka (Howlin, 1994.), tako da deca kod koje poremećaji koji karakterišu autizam su manje uočljivi mogu biti lakše asimilovana. Postoji takođe i određen broj studija koje ukazuju da je uticaj vršnjaka imao vrlo blagotvoran uticaj na igru i socijalne interakcije manje dece sa autizmom (Lord, 1984; Quill, 1995.).

U našoj sredini osobe sa visoko funkcionalnim autizmom najčešće nisu dijagnostikovane, iako čine više od sedamdeset procenata osoba sa promenama u autističnom spektru. Osobe sa ovim sindromom su verovatno uključene u redovan obrazovni sistem, ili su iz njega isključene zbog neprimerenog ponašanja. Nedostatak socijalnog razumevanja dovodi do toga da oni budu veoma ranjivi prema podsmevanju ili verbalno i fizički maltretirani od njihovih socijalno mnogo savесnijih vršnjaka. Zbog oštećenja u komunikaciji, što je centralno i fundamentalno obeležje autizma, nastavnici i druga deca ih smatraju emocionalno poremećenim, nepristojnim, ne-saradljivim, neobičnim, ekscentričnim, čak glupavim. Razlog tome je što se njihovo ponašanje ne sagledava kao manifestacija autističnog poremećaja.

Osobe sa visoko funkcionalnim autizmom mogu biti natprosečne inteligencije i veoma uspešne u određenim oblastima (matematika, muzika, informatika...). Ipak, zbog nesposobnosti da razumeju tuđe emocije i iskažu svoje, i nemogućnosti da shvate složena pravila koja postoje u međuljudskim odnosima, oni ne uspevaju da ostvare prijateljstva i integrišu se u društvo. Nesumnjivo je da treba preduzeti korake da se ovakve osobe prepoznaju i dijagnostikuju u skladu sa opšte prihvaćenim standardima. To je preduslov da im se pomogne da se, uz primenu u svetu prihvaćenih metoda, lakše socijalizuju, završe redovne škole, da se stori mogućnost da rade i da u najvećoj mogućoj meri samostalno žive

Predlozi za nove vidove obrazovanja osoba sa autizmom

Smatramo da treba proširiti spektar mogućnosti za obrazovanje osoba sa autizmom i da ono treba da bude dostupno u različitim vidovima svim osobama sa autizmom, bez obzira na uzrast i nivo funkcionisanja.

Iskustva iz zemalja sa razvijenim sistemom zaštite osoba sa autizmom nam ukazuju da je nužno omogućiti aktivno učešće nacionalnom i lokalnim udruženjima za autizam u rešavanju svih pitanja vezanih za autizam. Ovakav pristup je u interesu kako osoba sa autizmom i njihovih

porodica, tako i šire zajednice, jer su roditelji osoba sa autizmom živo-tno zainteresovani da svojim angažovanjem u okviru Udruženja omoguće kvalitetnijim život svojoj deci. Od velikog značaja je spremnost Udruženja da putem osnivanja fondacija, donacija i ličnim sredstvima omoguće osnivanje i kvalitetan rad institucija za autizam.

Novi vid obrazovanja osoba sa autizmom bi bio osnivanje malih škola i predškolskih ustanova u čijem bi osnivanju, finansiranju i rukovođenju učestvovalo naše Udruženje. Očekujemo da ćemo u budućim kontaktima sa vašim Ministarstvom stvoriti mogućnosti za realizaciju ove ideje.

Poteškoće u unapređenje obrazovanja osoba sa autizmom

Aktuelni program za osnovno obrazovanje dece sa autizmom je neadekvatan i prevaziđen. Kako ne postoje ni usklađena strategija u pristupu obrazovanju osoba sa autizmom ni stručnjaci koji u dovoljnoj mери poznaju specijalizovane tehnike obrazovanja osoba sa autizmom da bi svoja znanja mogli da prenesu nastavnicima, proces otvaranja novih odeljenja je znatno otežan.

Nerazumevanje autističnog poremećaja, neravnomeran razvojni profil dece sa autizmom kao i zahtev na individualnom pristupu koji iziskuje veliko angažovanje nastavnika su verovatno razlozi za zalaganje nekih članova kolektiva u školama za decu sa problemima u učenju da deci sa autizmom uskrati pravo na obrazovanje.

Aktivnosti Republičkog udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom na unapređenju obrazovanja osoba sa autizmom

Da bi doprineli rešavanju ovih i drugih problema, naše Udruženje je oformilo Stručni tim, koji je, pored ostalog, organizovao i učestvovao na nizu predavanja, seminara i kongresa vezanih za autizam u Beogradu i u unutrašnjosti. Na konkurs vašeg Ministarstva prijavljen je program "Primena vizuelnih uputstava u strukturnoj situaciji učenja kod dece, adolescenata i odraslih sa autističnim spektrom", čiji autori su Nataša Milojević i Snežana Babović Dimitrijević, članovi Stručnog tima Udruženja. Ovaj program koji čeka akreditaciju trebalo bi da bude prvi korak u usklađivanju obrazovanja osoba sa autizmom u našoj zemlji sa aktuelnim metodama koje se uspešno sprovode u svetu.

Predlozi za saradnju sa National Autistic Society

U organizaciji Udruženja održan je 1997. godine dvodnevni seminar koji su održale Rita Jordan i Glanys Jones, ugledni stručnjaci za autizam sa Birmingham Univerziteta iz Engleske. Novine u pristupu autizmu, kao i drugačije sagledavanje i razumevanje problema vezanih za različita pitanja iz ove oblasti koje su navedeni predavači prezentovale,

doprineli su pozitivnom odjeku i kvalitativnom zaokretu u autizmu kod nas i pored tada nepovoljnih okolnosti. Smatramo da bi bilo veoma korisno da se ostvareni kontakti sa Birmigham Univerzitetom obnove i prodube i da u saradnji sa National Autistic Society (iz Engleske) kao i TEACCH organizacijom, treba organizovati kurseve za obuku nastavnika koji rade sa osobama sa autizmom.

Zaključak

Aktuelni zakoni u našoj zemlji ne bave se dovoljno autizmom kao zasebnom kategorijom, pa samim tim i ne postoji jasno definisan sistem obrazovanja osoba sa autizmom. Sa obzirom, da deo pedagoga koji se bavi osobama sa problemima u učenju ima negativan odnos prema autizmu, a zakoni iz ove oblasti nisu dovoljno jasni, uvek kada to od njih zavisi, oni ih tumače suprotno interesima osoba sa autizmom.

Osobe sa autizmom su veoma ranjiva grupacija i najčešće nisu osposobljeni da se samostalno bore za bolji kvalitet života i ostvarenje svih prava koje imaju po međunarodno priznatim konvencijama iz ove oblasti, pa smatramo, da do uspostavljanja sistemskih rešenja, koja će biti usklađena sa evropskim standardima, trebaju da budu posebno zaštićeni od strane države.

Vladimir Veličković – *Izlaz*, 1992.

PROMOVISANJE I ZAŠTITA PRAVA I DOSTOJANSTVA OSOBA SA INVALIDITETOM

U sedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku od 23. avgusta do 3. septembra 2004. održano je 4. zasedanje Ad hoc komiteta UN za izradu nacrtu Sveobuhvatne i integrativne konvencije o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. Na zasedanju su učestvovala delegacije 80 država članica UN, predstavnici agencija i ustanova UN, nacionalnih ustanova za ljudska prava i nekoliko desetina NVO iz celog sveta. Srbiju i Crnu Goru predstavljala je delegacija u sastavu: Nebojša Kaluđerović, ambasador SCG pri UN; Sladana Marković, pomoćnik ministra za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Republike Srbije; mr Damjan Tatić, ekspert Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Republike Srbije; Tamara Rastovac i Marija Antonijević, treći sekretari Misije SCG pri UN.

Radom Ad hoc komiteta predavao je Luis Galjegos Čiriboga, ambasador Ekvadora pri UN. Pored Galjegosa Čiriboge, Biro Ad hoc komiteta činila su 4 potpredsednika: Ivana Grolova iz Češke Republike, Lesli Gatan iz Filipina, Žanete Ndhlovu iz Južne Afrike i Karina Martenson iz Švedske. Neformalnim pregovorima državnih delegacija u plenumu, održanim tokom druge radne nedelje 4. zasedanja Ad hoc komiteta, predsedavao je koordinator, Don Makkej, ambasador Novog Zelanda pri UN.

Na svojoj prvoj sesiji 4. zasedanja, održanoj 23. avgusta 2004. godine, Ad hoc komitet usvojio je sledeći dnevni red:

1. otvaranje zasedanja;
2. usvajanje dnevnog reda;
3. organizacija rada;
4. razmatranje teksta Nacrta Konvencije sadržanog u Izveštaju Radne grupe Ad hoc komiteta UN za izradu Nacrta Sveobuhvatne i integrativne konvencije o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom (Aneks I Izveštaja) – delova teksta koji nisu bili razmatrani na 3. zasedanju Ad hoc komiteta: Naziv i struktura Konvencije, deo preambule, definicije (član 3) i nadzor nad sprovođenjem Konvencije (član 25);
5. razmatranje kompilacije predloga i amandmana na tekst Nacrta Konvencije sačinjen od strane Radne grupe, sadržanih u Izveštaju Ad hoc komiteta sa 3. zasedanja Komiteta;
6. zaključci 4. zasedanja Ad hoc komiteta UN za izradu Nacrta Sveobuhvatne i integrativne konvencije o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom;
7. razmatranje i usvajanje Izveštaja sa 4. zasedanja Ad hoc komiteta UN.

Posle usvajanja dnevnog reda i dogovora o organizaciji rada, održana je rasprava o preostalim delovima teksta Nacrta Konvencije Radne grupe. To-

kom ove rasprave Ad hoc komiteta o pojedinim članovima Nacrta Konvencije prvo su državne delegacije izlagale svoje stavove i po potrebi davale svoje predloge za izmene i dopune teksta. Potom su predstavnici agencija i ustanova UN, nacionalnih ustanova za ljudska prava i akreditovanih NVO pri UN (pretežno organizacija osoba sa invaliditetom) izložili stavove o pojedinim članovima Nacrta Konvencije.

Posle rasprave o nazivu, strukturi i preambuli Konvencije, definicijama i mehanizmu za nadzor nad sprovođenjem Konvencije, predsedavajući je predložio da se u plenumu, uz učešće NVO i nacionalnih ustanova za ljudska prava i agencija UN, održi drugi krug debate, o članovima 1 do 15 i 24 bis (član o međunarodnoj saradnji) Konvencije. Biro Ad hoc komiteta i sekretarijat su na osnovu izlaganja državnih delegacija u drugom krugu debate pripremili novu kompilaciju sugestija u vezi sa tekstem Nacrta Konvencije na osnovu koga su vođeni pregovori.

Po okončanju druge runde diskusija u plenumu, otpočeli su neformalni pregovori između državnih delegacija. Ovim pregovorima mogli su da prisustvuju i predstavnici agencija i ustanova UN, nacionalnih ustanova za ljudska prava i akreditovanih nevladinih organizacija pri UN. Potom su održavani neformalni sastanci državnih delegacija u malim grupama, kojima su predsedavali pojedini facilitatori. U plenumu su održani pregovori o članovima 4 (o opštim obavezama država potpisnica Konvencije), 5 (o podizanju nivoa svesti o osobama sa invaliditetom), 6 (o prikupljanju statističkih podataka) i 7. (o ravnopravnosti i nediskriminaciji osoba sa invaliditetom). Započeti su i neformalni sastanci o članovima 4, 5. i 6.

Tokom neformalnih pregovora postignut je značajan napredak u usaglašavanju teksta dva ključna člana Nacrta Konvencije – članu 4. o opštim obavezama, i članu 7. o nediskriminaciji i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Ipak, kao što je koordinator pregovora, ambasador Makkej primećio, reč je o preliminarnim pregovorima, u nastavku rada Ad hoc komiteta države mogu insistirati da se bilo koje pitanje ponovo otvori, pošto niti jedno pitanje neće biti konačno rešeno i zatvoreno do finaliziranja pregovora o celini teksta, koji će biti upućen na potpisivanje i ratifikaciju članicama UN.

Delegacija Srbije i Crne Gore aktivno je učestvovala u diskusiji o ponudnom tekstu Nacrta Konvencije. U plenarnoj diskusiji i u neformalnim konsultacijama u ime delegacije Srbije i Crne Gore govorio je mr Damjan Tatić.

Tokom diskusije u plenumu o strukturi Konvencije, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predloge EU i Novog Zelanda, kojima su se pridružile i Kanada i Čile, da struktura Konvencije bude u skladu sa strukturom drugih međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, da se izbegnu nepotrebna preklapanja sa drugim instrumentima, da se Konvencija fokusira na pitanja koja su relevantna za osobe sa invaliditetom, da građanska i politička prava treba odmah sprovesti, dok je za ekonomska, socijalna i kulturna prava moguća progresivna realizacija. U debati koja se, posle podnošenja izuzetno detaljnog predloga od strane Meksika, vodila o mehanizmima za nadzor nad sprovođenjem Konvencije, Srbija i Crna Gora podržala je stav EU, Novog Zelanda i Kanade da mehanizmima nadzora treba posvetiti više pažnje pošto se usaglasila konačan tekst Konvencije, kako bi mehanizam

bio primeren sadržaju Konvencije. Srbija i Crna Gora zahvalila se delegaciji Meksika na zanimljivom predlogu, takođe je pozvala da se u proces predlaganja najprimerenijih rešenja mehanizama za nadzor nad sprovođenjem Konvencije uključe odgovarajuća tela UN koja se bave pitanjem ljudskih prava, poput Visokog komesarijata za ljudska prava. Učesnici zasedanja Ad hoc komiteta saglasili su se da se pitanjima naziva, strukture Konvencije, člana sa definicijama i mehanizmima za nadzor sprovođenja Konvencije vrate kada usaglase ostatak nacrtu.

Prilikom drugog kruga rasprave o nacrtu člana 1. Konvencije o svrsi Konvencije, veći broj država podneo je amandmane na predlog Radne grupe. Neke države, poput Kostarike i Meksika, insistirale su da je promovisanje i zaštita prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom svrha Konvencije. Druge, poput EU, smatrale su da naglasak treba da bude na osiguravanju uživanja svih prava i sloboda od strane osoba sa invaliditetom pod uslovima ravnopravnosti. Srbija i Crna Gora pridružila se stavu Norveške i Lihtenštajna da svrha Konvencije treba da bude definisana kratko i jasno. Poput ovih delegacija, podržala je upotrebu izraza "osigurati", mada je ispoljila fleksibilnost u pogledu zadržavanja formulacije predložene od strane Radne grupe, "promovisati i zaštititi". Na kraju rasprave predsedavajući je predložio formulaciju teksta koja bi obuhvatala većinu predloga i glasila: "Svrha Konvencije jeste da promovise, zaštititi i osigura puno uživanje prava i sloboda osoba sa invaliditetom, njihovog dostojanstva i ravnopravnog učešća u društvu".

Tokom drugog kruga rasprave o nacrtu člana 2. Konvencije, koji uređuje načela na kojima se Konvencija

zasniva, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je tekst Radne grupe, uz izmene stava (c) predloženog od strane EU i Meksika, gde bi tekst glasio: "Puno i efikasno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života za osobe sa invaliditetom na osnovama jednakosti". Srbija i Crna Gora takođe je podržala predloge velikog broja delegacija da rodna i polna jednakost bude jedno od načela na kojima će se Konvencija zasnovati. Konačno, Srbija i Crna Gora podržala je predlog EU, Meksika i Indije da formulacija o ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava u skladu sa maksimalnim raspoloživim resursima i po potrebi, u sklopu međunarodne saradnje, preuzeta iz Konvencije o pravima deteta, bude uneta u ovu Konvenciju. No delegacija Srbije i Crne Gore predložila je da ova odredba bude uneta u tekst člana 4, koji govori o opštim obavezama. Sličan stav o predlogu EU, Meksika i Indije zauzele su i Australija, Južna Afrika, Kina, Norveška, Ruska Federacija, pa je u sledećem čitanju člana 4. razmatran i ovaj predlog o progresivnom ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Sama delegacija Holandije, predsedavajućeg EU, tokom rasprave o članu 4. zahvalila se Srbiji i Crnoj Gori na podršci povodom predloga o progresivnom ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i prihvatila sugestiju da se to pitanje uredi u sklopu člana 4. Konvencije. Tokom rasprave o članu 4. nacrtu Konvencije, delegacija Srbije i Crne Gore ponovo je izrazila svoju podršku predlozima EU, osim u pogledu odeljka (d) stava 1, jer je tu EU predložila da se nacrt Radne grupe suzi i da se predvidi sprečavanje samo akata diskriminacije osoba sa invaliditetom a ne svih akata koji nisu u skladu sa Konvencijom (kao što je to predložila Radna grupa). Srbija i Crna Gora podržala je

predlog EU za objedinjavanje članova 4. (o opštim obavezama države), 5. (o podizanju nivoa svesti o osobama sa invaliditetom) i 7. (o nediskriminaciji i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom).

Prilikom drugog kruga rasprave o članu 6, o prikupljanju podataka o osobama sa invaliditetom, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predlog EU, uz novozelandski amandman da se tekst pojednostavi i veže za član o nadzoru nad sprovođenjem Konvencije.

Tokom drugog kruga rasprave o članu 7. Konvencije, o nediskriminaciji i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predlog EU kojim se daje definicije direktne i indirektno diskriminacije, razumnih adaptacija, specijalnih mera, uz kanadske amandmane. Apostrofirala je pitanje *razumnih adaptacija* kao suštinsko pitanje za osobe sa invaliditetom i ukazala na činjenicu da, ako Konvencija igde zbog specifičnosti materije treba da postavi presedan u međunarodnoj jurisprudenciji ljudskih prava, onda je upravo pitanje razumnih adaptacija materija gde treba postaviti takav presedan. Srbija i Crna Gora zahvalila se i delegaciji Meksika na ukazivanju na činjenicu da su ravnopravnost pred zakonom, priznanje pravne i poslovne sposobnosti različita pitanja koja treba da budu uređena posebnim članovima.

Iako je naziv člana 9. Nacrta Konvencije u tekstu Radne grupe "Jednako priznanje pred zakonom", ovaj član se pre svega fokusira na pitanje priznavanja poslovne sposobnosti. Srbija i Crna Gora je tokom debate, posle neformalnih konsultacija sa delegacijom Kanade, predložila spajanje tekstova predloga EU i Kanade. Srbija i Crna Gora takođe je podržala pred-

log Meksika da osobe sa invaliditetom imaju ne samo jednaka prava, već i obaveze, sugerišući unošenje ove odredbe u predlog EU. Predlog EU polazi od pretpostavke poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom, ali ova se ipak, u zakonom predviđenim slučajevima i u odgovarajućem postupku uz pravne garancije, može oduzeti. Kanadski predlog dalje elaborira koncepciju asistencije licima sa invaliditetom kojima je potrebna asistencija u ostvarivanju poslovne sposobnosti. Tokom debate delegacija Holandije zahvalila se Srbiji i Crnoj Gori na podršci predlogu EU i prihvatila sugestiju o spajanju predloga EU i Kanade. Ovaj predlog podržale su i druge države. Trinidad i Tobago je podržao predlog Srbije i Crne Gore o uključivanju meksičkog predloga o jednakim obavezama osoba sa invaliditetom u tekst predloga EU.

Tokom rasprave o članu 10. Nacrta Konvencije, o slobodi i sigurnosti ličnosti, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predlog EU o preformulisanju teksta Radne grupe kako bi se učinilo nezakonitim svako arbitrarno lišavanje slobode koje se ne zasniva na zakonu, uključujući i prisilno smeštanje osoba sa invaliditetom u ustanove. EU dalje predviđa da lišavanje slobode ne može da se vrši isključivo po osnovu invalidnosti i propisuje pravne garancije za osobe sa invaliditetom lišene slobode. Srbija i Crna Gora takođe je podržala predloge Novog Zelanda kojima se detaljnije uređuju pravne garancije i Kanade o nadoknadi za lica sa invaliditetom koja su nezakonito bila lišena slobode. Delegacija Srbije i Crne Gore pozdravila je i predloge Čilea i Kostarike usmerene na uređivanje režima izdržavanja lišenja slobode za osobe sa invaliditetom za koje je nadležni organ već doneo odluku o lišavanju slobode.

Prilikom drugog kruga rasprave o članu 12. Nacrta Konvencije, o nasilju i zlostavljanju osoba sa invaliditetom, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predlog EU da se tekst učini fokusiranijim prebacivanjem jednog deklaratornog dela 1. stava u preambulu. Srbija i Crna Gora takođe je podržala predloge da se u listu nedozvoljenih postupaka koji ugrožavaju osobe sa invaliditetom unesu napuštanje (predlog Republike Južne Koreje), mentalno i fizičko zlostavljanje (predlog Meksika) i ekonomska eksploatacija (predlog Novog Zelanda). Što se tiče predloga Kenije da se ovim članom uredi i pitanje oružanog sukoba, delegacija Srbije i Crne Gore iznela je stav da ovo pitanje treba urediti nekim drugim odredbama Konvencije, recimo u preambuli i predložila kompleksno sagledavanje problema u svetlu Ženevskih konvencija i drugih akata humanitarnog prava. Sličan stav o oružanom sukobu iznela je i delegacija SAD.

Tokom drugog kruga rasprave o članu 13. Nacrta Konvencije, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je u načelu tekst Radne grupe, uz predložene amandmane EU u stavu (a) – službene umesto javne informacije; Novog Zelanda u stavu (b) – raznovrsni a ne alternativni oblici komunikacija; Novog Zelanda i Trinidada i Tobaga u stavu (c) – obrazovni programi o različitim oblicima komuniciranja neće biti pruženi samo osobama sa invaliditetom, već i njihovim porodicama i svim licima koja žele da komuniciraju sa ovim osobama.

Prilikom drugog kruga rasprave o članu 14. Nacrta Konvencije, delegacija Srbije i Crne Gore podržala je u načelu tekst Radne grupe, uz predložene amandmane EU u stavu 1 (mešanje u privatni život, umesto u privatnost; i Argentina je podnela isto-

vetan amandman); Meksika u stavu 2(a) – proširivanje teksta pominjanjem mešanja u privatni život osoba sa invaliditetom, pored apostrofiranja bračnog i porodičnog života; i Tajlanda i Novog Zelanda u stavu 2(c) – očuvanje plodnosti osoba sa invaliditetom. Delegacija Srbije i Crne Gore takođe je podržala predlog EU da se tekst odeljaka (d) i (e) stava 2 pretvori u zasebne nove stavove 3 (o pružanju podrške osobama sa invaliditetom u vršenju roditeljskih i srodnih prava – usvojenje, starateljstvo i sl.) i 4 (invalidnost ne može biti isključivi razlog za odvajanje dece od roditelja, staralaca, usvojlaca, koji su osobe sa invaliditetom), apostrofirajući usvojeni standard poštovanja najboljeg interesa deteta.

Delegacije Meksika, Kine i Vijetnama podnele su odvojene predloge o novom članu 24 bis o međunarodnoj saradnji. Predlog Meksika bio je izuzetno detaljan. Delegacija Srbije i Crne Gore pridružila se stavovima EU, Novog Zelanda, Kanade, Norveške i SAD da je sprovođenje Konvencije pre svega obaveza svake pojedinačne države i da odredbe o međunarodnoj saradnji ne bi smele biti previše detaljne. Srbija i Crna Gora podsetila je da je pitanje međunarodne saradnje već pokriveno odredbama preambule i novousvojenog predloga opštih obaveza kojima se predviđa progresivna realizacija ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava u skladu sa maksimalnim raspoloživim resursima i po potrebi u sklopu međunarodne saradnje.

Tokom druge nedelje zasedanja Ad hoc komiteta državne delegacije vodile su neformalne pregovore o članovima 4, 5, 6, i 7 Nacrta Konvencije. Tokom usaglašavanja mnogih predloga vezanih za član 4. o opštim obavezama, prvo je razmatrana inicijativa da se u tekst unese odredba o progre-

sivnom sprovođenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. U skladu sa predlogom koji je podnela tokom rasprave o članu 2. bis nacarta, Srbija i Crna Gora podržala je ovaj predlog, uz formulaciju sličnu formulaciji iz Konvencije UN o pravima deteta. Potom je koordinator predložio da se odredbe o razvoju istraživanja novih tehnologija, koje se ponavljaju u članovima 13 (o slobodi izražavanja i komuniciranja), 19 (o pristupačnosti), 20 (o ličnoj mobilnosti) Nacarta konsoliduju i unesu u opšte obaveze, radi pojednostavljenja teksta i izbegavanja nepotrebnih ponavljanja i preklapanja. Koordinator Makkej je dao sličan predlog i u odnosu na učešće organizacija osoba sa invaliditetom, koje se ponavlja u pojedinim stavovima članova 5 (o podizanju nivoa svesti), 6 (o prikupljanju podataka i statistici), 18 (o učešću u političkom i javnom životu), 19 (o pristupačnosti) i 21 (o zdravstvenoj zaštiti i rehabilitaciji). Ovaj predlog su učesnici u debati listom podržali, s tim što je Indija predložila da se po red osoba sa invaliditetom apostrofira i učešće porodica osoba sa invaliditetom. EU, Meksiko, Norveška nisu podržali indijski predlog, ističući da Konvencija treba da se fokusira na osobe sa invaliditetom. Srbija i Crna Gora podržala je stav ovih država, konstatujući da su članovi porodica osoba sa invaliditetom ionako već uključeni u mnoge od organizacija osoba sa invaliditetom. Delegacija Srbije i Crne Gore podržala je sugestiju Libana da se civilni sektor po potrebi uključuje u procese konsultovanja, tamo gde je to primereno, kao i predlog Novog Zelanda o apostrofiranju stručnosti osoba sa invaliditetom, koju države moraju uzeti u obzir kada odlučuju o pitanjima koja se tiču tih osoba. Potom je na red došla rasprava o predlogu Afričke grupe da se garantovanje prav-

nih lekova za osobe sa invaliditetom u vezi sa svim njihovim pravima uvrsti u opšte obaveze. Ipak rezerve prema ovom predlogu iznele su čak i neke afričke države, poput Sijera Leonea, a mnoge druge države – Republika (Južna) Koreja, Australija, Kostarika, Novi Zeland, Kanada, EU, između ostalih – ukazale su na činjenicu da Konvencija mora biti u skladu sa drugim instrumentima za zaštitu prava, a da recimo Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ne predviđa pravne lekove. Australija, Kostarika, Kanada predložile su da se pitanje pravnih lekova uredi u članu 9 Konvencije, koji govori o jednakosti pred zakonom, u delu kojim bi se uredio pristup pravdi. Delegacija Srbije i Crne Gore podržala je predloge ovih delegacija. Većina delegacija zauzela je stav da Konvencija treba da sadrži neke odredbe o pravnim lekovima, no one ne treba da se nalaze u članu koji uređuje opšte obaveze država potpisnica.

Rasprava o tekstu nacarta člana 4. Konvencije nastavila se u neformalnim konsultacijama pod rukovodstvom facilitatora Ančila iz Argentine. Prvo pitanje bilo je kako najbolje uklopiti formulaciju o progresivnom ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, preuzetu iz Konvencije o pravima deteta, u tekst člana 4. Delegacija Srbije i Crne Gore predložila je unošenje te formulacije u uvodni deo člana, Australija je podržala ovaj predlog, a kasnije je i sam facilitator u svom predlogu konsolidovanog teksta člana 4, o kome su vođene konsultacije, zauzeo sličan stav. Potom je bilo reči o merama koje države treba da preduzmu radi izmena, poništavanja pravnih akata koji su suprotni Konvenciji. Delegacija Srbije i Crne Gore podržala je stavove EU i Novog Zelanda u vezi sa izmenama i poništavanjem zakona,

i stavove Kostarike, Kine i Novog Zelanda u vezi sa preduzimanjem mera kako bi se eliminisali običaji suprotni Konvenciji.

Neformalni pregovori o članu 5. Konvencije o podizanju nivoa svesti o osobama sa invaliditetom na žalost nije dovela do približavanja stavova oko konačnog teksta. Iako nije bilo suštinskih razmimoilaženja, neke od delegacija posvetile su značajan deo debate insistiranju na malim jezičkim nijansama, prilično tvrdo držeći se polaznih stavova. Delegacija Srbije i Crne Gore pokušala je da debatu usmeri u konstruktivnijem pravcu. U svojim izlaganjima predstavnik Srbije i Crne Gore orijentisao se prema stavovima EU i Novog Zelanda.

Tokom neformalnih pregovora u plenumu o tekstu člana 6. Nacrta Konvencije, Odeljenje UN za statistiku podnelo je informaciju o međunarodnim standardima prikupljanja informacija, koji sadrže garancije za poštovanje privatnosti i sprečavanje zloupotreba ovih informacija. Na taj način otklonjene su mnoge nedoumice i strahovi vezani za prikupljanje statističkih podataka. EU je predložila jednostavniji tekst o prikupljanju informacija, uz odgovarajuće garancije, koji bi činio deo člana o nadzoru nad sprovođenjem Konvencije. U svetlu insistiranja mnogih delegacija da tekstovi o prikupljanju podataka i o nadzoru budu u istom delu Konvencije koji uređuje sprovođenje, ali da čine odvojene članove, EU je prihvatila predlog o dva odvojena člana na kraju. Mreža žrtava nagaznih mina LSN predložila je tekst kojim se uređuju garancije poštovanja privatnosti, po uzoru na međunarodne akte vezane za prikupljanje statistike. Srbija i Crna Gora je podržala tokom rasprave tekst predložen od strane EU, uz amandmane

Norveške i Meksika da se tekst bavi i pitanjem distribucije prikupljenih podataka o osobama sa invaliditetom. Dalje usaglašavanje teksta člana 6. Nacrta Konvencije nastavljeno je u neformalnim konsultacijama, tokom kojih su Meksiko i Izrael izneli novi predlog, zasnovan na predlozima EU i Mreže žrtava nagaznih mina. Ipak, značajan broj delegacija, uključujući Srbiju i Crnu Goru, iznele su rezerve u odnosu na ovaj isuviše detaljan predlog i ponovile podršku predlogu EU.

Neformalni pregovori u plenumu nastavljani su diskusijom o članu 7. Konvencije. Prema oceni mnogih delegacija, reč je o ključnom članu Konvencije koji uređuje suštinska pitanja nediskriminacije i ravnopravnosti osoba sa invaliditetom. Delegacije su prilično lako postigle saglasnost o pojednostavljenju teksta uvodnog stava člana. Intenzivnija debata vodila se o definiciji diskriminacije u stavu 2 člana 4. Srbija i Crna Gora podržala je definicije direktne i indirektno diskriminacije koje je dala EU, uključujući izvesna lingvistička doterivanja predložena od strane Kanade i Novog Zelanda. Pošto je Meksiko ponudio definiciju diskriminacije po osnovu invalidnosti iz Interameričke konvencije o sprečavanju diskriminacije po osnovu invalidnosti, koja uključuje prošlu i pretpostavljenu invalidnost, na kojima su insistirali i Australija i Izrael, Srbija i Crna Gora izrazila je spremnost da razmotri tu definiciju. Ipak, EU nije prihvatila predlog Meksika, a većina delegacija nije pokazala spremnost da prihvati definiciju indirektno diskriminacije koju je ponudila EU. Zato je koordinator predložio da u tekstu stava 2 budu samo pomenute direktna i indirektna diskriminacija po osnovu invalidnosti, bez davanja definicije indirektno diskriminacije. Vođena je intenzivna diskusija o tekstu stava 3, ko-

jim se predviđa da svako različito postupanje, ako je usmereno na postizanje razumnog i legitimnog cilja, ne mora predstavljati diskriminaciju. Veći broj zemalja, između ostalih Indija, Gana, Kanada i Izrael, zalagale su se za zadržavanje ovog stava, no druge delegacije, između ostalih EU, Meksiko, Kostarika, Tajland, Norveška, kao i Srbija i Crna Gora, zalagale su se za brisanje ovog stava. Na kraju diskusije bilo je jasno da će biti neophodan nastavak pregovora o ovom osjetljivom pitanju. Značajniji napredak ostvaren je oko usaglašavanja teksta stava 4, kojim se definiše koncept razumnih adaptacija, čija primena je, uprkos situacijim razmimoilaženjima, dobila široku podršku.

Izveštaj koordinatora Makkeja sa neformalnih pregovora i Izveštaj Ad hoc komiteta sa 4. zasedanja, usvojeni su konsenzusom. Predsedavajući Ad hoc komiteta insistirao je na intenziviranju pregovora tokom 2005. godine, kako bi Konvencija što pre bila usvojena. Pošto su države članice nesporno demonstrirale političku volju da usvoje kvalitetnu Konvenciju što pre, neophodno je ispoljavanje još veće fleksibilnosti tokom sledeće runde pregovora. S obzirom na neprocenjiv doprinos koje organizacije osoba sa invaliditetom daju radu na Konvenciji, nužno je naći sredstva kako bi se obezbedio nastavak njihovog učešća na sledećim zasedanjima Ad hoc komiteta. Ponovljen je poziv državnim delegacijama da u svoje redove nastave da uključuju same osobe sa invaliditetom. Do sada je Srbija i Crna Gora uspešno odgovarala ovim apelima, što je jedan od faktora koji je doprineo ugledu delegacije u Ad hoc komitetu. Generalna skupština UN odlučivaće krajem godine o terminu 5. zasedanja Ad hoc komiteta, a predloženo je da se

zasedanje održi u Njujorku od 10. do 21. januara 2005. godine.

Nastup delegacije Srbije i Crne Gore na 4. zasedanju Ad hoc komiteta bio je izuzetno uspešan! Kao posledica diskusija u plenumu, članovi Biroa Ad hoc komiteta, na čelu sa predsedavajućim, naimenovali su eksperta Srbije i Crne Gore Damjana Tatića za *facilitatora* voditelja neformalnih pregovora državnih delegacija o članu 19 Konvencije, koji uređuje pitanje pristupačnosti. Predstavnici Srbije i Crne Gore imali su niz bilateralnih kontakata i razgovora sa predsedavajućim Ad hoc komiteta, ambasadorom Galjegosom Ćiribogom, potpredsednicom Ad hoc komiteta Ivanom Grolovom, ostalim članovima Biroa i Sekretarijata, koordinatorom, ambasadorom Makkejom, sa predstavnicima državnih delegacija Holandije (predsedavajući EU), Novog Zelanda, Kanade, Slovenije, Norveške, Južne Afrike, Izraela, Namibije, Trinidada i Tobaga, Indije, Meksika, Nemačke, Irske, Velike Britanije, Češke Republike, Lihtenštajna, Argentine. Intenzivni su bili i kontakti sa predstavnicima nevladinih organizacija osoba sa invaliditetom – Svetskom federacijom gluvih WDF, Mrežom žrtava nagaznih mina LSN, “Save the Children”, Evropskim forumom za pitanja invalidnosti EDF, Svetskom federacijom osoba sa invaliditetom DPI.

Deo putnih troškova eksperta SCG Damjana Tatića (avionske karte) pokrio je “Handicap International”, koji je i ranije podržavao učešće osoba sa invaliditetom iz SCG u radu na Nacrtu Konvencije o promovisanju i zaštiti prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom.

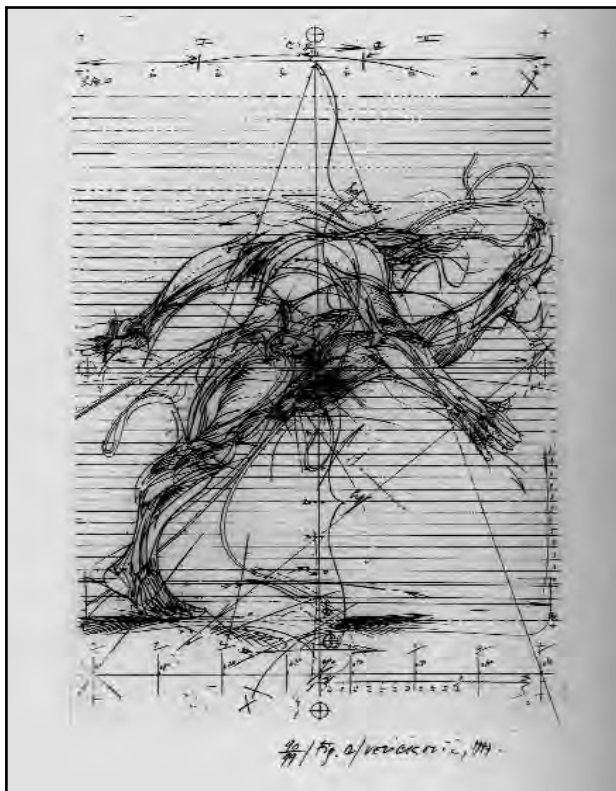
Kao i tokom ranijih zasedanja Radne grupe i Ad hoc komiteta, celokupno osoblje Misije SCG pri UN, na će-

lu sa ambasadorom Kaluđerovićem, pružilo je izuzetnu podršku učešću delegacije naše zemlje na 4. zasjedanju Ad hoc komiteta.

S obzirom na to da aktivno učešće delegacije Srbije i Crne Gore doprinosi poboljšanju ugleda Srbije i Crne Gore u izuzetno osjetljivoj oblasti zaštite ljudskih prava, neophodno je da naša zemlja nastavi intenzivno učešće u radu na trenutno najznačajnijem dokumentu u sferi ljudskih prava na sledećim zasjedanjima Ad hoc komiteta tokom 2005. godine. Do početka novog zasjedanja Ad hoc komiteta neo-

phodno je intenzivirati popularisanje Konvencije u zemlji, upoznati sve nadležne državne organe, same osobe sa invaliditetom i njihove organizacije, ali i u stručnu i najširu javnost sa sadržajem Nacrta Konvencije i njenim značajem za sferu zaštite ljudskih prava. U tom pogledu od koristi će biti i internet sajt Ujedinjenih nacija na kome se nalaze svi materijali sa 4. zasjedanja Ad hoc komiteta <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/>.

Član delegacije – ekspert SCG na 4. zasjedanju Ad hoc komiteta
mr Damjan Tatić

Vladimir Veličković – Fig. D, 1977.

PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

(*Prava osoba sa invaliditetom*, ur. Jovica Trkulja, Zbornik radova sa stručne konferencije “Pravni aspekti invalidske zaštite”, Beograd, 24. i 25. april 2002, CUPS, Beograd 2003.)

U okviru reprezentativne edicije “Suočavanja” beogradski Centar za unapređivanje pravnih studija objavio je zbornik radova *Prava osoba sa invaliditetom*. Zbornik sadrži 33 naučna rada i referata podneta na stručnoj konferenciji “Pravni aspekti invalidske zaštite”, kao i predgovor i obiman rezime na srpskom i engleskom jeziku. Konferenciju je u aprilu 2002. godine organizovao Centar za unapređivanje pravnih studija, u saradnji sa

Koordinacionim odborom invalidskih organizacija Srbije, Beogradskim centrom za ljudska prava i Helsinškim odborom za ljudska prava, a uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo. Reč je o prvom skupu te vrste održanom na nivou Republike Srbije, istinskom pionirskom poduhvatu. Na 450 stranica zbornika predstavljeni su radovi 33 ugledna pravnika, ekonomista, defektologa, sociologa i drugih naučnih radnika. Više od polovine zastupljenih autora i sami su osobe sa invaliditetom.

Zbornik radova podeljen je u četiri tematska bloka. Prvi blok bio je posvećen opštim problemima invalidske zaštite, drugi pravnim aspektima zaštite osoba sa invaliditetom, treći ekonomsko-socijalnim aspektima zaštite osoba sa invaliditetom, a četvrti pravnom statusu invalidskih organizacija.

Jovica Trkulja, urednik zbornika, u nadahnutom predgovoru iscrpno je analizirao neke od gorućih problema vezanih za regulisanje pravnog statusa osoba sa invaliditetom, sprečavanje njihove diskriminacije i podsticanje socijalne uključenosti ovih osoba.

Prvi blok zbornika posvećen je opštim problemima zaštite osoba sa invaliditetom.

S obzirom na veoma široko definisanu temu, radovi su bili raznovrsni i pokrivali su širok dijapazon tema. Vesna Radoman pozabavila se pitanjem terminologije, dala je različite definicije invalidnosti i bavila se razli-

čitim modelima pristupa invalidnosti (medicinskom, socijalnom, bio-psiho-socijalnom i Nagijevim modelom). Takođe se osvrnula na položaj osoba sa invaliditetom u različitim društvima tokom istorije, govoreći i o položaju osoba sa invaliditetom kod nas kroz vekove. Bavila se i potrebama osoba sa invaliditetom i mogućnostima psihosocijalne podrške. Ukazala je i na posebne oblasti gde naročito treba preduzimati stručne i društvene akcije.

Milica Gligorović pozabavila se terminom “posebne potrebe” i ukazala na različite definicije ovog izraza, no nije dala svoju definiciju ovog termina, niti je detaljnije precizirala na koje osobe sa invaliditetom se ovaj termin tačno odnosi. Puna integracija i afirmacija potencijala ovih osoba je cilj kome moramo stremići, a društvo mora stvoriti uslove za to, ističe Gligorović.

Na prvi pogled deluje da izbor izraza koji se upotrebljavaju u vezi sa pitanjima invalidnosti predstavlja čisto formalno pitanje, no rad Gordane Rajkov jasno pokazuje da je adekvatna upotreba terminologije od suštinskog značaja, pošto upotrebljeni jezik odražava i stav društva prema pojavi koju opisuje. Rajkov opisuje genezu razvoja različitih termina kojima se opisuju osobe sa invaliditetom. Konstatuje da su mnogi od termina, poput “hendikep” ili “osobe sa posebnim potrebama” zastareli, da međunarodne organizacije osoba sa invaliditetom i UN više ne koriste te izraze, jer su prevaziđeni i nisu više *politički korektni*. Zalaže se za ozbiljno bavljenje pitanjem terminologije, insistira na primeni jednoobraznog *jezika invalidnosti* u Srbiji a kao najprihvatljiviji termin apostrofira “osobe sa invaliditetom”.

Milosav Milosavljević kao ključno pitanje položaja osoba sa invalidi-

tetom apostrofirao je njihovu *socijalnu integraciju*. Neophodno je ukinuti diskriminaciju ovih osoba! Mora im se priznati pravo na rad, treba poštovati njihova politička prava i slobode. Osobe sa invaliditetom moraju ostvarivati socijalna prava pod jednakim uslovima kao i svi ostali građani. Inostrana iskustva pokazuju da je usvajanje jedinstvenog zakona o osobama sa invaliditetom nužan preduslov regulisanja njihovog položaja u društvu.

Autori radova u prvom segmentu Zbornika bavili su se najrazličitijim problemima, počev od veoma konkretnih do apstraktnijih, teorijskih pitanja. Kritikovali su loša rešenja iz domaće prakse, davali predloge nekih konkretnih mera kojima će se stvoriti uslovi za sprečavanje diskriminacije i postizanje istinske ravnopravnosti i socijalne integracije osoba sa invaliditetom. Primetno je nepostojanje jedinstvene terminologije u vezi sa invalidskom problematikom, te je zbog toga potrebno da se same organizacije osoba sa invaliditetom i stručna javnost što pre pozabave ovim problemom. Radovi Vesne Radoman i Gordane Rajkov predstavljaju vredne putokaze u kom pravcu treba tragati.

Drugi tematski blok je obuhvatio pravne aspekte zaštite osoba sa invaliditetom. Ovo je bio težišni deo konferencije, autori i diskutanti bavili su se *krucijalnim* pitanjima za pravni status osoba sa invaliditetom. Posebna pažnja posvećena je problemu diskriminacije osoba sa invaliditetom i najefikasnijim načinima za sprečavanje te diskriminacije. Damjan Tatić razmatrao je međunarodnopravne akte koji regulišu položaj osoba sa invaliditetom, sa posebnim osvrtom na regulativu predviđenu Standardnim pravilima UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa in-

validitetom, kao i odredbe opštih međunarodnih dokumenata u oblasti zaštite ljudskih prava.

Predrag Vukasović analizirao je postojeće stanje u pozitivnopravnim propisima koji se odnose na zaštitu osoba sa invaliditetom i osvrnuo se na moguće pravce dalje dogradnje zakonodavnih rešenja u ovoj oblasti. Ukazao je na činjenicu da mnogi od važećih propisa *de facto* dovode do diskriminacije osoba sa invaliditetom. U sferi socijalne zaštite Zakon o socijalnoj zaštiti još uvek čeka na izmene, a funkcija dodatka *za tuđu negu i pomoć* je nejasna. Sistem zdravstvene zaštite ne omogućava osobama sa invaliditetom da ostvare bazičnu zdravstvenu zaštitu. Nužna je temeljita reforma sistema penzijsko-invalidskog osiguranja. Vukasović je ukazao i na neodgovarajuću pravnu regulativu u dvema oblastima od suštinskog značaja za *socijalnu uključenost* osoba sa invaliditetom – obrazovanju i zapošljavanju.

Jedna od ključnih dilema u vezi sa pravnom regulativom statusa osoba sa invaliditetom jeste pitanje da li ovu problematiku treba urediti samo jednim sveobuhvatnim zakonom, svojevrsnim *lex specialis*-om ili opštih zakonima (recimo zakonima iz sfere obrazovanja, zapošljavanja, socijalne zaštite, bračnih i porodičnih odnosa i sl.) treba regulisati prava i dužnosti osoba sa invaliditetom u pojedinim granama prava? Radovi Damjana Tatića, Predraga Vukasovića, Vladana Jovanovića, Borivoja Ljubinkovića, Borke Nikolića pružaju prilično jasne smernice: Nužno je usvajanje jednog opšteg, organskog zakona kojim bi se regulisala osnovna prava i predvidela zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom. No pošto bi iscrpno regulisanje svih pitanja relevantnih za osobe sa invaliditetom samo jednim zakonom bilo

praktično teško izvodljivo (takav zakon bi u ovom slučaju po svemu sudeći prerastao u glomazan *kodeks* od nekoliko hiljada članova!), opšti zakon bi predvideo samo zabranu diskriminacije po osnovu invalidnosti u svim sferama društvenog života uz propisivanje strogih sankcija za prekršioce, dok bi se dalje preciziranje prava i dužnosti osoba sa invaliditetom vršilo opštim sistemskim zakonima (o obrazovanju, radu, socijalnoj zaštiti, penzijskom i invalidskom osiguranju itd.), uz dosledno poštovanje *antidiskriminacijskog* zakona.

Dosta pažnje posvećeno je analizi stanja u praksi i postojeće pravne regulative u različitim oblastima gde još nije ostvarena zadovoljavajuća *socijalna uključenost* osoba sa invaliditetom: obrazovanju, zapošljavanju, socijalnoj zaštiti, službama socijalne podrške, zdravstvenoj zaštiti... Snježana Jolić ukazala je na zabrinjavajuću činjenicu da novi Zakon o univerzitetima Republike Srbije ne sadrži ni jednu odredbu kojom bi se regulisalo pravo osoba sa invaliditetom na visokoškolsko obrazovanje. Važeći republički zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju o osobama sa invaliditetom govore samo u segmentima o *specijalnim školama*. Veći broj autora zalaže se da *integrirano školovanje* bude opšti princip za obrazovanje osoba sa invaliditetom, dok specijalne škole treba da predstavljaju izuzetak. Njihovo postojanje ima smisla isključivo kada redovni obrazovni sistem ne može da pruži kvalitetno obrazovanje osobama sa invaliditetom. U sferi zapošljavanja, konstatovano je da postojeći Zakon o radu ne sadrži odredbe o zabrani diskriminacije po osnovu invalidnosti prilikom zapošljavanja.

Posebna pažnja posvećena je pitanjima socijalnog položaja i egzisten-

cije osoba sa invaliditetom i njihovih porodica. Konstatovano je da su nužna preispitivanja postojećeg sistema socijalne zaštite. Veći broj autora ukazuje na činjenicu da osobe sa invaliditetom u praksi nisu u mogućnosti da ostvare mnoga prava koja su im zagarantovana važećim zakonima iz sfere zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja.

Pored opštih pitanja, zajedničkih za sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na vrstu njihovog invaliditeta, više autora pažnju je posvetilo pitanjima karakterističnim samo za pojedine kategorije osoba sa invaliditetom.

Ljubomir Savić osvrnuo se na pravnu regulativu komunikacije gluvih i nagluvih osoba. Dao je pregled ranijih zakonskih rešenja položaja gluvih i nagluvih lica u Srbiji, počev od 19. veka pa do današnjih dana. Istakao je da važeći zakoni o krivičnom, parničnom, građansko-pravnom, upravnom postupku u Srbiji priznaju pravo na tumača, ali ne i pravo na upotrebu gestovnog jezika. *Nužno* je predvideti pravo gluvih i nagluvih osoba na upotrebu gestovnog jezika novim zakonskim rešenjima!

Nenad Simić predlaže da se zakonom predvidi niz beneficija i drugih prava za slepa i slabovidna lica, npr. pravo na besplatan računar sa adaptivnim dodacima, uvođenje zvučne signalizacije, poštovanje *belog štapa*, izdavanje publikacija na Brajevom pismu.

Treći tematski blok odnosi se na ekonomsko-socijalne aspekte zaštite osoba sa invaliditetom.

Mirosinka Dinkić i Iva Jovanović osvrnule su se na važeću zakonsku regulativu od uticaja na ekonomsko-socijalni status osoba sa invaliditetom. Kao korisnike invalidskih primanja obuhvaćenih sistemom zaštite apostrofirale su korisnike invalidskih penzija,

korisnike naknade po osnovu preostale radne sposobnosti, korisnike naknade za telesno oštećenje i korisnike naknade za pomoć i negu. U poslednjih 10 godina broj korisnika invalidske penzije konstantno opada. No bez obzira na to i dalje je veoma visok udeo invalidskih penzionera u ukupnom broju penzionera u Fondu PIO. Jedan od mnogobrojnih razloga takvog stanja jeste to što je sistem penzijsko-invalidskog osiguranja korišćen za rešavanje problema zaposlenih.

Svetlana Janković pozabavila se činjenicama koje se odnose na troškove porodica čiji članovi su osobe sa invaliditetom. U našem sistemu gotovo da ne funkcionišu različiti oblici zbrinjavanja i podrške osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama koji su predviđeni Zakonom o socijalnoj zaštiti. Teško je ostvarivo pravo na profesionalno osposobljavanje i prekvalifikaciju osoba sa invaliditetom, sistem zapošljavanja tih osoba nije stimulišući. Ne postoje ni mere ekonomske politike na globalnom nivou kojima bi se sistemski podsticalo zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Zbog opšteg siromaštva ne postoje uslovi za adekvatnu primarnu zdravstvenu zaštitu osoba sa invaliditetom predviđenu Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. Zakoni o obrazovanju ne obezbeđuju osobama sa invaliditetom pravo na slobodu izbora zanimanja.

Damjan Tatić insistirao je da invalidnost ne sme biti teret, već investicija. Podsećajući na skorašnje istraživanje Centra za proučavanje alternativa i "Hendikep Internešenela", ukazao je na činjenicu da blizu 80 posto osoba sa invaliditetom u Srbiji ne radi, već su u invalidskoj penziji, nezaposlene su ili izdržavane. Razlozi za ovu alarmantnu situaciju su različiti, a među najznačajnijim uzrocima su neadekvatan obrazovni sistem, neposto-

janje celovite strategije zapošljavanja osoba sa invaliditetom, fizičke i socijalne barijere za zapošljavanje ovih osoba. Društvo mora ulagati u stvaranje adekvatnog obrazovnog sistema i potrebnih uslova da bi se osobama sa invaliditetom omogućilo da se zaposle i budu produktivni članovi društva, koji neće više biti primaoci tuđe milostinje, već će kroz postignute radne rezultate i plaćanje poreza na prihode koje ostvaruju društvu vraćati uložena sredstva. Istovremeno, povećanjem broja zaposlenih osoba sa invaliditetom smanjuje se i pritisak na sistem socijalne zaštite.

Najzad, u četvrtom tematskom bloku obrađene su kontroverze i dileme vezane za pravni status invalidskih organizacija u Srbiji.

Novak Ražnatović razmatrao je trenutni položaj i perspektive razvoja socijalno-humanitarnih organizacija. Predložio je da zakonom treba urediti da državni organi na svim nivoima imaju obavezu da omogućće ovlašćenim predstavnicima organizacija osoba sa invaliditetom da učestvuju u pripremanju zakona, podzakonskih akata i odluka koje zadiru u interese tih osoba.

Predrag Vukasović razmatrao je u kojoj meri su socijalno-humanitarne organizacije u prošlosti zaista ostvarivale svoje deklarisanе misije. Na izuzetno analitičan način, kritički i argumentovano ukazao je na činjenicu da su u prethodnom periodu organizacije osoba sa invaliditetom po pravilu izbegavale da se deklariraju kao nevladine, te su se u svom radu ponajviše oslanjale na državu. Pokušavale su da izbegnu bilo kakav oblik političkog delovanja, bilo sopstvenog, bilo svojih članova. U definisanju svojih misija organizacije osoba sa invaliditetom u prvi plan su po pravilu stavljale poboljšanje položaja svoga članstva, ne-

ke organizacije zalagale su se i za socijalnu integraciju osoba sa invaliditetom. No u prethodnom periodu većina organizacija očekivala je da se drugi subjekti (država ili strane humanitarne organizacije) angažuju, poboljšaju položaj osoba sa invaliditetom i preduzmu mere kako bi se one uključile u glavne društvene tokove.

Srdan Simeunović takođe se bavio položajem i perspektivama razvoja socijalno-humanitarnih organizacija. On ističe značaj socijalno-humanitarnih organizacija i smatra da država u periodu tranzicije treba da pomogne pomenutim organizacijama. No Simeunović ispoljava i dozu kritičnosti prema dosadašnjem radu ovih organizacija, njihovom delovanju za vreme komunističke vladavine.

Vukoman Bošković insistira na prevazilaženju stereotipnosti rada socijalno-humanitarnih organizacija kako bi one mogle uspešnije da se zalažu za zaštitu prava osoba sa invaliditetom.

* * *

Zbornik radova *Prava osoba sa invaliditetom* predstavlja reprezentativan osvrt na neka od najaktuelnijih pitanja vezanih za regulisanje pravnog statusa osoba sa invaliditetom. Letimičan pogled je dovoljan da ukaže na svu kompleksnost i raznorodnost tema kojima su se autori bavili. Skoro je nemoguće dati jednostavan i konačan odgovor na sva raznovrsna pitanja vezana za pravno regulisanje položaja, prava i dužnosti osoba sa invaliditetom. Ipak, neki odgovori dosta su jasno označeni u ponuđenim naučnim radovima. Postoji potreba za prevrednovanjem položaja osoba sa invaliditetom u našem društvu. Da bi se sprečila dalja *diskriminacija* osoba sa invaliditetom, potrebna je korenita reforma pravne regulative koja se tiče invalidske problematike u našoj zemlji.

Ne treba izgubiti iz vida da je praktično nemoguće uređivanje celokupne obimne materije koja se tiče invalidske problematike samo jednim, sveobuhvatnim zakonom. Upravo zbog toga, paralelno sa izradom modela osnovnog anti-diskriminacijskog zakona nužno je pomno pratiti tekuće izmene u zakonskoj i podzakonskoj regulativi i kod svih akata koji zadiru u određene segmente života osoba sa invaliditetom treba intervenisati i osigurati da nova rešenja osiguraju *socijalnu uključenost* osoba sa invaliditetom! Pomenuti propisi moraju biti u skladu sa međunarodnim standardima i načelima ravnopravnosti i zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Zbornik naučnih radova *Prava osoba sa invaliditetom* predstavlja pionirski poduhvat u analiziranju do sa-

da nedovoljno razmatrane a društveno izuzetno aktuelne problematike. Može se osnovano očekivati da će napor koji su autori radova uložili u iscrpno razmatranje različitih aspekata invalidnosti, a pre svega pravnih pitanja, predstavljati inicijalnu kapislu za buduće temeljito, ozbiljno i društveno angažovano bavljenje pitanjima pravne regulative statusa, prava i dužnosti osoba sa invaliditetom.

Jedna od vrednih, indirektnih posledica objavljivanja ovog zbornika jeste podsticaj ekspertskom timu Centra za unapređivanje pravnih studija u Beogradu, koji je tokom 2003. godine radio na pripremi prve verzije Modela Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom, koja je početkom 2004. godine ušla u javnu raspravu.

Vladimir Veličković – Crtež, 1988.

REČNIK INVALIDNOSTI MILICE MIME RUŽIČIĆ

Rečnik invalidnosti – ka jednakosti u javnom govoru Milice Mime Ružičić prvi je rečnik u našoj leksikografiji, usmeren na predstavljanje i ispravljanje pragmatičke norme reči iz jednog pojmovnog i socijalnog domaena u cilju stvaranja i širenja politički korektnog govora. Ovaj rečnik je, naime, rađen s namerom da se iz njega uči kako upotrebljavati reči, kako kome nešto reći u situaciji javne upotrebe govora. On nas uči tome da se ukupno značenje neke reči izvodi na osnovu nominacionog značenja i konteksta upotrebe, koji čine govornik sa svojim namerom i sagovornik sa svojim odgovorom na nameru govornika. Uzimanje u obzir reakcije sagovornika, oslovljene ili predstavljene osobe, uslov je za uspostavljanje uspešne komunikacije. Podučavajući nas tome koju reč kada treba da upotrebimo, on nas uči i kakvi treba da budemo. Ako ne umemo ili ne želimo to da naučimo ovim putem, zamislimo da smo mi onaj drugi – da smo *bogalji* – 1. osobe s teškim telesnim invaliditetom, ili 2.(a) siromasi, prosjaci; (b) nesposobne, umno zaostale osobe – zamislimo se koliko rečito u našem stavu prema ljudima sa invaliditetom govori, prema lingvističkoj terminologiji ekspresivna, upotreba ove reči u iskazima tipa: raditi kao bogalj, biti pravi bogalj. Ili, šta bi za nas značilo da smo – vezani/priko-vani za kolica – zar bismo zaista mogli prihvatiti da oni drugi – što nisu vezani – ne vide da smo prešli put koji nije i nama prilagođen, da smo se us-

pelili i tamo gde su nam stavljenе sve prepreke?

Ovih nekoliko primera iz *Rečnika invalidnosti* mogu nas ubediti da nas učeći o značenju i upotrebi reči ovaj rečnik uči i poštovanju ljudskih prava.

Rečnik invalidnosti – ka jednakosti u javnom govoru u uže leksikografskom smislu predstavlja značajnu novinu. On je urađen po principu semantičko-derivacionih gnezda, čiji je registar ograničen njegovom namenom. Prilikom definisanja značenja izdvojeno je nekoliko značenjskih polja: uzročnik invalidnosti odnosno nastanka invalidnosti, osoba sa invaliditetom, osoba sa smanjenom sposobnošću (sluha, vida...), naučna disciplina, sistem znakova, tehničko sredstvo i pomagalo. Definiciju značenja upotpunjuje grafički predstavljen pragmatički status reči. A on može biti: *neprihvatljiv u formalnim situacijama* (Δ ćoravac/ćoravica $\Rightarrow$ muška/ženska osoba sa smanjenom sposobnošću vida), a takav je i ako je reč žargonizam ili kolo-kvijalizam ($\square$ kvadrić $\Rightarrow$ osoba u stanju kvadriplegije, osoba sa kvadriplegijom); *neprihvatljiv / uvredljiv* ($\blacksquare$ grbavko), *netičan* ($\neq$ mentalni hendikep $\Rightarrow$ mentalni invaliditet), *neodgovarajuć* ($\approx$ bolestan $\Rightarrow$ koji boluje od bolesti koja je prouzrokovala teška telesna oštećenja). Upotrebljena reč, pored toga, otkriva i kada želimo da referišemo o nečem načelno a kada o konkretnom (nesposoban $\wedge$ koji je bez sposobnosti, nedorastao za što $\Rightarrow$ $\forall$ on/ona

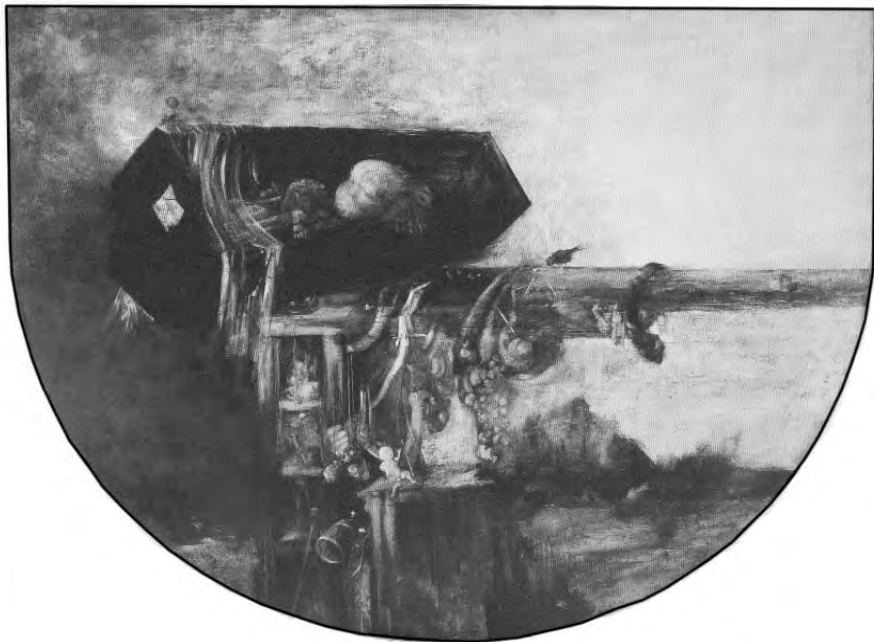
nema mogućnosti / nije u situaciji da nešto uradi).

Leksikografski postupak primenjen u ovom rečniku, nastalom na osnovu korpusa Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, I-VI; kome se dodati primeri iz jezika struke – medicina i defektologija, jezika medija, govornog jezika, ne samo što je savremeniji nego u najvećem broju drugih rečnika srpskog jezika nego je i za korisnike znatno ekonomičniji, a na osnovu toga postaje i svrsishodniji.

Kako je terminologija invalidnosti jedna od onih u koju je u poslednjih desetak godina prodro velik broj anglicizama, što je dobro ako to smatra-

mo znakom poštovanja usvojenih deklaracija o ljudskim pravima, autorka Rečnika invalidnosti je posebnu pažnju posvetila najučestalijim terminima takvog porekla: *hendikep* je neodgovarajući termin za fizički i psihički, smetnju koja onemogućava nekoga za neku aktivnost, a *personalni asistent* je lični asistent.

Nad svim leksikografsko-normativističkim domašajima ovog nevelikog rečnika stoji njegova namera – učiniti da osobe sa invaliditetom budu ravnopravne u javnom govoru, a to bi ujedno moralo značiti – i učiniti sve da one ravnopravno učestvuju u javnom životu.

Vladimir Veličković – *Mrtva priroda zvana klasična*, 1963.

NACIONALNA KONFERENCIJA ORGANIZACIJA OSOBA SA INVALIDITETOM

(*Jedinstven glas*, Tara, 10 - 12. novembra 2004.)

Nacionalna konferencija organizacija osoba sa invaliditetom "JEDINSTVENI GLAS" održana na Tari od 10. do 12. novembra 2004. godine okupila je 30 učesnika iz 12 organizacija osoba sa invaliditetom (dalje OSI) koje deluju na republičkom i pokrajinskom nivou i to: Savez slepih Srbije, Savez društava za pomoć MNRL Srbije, Savez paraplegičara i kvadruplegičara Srbije, Savez za cerebralnu i dečju paralizu Srbije, Savez distrofičara Srbije, Društvo MS Srbije, Udruženje za pomoć osobama sa autizmom Srbije, KOO organizacija OSI iz Vojvodine, Savez slepih Vojvodine, Centar za samostalni život invalida Srbije, Udruženje studenata sa hendikepom, kao i neke od aktivista afirmisanih lokalnih organizacija OSI.

Na dvodnevnom skupu učesnice i učesnici razmotrili su aktuelna pitanja za dalji rad OSI i njihovih organizacija kroz sledeće teme:

I. Jedinstvenu strategiju u oblasti invalidnosti (uključujući Standardna pravila UN i zakonodavnu regulativu);

II. Ulogu i značaj organizacija OSI u procesu tranzicije i reforme i njihovu međusobnu koordinaciju i saradnju; i

III. Saradnju i učešće u međunarodnom pokretu osoba sa invaliditetom.

U toku razmatranja navedenih pitanja, postignuta je visoka saglasnost i

istaknuta potreba saradnje organizacija OSI, a konsenzusom su usvojeni sledeći

Zaključci konferencije:

1. Neophodno je pristupiti izradi Jedinstvene strategije u oblasti invalidnosti.

2. Strategija treba da se zasniva na analizi postojećeg stanja, Strategiji za smanjenje siromaštva Srbije i postojećim međunarodnim (opšta akta o ljudskim pravima, Standardna pravila UN i odgovarajuća akta Evropske Unije) kao i domaćim pravnim aktima.

3. U izradi strategije neophodno je aktivno učešće organizacija OSI, kako kroz Savet za pitanja OSI, tako i putem neposrednih kontakata sa ministarstvima i Vladom

4. Pored učešća u izradi Strategije, treba obezbediti i učešće OSI u implementaciji i monitoringu usvojene Strategije, kao i utvrditi obavezu države da obezbedi odgovarajuća sredstva za njihovo učešće u svim ovim procesima.

5. Neophodno je pristupiti donošenju odgovarajućih zakona posebno posvećenih pravima OSI (uz aktivno učešće organizacija OSI), koji mogu da budu usvojeni paralelno sa procesom donošenja strategije i to:

- a) Antidiskriminacijski zakoni (opšti i protiv diskriminacije OSI);
- b) Zakon o zapošljavanju OSI;

- c) Zakon o osnovnim pravima OSI;
- d) Zakon o statusu organizacija OSI.

6. Takođe organizacije OSI treba aktivno da se uključe u izmene i dopune postojećih i donošenje novih zakona opšteg karaktera, koji se donose u sklopu reforme zakonodavstva u Srbiji, a koji su od posebnog značaja za OSI.

7. U novom Ustavu Republike Srbije treba predvideti i zabranu diskriminacije po osnovu invalidnosti, kao i odredbu po kojoj OSI imaju pravo na posebnu društvenu podršku, u cilju izjednačavanja mogućnosti sa ostalim građanima, a što bi sve bio osnov za utvrđivanje daljih prava OSI u opštim i posebnim zakonima.

8. Prepoznata je uloga i značaj organizacija OSI kao ključnih partnera u komunikaciji sa državom u procesu tranzicije i razvoja demokratije i demokratskog društva.

9. Da bi ta uloga mogla da se ostvaruje neophodno je ojačati kapacitete organizacija OSI i međusobnu saradnju koja će se bazirati na zajednički dogovorenim principima.

10. U cilju bolje razmene informacija formirati E-mail listu organizacija OSI u Srbiji pod nazivom "Jedinstveni glas" kroz koju će se razmenjivati informacije među organizacijama kao i informacije iz rada DPI Srbije.

11. Međunarodna saradnja je neophodna aktivnost organizacija OSI radi razmene iskustava i informacija u različitim oblastima kao što su nove tehnologije, zakonodavstvo, beneficije, primeri dobre prakse i razmena kadrova, sportske i kulturne aktivnosti.

12. Potvrđena je važnost međunarodne aktivnosti organizacija OSI i zaključeno da ona mora biti prepoznata i uvažena kao deo međunarodne aktivnosti države Srbije i njenih organa i shodno tome organizaciono i finansijski podržana.

13. Neophodno je i dalje razvijati međunarodnu aktivnost organizacija OSI, kako zajednički nastup na međunarodnoj sceni tako i regionalnu i bilateralnu saradnju pojedinih nacionalnih i lokalnih organizacija.

14. Treba oživeti rad Odbora DPI Srbije i Crne Gore, počevši sa organizovanjem DPI Srbije u koji će se uključiti kako sadašnji članovi Zajednice OSI sa svojim pokrajinskim i lokalnim organizacijama, tako i druge organizacije OSI koje rade na osnaživanju i ostvarivanju ljudskih prava OSI.

15. Usvojene Zaključke Konferencije (potvrđene od svih učesnika) organizatori treba da dostave Vladi Republike Srbije, Ministarstvu za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Srbije, kao i ostalim relevantnim institucijama.

16. Na osnovu zaključaka jedinstveno usvojenih od organa svih organizacija OSI na nacionalnom nivou, formirati platformu delovanja organizacija OSI koja će se predstaviti javnosti na Međunarodni dan za prava OSI, 3.decembar .2004.godine.

17. Za 6-10 meseci organizovati Drugu nacionalnu konferenciju organizacija OSI, na kojoj bi se analizirala realizacija usvojenih zaključaka i odredile smernice za dalji rad.

Učesnici Prve nacionalne konferencije OSI

PESMA KAO SUDBINA

Živa Kojčić, *Krugovi tišine*,
“Dosije”, Beograd, 1996.

Savremeno doba nije vreme pesme. Uprkos tome, danas se piše mnogo poezije. Čak i mnogi poznati pesnici su slab i bled odraz svojih uzora... S tom mišlju savremeni čitalac prilazi nepoznatom pesniku, novoj knjizi poezije...

Sa zebnjom sam otvorio Živinu knjigu i već posle prve pesme doživeo prijatno iznenađenje: pročitao sam dobru pesmu. “Uvodna reč” za “Igre oko glave” je zaista dobra pesma. A pripada pesničkim prvencima Živinim. A kad sam pročitao celu knjigu, onda sam video da je ta pesma mnogo zna-

čajnija. Ona je ključ za razumevanje Živine celokupne poezije, cele ove knjige, sabranih dela...

Krugovi tišine jesu Živina sabrana dela, i više od toga... Rođen je 1950. u Zrenjaninu. Knjigu pesama *Krugovi na vodi* objavila mu je zrenjaninska “Ulaznica” 1981. godine. Dobitnik je prve nagrade na XV limskim večerima poezije u Priboju za zbirku pesama *Istorija bolesti*, koja je objavljena 1986. godine. Obe ove zbirke, sa dve nove, neobjavljene, “Neke druge pesme” i “Četiri kruga tišine”, čine *Krugove tišine*, koji su objavljeni posthumno. Živa je umro 1993, nakon duge i teške bolesti. Od svoje sedamnaeste godine, nakon jedne povrede, bolovao je od kvadriplegije. Poezija mu je značila više nego mnogim pesnicima.

Jedan od glavnih, ako ne i najglavnijih motiva njegove poezije su same pesme i pevanje. Pesma je srž života, ključ za razumevanje sveta i odnosa jedinke, pesnika, sa svetom.

Pesma je večiti bol, traganje za svrhom života, ključ za razumevanje čovekove sudbine (*Ključ, Ogledalo* su naslovi Živinih pesama).

Pevajući o pesmi, njenom nastanku, on peva o sebi, svojoj sudbini, osećanjima. On se s pesmom voli i svađa, ona je uzrok nemira i čežnji, poput žene. Ima Živa prelepih ljubavnih pesama, a da ženu uopšte ne pominje!

On pesmu nekad priziva, a nekad goni od sebe. Pesma je alfa i omega njegovog života, život sam.

Ima više pesama u kojima pesnik pevajući o poetici, o nastanku pesme, peva o sebi (*Sentimentalna pesma, Izgubljena pesma, Zrenje, Prilazim gradu, Otvaranje, Ne pišite pesme, Ne mogu da napišem pesmu*). Poruka svih njih je da spevati pesmu znači približiti se smrti, ući u nešto onostrano, bolno i nesrećno. Srećni ljudi ne pišu pesme.

Živa nije liričar, ne peva da ga prođe vreme. On je misaoni pesnik, ekspresionista. Srce i mozak u njega ne biju boj, oni su sliveni. U ovog autora sve je i razum i emocija, i mozak i srce... Alfa i omega.

Kojčić je pesnik koji tera čitaoca na razmišljanje, na sumorno razmišljanje. On ne nudi utehu, već nemir.

To naročito dolazi do izražaja u dva poslednja pesnička ciklusa. U odnosu na prva dva, gde ima mnogo podsmeha, mnogo ruganja svetu oko sebe, mnogo anatomije tog sveta, i puno pesničke energije, poslednje pesme su više sopstvena anatomija, melanholičnije su, zrelije, smirenije, više se u njima nazire mračna pesnikova sudbina

i Petrarkina poruka da “samo plač na zemlji traje”. Nema vedrine u njima.

Inače, u svim ovim pesmama malo ima autobiografskog, malo pesnikovog hendikepiranog života. Sve je dignuto na viši, opštiji nivo, što je znak dobre pesme.

Živa je i pored svih životnih neđaća i kratkog života stvorio celovit pesnički svet. To je zrela poezija, od ranih do poslednjih pesama.

Pesme iz ove knjige mogu da izdrže bilo kakvu analizu i bilo koju kritiku.

Čak i njegova prva knjiga pokazuje nešto što ne pokazuju ni mnoge pesme poznatijih pesnika: da rodoljubiva pesma ne mora da bude prigodna, primenjena pesma, već da može biti i prava poezija. Njen autor je načitan, književno obrazovan stvaralac. Ako ima tragova literature, uzora, to su svakako dobri pesnici, savremeni, poput Vaska Pope, koga je, vidi se, Živa cenio. Njegov uticaj možda može da se nazre u prvoj zbirci.

Na kraju, kao pesme kojima se treba vraćati, izdvajam: *Zidati grad, Glasovi u noći, Rastanak*.

Vladimir Veličković – *Silaženje*, 1988.

NAD KRHOTINAMA VLASTITOG BIĆA

(*San zimske noći*, film Gorana Paskaljevića,
Srbija i Crna Gora, 2004.)

Glavni junak vraća se kući iz zatvora. Ovaj povratnik iz rata, potom i osuđenik zbog ubistva najboljeg druga, u svom napuštenom domu sreće ženu, izbeglicu iz Bosne, sa autističnom ćerkom. Nastojeći da “probudi” bolesno dete, da ga iz ljušture autističnog sveta uvede u realnost, junak u isti mah traga za vlastitim identitetom i smislom u zajednici opustošenoj ratom i siromaštvom. No oba pokušaja kao da su još ranije, u nekoj neznanoj prošlosti, osuđena na neuspeh i fatalan ishod...

Ovako bi se, u kratkim crtama, mogao ispričati siže trinaestog igranog filma Gorana Paskaljevića, čija se radnja, kako stoji u najavnoj špici, događa u Srbiji 2004. godine. Osnovna ideja Paskaljevića i njegovog starog saradnika i koscenariste, pisca Filipa Davida, bez sumnje leži u preplitanju pojedinačnog i opšteg, u vezivanju individualne tragedije za udes i traumatičnog kolektiviteta. Ali ne prepliću se samo ideje, već i igra glumaca. Lazar Ristovski i bosanska glumica Jasna Žalica usklađuju svoje umeće sa nesvakidašnjim glumačkim nastupom jednog deteta. Smelo i znalčki, iz scene u scenu, autor vodi jedinog naturščika u glavnoj ulozi – autističnu devojčicu Jovanu Mitić, koja u filmu praktično igra sebe. Sem nje, tu su, u nekoliko scena u drugom planu, i šticićenici

ustanove za hendikepiranu decu, kao i njihovi vaspitači. Rad sa naturščikima u *Snu zimske noći* može asociirati na rana Paskaljevićeva ostvarenja, posebno na njegov najbolji film *Zemaljski dani teku* (1979), to smerno remek-delo dokumentarističke poetike o trošnosti i konačnosti svega ljudskog na zemlji. I ovde naturščici kao da ukazuju na potencijalno najjači i najzanimljiviji sloj filmske priče. U jednoj sceni vaspitačica će prirodu autistične dece sažeti rečima “oni kao da nisu od ovoga sveta”. Taj lirski i misaoni potencijal biće, nažalost, tek ovlaš dodirnut izvrsnom scenom u kojoj hendikepirana deca izvode Šekspirovu komediju *San letnje noći*. Čuvena “dramska fantazija” o vilinskom svetu, nestvarnom i snolikom, koji žudi za vlastitim buđenjem – u dokumentarno-igranom kontekstu filma postaje potresna metafora autističnog sveta i deteta izgubljenog u njegovim lavirintima.

No tajnovitost i nemušti jezik autizma samo su povod za analognu sliku savremenog društva, u kojem ljudske jedinice, kao u snovenju, tragaju za krhotinama vlastitog identiteta. Na tom preovlađujućem, ambiciozno zamišljenom nivou društvene drame i počivaju glavni, dramaturški i rediteljski nedostaci novog Paskaljevićevog filma. Na nerazvijenost likova, pa čak i njihovu okoštalogost u prepoznatljive

dramske tipove (uz neizbežnu crno-belu podelu), nadovezuje se nizanje opštih mesta o ljudskoj bedi i zlu. Kraj filma je evidentno slabo mesto: nategnuta i neuverljiva konstrukcija tragičnog raspleta kao da je tek predvorje za “poučnu” i patetičnu priču glavnog junaka o Velikom Mozgu (društva) koji je oboleo. I kao što na osnovnom dramskom planu ne uspeva da ostvari željeni iskorak u novo i neizrečeno, tako i u vizuelnom pogledu, u estetici i likovnosti kadra, *San zimske noći* često ostavlja utisak anahronog, preživelog pre deceniju ili dve. (Čini se da uzrok ovome nisu samo skromne produkcijske mogućnosti; nego je reč o problemu ovdašnjih autora srednje i starije generacije, njihovoj nesprenosti da se uhvate u koštac sa moder-

nošću svoga vremena, sa novom percepcijom i novim osećajem koje ono zahteva – 90-te godine kao da su slikane iz davne vizure početka 70-ih; to važi i za poslednje filmove pokojnog Živojina Pavlovića, kao i za *Sjaj u očima*, dugo očekivani rediteljski povratak Srđana Karanovića.)

Pre svega zahvaljujući ulozi i dramskoj funkciji devojčice-naturščika, *San zimske noći* stoji nešto iznad aktuelnog proseka srpskog filma. Utisak je, međutim, da je mnogo toga vrednog i značajnog, vezanog za temu autizma, ostalo tek u zametku u korist otrcanih i uprošćenih “istina” naše svakodnevice. A pravi film ne pravi se povlađivanjem opštem ukusu i automatizmu mišljenja – već isključivo njihovim prevladavanjem.

Vladimir Veličković – *Osušeno drvo*, 1987.

KAKO PROTIV DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM?

– Tribine u gradovima Srbije –

1. Centar za unapređivanje pravnih studija i Fond za otvoreno društvo realizovali su tokom 2001-2004. godine projekat “Prava osoba sa invaliditetom”. Prvi korak u realizaciji projekta bilo je organizovanje stručne konferencije 23-24. aprila 2002. godine sa preko sto učesnika na temu “Pravni aspekti invalidske zaštite”. Nakon toga je 2003. godine objavljen zbornik referata sa te konferencije – *Prava osoba sa invaliditetom*. Na osnovu toga grupa eksperata CUPS-a izradila je i Model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom i ponudila ga početkom 2004. godine na javnu raspravu.

Pomenuti Zbornik i Model Zakona predstavljali su solidnu osnovu za raspravu u stručnoj i široj javnosti o pravima osoba sa invaliditetom u Srbiji. Organizovanje serijala tribina u desetak gradova Srbije na temu “Kako protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom?” bio je prvi korak u tom pravcu.

Cilj tribina bio je da osvetle sadašnje stanje i naznače puteve prevazilaženja postojeće pravne regulative u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, što bi olakšalo implementaciju novih normativnih rešenja saobraženih svetskim standardima u ovoj oblasti. Tribine su osobe sa invaliditetom, stručnu i širu javnost obavestile

o stanju, problemima i mogućnostima poboljšanja pravne zaštite osoba sa invaliditetom u našoj zemlji. Rasprava na tribinama dale su objektivnu sliku ključnih pitanja i problema prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. One su pokrenule inicijative za ostvarivanje osnovnih prava invalidnih lica i za donošenje zakona o njihovoj zaštiti.

Tribine su imale formu otvorenog skupa, na kome su, pored osoba sa invaliditetom i članova njihovih porodica, učestvovali predstavnici medicinskih, obrazovnih, medijskih, kulturnih, sportskih i drugih ustanova, nevladinih organizacija, političkih stranaka i organa lokalne vlasti. Osnovu za raspravu predstavljali su: zbornik *Prava osoba sa invaliditetom*, *Model Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom* i *Standardna pravila UN o ravnopravnosti osoba sa invaliditetom*.

Zadatak tribina je bio da ponude dijagnozu stanja i problema u ostvarivanju prava osoba sa invaliditetom i da, približavajući tekstove Modela Zakona i Standardnih pravila, ukažu na puteve borbe protiv diskriminacije ove kategorije građana.

Na svakoj tribini vođena je rasprava o tri grupe pitanja: (1) Pravni položaj osoba sa invaliditetom, (2) Izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom i (3) Model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invalidite-

tom. O njima je prvo govorio po jedan uvodničar, nakon čega je vođena rasprava.

2. Rukovodilac projekta je bio prof. dr Jovica Trkulja iz Centra za unapređivanje pravnih studija u Beogradu. Organizator i sekretar projekta bila je Jelena Simić. Saradnici na projektu bili su: mr Damjan Tatić, mr Predrag Vukasović, prof. dr Vesna Radoman, mr Saša Gajin, Vladan Jovanović, Borivoje Ljubinković, Biljana Stanojević, Svetlana Vlahović, prof. dr Milosav Milosavljević.

Projekat je realizovan u desetak gradova Srbije, u saradnji sa odgovarajućim organizacijama i CUPS-ovim saradnicima: Niš (Ženska alternativna grupa – mr Natalija Žunić), Pančevo (Dom kulture – Ljiljana Spasić), Kragujevac (Skupština grada – Nebojša Krstić), Novi Sad (Forum iuris – Ratko Bubalo), Kikinda (Zajednica invalidskih organizacija – Zoltan Moldvai), Beograd (Narodna skupština Srbije – Lejla Ružić), Kruševac (Srednja specijalna škola – Miloš Simić), Zrenjanin (Kulturni centar – Miroslav Samardžić), Subotica (Otvoreni univerzitet – Robertino Krulj).

3. U periodu od decembra 2003. do novembra 2004. godine održano je jedanaest tribina:

♦ 19. decembar 2003. Beograd (Medija centar) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Žarko Korać, prof. dr Vesna Rakić Vodinelić, mr Predrag Vukasović, mr Saša Gajin, mr Damjan Tatić i Biljana Stanojević;

♦ 17. mart 2004, Beograd (Skupština grada Beograda) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, mr Predrag Vukasović, mr Damjan Tatić, mr Saša Gajin i Biljana Stanojević, moderator prof. dr Jovica Trkulja;

♦ 30. mart 2004. Pančevo (Kulturni centar) – uvodničari: prof. dr Jo-

vica Trkulja, mr Predrag Vukasović i Biljana Stanojević, moderator Ljiljana Spasić;

♦ 12. april 2004. Kragujevac (Skupština opštine) – uvodničari: prof. dr Jovica Trkulja, mr Predrag Vukasović i Biljana Stanojević, moderator Nebojša Krstić;

♦ 26. april 2004. Novi Sad (Pravni fakultet) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, mr Saša Gajin i mr Damjan Tatić.

♦ 14. maj 2004. Kikinda (Dom vojske) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Saša Gajin i mr Damjan Tatić, moderator Zoltan Moldvai;

♦ 8. oktobar 2004. Beograd (Narodna skupština Srbije) – uvodničari: Predrag Marković, predsednik Narodne skupštine, prof. dr Vesna Rakić Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Damjan Tatić, mr Saša Gajin, Slađana Marković, moderator Lejla Ružić;

♦ 27. oktobar 2004. Kruševac (Srednja specijalna škola) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Predrag Vukasović, mr Saša Gajin i Biljana Stanojević, moderator Miloš Simić;

♦ 2. novembar 2004. Zrenjanin (Kulturni centar) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Predrag Vukasović, mr Damjan Tatić, mr Saša Gajin i Biljana Stanojević, moderator Miroslav Samardžić;

♦ 3. novembar 2004. Požarevac (Centar za kulturu) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Predrag Vukasović, mr Saša Gajin i Biljana Stanojević, moderator Branka Rašić;

♦ 10. novembar 2004. Subotica (Otvoreni univerzitet) – uvodničari: prof. dr Vladimir Vodinelić, prof. dr Jovica Trkulja, mr Predrag Vukasović,

vić, mr Saša Gajin i Biljana Stanojević, moderator Robertino Krulj.

4. Rasprave na tribinama su obuhvatile sledeća pitanja: (1) Problemi ostvarivanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom (izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom, pravni položaj osoba sa invaliditetom, ekonomsko-socijalni položaj osoba sa invaliditetom), (2) Pravni status invalidskih organizacija u Srbiji, (3) Ravnopravnost osoba sa invaliditetom, i (4) Model Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

Organizatori tribina su narodnim bibliotekama gradova u kojima su održavane tribine dostavili sledeće knjige i materijal, koje su učesnici tribina koristili za pripremu: *Prava osoba sa invaliditetom* (ured. Jovica Trkulja, izd. CUPS, Beograd 2003), *Modeli antidiskriminacionih zakona* (ured. Jovica Trkulja, izd. CUPS, Beograd 2003) i podlistak dnevnog lista *Danas* ("Danas pravo – Zakoni protiv diskriminacije") od 10. septembra 2004. godine.

O raspravama na tribinama javnost je obavestavana u lokalnim medijima i u dnevnim listovima *Danas*, *Blic*, *Politika*. Organizatori i saradnici na ovim tribinama, kao i učesnici u raspravi, zaključili su sledeće:

- ♦ našem društvu je potreban nov pravni pristup osobama sa invaliditetom, koji bi bio prilagođen socijalnoj realnosti Srbije i saobražen evropskim i svetskim pravnim standardima u ovoj oblasti;

- ♦ ovakva aktuelizacija prava osoba sa invaliditetom i artikulacija njihovih interesa na državnom nivou mo-

že postepeno da dovede do njihovog boljeg položaja u društvu;

- ♦ neophodno je izbeći zamke normativističke iluzije, prema kojoj će nova zakonska regulativa automatski obezbediti osobama sa invaliditetom bolje životne uslove. Nova zakonska regulativa u ovoj oblasti je nužna, ali nije dovoljna;

- ♦ iako postojeće zakone o pravima osoba sa invaliditetom treba menjati i prilagođavati vremenu i uslovima u kojima živimo, nijedna zakonska regulativa neće invalidima obezbediti bolje životne uslove i prava koja su primenjiva, bez sistematske edukacije stanovništva i relevantnih društvenih i političkih faktora, a ne samo stručnjaka i osoba koje se bave ovom problematikom.

Procena uspešnosti projekta izvršena je i poređenjem podataka sa držanih u izveštajima o stanju zaštite ljudskih prava osoba sa invaliditetom u svim lokalnim zajednicama obuhvaćenim projektom, šest meseci pre i posle realizacije projekta (broj zabeleženih slučajeva kršenja ljudskih prava osoba sa invaliditetom, reakcije lokalne uprave, medija i sl.).

Najznačajniji rezultat projekta je činjenica da je formirana svojevrsna koalicija različitih subjekata (invalidskih organizacija, NVO, pojedinih narodnih poslanika, profesionalnih udruženja i drugih), koji su svojim javnim angažovanjem doprineli da Ministarstvo za rad i zapošljavanje prihvati CUPS-ov Model Zakona protiv diskriminacije kao osnov za pokretanje inicijative za donošenje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.

POZIV NA PRETPLATU

Ivan Ivanović
cena 600 dinara

Marinko Arsić Ivkov
cena 650 dinara

Ljiljana Đurđić
cena 280 dinara

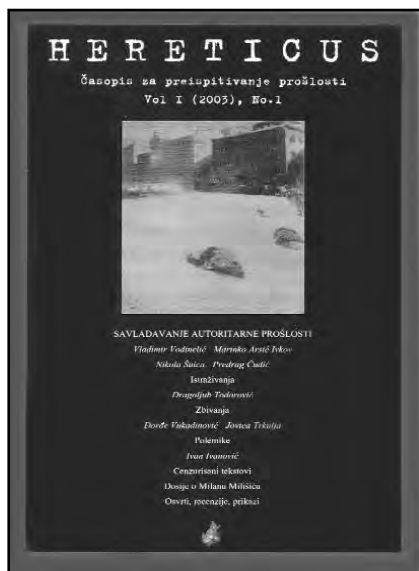

Ivan Ivanović
cena 300 dinara

Naručite telefonom: **011/249-77-88; 369-09-80**

CENTAR ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA

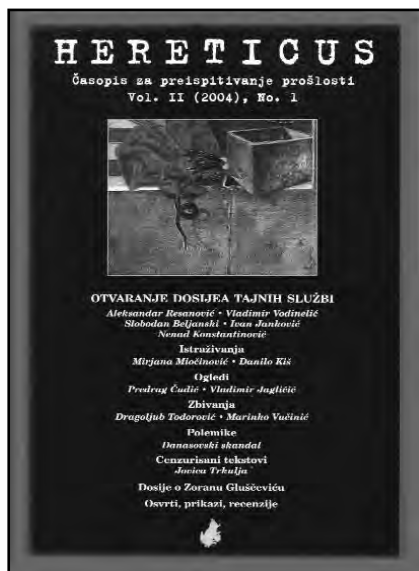
Beograd, Danijelova 32, I sprat, soba 26

Hereticus 1/2003.

Hereticus 2/2003.

Hereticus 1/2004.

Hereticus 2/2004.

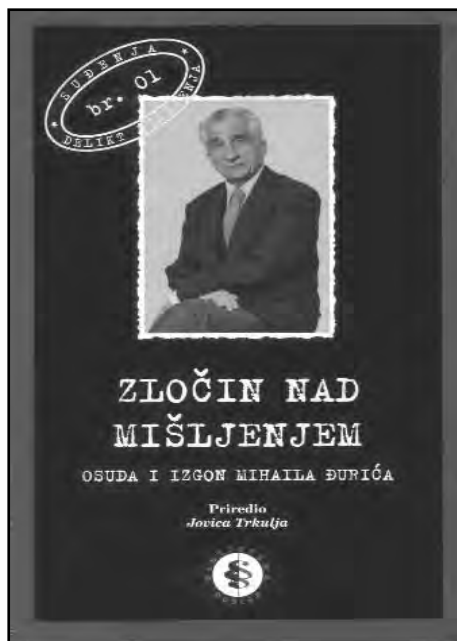
Ranija izdanja *HERETICUS*-a možete kupiti
 po ceni od **200** dinara!

U štampi je novi broj – tema broja:
RESTITUCIJA I DENACIONALIZACIJA

NOVA IZDANJA BIBLIOTEKE *DOSIJE*

Naručite telefonom: **011/249-77-88; 369-09-80**

CUPS – Beograd, Danijelova 32, I sprat, soba 26

**ZLOČIN
NAD MIŠLJENJEM**

*Osuda i izgon
Mihaila Đurića*

cena: 300 dinara

Dejvid Mekenzi
**JOVAN RISTIĆ
EVROPSKI DRŽAVNIK**

cena: 600 dinara

**JOVAN RISTIĆ
EVROPSKI
DRŽAVNIK**

Dejvid Mekenzi

HERETICUS

Journal for Re-examination of the Past

Vol. II (2004), No. 3

TABLE OF CONTENTS

Introduction 3

AGAINST THE DISCRIMINATION OF THE PERSONS WITH DISABILITY

Jovica Trkulja

Thesis for the Discussion about the Rights
of Persons with Disability 9

Predrag Vukasovic

About the Equality of the Burden
and the Burden of the Equality 16

Gordana Matkovic

The Preconditions for the Reform of the Social
Care System for Persons with Special Needs 26

Vesna Radoman

The Reform of Education of the Persons
with Special Needs 32

Milica Mima Ruzicic

About the Language and Terminology of Disability 45

Research

Ljubomir Petrovic

The Attitudes towards Disability through the History 49

Predrag Vukasovic

Ancient Hellas and Disability 77

Experiments

Milica Mima Ruzicic

Space as the Main Element in the Literary
Work of the Persons with Disability 101

Damjan Tatic

The UN Convention about the Rights
of the Persons with Disability 115

Courses

<i>Christy Brown</i>	
What Might Have Been	125

Interview

<i>Predrag Vukasovic</i>	
Persons of the Same Worth	133
<i>Predrag Vukasovic</i>	
The Weak in the Darkness	137

Events

	The Public Discussion about the model of the Law against the Discrimination of the Persons with Disability	141
<i>Damjan Tatic</i>		
	The Measures for Promotion of Equality of the Persons with Disability	145
	Proposals and Amendments to the Draft Law against the Discrimination of the Persons with Disability	151
<i>Annexes</i>		
	The Law against the Discrimination of the Persons with Disability	160
	Explanation of the Law against the Discrimination of the Persons with Disability	184

Polemics

<i>Bogdan Tirnanic</i>	
The Street	195
<i>Jelena Milosevic</i>	
A Scandalous and Offensive Text	197
<i>Ivanka Jovanovic</i>	
Diversity, a Right or a Sin	199

Censored texts

<i>Jovica Trkulja</i>	
Diverse, but Equal	203

Rertospectires and Review Article

<i>Vesna Petrovic</i>	
The Recommendations for the Improvement of the Persons with Autism Education within the School System in Serbia	207
<i>Damjan Tatic</i>	
The Persons with Disability Rights and Dignity Promotion and Protection	213

<i>Damjan Tatic</i>	
The Rights of Persons with Disability	222
<i>Vera Vasic</i>	
The Dictionary of Disability by Milica Mima Ruzicic	228
National Conference of Organizations of Persons with Disabilities	230
<i>Marinko Arsic Ivkov</i> , Poetics as Destiny	232
<i>Srdjan Vucinic</i> , Reflections over the Remains of One's being	234
<i>Jovica Trkulja</i> , How To Combat the Discrimination against the Persons with Disability	236

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past

Vol. II (2004), No. 3

Editor-in-chief

Jovica Trkulja

Members of Editorial Board

Predrag Čudić

Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika

Marinko Arsić Ivkov

Predrag J. Marković

Dejan Milić, secretary

Nikola Šuica

Vladimir V. Vodinelić

Publisher

Center for Advanced Legal Studies Belgrade,
Belgrade, 32/II Danijelova Street

Editorial Board Address

Belgrade, 32 Danijelova Street, II floor, tel/fax: 011/249-7788

E-mail: cups@cups.org.yu

Language editing and proofreading

Marinko Arsić Ivkov

Print run

500 copies

Annual subscription: 60 EUR / 75 USD

Societe General Yugoslav Bank

Vladimira Popovica 6/apt B 31 Beograd

SWIFT address SOGYUBG

EUR: 222 30121 0083 06

Front-page illustration

Vladimir Veličković, "Body", 1997

Works published in this review may not be reproduced, either entirely or in parts, without express permission of the Editorial board. Assessments made in the articles are personal opinions of their authors and do not necessarily express the opinion of the editor or the publisher.

ISSN 1451-5822

9 771451 582001